Başlangıçtan günümüze
TÜRKİYE'DE BASIN SANSÜRÜ

Alpay Kabacalı

GAZETECİLER CEMİYETİ YAYINI

GAZETECİLER CEMİYETİ YAYINLARI : 29
Türkocağı Cad. Basın Sarayı Cağaloğlu / İstanbul

Kapak Düzeni : **Etem ÇALIŞKAN**
Baskı öncesi hazırlık : Gazeteciler Cemiyeti Bilgisayar EğitimMerkezi
Baskı - Cilt : Erdini Basım ve Yayınevi Tel: 522 63 13
Birinci baskı : Temmuz 1990

GAZETECİLER CEMİYETİ
adına BASIN YAYIN KOMİTESİ

Yönetim Kurulu üyesi, Koordinatör: Nail **Güreli**
Başkan: İlhan **Turalı**
Yazman: Cemil **Özyıldırım**
Üyeler: Neclâ **Berkand**, Murat **Çorlu**, Selami Turgut **Genç**, Orhan **Olcay**, Seyfeddin **Turhan**
tarafından yayına hazırlanmıştır.

GAZETECİLER CEMİYETİ YAYINLARI : 29

ALPAY KABACALI

Başlangıçtan Günümüze

TÜRKİYE'DE BASIN SANSÜRÜ

GİRİŞ

Sansür, dogmatizmle, dinsel yetkenin (otoritenin) düşünce yasakçılığıyla başlıyor. Dolayısıyla tarihi ilkçağlara kadar gidiyor. Aklın tutuklandığı ortaçağda doruğuna ulaşan sansür, bu kitapta bizi ilgilendiren anlam ve uygulamaları yönünden 15. yüzyılın ürünü. Tarihe geçmiş önemli belge ve olaylardan başlıcaları şunlar: Mainz Prensliği Piskoposu Barthold V. Hanneberg'in kendi dinsel bölgesinde yürürlüğe koyduğu 4 Ocak 1486 tarihli Sansür Tüzüğü, 1487'de Papa VIII. Innocentuius'un hazırlattığı ilk kapsamlı tüzük, 1515'te Papa X. Leone'nin bu tüzüğe işkenceyle idam cezasını ekleyişi...

Rönesans çağında, Dinde Reform Hareketine karşı koymak isteyen Papalar, kilisenin yasakladığı kitapları kapsayan **Index**'ler çıkarmaya başladılar. Matbaa yaygınlaştı, yayımlanan kitap sayısı arttı, **Index**'lere yeni sayfalar eklendi...

Zamanla dinsel yetkenin yerini siyasal yetke aldı. Siyasal yetkenin yasakçılığını belgeleyen çok sayıda örnek verilebilir. Fransa Kralı XV. Louis'nin 1728 tarihli fermanı, siyasal yetkenin dinsel yetkeyi de yanına aldığını ortaya koyuyor:

"Madde 2- Hargi konuda olursa olsun, yayın suçu işlediğine inanılan bütün yayıncılar, varolan ya da olabilecek dinsel tartışmalara ilişkin yazı ve eserler ve bunlar arasında özellikle krallığımızın yayımladığı bildirilere, kutsal babamız Papa'ya, piskoposlara ve bizim otoritemize karşı çıkanlar, önce direğe bağlanarak teşhir edilecekler ve hiçbir gerekçeyle bu ceza hafifletilmeden, gerekirse daha ağır bir cezaya çarptırılacaklardır.

"Madde 4- Yukarıdaki maddelerde belirtilen yazı ve eserlerin basılmasını sağladığına inanılanların 'barışı bozan kimseler' olarak mahkum edilmesi ve suçun tekrarı halinde krallığımızdan yaşam boyu sürülmeleri, irademizdir. "

Her iki yetkeye de karşı çıkan, düşünce özgürlüğünün, düşündüğünü söyleyip yazabilme özgürlüğünün savaşımına girişen aydınlar, düşünürler çok çetin yollardan, ' kan deryalarından ' geçtiler. İnsanların düşünceleri yaymasının, her sorunu tartışmasının kötü değil, iyi bir şey olduğuna inandırabilmeleri için yüzyılların geçmesi gerekti[1]. Çoğu kez toplumlar da düşünce özgürlüğüne, yeni düşüncelere karşı çıktılar.

Zaman zaman da olumlu gelişmeler sağlandı: 1689'da İngiltere parlamentosu, düşünce ve yayın özgürlüğü de öngören Haklar Bildirgesi'ni (Bill of Rights) kabul etti. 1776 tarihli Virjinya Haklar Bildirgesi'nde "Basın özgürlüğü, özgürlüğün en güçlü kalelerinden biridir ve ancak despotik yünetimlerde sınırlanabilir" hükmü yer aldı.1789 Fransız İhtilali'nden sonra yayımlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi de olumlu ve önemli bir adımdı.

Bu gibi gelişmelerden sonra kilise ve monarşinin egemenliği sona erdi; burjuvazi, kendi siyasal ve ekonomik dünya görüşü doğrultusunda "liberal sistem"i kurdu. Bu sistem, özgürlüklere sınır getirmedi. Daha doğrusu, özgürlükler başka kişilerin hak ve özgürlükleriyle sınırlı görüldüğünden, devlet "müdahale"si söz konusu değildi. Sanayileşme yolundaki adımlar ve işçi sınıfının ortaya çıkışı, bu sistemi kendini korumaya yönelik önlemler almaya yöneltti. Önlem sınırını aşıp özgürlüklere son veren siyasal iktidarlar, totaliter rejimleri kurdular. Bu yolla ortaya çıkan faşizm, kendi düşünce sistemi dışındaki görüşlerin açıklanmasını, kimi gerçeklerin halka duyurulmasını yasakladı.

Çağımızın demokratik rejimlerinde özgürlük, siyasal iktidar - kişi ilişkisi olarak kavranıyor; "kişi siyasal iktidarın otoritesine karşı

(1) Bkz. John Bury: *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, Çev. Durul Bartu, İst. 1978.

güvence altına alınıyor ve devlet, kişi özgürlüklerinin gerçekleşmesini sağlayacak toplumsal yapıyı korumakla yükümlü tutuluyor." Bunun sonucu olarak, "kişinin anayasal düzene uygun düşünmek zorunluluğu olmayıp, uygun davranmak zorunluluğu bulunduğu için, anayasal yöntemler çerçevesinde düzeni değiştirmeye yönelik görüşler dahi özgürlük konusu oluyor." [2]. Düşünce ve görüşlerin özgürce açıklanmasını, siyasal iktidar da içinde olmak üzere her kurumun ve kuruluşun özgürce eleştirilmesini, halkın haber almasını, öğrenmesini, olaylar ve sorunlar üzerinde düşünmesini sağlayacak araç ise, hiç kuşkusuz basındır, yayınlardır, kitle iletişim araçlarıdır.

Sansür bütün bunları hedef alıyor. Klasik anlayış, sansürü "İktidarda bulunanların, korunmasını zorunlu gördükleri toplumsal, ahlaki düzeni baltalayan ya da baltalayacağına inandıkları düşünce, kanı ve eğilimlerin ortaya atılışını sınırlama politikası" diye tanımlayagelmişti. Bugün ise geniş anlamıyla sansür, "özgürlüklerin kullanılmasının denetimi" olarak görülüyor; "düşünce suçu yasağı" ile ilişkilendiriliyor. Bir ülkede anayasayla ya da yasalarla düşünceye sınır getirilmişse, orada **dolaylı sansür**'ün yürürlükte olduğu sonucuna varılıyor. Burada ceza korkusu, dolaylı sansür olarak görülüyor. Buna **cezai sansür** de deniliyor.

Basının özgürce çalışmasını engelleyece her şey, **örtülü sansür** ya da **gizli sansür** sayılıyor. 1961 Anayasası'nı hazırlayan Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu'nun raporundaki anlatımla[3], "Bugün artık basın hürriyeti, sadece sansürün kaldırılması anlamında değil, basının fiilen serbest ve tesirli olması, görevini yerine getirebilmesi için karşılaşabileceği siyasi, idari, iktisadi, bütün engellerden kurtulması olarak anlaşılmaktadır." Bu amaçla1961 Anayasası'nın 23/2. maddesine "Kanun haber, düşünce ve kanaatlerin serbestçe yayılmasını engelleyici ve zorlaştırıcı siyasi, iktisadi, mali ve teknik kayıtlar koyamaz" hükmü eklenmişti.

(2) Prof. Dr. Çetin Özek: "Sansür de Yok, Özgürlük de Yok", *Milliyet*, 24 Temmuz 1987.
(3) 9 Mart 1961, no. 77.

Asıl sansür (**doğrudan sansür**, **önleyici sansür** de denir), basındaki anlamıyla, haber, yazı vb. ürünlerin **basımdan önce** denetlenmesidir. Prof. Dr. Faruk Erem'in deyişiyle, "Sansür yasayla konulacağına göre, belki 'yasal', ama herhalde hukuka aykırıdır. Kaldı ki, yasa ile konan her zaman yasal değildir. Örneğin, 'sansür koşulları'nı yasa saptamış olsa bile 'sansür mercii'nin keyfiliği önlenemez. Sansür mercii bir düşünce hakkında yasak kararı verecektir. Bu olağanüstü sakıncalıdır. Düşüncenin tek yargıcı toplum, daha geniş çerçevede de tüm insanlıktır."[4].

Sansürün her türlüsü, yazarların, gazetecilerin yazarken, haber yayımlarken kendi kendilerini denetlemelerine yol açıyor ve böylece **oto-sansür** ortaya çıkıyor. Dolayısıyla yukarda belirtilen çeşitli sansür yöntemlerinden herbirine bir ikincisi, **oto-sansür** eklenmiş oluyor. Belki de sansürün en çok rahatsız edeni bu. Özgürlükten yoksun oluşun acısını görünmeyen bir yara gibi hissettiriyor...

Ülkemiz, Tanzimat'a kadar siyasal ve dinsel yetkenin mutlak egemenliği altında yaşadı. Bu yetkenin dış dünyaya ayak uydurmak amacıyla kendi egemenliğini sınırladığı "Tanzimat" hareketinden sonra yeşeren basın, hiçbir dönemde sansürden baskılardan kurtulamadı.

Doğrudan sansür İkinci Meşrutiyet'in ilanının ertesi günü, 24 Temmuz 1908'de kalktı ama, hemen her dönemde dolaylı sansür ve örtülü sansür yürürlükteydi. Öyle dönemler geldi ki, gazeteciler Abdülhamid döneminin doğrudan sansürünü arar oldular. Şu son on yıl içerisinde de sansürün her türlüsüyle karşılaştık: 12 Eylül 1980'den sonra, askeri yönetim tarafından bunaltıcı bir baskı ve denetim uygulandı; yayın yasakları ve kitap 'imha'sı adeta olağanlaştı. 1982 Anayasası'nın getirdiği sınırlamaları, 1983'te Basın Kanunu'nda yapılan değişiklikler izledi. Yeni suçlar yaratıldı, savcılara bir çeşit doğrudan sansür yetkisi verildi (basılmış eserlerin dağıtımının önlenmesi), Medeni Kanun'da bile değişiklik yapılarak ya-

(4) Prof.Dr. Faruk Erem: "Türkiye'de Sansür ve Düşünce Suçu", *Milliyet*, 5 Ağustos 1979.

yınların toplatılmasına olanak veren "kişilik hakkının tecavüz tehlikesine uğraması" gibi hukuka sığmaz bir kavram(?) yaratıldı. Son olarak da, muhalefet, basın ve bilim adamları tarafından eleştirilen, ne demokrasi, ne hukuk, ne de çağdaşlık ilkeleriyle bağdaştırılabilen bir kanun hükmünde kararname çıkarıldı.

*

Gazeteciler Cemiyeti, sansür hükümleri getiren sözkonusu kararnameden sonra, benden Türkiye'de basın sansürünün tarihçesini yazmamı istedi. Verilen süre çok kısa olmakla birlikte, ne bu zamanlı ve haklı duyarlığa kayıtsız kalmak istedim, ne de Yönetim Kurulunca verilmiş bir görevden kaçınmak... Önceki çalışmalarıma, kitaplığıma ve konuyla ilgili arşivime güvenerek işe koyuldum.

Böyle bir monografi için siyasal bilimlerden, genel tarihten, demokrasi, hukuk, basın tarihlerinden, anılardan yararlanılırken gazete ve dergi koleksiyonlarının da taranması gerekir. Sürenin çok kısa oluşu buna olanak vermediyse de, sanıyorum daha önceden alınmış notlar ve arşiv malzemesi bu açığı önemli ölçüde kapattı.

Çalışma, sansür tarihinin ana çizgilerini ve başlıca örnekleri kapsıyor. Dar anlamda sansürün yanı sıra, iktidarların dolaylı ve örtülü sansüre yönelik girişimlerinden, uygulamalarından da söz ediliyor. Bu bakımdan, basın üzerindeki her çeşit baskının, denetimin de tarihçesi verilmiş oluyor. Kanımca bunların herbirinin ayrı ayrı yorumlanması da gerekmiyor. Olayları, örnekleri, olguları yukarıdaki genel görüşlerin ışığı altında değerlendirmek yetip de artacaktır. Hatta, çeşitli dönemlerdeki yasaları, uygulamaları bugünkülerle karşılaştırmak bile...

1948'den bu yana "Türk basınından sansürün kalkışı"nı - belki daha çok geleceğe dönük bir iyimserlikle - "Gazeteciler Günü" olarak kutlayan basın mensuplarının her türlü sansürden uzak, demokratik bir ortamda görev yapmaları dileğiyle...

ALPAY KABACALI

Birinci Bölüm

İLK MATBAADAN İLK ÖZEL GAZETEYE

Osmanlı Devleti'nde Türkçe kitap basan ilk matbaa III. Ahmed döneminde, 1727'de açıldı. İlk kitap 1729'da yayımlandı. Daha önce azınlıklara Arap harfleriyle kitap basmamaları ve kışkırtıcı yayın yapmamaları koşuluyla matbaa açma izni verilmişti. Ancak, bunların din kitabı basmalarından kaynaklanan sorunlar hiçbir zaman eksik olmamıştır. Özellikle Hıristiyan diniyle ilişkili kitapların Arapça ya da Osmanlıcaya çevrilip yayımlanması devlet adamlarını tedirgin etmiş; bu yüzden Cizvitlerin matbaası 18. yüzyıl başlarında sık sık kapatılmıştı.

Din kitabı basımından kaynaklanan olaylardan biri de, ilk Türk matbaasını açtıran III. Ahmed'den önce tahtta bulunan (1695-1703) II. Mustafa'nın getirdiği "matbaa yasağı"dır. Olay, Katolik mezhebinin Ermeniler arasında yayılmak istenmesiyle başlamıştır. Bazı rahipler, değişiklikler ve ekler yapılarak 'tahrif' edilen İncil'i propaganda amacıyla dağıtmışlar; bu da yakınmalara yol açmıştır. Soruşturma sonucu bu İncillerin Galata'da iki yerde ve Valde Hanı'nda Ermenice kitap basan matbaalarda basılmış olduğu; Katolik propagandasını Sulumanastır Ermeni rahiplerinden Haçadoryan'ın yönettiği sonucuna varılmıştır. Bunun üzerine İncillere el konulmasını, rahibin Tersane-i Amire zindanında hapsedilmesini buyuran ferman çıkmıştır. Daha sonra Haçadoryan'ın kaçtığı, şikayet konusu İncillerin ise Avrupa'da basıldığı anlaşılmıştır. II. Mustafa bir ferman daha yayımlayarak Haçadoryan'ın bulunup müebbed kürek cezası çekmek üzere Tersane-i Amire zindanına

konulmasını istemiş, ayrıca basımcılığı yasaklamıştır[1].

Bu olayda görüldüğü üzere, matbaaya düşmanlık, İslamlık nedenleriyle değil, Osmanlılık nedenleriyle açıklanabilir. Müslümanların ilgisi de bir din ilgisi değil, siyasal bir ilgidir.[2]

Monarşi rejimi altında yüzyıllarca yasaklarla içiçe yaşayan bir toplumun, yöneticiler katındaki siyasal ilgi nedeniyle matbaayı kolayca benimsemeyeceği de açıktır. Hiç yoruma gitmeden iki örnek olay verelim.

İlki, 1576 tarihli bir ferman[3]:

"Çorum beğine ve Orta-pâre kadısına hüküm ki,

"Casus kara Yakub, bundan önce rafızî (olduğu için) yakalanan Menaş? fakih nam kimesne tarafından arzuhal getirib Orta-pâre kazasına tâbi Haman(?) cemaatinden Veli Fakih nam kimesne (Kızıl) başdan geldiği zamanda otuz dört adet cildli rafızî kitapları getirib benim yanımda emanet koyub daha sonra öldükte adı Geçen kara Yakub beni tutub hapseyleyib lâkin zikrolunan kitaplar şimdiki halde benim yanımda olmayıb yine adı geçen cemaatten Eğin Özi(?) nam kışlada Selim Fakih nam kimesneye verib ol dahi Yunus'a ve Kilabi'ye(?) verib şimdi memleketi karıştırmak üzre olduklarını haber vermekle adı geçenler ve zikrolunan kitaplar gizlice ele geçirilib südde-i saadetime arzolunmasını emredip buyurdum ki, hükm-i şerifimle adı geçen Kara Yakub vardıkta bu yolda gereği gibi ilgilenib adı geçenleri iyi bir hazırlıkla gizlice ele geçirib gerçekten zikrolunan kitapları adı geçen Menaşi(?) Fakih adı geçenler Selim Fakih'e ve Yunus ve Kilabi'ye(?) verdiği doğru mudur yoksa değil midir, nicedir, tamam gerçeğine erişip zikrolunan kitaplar nerede ise ele geçirib adı geçenleri hapsedib vukuu üzre yazıb arz edesiz...."

İkinci olay, ilk matbaanın açılmasından çok kısa bir süre önce

(1) Fermanın metni için bkz. Alpay Kabacalı: *Türk Kitap Tarihi*, 2. bas., İst. 1989, s. 28-29.

(2) Niyazi Berkes: *Türkiye'te Çağdaşlaşma*, 2. bas., İst., bty.

(3) Ahmed Refik (Altıntay); *On Altıncı Asırda Rafızîlik ve Bektaşîlik* İst. 1932.

geçiyor:

Sadrazam (Şehit) Ali Paşa'nın ölümünden sonra, düzenlediği vakıfname uyarınca, dört defterde dökümü yapılmış kitaplarının kütüphanesine konulması gerekmekteyken, Şeyhülislam Mevlâna Ebu İshak İsmail'den "Pek fazla kitaba malik olan zeyd (kişi), sahip olduğu kitaplar ilme vakfolsun dedikten sonra ölse, zeyd'in felsefe, nücum (astroloji) ve yalanlarla karışmış şiire ve tarihe ait kitapları da vakfa dahil olmaz. Bu çeşit kitapların vakfı bilinir şey değildir" yolunda fetva alınır. 1715 tarihli iki padişah iradesi uyarınca, değerli ve önemli kitapları padişah eşiğine gönderildikten sonra, "vakfedilmesi caiz olmayanlar" satılıp parasına elkonulur [4].

Bu olaydan ve II. Mustafa'nın yukarıya aktardığımız fermanının üzerinden çok yıllar geçmeden, III. Ahmed'in matbaa fermanı çıktı. Matbaanın temelinde, hiç kuşkusuz, Batının teknik alandaki üstünlüğünden yararlanma, yenilikler (ıslahat) yapılması gereksinimi vardı. Ancak din adamlarının ve hattatların tepkisinden de korkulmuştu. İlk basımevini açmak üzere başvuran İbrahim Müteferrika'nın dilekçesinde ve III. Ahmed'in 1727 tarihli fermanında "fıkıh, tefsir, hadis-i şerif ve kelâm kitapları" dışındaki kitaplarının basılması izni veriliyordu [5]. Demek ki ilk sansür, daha matbaa açılmadan önce konulmuştu.

Din kitabı basma yasağı III. Selim dönemine kadar sürdü. İlk din kitabı (**Risale-i Birgivî**) 1803'te basıldı.

1729'dan Tanzimat'a (1839) kadar basılan yayınların sayısı 434, ilk gazete **Takvim-i Vakayi**'nin yayımlandığı 1831'e kadar çıkanların sayısı ise 200 dolayındadır. Bunlar özel bir durumu olan, yarı-resmi sayılabilecek İbrahim Müteferrika Matbaası ile resmi matbaalarda basılmış; kitap seçiminde daha çok olaylardan ve zorunluklardan (en başta, askeri okulların gereksinimleri) yola çıkılmıştır[6]. Az sayıdaki bu yayınların seçiminde ne gibi ölçütler kulla-

(4) Ahmed Refik (Altıntay); *Âlimler ve Sanatkârlar*, Haz. Vahit Çabuk, yeni bas., İst. 1980; A. Kabacalı, agy, s. 118-119.

(5-6) Ayrıntlar için bkz. A. Kabacalı, agy.

nıldığını bilmiyorsak da, basılmadan önce padişahtan izin istendiğini (istizan) görüyoruz. Basıldıktan sonra toplatıldığı öne sürülen bir kitaba da rastlıyoruz.: Fazıl Enderunî'nin **Defter-i Aşk**'ı (Dârü't-tıbaatü'l-âmire, 1837, 143 sayfa. Aynı cillte yazarın öteki iki manzum yapıtı, **Hûbannâme** ve **Zenannâme** ile Vehbî'nin **Şevkengîz'i** var). Aşktan, güzel kadın ve erkeklerden söz eden bu mesnevilerin "müstechenlik" gerekçesiyle toplatıldığı anlaşılıyor.

İLK SÜRELİ YAYINLAR

Türkiye'de ilk süreli yayın, 1785'te Fransa Elçiliği'nde kurulan matbaada basılan **Bulletin de Nouvelles**'dir (1795). Fransız devriminin İstanbul'a atadığı olaganüstü büyükelçi Verninac'ın elçiliğin organı olarak çakardığı bu bülten, "Doğu'da yerleşmiş Fransızlara (Fransa) Cumhuriyetinin sorunları hakkında bilgi vermek, Türklere de Avrupa'yı ilgilendiren çıkar konularını tanıtmak" amacıyla yayımlanıyordu. Verninac'tan sonraki büyükelçi General Aubert Dubayet, **Bulletin de Nouvelles**'in yerine, 1796'da iki yıl kadar yaşayabilen **Gazette Française de Constantinople**'u çıkarttı. Bunları İzmir'de çıkan Fransızca gazeteler izledi: 1821 de **Le Spectateur Oriental**, 1824'te **Le Symrnéen**, 1828'de **Le Courrier de Symrne**.

Fransız devrimi sırasında ülkesinden ayrılarak Osmanlı Devleti'ne sığınmış bir zatın oğlu olan Alexandre Blacque (1797-1837), bu gazetelerde yazılar yayımlamış, daha sonra **Le Spectateur Oriental**'i satın almıştı. Yunanlılar Ege adalarının Osmanlı Devleti'nden ayrılması yolunda girişimlere yönelip de Fransa, İngiltere ve Prusya tarafından desteklenince, bütün bu devletlere sert eleştiriler yöneltmeye başladı. Bunun üzerine gazetesi Fransız Elçiliğince kapatıldı. Bir kaynağa göre de basımevine elkonuldu. Bu olay, geniş anlamda ilk süreli yayın sansürü olarak değerlendirilebilir. Alexandre Blacque, daha sonra **Le Corrier de Symrne**'yi çıkardı. Bu gazetede aynı tutumunu sürdürdüğünden, Rusya'nın başvurusu üzerine soruşturma açıldı. Fransız Elçiliği de onu gazeteyi ka-

patmakla tehdit etti.

Başlıca ticaret merkezlerinden İzmir'de çıkan bu gazeteleri, İstanbul'da ve öteki kentlerde yabancılarca yayımlanan başka gazeteler izledi.

1828'de Mısır'da, Mehmed Ali Paşa'nın kurduğu, yarısı Türkçe yarısı Arapça **Vakayi-i Mısriye** gazetesi yayımlandı.

İlk Türk gazetesi olarak nitelenen **Takvim-i Vakayi**, 11 Kasım 1831'de yayına girdi. II. Mahmud'un buyruğuyla kurulan gazetenin çıkış hazırlıklarına katılmak üzere İzmir'den Alexandre Blacque çağrıldı ve onun deneyimlerinden yararlanıldı. Blacque daha sonra bu resmi gazetenin Fransızca sayısı **Le Moniteur Ottoman**'ı çıkardı. Osmanlı Devleti'nin çok-uluslu yapısı dikkate alınarak, ayrıca Arapca (**Takvim al-Vakayi**), Farsca (?), Rumca (**Otomanikos Minitor**) ve Ermenice (**Liro Kir**) sayılar da yayımlandı. Başlangıçta iç ve dış haberlere, askerlik, bilim, ticaret vb. konularına yer veren **Takvim-i Vakayi**, 1860'tan sonra yalnızca resmi gazete kimliğiyle çıkarıldı[7].

İkinci Türkçe gazete **Ceride-i Havadis**'i William Churchill adlı bir İngiliz yayımladı. Av kazasında bir Türk çocuğunu yaralaması üzerine Churchill'in tutuklanması (1836) bir siyasal şantaj vesilesi yapılmış ve Osmanlı Devleti, dallanıp budaklanan olayın kapatılmasını sağlamak üzere Churchill'e pırlantalı bir nişan, on bin kantarlık zeytinyağı ihracı için ferman ve Türkçe gazete çıkarma imtiyazı vermişti. Reisülküttab (dışişleri bakanı) Akif Efendi'nin (sonra Paşa) görevde bulunduğu süre içerisinde bu imtiyazını kullanmaktan çekinen Churchill, gazetesini 1840 yazında yayımladı. Devletten yardım gören yarı-resmi bir gazete niteliğindeki **Ceride-i Havadis**, kamuoyu oluşturmada önemli bir rol oynayamadı. Ancak Kırım Savaşı (1854-56) sırasında, Churchill'in bir İngiliz gazetesinin muhabiri sıfatıyla Kırım'a gitmesinden ve oradan gönderdiği haberlerin yer almasından sonra varlık gösterebildi [8].

(8) Geniş bilgi için bkz. Orhan Koloğlu *Miyop Çörçil Olayı*, Ank. 1986.

(7) Geniş bilgi için bkz. Orhan Koloğlu: *Takvim-i Vekayi- Türk Basınında 150 Yıl*, Ank. (1981)

BASINLA İLGİLİ İLK DÜZENLEMELER

Bu oluşumlar sırasında kitap basımındaki gelişme hızlanmıştı. 1831'de **Takvim-i Vakayi** gazetesini yayımlamak üzere yeni bir matbaa açılmış (Takvimhane-i Âmire) ve bu, Üsküdar'dan getirtilen öteki devlet matbaası Dârü't-tıbaatü'l-âmire ile aynı yönetim altında birleştirilmişti. 1840'ta, bu basımevinde herkesin, bedelini ödeyerek kitap bastırabilmesini öngören bir irade (padişah buyruğu) yayımlandı. Bu iradede, kitap bastırmak isteyenler için "ruhsat verilmesi" yöntemi getirilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, buradaki **ruhsat** sözcüğü, başka alanlarda olduğu gibi bir işin yapılması için başvuruda bulunup izin almak karşılığında kullanılıyordu.

Ertesi yıl (1841) yayımlanan irade ise, Takvimhane-i Âmire'de basılacak kitap ve risalelerin önceden izin alınarak (kable'l-istizan) bastırılmasına ilişkindir. Osmanlı arşivinde basılacak kitaplar için Takvimhâne nâzırı (yöneticisi) tarafından önceden izin alındığını ortaya koyan belgeler bulunmaktaysa da [9], izin alma işleminin nasıl yürütüldüğüne ilişkin bilgiye sahip değiliz.

Dar anlamda sansür hükmü getiren ilk düzenleme, 10 Nisan 1845 tarihli Polis Nizamı'dır. Uzun yıllar Yeniçeri Ocağı'nın, Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından iki ay sonra (Ağustos 1826) ise İhtisab Nezareti'nin[10] yerine getirdiği görevler, bu tarihte kurulan Polis örgütüne verilmiş; örgütün işleyişini ve görevlerini belirleyen bir nizamname hazırlanmıştı. Polis Nizamı'nın 13. maddesinde örgüte sansür görevi de veriliyordu[11]:

"Ahlak ve genel adabı bozacak her türlü konuda basımevlerine ve kitaphanelere ve tüm kitapçı dükkânlarına dikkat edilmesi ve önceden sezilmesi (basiret) ve dışardan gelen her türlü kitap, risa-

(9) Bâbıâli İrade/Dahiliye, 5951, 5931, 5981 vb. Yayınlayan: İsmail Erünsal: *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler*, İst. 1982, s. 245-247.

(10) «İhtisab Nâzırlığı, gerçekte vergilerin toplanması, güvenliğin sağlanması, narhın uygulanması ve zorlayıcı tedbirlerle şehir hayatının tüm düzenini koruma gayretiyle kurulmuştur." İlber Ortaylı: *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Ank. 1974, s. 112.

(11) M. Şehmus Güzel: "1845 Tarihli 'Polis Nizamı'...", *Süreç*, S.8,

le ve evrakın yayımlanmadan önce görülüp gerekenlerin yasaklanmasına (men) ve elkonulmasına (tevkifine) dikkat edilmesi."

Bu hükmün uygulanıp uygulanmadığına, uygulanmışsa ne gibi işlemler yapıldığına ilişkin belge ve bilgiye rastlanmıyor. Belki de, Osmanlı Devleti'nin o dağdağalı döneminde, onca işle uğraşan Polis örgütü, bu "görevi" yerine getirmemişti.

Yabancıların gazete çıkarmaya ve kitap yayınına girişmeleri, en duyarlı konu olan din'le ilişkili yayınların artması üzerine, 1849'da Hariciye Nezareti tarafından bütün elçiliklere bir yazı gönderildi. Bu "tezkere"de, basım sanatının öteki ticeret işlerine benzemediği, öyle ruhsat'sız basımevi açılması ve içinde kitaplar ve gazeteler basılıp yayımlanması devletin yürürlükteki nizamlarına[12] dokunur ve onaylanamaz işlemlerden olduğu ifade edildikten sonra şöyle deniliyordu[12a]:

"Bu sanatla uğraşmak isteyen olursa öncelikle belde hükümetine başvurarak dinlere dokunur bir şey basmayacağına güvence vererek ruhsat almadıkça matbaa açmaması ve basacağı kitapların basılmasından önce nüshası memleketin valisine verilerek, izin verilirse basılıp yayımlanması ve bu taraftan özel ruhsatı olmadıkça gazete basılmaması hususunda gerekenlere kesinlikle bildirilmesine dostça iyiliklerinin harcanması dileğimizdir."

1854'te çıkan irade, Tabıhane-Âmire (devlet matbaası) dışında, padişah iradesi olmaksızın kitap ve başka şeyler bastırılmaması hakkındaki nizamın tümüyle yerine getirilmesine ilişkindir. Bu buyruğun metninden anlaşıldığına göre, ötede beride kitap ve her türlü risale basan ruhsatsız litografya (taşbasma) basımhaneleri açılmış ve bu, Tabıhane-i Âmire'nin gelirinde düşüşe yol açmıştır. Devlet basımevinin gelirlerinin azalmaması için, irade alınmadan hiçbir yerde kitap ve başka şeyler bastırılmamasına ilişkin daha önce yapılmış nizamın tümüyle uygulanmasına özen gösterilip

(12) Nizam sözcüğü burada "usul ve gelenekler" anlamına gelmektedir.
(12a) Server İskit: *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İst. 1943, s.5.

dikkat edilmesi Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş olup, bunun Takvimhane-i Âmire nâzırına ve Hariciye Kalemine bildirilmesi istenmektedir [13].

Özel basımevleri sayısındaki artış, 1856'da yeni bir "irade" çıkarılmasını gerektirdi. Bundan anlaşıldığına göre, Takvimhane-i Âmire'de devlet malı olarak bulunan birkaç litografya tezgâhından başka, bazı kişilerin özel mülkiyetinde bulunan üç beş tezgâh daha vardı ve sahiplerince işletilen bu taşbasma atölyeleri gelirinden devlete kâr payı (temettü) verilmekteydi. Daha sonra bunlar başka yerlere taşındı; bir düzenleme (nizam) de yapılmadı. İstanbul'da ve bilâd-ı selâsede (Üsküdar, Galata, Eyüp semtlerinde) birtakım litografya basmacıları ortaya çıkıp "ellerine geçen şeyleri" basmaya başladılar. Tavimhane Nâzırı buna izin verilmeyeceğini belirterek, bundan böyle yayımlanıp satılması uygun olmayan hiçbir şeyin basılmamasını, basacakları şeyleri Takvimhâne yönetimine göstermelerini ve gelirlerinden devlete uygun miktarda "temettü" vermek koşuluyla basma izni ("senet") almalarını istedi. Ancak bunlara da pek güvenilmeyeceğinden, bu matbaaları sürekli dolaşıp gözetmek, ne gibi şeyler bastıklarını öğrenmek için **Takvim-i Vakayi** ilmühabercisi Hafız Ali Rıza Efendi'nin görevlendirilmesi, kendisine matbaa sahiplerinden alınacak yıllık tahmini 25-30 bin kuruştan ödenmek üzere 800 kuruş aylık bağlanması, onun yerine de yine Takvimhane'den İsmail Beyin atanması konusunda yazışmalar yapıldı. Maliye Nezareti'nden gelen cevapta şöyle deniliyordu: İdadiler, Harbiye, Tıbbiye, ve Mühendishane'de eğitim ve öğretim için, uncu esnafından Hacı Halil Ağa ile Fransa uyruğundan, Galata'da oturan Kayol [14] tarafından basılmasına ruhsat verilen ve Ceridehane [15] ve başka olur olmaz yerlerde din ve ülkece (şer'an

(13) Sarkis Karakoç: *Matbuat, Matbaalar ve Hakkı-ı Telif Kanunları*, İst. 1339-1342; Server İskit: *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İst. 1939, s.843.

(14) Kuzeniyle birlikte 1831'de Bâb-ı Seraskerî'de ilk taşbasma atölyesini kuran Henri Cayol

(15) *Ceride-i Havadis* gazetesini basan matbaa. Burada basılar kitaplara örnek olarak, Keçecizade İzzet Molla'nın *Mihnet-Keşân*'ını alalım (1269/1852, taşbasma, 235 s.+1 resim).

ve mülken) basılması uygun olmayan kâğıtlar ve risaleler bastırılmaması ve yabancı dillerde bastırılacak kitapların da öncelikle bağlı oldukları elçilikler tercümanları aracılığıyla Bâbiâli'den (sadrazamlıktan) sorularak verilecek ruhsata göre basılması daha önce Meclis-i Vâlâ kararı üzerine verilen irade gereğinden olarak, gerken yerlere bildirimleri yapılmıştı. Takvimhane Nâzırının yazısında bildirildiği gibi bu tezgâhların sahiplerinden "temettü" namıyla alınması tahmin olunan yıllık 25-30 bir kuruş gelirin o miktarda olup olmayacağının bilinmeyeceği, sözü geçen memura verilmesi öngörülen 800 kuruş maaş hakkında da bir şey denilemeyerek ödenmesinin yüksek buyruğa bağlı olduğu bildirilmiştir. Sahipleri tarafından işletilen tezgâhların belirtilen şartlar altına alınması pek yolunda olup, bu şekilde işlemelerine izin (ruhsat) verilmesi gerekeceği, ilerde alınacak temettü'nün miktarı belirlendikten sonra memur atanmasına ve ona maaş verilmesi yoluna gidilmesi hususu Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş...

Bu irade, o tarihlerde litografya matbaalarının hızla yaygınlaşmakta ve kitap yayıncılığında gelişme sağlanmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Takvimhane yöneticisinin sansür görevlisi atama gayretkeşliği, şimdilik kaydıyla uygun görülmemiştir.

İLK BASMAHANE NİZAMNAMESİ

Ertesi yıl çıkarılan (1857) Basmahane Nizamnamesi, sözkonusu gelişmelere paralel olarak, yöneticilerin artık sansür düşüncesine yatkınlık gösterdiklerini belgeleyen bir metindir.

Nizamnameye göre, İstanbul'da basmahane (matbaa) açmak isteyenlerin durumları "Meclis-i Maarif ve zaptiye marifetiyle tahkik" olunduktan sonra, adı geçen meclis'ten ve Sadrazamlık makamından sorulacak; sakınca görülmezse basımevi açabileceklerine ilişkin "sened-i mahsus" verilecekti. Öteki illerde oturanlar valiliklere başvuracaklar ve onlar için de aynı işlem yapılacaktı (madde 1-2).

Nizamnamenin 3. maddesi şu kuralı getiriyordu:

"İşbu basmahanelerin basacakları her nevi kitap ve risaleler öncelikle İstanbul'da doğrudan doğruya, ve taşralarda ise eyalet valileri tarafından uygun bulunup, Meclis-i Maarif'te görülüp ülke ve devletçe (mülken ve devleten) hiçbir sakıncası olmadığı belirlenerek adı geçen meclis tarafından keza tutanakla sadrazamlık makamına sunulup izin alınmadıkça basılıp yayımlanmayacaktır."

Yabancı devletler uyruğunda olup da Osmanlı ülkesinde kitap basmak isteyenler, Hariciye Nezareti'nden ruhsat verildiğine ilişkin ellerinde senetleri olmadan basmahane açamayacaklar; bunların basacağı kitap ve risaleler öncelikle adı geçen nezarete gönderilip oradan ruhsat alınacaktı. Bunun gibi, gazete yayımlamak isteyen yabancı uyruklular da Hariciye Nezareti'nden izin ve ruhsatı kapsayan senet almadıkça basmahane açamayacaklardı (m. 4-6).

7. maddeye göre, "Osmanlı ülkesinde mülkçe ve devletçe zararlı (muzır) olan kitap ve risaleleri bastırmaya cesaret eden olursa, o gibilerin bastırdıkları şeyler zaptiye tarafndan derhal elkonulup zaptolunacak"tı. 9. madde, bu düzenlemeye aykırı hareket edenlerin basmahanelerinin Zaptiye Nezareti ve vilâyetler marifetiyle derhal kapattırılıp buna cesaret edenlerin de suçluluk derecelerine göre "Kanunname-i Hümayûn" da gösterilen ceza ile cezalandırılmasını öngörüyordu.

1858'de kabul edilen ilk ceza yasasında ("Kanun-ı-Ceza") basın suçlarına da yer verildi:

138. maddeye göre, sultanlık, hükümet üyeleri ve Osmanlı uyruğunda olan bir millet aleyhinde gazete, kitap ve zararlı kâğıtlar yayımlamaya cesaret eden olursa, önce bunların bastıkları şeylere elkonulacak, suçun ağırlığına göre matbaası geçici olarak ya da tümüyle kapatıldıktan sonra 10-50 Mecidiye altını para cezası alınacaktı.

139. madde, genel ahlaka aykırı olarak hezl (alay) ve hicv (yer-

gi) yazılarını ya da edepsizce resimleri basan ve bastıran ve yayımlayan kimseden 1-5 Mecidiye altını para cezası alınmasını ve bu kişinin yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapsedilmesini öngörüyordu.

Kanunda ayrıca iftira, imparatorluğun iç güvenliğini bozacak yayınlar vb. hakkında, ruhsatsız matbaa açanlar hakkında hükümler yer alıyordu.

DEVLETÇE SATIN ALINAN GAZETELER

Bu düzenlemelere karşın, yabancı uyrukluların çıkardıkları gazeteler, kapitülasyonlardan yararlanarak dilediklerini yazabilmekteydiler.

Bu tarihlerde hükümetin en çok iki Fransızca gazetenin, **Journal de Constantinople** ile **Press d'Orient**'in yayınlarından tedirgin olduğu kimi belgelerden anlaşılıyor. 6 Temmuz 1858 tarihli sadrazamlık tezkeresine göre[16]: "**Journal de Constantinople** ve **Press d'Orient** gazetelerinin her birisi bir başka yolda olarak, ilki öteden beri Osmanlı Devleti'nin düşünce ve politikasına uygun surette yazılmakta ise de çoğu zaman ılımlı bir dil kullanmadığından birtakım şikâyetleri davet etmekle ve ikincisi açıktan açığa hükümette muhalif görünerek yazarı olan Balikov adlı şahsın adeta düşmanca fikirleri bulunduğu cihetle birtakım uygunsuz şeyler yazılmakta"dır. Bunu önlemek için, önce "gazete müfettişi" atanarak sürekli sansür edilmek istenmiş, daha sonra da özel bir düzenleme yapılarak buna uymaları sağlanmaya çalışılmış; bunların bir yararı görülmemiştir. Belgede bunun nedeni şöyle açıklanıyor:

"Bu gazeteleri vaktiyle kuranlar nasılsa devletin ruhsatıyla şimdiki yazarlarına satmış ve devlet hazinesinden yardım olarak kendilerine verilmiş olan maaşlar asli maaşları gibi eski sahiplerine

(16) Başbakanlık Arşiv Genel Md. İrade/Hariciye, 9120. Tülin Sümer: "Türkiye'de İlk Defa Yabancı Kaynaklı Zararlı Yayınlar Hakkında Tedbirler", *Belgelerle Türk Tarihi*, S. 22.

kalmış olmasıyla, şimdi bu gazeteleri idare eden adamların ne maaşlarını kesmek, ne de, adeta mülkiyet va tasarruf tavırları içinde olduklarından, gazetelerinin basılmasını yasaklayıp onları cezalandırmak mümkün olmaktadır."

Buna bir çözümyolu bulunması konusu heyet-i vükelâda (bakanlar kurulunda) görüşülmüş; "en çıkar yol adı geçen gazeteleri satın alarak imha ile onların yerine her devlette olduğu gibi bir tarafı resmi ve diğer tarafı gayrıresmi olarak devletçe yönetilmek üzere bir Moniteur gazetesinin yapılması sureti gibi düşünülmüş..."

Moniteur, Fransızların resmi gazetesidir. **Takvim-i Vakayi** kurulduğu sıralarda Fransızca sayısı **Le Moniteur Ottoman** adıyla yayımlanmıştı.

Birtakım görüşmelerden, yapılan hesaplardan sonra **Journal de Constantinople**'un satın alınarak **Moniteur** adıyla yayımlanması uygun görülür; gazetenin başına bir süreden beri Belçika'da doğu anlamına gelen **Levant** adıyla Osmanlı Devleti için basılmakta olan gazetenin sahibi M. Barognan'ın getirilmesi kararlaştırılır; Barognan'la sözleşme yapılır. Ancak gazetenin adı değiştirilmez. "18 Haziran 1859 tarihli sayısından itibaren M. Edwards'ın ismi gazetenin başından kaldırılmıştır. 28 Eylül 1859 gününe kadar gazetede sorumlu müdür olarak hiçbir imzaya rastlamıyoruz. Bu tarihten sonra gazete M. Barognan'ın imzası altında, başlığının yazılış şekli gibi içinde yazıların da havasını oldukça değiştirerek çıkmaya başlamıştır." [17].

Bu, II. Abdülhamit döneminde uygulanmasına çokça rastlanacak bir yöntemdir ve sanırız ilk kez bu yönteme başvurulmaktadır.

(17) Tülin Sümer, agy.

MATBUAT MÜDÜRLÜĞÜ

Yukarıya dili yalınlaştırılmış olarak aktardığımız sadrazamlık tezkeresinde dikkati çeken, "bu gazetenin genel yönetimi Hariciye Nezareti'nde kurulmuş olan Matbuat Müdürlüğü'ne ait olup bu hizmette bulunan M. Sifilis bunu yoluyla yerine getirebilecek güçte ise de..." sözleridir.

Bundan, Hariciye Nezareti'ne bağlı Matbuat Müdürlüğü'nün1858'de ya da daha önce kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Birçok araştırmada ise bu müdürlüğün 1864'de, ilk Matbuat Nizamnamesi çıktığı sırada kurulduğu öne sürülmektedir. Dr. Nesimi Yazıcı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki araştırmaları sırasında gördüğü bir belgeye dayanarak, müdürlüğün 2 Şubat 1862'de kurulduğunu yazmıştı [18]. Bu, Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan, asıl görevi devlet matbaası Matbaa-i Âmire'nin düzenli çalşmasını sağlamak olan, ayrıca **Takvim-i Vakayi** yazarının göndereceği **Takvim-i Vakayi müsveddelerini incelemek**, yani bir çeşit sansür görevi verilen bir müdürlüktür.

Hariciye Nezareti'ne bağlı Matbuat Müdürlüğü'nün kuruluş, görev ve çalışmalarıyla bu müdürlüğe sansür görevi verilip verilmediği, sanırız Başbakanlık Arşivi'nde yapılacak çalışmalar sonucunda aydınlanacaktır. Ancak, gazete çıkarma **imtiyazının** bu müdürlükçe verildiği kesindir. **Basiret** gazetesine çıkış iznini bu müdürlük vermiş, Namık Kemal **İstikbal** adlı bir gazete çıkarmak üzere buraya başvurmuştur. Ebüzziya Tevfik de **Tevfik** adlı bir gazete çıkarmak üzere yazdığı dilekçeyi Hâriciye Nâzırı Halil Şerif Paşa'ya verdiğini, **Sirac** gazetesi iznini onun onayıyla Matbuat Müdürü Sakız (Sakızlı) Ohannes Efendiden aldığını yazmaktaktır [19].

1864'te Matbuat memurluğu adıyla bir görev alanı açıldığını ve

(18) Dr. Nesimi Yazıcı: "Matbuat Müdürlüğü'nün Kuruluşu", *İletişim*, 1983/5; müdürlüğün 1864'de kurulduğu yolundaki görüşler de burada ele alınmaktadır.
(19) *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. II, Haz. Ziyad Ebüzziya, İst. 1973, s. 193.

göreve Mekteb-i Mülkiye'de ekonomi-politik (ilm-i ahval-i milliye) dersleri veren ve **Takvim-i Vakayi** mütercimliği de yapan Mehmed Şerif Efendinin atandığını biliyoruz [20].

Dışardan gelen "muzır" yabancı yayınlar, gümrüğe taslimden sonra sadrazamlık tercümanlarına sansür ettirilirken, bu tarihlerden sonra, yeni kurulan Bâbıâli Tercüme Odası memurlarına sansür ettirilmiştir. [21].

(20) Mustafa Nihat Özön: "Yüz Senelik Gazeteciliğimiz", *Ayın Tarihi*, S. 84-85, Mart-Nisan 1931.

(21) Hayreddin: *Vesaik-i Tarihiye ve Siyasiye Tetebbuatı*, İst. 1326/1910, s. 78.

İkinci Bölüm

GAZETECİLİK GELİŞİRKEN BASKI VE SANSÜR DE ARTIYOR

(1860 -1876)

Türkiye'de gazeteciliğin, Agâh Efendi tarafından 21 Ekim 1860'ta çıkarılan **Tercüman-ı Ahvâl** ile başladığı görüşü benimsenmiştir. Şinasi'nin (1826-1871) başlıca yazarlarından olduğu bu ilk özel süreli yayını çıkarmak için Agâh Efendi'nin Maarif-i Umumiye Nezareti'ne (eğitim bakanlığı) verdiği dilekçe şöyleydi:

"Maarif-i mütenevviaya (çeşitli kültür konularına) dair bazı mebahisi (konuları) ve ahvâl-i dahiliye ve hariciyeden münasip olan havadisi neşr için birkaç günde bir kere Türkiyü'l-ibare jurnal (Türkçe gazete) tab'ı emelindeyim. Memalik-i mahrusa-i şahanede (Osmanlı ülkesinde) saltanat-ı seniye ve ecnebi tebaasından (Osmanlı ve yabancı uyruklulardan) bazılarının Arabî ve Türkî ve elsine-i sairede (başka dillerde) nizamı mucibince gazeteler neşretmekte oldukları misillû bilcümle masarif ve tümettüü (gider ve geliri) taraf-ı âcizaname aid olmak ve devlet ve milletimin politika ve menafi-i mahsusası (özel çıkarları) iltizam kılınmak şartıyla mezkûr jurnalın tab'ı için çâkerlerine dahi ruhsat-ı resmiye itasına müsaade-i seniye..."

Dilekçe Meclis-i Maarif'te görüşüldü. Bu kuruluşun "mazbata" sında, dilekçeden Agâh Efendi'nin "**Ceride-i Havadis** şeklinde bir şey çıkarmak" istediğinin anlaşıldığı, Osmanlı Devleti bendelerinden böyle bir zatın bunu bastırıp yayımlama eğilimi ve hevesi gös-

termesinin övgüye değer bulunduğu, gelir ve giderleri kendisine ait olmak, nizama uygun hareket etmek üzere basılmasına hoşnutluk duyularak ruhsat verilmesinin uygun bulunduğu belirtiliyordu [1].

Tercüman-ı Ahvâl'in ilk sayısına Şinasi tarafından yazılan giriş yazısında, bu mazbata'nın Meclis-i Has-sı Vükelâ'da görüşülüp uygun görülmesi üzerine padişahça izin verildiği anlatılır. Bu, gazete yayımlama izni almanın "formalite"sini de ortaya koyar. Meclis-i Maarif'in 1845'te, Maarif-i Umumiye Nezareti'nin 1857'de kurulduğu da gözden uzak bulundurulmamalıdır. **Tercüman-ı Ahvâl**'in çıkışıyla Türkçe süreli yayınların sayısı dörde ulaştı. O tarihte resmi gazete **Takvim-i Vakayi**, yarı-resmi **Ceride-i Havadis**, 1850'de yayına giren, ilk dergi diyebileceğimiz **Vakayi-i Tıbbiye** çıkıyordu. Aynı yıl **Ceride-i Havadis**, Agâh Efendi ile rekabete girişerek birer yapraklık ekler yayımlamaya başladı: **Ruzname-i Ceride-i Havadis**.

1861'de, yirmi iki yıl hükümdarlık eden Abdülmecid öldü, tahta Abdülaziz oturdu.

Tercüman-ı Ahvâl'den ayrılan Şinasi, o yıl kendi gazetesi **Tasvir-i Efkâr**'ı çıkardı. 1863'te **Mir'at** ile Münif Paşa'nın Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye adına yönettiği önemli bir dergi, **Mecmua-i Fünûn** yayına girdi. Aynı yıl **Mecmua-i İber-i İntibah** adlı dergi, ertesi yıl da **Mecmua-i Askeriye** çıktı. Yabancı uyruklular ve azınlıklar da çeşitli dillerde yayınlar yapıyorlardı. Yabancı uyrukluların çıkardıkları gazeteler denetim altına alınamıyordu. 1850 tarihli **Annuaire des deux Mondes**'a göre, İstanbul'da 5 Fransızca, 4 İtalyanca, 1 Rumca, 1 Ermenice, 1 Yahudice, 1 Bulgarca; İzmir'de 2 Fransızca, 1 Rumca, 1 Ermenice, 1 Yahudice; Eflâk'ta 1 Fransızca; Yaşi'de 2 Fransızca; Sırbistan Prensliği'nde İlirya dilinde 6 gazete çıkmaktaydı. Bunlardan hiçbiri günlük değildi, bir bölümü hükümetten yardım görüyordu.

(1) Server İskit: *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İst. 1943, s.7-8.

O sıralarda iki rakip gazete, **Ceride-i Havadis** ile **Tercüman-ı Ahvâl** arasında başlayan birtakım tartışmaların ardından, **Tercüman-ı Ahvâl** Ziya Paşa'nın kaleminden çıktığı öne sürülen ve eğitim yöntemini eleştiren bir makale dolayısıyla Bâbıâli'nin (sadrazamlık) buyruğuyla kapatıldı. Açılmasına ancak iki hafta sonra, bazı koşullara uyulması şartıyla izin verildi.

Şinasi, **Tasvir-i Efkâr**'da -satır aralarında da olsa- özgürlük düşüncesini ortaya atıyor; halkın görevleri olduğu kadar hakları da olduğunu ve ülkenin yararına olan konularda görüş bildirmenin bunlar arasında bulunduğunu daha ilk sayısındaki "mukaddeme"den başlayarak ortaya koyuyordu.

Bu ortam içerisinde, ilk basın yasası hazırlanıp yürürlüğe konuldu: 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi. Bu III. Napoléon'un imparator olunca yaptırdığı 1852 tarihli Fransız Basın Yasası'ndan çevrilmişti.

Nizamname, siyasi gazete çıkarmak isteyenlerin **ruhsat** almalarını; bunun için Osmanlı uyruğunda olanları Maarif Nezareti'ne, yabancıların Hariciye Nezareti'ne başvurmalarını öngörüyordu. Ruhsat verilebilmesi için, Osmanlı uyruğundaki kişilerin otuz yaşını bitirmiş ve Ceza Kanunu'nun herhangi bir maddesine göre cezalandırılmamış olmaları; tüm kişilik haklarını kullanabilir durumda bulunmaları gerekiyordu. Yabancı uyruklulara, bu nizamnameye Osmanlı uyruklular gibi uymak, basın suçu işlememiş bulunmak ve suç işlerlerse hükümet ve mahkemece yapılacak işlemleri kabul etmek şartıyla ruhsat verilecekti. Verilen ruhsat her zaman geri alınabilecekti. Her gazete ve derginin bir sorumlu müdürü bulunacak; basılan gazete ve dergi, bir sayısı sahibi ya da sorumlu müdürü tarafından imzalanmış olarak Matbuat Müdürlüğü'ne verildikten sonra satışa çıkarılabilecekti. Nizamname, yabancı ülkelerde basılan ve Osmanlı Devleti'ne saldırı ya da düşmanlık niteliğinde yazılara yer veren gazetelerle öteki basılı kâğıtların ülkeye girmesini ve dağıtılmasını yasaklıyordu. Çeşitli basın suçları ile bunlar için

verilecek cezalar da belirleniyor; hapis ve para cezalarının yanı sıra geçici ya da süresiz kapatma cezaları getiriliyordu.

Mehmed Ata Bey, bu nizamnameyi kapatma cezası yönünden eleştirirken şunları yazıyor: "Bir dükkânın içindeki adamlar -velevki o dükkân suç aracı olarak kullanılıp - bir yasak iş yapsalar ne olur? O adamları sorumlu tutup mahkûm ederler; dükkânın ve suça katılımı olmayan dükkân içindeki kişilerin sorumluluğu akla gelmez." [2].

Fuad Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında çıkarılan bu nizamname 1909'a, Matbuat Kanunu kabul edilene kadar 45 yıl yürürlükte kaldı.

Nizamnamenin göz korkutucu hükümlerine karşın, yeni yeni gazeteler çıkıyordu: **Mecmua-i İber-i İntibah** yerine **Mecmua-i İbretnüma**, **Takvim-i Ticaret**, **Ayine-i Vatan**, **Muhbir**, vb.

İlk kapatılan gazete, bugünkü bilgilerimize göre, **Mecmua-i Havadis**'tir. Bunun tek sayısına bile ne Milli Kütüphane'de ne de İstanbul kütüphanelerinde rastlanıyor [3]. **Tercüman-ı Ahvâl**'de yer alan (no. 789, 1866) bir haberden anlaşıldığına göre, Maarif Nezareti'nden gönderilen resmi tezkere ile bir ay kapatılmıştır. Gazete bunu obonelerine duyurmak için özel bir ek ("varaka") çıkarmış; kapatma kararının altına "Mecmua-i Havadis muharrirliği" imzasıyla şu yorumu eklemiştir:

"... İstanbul'da basılan ve yayımlanan öteki Fransız ve İngiliz ve belki Rum ve Ermeni dillerinde olan gazeteler kadar zararlı makaleler yayımlamaya yetkili olmadığımızı da kamuya ait olan Matbuat nizamnamesi tarafından gazetemizin diline bir özel cömertlik ve temyiziye (iyinin kötüden ayrılması) sayarım."

Tercüman-ı Ahvâl, bu cümleyi aktardıktan sonra, ucu padişa-

(2) Mehmed Ata: "Memalik-i Osmaniye'de Sansürün Tarihi", *İkdam*, Aralık 1918.

(3) Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Katalogu C.1, Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, Ank. 1983; Hasan Duman: *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu*, İst. 1986.

ha kadar uzanan çok incelikli bir yoruma, daha doğrusu eleştiriye geçiyor:

"Gerçi bir ülkede, bir kanun altında olan gazetelerin tümü bir ayrıcalıkta ve eşit serbestlikte olmak gerekirse de, nasılsa bu bizde görülmüyor ve olamıyor. Fakat pres kanunnamesi [4] çıkmazdan önce gazetelerin hak ve görevlerine hiçbir sınır yokken padişah hazretlerinin adalet çağı eserlerinden olmak üzere, sözü geçen nizamname çıkmış ve yerli dilde olan gazeteler hakkında bununla büyük bir lütuf ve müsaade buyurulmuştur ki, teşekküre değer."

Bu dönemde yayımlanan gazetelerin en önemlisi, 1866'da Ali Suavi'nin başyazarlığı altında çıkan **Muhbir**'dir. Sahibi Filip Efendi, gazetenin yönetimini de Ali Suavi'ye bırakmıştı. Şehzadebaşı Camisi'nde verdiği vaazlarda devrimci görüşler ortaya atan, sonradan V. Murad'ı yeniden tahta çıkarma girişimi sırasında başına odunla vurularak öldürülecek olan "Sarıklı ihtilâlci" Ali Suavi, **Muhbir**'deki yazılarında hükümetin dış politikasına eleştiriler yöneltmekle yetinmiyor, 'satır aralarında' özgürlük yanlısı bir tutum izliyordu.

Önemli dış politika sorunlarından biri, Girit'te Müslümanların baskı altında tutulmasıydı. Sık sık bu konuya değinmekle ve Girit'te bir ulusal meclis açılması gerektiğini öne sürmekle kalmadı; gazetede bir kampanya açarak Girit'teki Müslümanlar için yardım toplamaya da girişti. Hükümetin yapmadığını gerçekleştirmeye yönelmesi, toplanan paralarla ilgili ayrıntı hesap vermesi, bunları kendisinin götürüp yoksullara dağıtacağını açıklaması, Hocapaşa yangınından sonra toplanan yardım konusundaki dedikodular üzerine açıklama yapmaktan kaçınan Âli Paşa'ya bir "meydan okuma"ydı. Öte yandan Mısır valisi İsmail Paşa'nın hıdivlik tutkusu, yetkilerinin genişletilmesini istemesi dolayısıyla da sert çıkışlar yapıyordu. Bütün bunlara, Belgrat kalesinin Sırbistan'a bırakılması dolayısıyla kaleme aldığı yazılar eklendi [5].

(4) Burada Fransızca "presse" sözcüğü hem basın, hem baskı anlamında kullanılmış.

(5) Ayrıntılı bilgi: Midhat Cemal Kuntay: *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi*, İst. 1946; Ebüzziya Tevfik: *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C 1, Haz: Ziyad Ebüzziya, İst.1973, s.48-55.

Ve **Muhbir**, Maarif-i Umumiye Nâzırı (eğitim bakanı) Esseyyid Ahmed Kemal imzalı, 8 Mart 1867 tarihli buyrukla kapatıldı. Buyrukta şöyle deniliyordu:

"Muhbir gazetesinin hükümet aleyhine zihinleri bulandıracak bazı ekâzip ve eracif (yanlış ve aşağılık şeyler) yayımlamayı alışkanlık edinmesi ve özellikle şu günlerde çıkardığı sayılarda yasaya aykırı pek çok uygunsuz ve esassız şeyler bulunduğundan, Matbuat Nizamnamesi'nin 27. bendinde belirlendiği ve Matbuat Kalemi'nden ihtar kılındığı üzere matbaasının bir süre kapatılması..."

Muhbir sahibi Filip Efendi, gazetesinin kapatıldığını açıklayan bir sayfalık özel bir ek çıkardı; bu bildirimin altına şu yorumu ekledi:

"Gerçi dünyanın en adaletli yerlerinde bile bir matbaayı haklı olarak kapatmaya hükümetlerin gücü yeter. Ancak yukarıda yazılı tezkerede bildirilen zihinleri bulandıracak aşağılık yayında bulunmak ne gibi şeylerdir ve **Muhbir**'in hangi sayısında yazılmıştır? Müşterilerimiz tarafından, 'erbab-ı hamiyet' tarafından olsun beyan buyurulsa, bundan böyle gazetemizi bunun gibi kapatma kararına uğramaktan kurtulurduk.

"Muhbir, devletin ve Osmanlı milletlerinin iyiliğini ister. Osmanlı gazetesi olduğu için hakkında bu yolda işlem yapılıyor. Ve bir ay süreyle kapandığını müşterilerimize bildiririm. Ve bu süre içinde müşterilerimizi havadissiz bırakmamak için, derhal bir Türk gazetesiyle anlaşma yapacağım ve ilerde hükümete hakların korunması yolunda bazı görüşler bildireceğim." (28 Nisan 1867).

Tasvir-i Efkâr gazetesi de -Namık Kemal'in kaleminden çıkan- bir yorumunda, **Muhbir**'in kapatılmasına nelerin yol açtığının resmi bildirimde açıkça ortaya konulmadığını belirttikten sonra, "Bu gazete Matbuat Nizamnamesi'ni hayatının kefaleti bilmesi yönünden, onun icraatından hepimiz hissedarız" sözleriyle, kapatmanın nizamnameye aykırı olduğunu örtülü bir anlatımla ortaya koyuyordu.

Namık Kemal'in **Tasvir-i Efkâr**'da yer alan, aynı sorunlar çevresindeki yazıları da Bâbiâli'nin tedirgini olmasına, öfkelenmesine yol açıyordu. Çünkü Osmanlı devlet geleneğinde eleştiri yoktu. Daha önce yönetime en küçük bir eleştiri yöneltenlerin bile boyunları vurulmuştu. Yöneticiler, birtakım zorlamalar sonucu ilan ettikleri Tanzimat'ın içeriğini otuz yıldır özümseyememişlerdi.

Sadrazam Âli Paşa, Namık Kemal'in **Tasvir-i Efkâr**'ın 464. sayısında "*Devlet-i Osmaniye Şark meselesinden dolayı şiddetli bir* buhran içindedir" demesine pek öfkelenmiş; gazetenin kenarına kırmızı kalemle "Devletin aczini (zayıflığını) ahalisine bildirmek, muvafık-i hamiyet (yurtseverliğe uygun) değildir" yollu bir azarlama yazmıştı.[6] Âli Paşa'yı, Mısır valisinin yetkilerinin genişletilmesine ilişkin yayınlar dolayısıyla **Muhbir** gazetesine cevap olarak Namık Kemal'in yazdığı bir makale büsbütün öfkelendirdi. Namık Kemal, Ali Suavi gibi, valinin yetkilerinin genişletilmesine karşı çıkıyor ve "Osmanlı Devleti'nden yana" görüşler öne sürüyordu.

Paşa, **Muhbir**'i kapattıktan sonra Namık Kemal'e Divan-ı Hümayun Tercümanı Arifî Beyi (sonra Vezir Arif Paşa) gönderdi. Arifî Bey, "**Tasvir-i Efkâr**'ı bıraksanız...." önerisinde bulundu!

KARARNAME-İ ÂLİ

Birkaç gün sonra, 12 Mart 1867'de, gazetelere Âli Paşa'nın kararnamesi gönderildi.

Matbuat Nizamnamesi, bugünkü dile "Basın Tüzüğü" diye aktarılamaz. Burada nizamname, yasa anlamındadır; belki "Basın Yasası" denilebilir. Kararname-i âli ise, sadramazamlar tarafından çıkarılan, bugünün yasa gücünde kararnamelerine denk düşen düzenlemedir. Ancak, başta Namık Kemal olmak üzere birçok gazeteci ve yazarın bunu "Âli Paşa'nın kararnamesi" anlamında kullanarak paşayı alaya aldıkları anlaşılıyor.

Kararname şöyleydi:

(6) *Hürriyet*, s.23, 30 Kasım 1868; M. Cemal Kuntay: *Namık Kemal*, C.I, İst. 1944, s.267, not 1.

"İstanbul'da çeşitli dillerde basılıp yayımlanmakta olan gazetelerin birtakımının bir süreden beri tutmuş oldukları dil ve meslek, görevlerinden olan ahlâkı yükseltme ve düzeltme yolundan çıkarak ülkenin genel çıkarlarına aykırılığı açık olan ifrat ve tefrit (aşırılıklar) vadilerine girip ve çok kere devletin esası hakkında bile saldırmak derecesine cesaretlenip, yaşadıkları ve servet ve mal mülk edindikleri ülke hakkında, başkalarının yaptıkları itirazlara karşı koymaya çalışmaları gerekirken, düşmanlara fesat aracı olarak birtakım zararlı fikirler ve yanıltıcı haberler yayımlanmaktadır.

"Bunun gibi basın ve yayının genel düzeltim ve gelişmeye tam bir araç ve hükümetin çalışmaları hakkında bile yararı olabileceği düşüncesiyle, devlet, bunların fikirlerini bir dereceye kadar serbest bırakmak isteğinde bulunmakla birlikte, gazetelerin varlık sebepleri ve hayırlı görevleri, fikirleri birleştiren ve yararlı şeylere hizmet olduğu halde, birçok uydurma ve yalanla ve zihinleri bulandırmakla ve sonuçta halk arasında çatışmayı zorlayan bir yola gitmelerine aldırışsız gözle bakılması hükümetin görevine aykırı olacağından ve şu durumun yüce padişahlık tarafından düzeltilmesi (Osmanlı) uyrukların(ın) ve ülkenin durumu ve gelişme ve bayındırlık sağlanması için her zamankinden çok elden gelenin esirgenmediği bir sırada ortaya çıkıp sürmesi bir kat daha üzücü olduğundan, güvenlik ve düzenin korunması esasına dayanılarak, bu kurala uymayan gazete ve dergilerin bütün devlet ve tüm millete dönük zararlarının önlenmesi yönünden, basınla ilgili düzenlemelerin hükümleri dışında olarak, hükümetçe cezalandırma işlemlerine ve koruyucu önlemler alınmasına karar verilmiştir.

"İş bu karar geçici olup, bunu gerektiren nedenlerle birlikte ortadan kalkacaktır."

Bu, Ebüzziya Tevfik'in deyişiyle, basın özgürlüğü üçsından felç gibi bir şeydi. "Artık burdan sonra beynin işlenmesi hükümsüz kalacaktı, çünkü açığa vurma olanağı böyle bir kısıtlamaya düştükten sonra, düşünmekten ne yarar beklenebilir"di!

Hükümet bununla da yetinmedi. Sansür kararnamesi gazeteci-

ler için sürgün cezası öngörmediği halde, Ali Suavi evinde tutuklanıp Zaptiye Nezareti'ne (emniyet genel müdürlüğü) götürüldü, sonra Kastamonu'ya gönderilmek üzere vapura bindirildi.

Tasvir-i Efkâr yazarı, Bâbıâli Tercüme Odası kâtiplerinden Namik Kemal ise, rütbesi yükseltilerek Erzurum ili vali muavinliğine; Ziya Bey (sonra Paşa) de Kıbrıs mutasarrıflığına atandılar (24 Mart).

Haziran 1865'ten beri tarihe "Yeni Osmanlılar" adıyla geçen ve ülkeye özgürlük getirmeye yönelik bir örgütlenmenin içinde olan Namık Kemal'le Ziya Bey çok geçmeden Avrupa'ya kaçtılar. İlk özel gazeteyi çıkaran Agâh Efendi ile Reşad, Nuri ve Mehmed Beyler de onlara katıldılar. Bir süre sonra Ali Suavi, sürgün yeri Kastamonu'dan gizlice İstanbul'a gelmenin yolunu buldu ve o da bir vapura binip Avrupa'ya yollandı. Yeni Osmanlılar orada **Hürriyet** ve **Muhbir** başta olmak üzere birçok gazete yayımlayarak özgürlük savaşımına giriştiler.

Kararname-i Âli'nin yayımlanmasından sonra kimi gazeteler geçici olarak kapatıldı. O yıl gazetelere bir bildirimde daha bulunuldu: Kararne-i Âli'deki basına yönelik suçlamalar bir kez daha ortaya atıldıktan sonra, bundan böyle gazete yazarlarının, resmen gerçekleşip ilan olunmamış tevcihat ve tebeddülat (rütbe verme ve görev değişikliği) ve başka resmi işlemler hakkında bir şey yazacak olurlarsa, yayımlamadan önce sorup araştırmak için Matbuat Kalemi'ne başvurmaları "resmen ihtar" olunuyordu!

1868'de **Terakki**, 1869'da **Mümeyyiz**, 1870'te **Basiret, İbret, Asır, Memalik-i Mahrusa, Hakayiku'l- Vakayi, Hulâsatü'l Efkâr, Diyojen** gazete ve dergileri yayımlandı.

O sıralarda gazete çıkarma izni almanın kolay olmadığını Basiretçi Ali'nin anılarından öğreniyoruz. Ali Efendi'nin anıları şu cümlelerle başlıyor:

"1283 (1867) yılında eğitim bilimlerinden ve politikadan söz etmek üzere **Basiret** adıyla gündelik bir gazetenin yayımlanması ko-

nusunda yazdığım dilekçemi Hariciye Nâzırı Fuad Paşa'ya sunulmak üzere adı geçen bakanlık müsteşarı Said Efendi'ye verdim. Said Efendi, nâzır paşanın odasına girip biraz sonra çıktığında altına kırmızı mürekkeple havalesini gösterdiler: 'Bu dilekçenin şimdilik saklanması' işareti yazılmıştı. 'Acaba bunun sebebi nedir?' diye sorduğumda 'Şimdi Girit'te karışıklıklar var. Sana müsaade edilmiş olsa birtakım Rumlar da gazete imtiyazı istiyorlar; onlara da vermek gerekir. Evraktan numarasını alınız da bu karışıklık son bulunca başvurunuz, o vakit müsaade olunacaktır, buyurdular,' diye cevap verdiler. Artık Girit karışıklığının ortadan kalkmasını beklemeye koyuldum ve iki yıl bekledim. Sözünü ettiğim karışıklığın ortadan kalktığını gördüğümde hemen adı geçen müsteşar Said Efendi'nin yanına gittim."

Nâzır Paşa, gazetenin ruhsatını verip iki güne kadar çıkmasını ister. Ali Efendi duraksayınca, muhasebeci efendi eliyle 300 lira (yardım) ödenir. İlk sayısını 23 Ocak 1870'de yayımlayan **Basiret**'ten ilerde yine söz edeceğiz.

Burada ilginç nokta, Girit sorunu dolayısıyla ve "geçici" kaydıyla yayımlanan Kararname-i Âli'nin, Girit sorunu sona erdikten sonra da yürürlükte bırakılmasıdır.

İKİ ÖNEMLİ ÖRNEK: DİYOJEN VE İBRET

24 Ocak 1970'te ilk mizah dergisi **Diyojen** yayımlandı. Dergiyi çıkaran Teodor Kasap, daha önce Rumca, Ermenice ve Fransızca mizah dergileri çıkarmıştı. İlk dönemde **Diyojen**'in başlıca yazarı (Direktör) Âli Bey'di. **Diyojen** 4. sayısında İran Şahının Kerbela gezisini konu alan bir yazıdan dolayı bir buçuk ay, 14. ve 15. sayılarındaki yazılardan dolayı da on beş gün süreyle kapatıldı.

Namık Kemal o yıl İstanbul'a döndü; **Diyojen**'de makaleler, taşlamalar yayımladı.

6 Eylül 1871'de Âli Paşa öldü, sadrazamlığa Mahmud Nedim

Paşa getirildi. Tarihçilere göre, Âli Paşa'nın saraydan Bâbıâli'ye aktardığı yönetim yetkisini Mahmud Nedim Paşa yeniden saraya taşımış ve Tanzimat'ın getirdiklerini büsbütün ortadan kaldırarak eski mutlakçı yönetime dönülmesi yolunda çalışmıştır.

Âli Paşa'nın ölümü üzerine çıkan yazılar dolayısıyla hükümetçe gazetelere "eski yönetim aleyhinde bir şey yazılmaması" yolunda bildirimde bulunulmuştu. Gazetelerin belirli konular üzerine görüş açıklamaları gittikçe güçleşiyordu. Nitekim 1872 Şubatının ilk yarısında dört gazete geçici olarak kapatıldı.

Bu dönemde, giderlerini karşılayamayarak zarar eden gazete sahipleri, yayına kendileri ara vermektense, hükümetçe birkaç ay kapatılmak için eleştiri yollu makaleler yayımlıyorlardı.

Namık Kemal, Yeni Osmanlılar arasında yer almış arkadaşları Reşad ve Nuri Beylerin de Avrupa'dan İstanbul'a dönmeleri üzerine Hariciye Nezareti'ne başvurarak, çıkaracağı **İstikbal** adlı gazete için ruhsat istedi. İstemi, Âli Kararname uyarınca yeni gazete çıkarma izni verilmediği gerekçesiyle geri çevrildi. Bunun üzerine Aleksan Sarrafyan'ın gazetesi iki yıl için kiralandı. Bu süre içerisinde Sarrafyan'a her ay 15 lira ödenecekti. Buna "iltizam usulü" deniyordu. Matbuat Nizamnamesi'ne göre gazetenin kapatılması ve sahibinin de ceza görmesi söz konusu olduğundan, imtiyaz sahibine ödeme yapılması olağan karşılanıyordu.

Gazetenin ilginç bir serüveni vardı: Sarrafyan'ın 1870'te yayımlamaya başladığı **İbret**, aynı yılın Haziranında bir ay süreyle kapatılmış, süresi dolunca **İbretnüma-yı Alem** adıyla, mizah gazetesi olarak çıkarılmış; o da 2. sayısında kapatılmıştı. Ceza süresi bitince 53 sayı daha çıkmış, ardından Ahmet Midhat Efendi'ye kiralanmış, günlük siyasi gazete olarak yayımlanırken yine bir ay süreyle "tatil" (kapatma) cezasına uğramıştı.

İbret, yeni kadrosuyla 13 Haziran 1872'de yayına girdi. İlk üç sayıda başyazar Namık Kemal, yazarlar Reşad, Nuri ve (Ebüzziya) Tevfik, müdür Mahir Beylerin imzasını taşıyan bir sunuş yazısı-

na yer verildi:

"İnancımızca burada gazetelerin en büyük görevi, halkımıza siyasi kurallar ve uygarlık yolunda ilerlemelere ilişkin bilgi vermektir. Bunun için elimizden gelen bütün çabayı özellikle bu hizmete harcayacağız. Bununla birlikte haber vermekte de eksiklik göstermeyeceğiz.

"En kutsal bildiğimiz görev de, Matbuat Nizamnamesi'nin izin verdiği ölçüde doğruyu söylemektir."

İbret'te daha çok uzunca makaleler yayımlanıyor; hükümetin "icraat"ına yönelik eleştirilerden kaçınılarak küçük dokundurmalarla yetiniliyordu.

Gazete 27 gün sonra, 9 Temmuz 1872 günlü 19. sayısında dört ay süreyle kapatıldı. Görünürdeki gerekçe, "Menafi-i devlete ve âdab-ı umumiyeye karşı ittihaz eylemiş olduğu meslekte ısrar"dı. Gerçek neden ise Namık Kemal'in "Garaz Marazdır" başlıklı, Mahmud Nedim Paşa'yı ima eden yazısıyla Reşad Beyin borçlanma konusundaki makalesiydi. Gazeteye gelen bildirime göre, "Kapatılmayı bildiren ek yayımlanması ve bu konuda görüş açıklanması" da yasaktı.

Mahmud Nedim Paşa'nın bu ilk sadrazamlığı döneminde yer alan olaylardan biri de **Basiret** sahibi Ali Efendi'nin tutuklanmasıdır. **İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar** başlıklı kitabında şöyle anlatıyor:

"Bu sıralarda İtalya Devleti tarafından devlet başkanlarına ve soylularına özgü olan Anonsiyad adlı sayılı nişanın bir tanesi sayın padişahlık veliahdına ve biri de sadrazam Nedim Paşa'ya verilmiş olduğuna dair Beyoğlu gazetelerinden **Courrier d'Orient**'dan telgraf haberi olmak üzere çevrilerek **Basiret**'e aktarılıp yayımlandı. Oysa sözü geçen nişan Veliahd Murad Efendi'ye verilmek gerekirken Mahmud Nedim Paşa'nın oyu ile Yusuf İzzeddin Efendi'ye verilmişti.

"Bizim bu telgrafı yayımlamaklığımız üzerine Bâbıâli'den yine göreneğe uygun olarak kavas gelip 'Buyurunuz, sizi sadrazam istiyor' dedi. Ben hemen işi anladım. Arkadaşlarıma acıklı veda edip Bâbıâli'ye gittim. (...) 'Biz bu haberi kendiliğimizden yazmadık. Karşı gazetelerden (Beyoğlu'nda yayımlanan başka dillerdeki gazeteler) **Courrier d'Orient**'dan olduğu gibi çevirerek yazdık,' dedimse de sadrazamın kızgınlığı topuklarına çıkmış olduğundan 'Onlar yabancı gazetelerdir. Yazabilirler. Sen niçin yazdın? Ben sana şimdi gösteririm,' diyerek Başyaver Albay Sami Beyi çağırıp' Al bunu, Zaptıye Nâzırı'na götür. Hazır olduğun halde sorguya çeksinler. Soruşturma kağıtlarını akşamları alıp bana getir,' demesinde akşamları deyiminden birkaç gün sorguya çekileceğimizi anladım. Ve bizi çalyaka Zaptiye Nâzırı Alyanak Mustafa Paşa'nın yanına götürdüler. (...)

"Dokuz gece sorguya çekilip bu odada hapsolundum. (...) Araştırmaların sonucunda bir suç saptanmadığından beraatime karar verilerek sadrazamın yanına götürdüler. 'İçi barut dolu bir fıçının üzerine oturup elinde sigara içiyorsun. Her neyse, bu kez ucuz kurtuldun. Bir daha böyle şeyler yazma,' diye azarladıktan sonra bıraktı."

İbret'in 8 Temmuz 1872'de kapatılmasından birkaç gün sonra gazetelerde Nuri Beye Ankara mektupçuluğunun, (Ebüzziya) Tevfik Beye İzmir vilayetinde oluşturulan Mahkeme-i Kebire-i Merkeziye başkatipliğinin, Reşad Beye Bilecik kaymakamlığının "tevcih buyurulduğu" haberi çıktı. Temmuzun son günü Mahmud Nedim Paşa sadrazamlıktan uzaklaştırıldı, yerine Midhat Paşa atandı. Midhat Paşa'nın göreve başlamasından dokuz gün sonra da Namık Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığına atandığı bildirildi[7].

Diyojen de 2 Haziran 1871'de iki ay süreyle kapatılmıştı. Bu konudaki bildirim şöyleydi:

"**Diyojen** gazetesi 121 numaralı sayılarında edebe aykırı fıkra-

(7) Çeşitli kaynaklarda dört yazarın da Mahmud Nedim Paşa tarafından sürgün edildiği ifade edilir. Ziyad Ebüzziya, Namık Kemal'in daha sonra, Midhat Paşa döneminde sürüldüğünü belgeleriyle açıklamıştır: Ebüzziya Tevfik'in *Yeni Osmanlılar Tarihi*'n eklediği notlar ve belgeler, C. II, İst. 1973, s.135 ve agy, C. III, İst. 1974, s.405 vd.

lar yayımladığı gibi 123 numaralı sayısında da hükümete dokunacak bir aşağılayıcı makale ile bir de resim yayımlamış olduğundan 12 Mart sene 1267 (tarihli) kararname uyarınca ilan tarihinden itibaren iki ay süreyle kapatılmıştır. 24 Rebiülevvel 1289 ve 20 Mayıs 1288.

Divan-ı Hümayun Tercümanı Sadullah".

Diyojen'in ceza süresi, Midhat Paşa'nın sadrazamlığa gelişinin ertesi günü sona erdi. Açılır açılmaz, daha ilk (124.) sayısında **İbret**'in kapatılışına şöyle değindi:

"Tatilim müddetinde gazetelerden hemen hiçbiri ceza görmedi gibi. Yalnız bir aralık **İbret** gazetesi bir dizgin etmek istedi amma onun da dizginine çarparak dört ay müddetle nallarını göğe dayadılar.

"Aleksan Efendi (**İbret**'in sahibi) bu hamlede de söktüremedi. Lakin teessüf etmesin, gazetesinin muharrirliği Yuşa toprağı gibi işsizlik sıtmasına birebir geliyor, tecrübesi edildi. Hemen durmasın, gazetesini müzayedeye koysun, memulünden (öngörülenden) fazla talip zuhur etmezse bana tuu desinler.

"Amma muharrirlerinin memuriyeti kendi işine elvermez imiş de hizmet istemeyen ve yalnız gazete ile geçinmek isteyen adam arar imiş, keyfi bilir, o da bulunmaz değil ya.

"**İbret**'in son defaki halinden biraz uzunca bahsetmeyi gönül arzu ederse de meydan da olmadığı için sükût eyleriz."

Diyojen'in 128. sayısında (14 Ağustos 1872) Namık Kemal'in "Kedi Mersiyesi" çıktı. Mahmud Nedim Paşa'yı alaya alan bu imzasız manzume çok tutuldu. Derginin 133. sayısında yeniden yayımlandığı gibi, bestelendi ve notasıyla birlikte ayrıca basılıp satıldı. 130. sayıda -sonradan **Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye**'ye alındığı için Namık Kemal'in kaleminden çıktığı anlaşılan- "Matbuat Nizamnamesi" başlıklı bir yazı yayımlandı. Yönetimin basına karşı düşmanca tutumunun eleştirildiği bu makalede şöyle deniliyor-

du:

"Şu üstümüzdeki gölgeyi kaldırsınlar da biz de biraz ısınalım, biz de biraz nefes alalım. Canileri, katilleri, Girit asilerini, Yunan haydutlarını mahkeme önüne çektiler, hâlâ da çekiyorlar. Yargılamasız sürgüne gönderilmek, yargılamasız dil hapsine uğramak, yargılamasız geçim sağlamaktan ayrılmak, yargılamasız aç bırakılmak yalnız zavallı memurlarla gazetecilere özgü bir bela mıdır?"

Diyojen'in 132. sayısında da "Kedi Mersiyesi"ne yazılmış bir benzek (nazire) yayımlandı; burada kedi yerine köpek denildi. Bunun üzerine **Diyojen**'e yine *Divan-ı Hümayun Tercümanı* Sadullah imzasıyla bir "ihtarname" gönderildi: Bu saldırgan tavır bir daha tekrarlanırsa **Diyojen** kapatılacaktı!

Namık Kemal, Gelibolu'ya gitmeyi bir süre geciktirdikten sonra, görev ya da sürgün yerine yollandı. Tam o günlerde **İbret** de -cezasının bir bölümü affa uğrayarak- 30 Eylül 1872 günlü 20. sayısını yayımlamıştı. Namık Kemal, **İbret**'e Geliboyu'dan B.M. (Baş Muharrir) imzalı yazılar yolladı.

10 Ocak 1873 tarihli 183. sayısından sonra **Diyojen**, Matbuat Kalemi'nden gönderilen şu bildirim üzerine, yayınına son verdi:

"**Diyojen**, mizah gazetesi olduğunu ileri sürerek, terbiye kurallarının ve hükümet idaresinin izin veremeyeceği bir yolda dil kullanmayı âdet edinmiş ve bu yoldan vazgeçmesi için birçok kez ihtar ve tenbih ve birkaç kez kapatılmışsa da, yine aynı yolda ısrar ve 179, 180, 182 no.lu sayılarında da bazı tanınmış kimselerin namlarına ve onurlarına dokunacak isnadları imzaları altında sahte mektuplar yayımlamak üzücü hareketine cesaret etmiş olduğuna ve bu yolda devam etmesi asla uygun olmayacağından, 12 Mart 1867 tarihli kararname uyarınca aşağıdaki tarihten başlayarak müsaadesi iptal edilmiş ve tümüyle kapatılmıştır. 13 Ocak 1873

Divan-ı Hümayun Tercümanı Sadullah"

Diyojen'den sonra **Letaif-i Âsar** ve Rumca **Mamol** ikişer ay, Ermenice **Hayrenik** üç ay süreyle kapatıldı.

Courrier d'Orient, bu kapatmalardan söz ederken, "İstanbul'da basının ortaya çıkışından beri gazeteler bu derece şiddet görmemişti," diye yazıyordu.

İLK KİTAP SANSÜRÜ, SÜRGÜN EDİLEN GAZETECİLER

19 Ekim 1872'de Midhat Paşa görevden alındı, sadrazamlığa Mütercim Rüştü Paşa getirildi. Âli Paşa yanlıları, ona "Kâbus-ı Âzam" (pek büyük karabasan) sanını vermişlerdi.

Birkaç aydan beri ücretlerini alamayan tersane işçileri, 25 Ocak 1873'te Bâbıâli'ye gelerek sadrazamlığa dilekçe vermek istediler. Sadrazam, parmaklıklı kapıları kapattırarak işçilerle görüşmedi. Bunun üzerine işçiler, (Ebüzziya) Tevfik'in çıkardığı **Hadika** gazetesine başvurdular ve dilekçelerinin yayımlanmasını istediler. Daha sonra da Dolmabahçe Sarayı'na gidip Abdülaziz'e bir dilekçe verdiler.

Hadika'nın 27 Ocak günlü sayısında, gazeteye bırakılan dilekçenin metni yer aldı. Gazetede o gün hükümetin hoşuna gitmeyecek bir başka yazı da yayımlanmıştı. Bunun üzerin **Hadika** iki ay süreyle kapatıldı. Resmi bildirimdeki gerekçe, her zamanki klişe sözlerdi: "Tahdiş-i ezhan (zihinleri bulandırmak)".

Tevfik Bey o gün bir ek yayımladı ve kapatma bildiriminin altına şunları ekledi [8]:

"Tahdiş-i ezhana **Hadika** sebep olmadı, belki Tersane amelesi tarafından meydana getirilen kargaşalığın sebebini anlatmak ile zihinlerin bulanmasını önlemeye hizmet etti.

"Ona teşekkür ederiz ki, sair gazetelere denildiği gibi, **Hadika**

(8) Ebüzziya Tevfik, agy, C. II, s.187 vd, C. III, s. 495 vd. Ziyad Ebüzziya'nın notlarında olayın ayrıntıları verilmektedir.

hakkında da 'âdab-ı umumiye ve menafi-i devlete mugayir hareket etti' (genele edep kurallarına ve devletin çıkarlarına aykırı davrandı) meşhur deyimi kullanılmamış.

"Bir de **Hadika** gazetesi Tersane amelesi hakkındaki yazısını dört gün evvel yazmış iken Matbuat (Kalemi)'nin bugüne kadar süregelen beklemesine anlam veremedik! Bununla beraber **Hadika**'nın o sayısı -Mısır'da dikilen kaideye dair yazdığı makalenin yayımlandığı sayı olmakla- bugün Meclis-i Hass-ı Vükela'dan özel olarak istenildiği anda, gazetemizi kapatılmış saymıştık.

"İnşallah gelecek 1290 yılı Muharreminin sonunda süremizi doldurmuş olarak tekrar yayına başladığı zaman, beş yıldan beri kâbus gibi Osmanlı basınının göğsüne çökmüş olan 'Kararname'yi mahvolmuş bulur."

Gazetenin çıkmadığı süre içerisinde (Ebüzziya) Tevfik Bey Sirac'ı yayımlamaya başlamıştı. **Hadika**, iki aylık cezasını doldurunca, 57. sayıdan başlayarak, haftalık çıktı. 58. sayının yayımlanmasından üç gün sonra da Tevfik Bey tutuklandı, **Sirac** tümüyle kapatıldı.

Biraz geriye gidelim:

Görevinden alınan Namık Kemal, 26 Aralık 1872'de İstanbul'a döndü. Bir süre başyazılarını B.M. imzasıyla yayımladıktan sonra kendi adını kullanmaya başladı. Basın özgürlüğünü savunan, Kararname-i Âli'yi eleştiren birçok yazı kaleme aldı.

İbret'te, ünlü banker Zarifi'nin ve şirketinin üstlendiği İstanbul tütün tekeline yönelik eleştiriler de yer aldı. Şirket bu işi yürütemeyeceğini anlayınca sözleşmeyi tek taraflı olarak bozmuş ve devlete ödemesi gereken tazminatı vermemişti. Gazete bu konuda yolsuzluk yapılmış olabileceğini ima eden bir yazı yayımlayınca hükümet harekete geçti. Daha önce kapama cezası uygulanırken, bu kez **İbret**'in Matbuat Kanunu'na göre yargılanmasını sağlamak, suçu incelemek üzere Bâbıâli'de bir komisyon kuruldu. Hükümet tarafından vekil edilen Matbuat Müdürlüğü memurlardan Bogos

Parnasyan Efendi'nin de katıldığı bu komisyon, "heyet-i ithamiye" olarak, savcılık görevi yapıyordu. **İbret**'in sahibi Aleksan Sarrafyan'ın savunmanlığını da Cebrail Gregor Efendi üstlendi. Daha sonra **İbret** tümüyle kapatıldığından, dava mahkemeye götürülmedi.

Bu sıralarda gazete başına 2 paralık vergi konuldu; bunun için her sayıya pul yapıştırılıyordu. Otuz yıl kadar sürecek ve ancak II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümünde sona erdirilicek bu uygulamaya o dönemde yalnız Avusturya'da rastlandığını belirten Mehmed Ata Bey [9] şöyle diyor:

"Bu vergiden devletin gelir hazinesine nihayet 200 bin lira girmişse, milletin algılama hazinesinin bizde en büyük aydınlanma kapısı olan basının yayılma çevresini sınırlamış olduğu için, yol açtığı zarara sınır ve ölçü yoktur."

O sıralarda **ilk kitap sansürü** olayıyla karşılaşıldı. Maarif Nezareti, Ahmet Midhat Efendi'nin **Dağarcık** adıyla çıkarmakta olduğu süreli antoloji ile Namık Kemal'in **Evrak-ı Perişan** başlıklı kitabını, 1857 tarihli Basmahane Nizamnamesi'ne göre gereken iznin alınmadığı gerekçesiyle yasakladı; gazetelere bu konuda bildirimde bulundu. Oysa o güne kadar yasanın uygulanmasında hoşgörülü davranılmış, **ruhsat** almak isteğe bırakılmış ve çok sayıda ruhsatsız kitap yayımlanmıştı. Üstelik, sansüre uğrayan yayınların içeriğinde sarayı ya da Bâbıâli'yi gocunduracak hiçbir şey yoktu. Namık Kemal'in kitabı, "İslam büyüklerinden üç zatın yaşamöyküleriyle devletimizin istila çağı"nı anlatıyordu... Bu sansüre Namık Kemal **İbret**'te sert tepki gösterdi; 99-110. sayılarda beş yazı yayımladı. Bunun üzerine **İbret**, 7 Şubat 1873'te bir ay süreyle kapatıldı. Yeniden çıkınca (8 Mart 1873), bu konu bir kez daha ele alındı. 5 Nisan 1873 günlü 132. sayıdan sonra **İbret**'in yayını tümüyle yasaklandı. Bunda, Namık Kemal'in başka konulardaki dokundurmalarının ve yukarda sözünü ettiğimiz yolsuzluk suçlamasının da rolü vardı.

(9) Mehmed Ata: "Memalik-i Osmaniye'de Sansürün Tarihi", *İkdam*, Aralık 1918.

İbret'in o gün yayımladığı ekte, kapatılma kararı ve "Umuma Veda" başlıklı bir yazı yer aldı. Yazının son paragrafı şöyleydi:

"İşte **İbret**, vatanseverlik yolunda mahvoluncaya kadar dayandı. Nihayet susacağı bir köşeye çekildi. Üzüntü yok! Dünyada kim kalmış! Ne baki olmuş? Yaşasın Vatan!"

Namık Kemal'in **Vatan yahut Silistre** oyununun Güllü Agop Tiyatrosu'nda oynayışının ardından, Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Ahmet Midhat Efendi, Bereketzade İsmail Hakkı ve Nuri Beyler tutuklanıp sürgüne gönderildiler.

Abdulaziz'in 10 Nisan 1873 günlü fermanında, "**İbret** gazetesinin yazarı Kemal Beyin bazı zararlı yayınlara yönelmesi nedeniyle 'tedip ve terbiyesi' gerekmiş olduğundan, kendisinin önlem niteliğinde Magosa kalesine kalebent olmak üzere" gönderilmesi istenmektedir. Öteki yazarlar hakkındaki fermanlar ele geçmemiş olmakla birlikte, onların da ayın gerekçeyle sürgün edildiklerine kesin gözüyle bakılmaktadır. Nitekim Ahmet Midhat Efendi, **Menfa**'sında [10] "Resmen kabahatimiz gazetecilik ve neşriyat-ı muzırrada bulunmak değil miymiş" demektedir.

Söylentiye göre, o zamanki sadrazam Esad Paşa, yargılamadan sürgüne yollamanın Tanzimat'ın genel ilkelerine aykırı olduğunu söylediği için, padişahtan birkaç tokat yemişti. [11]

Ahmet Midhat Efendi'nin yayımladığı **Devir** gazetesi daha ilk sayısında (29 Ağustos 1872) tümüyle kapatılmış; akrabasından Mehmed Cevdet adına çıkardığı **Bedir** ise 13. sayısında (13 Ekim 1872) "tatile uğramış"tı. Her iki olay da Midhat Paşa'nın sadrazamlığı dönemine rastlar. Ahmet Midhat, bu gazetelerin "makalelerinde şiddetli lisan kullandığı için" kapatıldığını belirtir [12].

(10) Kırkanbar Mat. İst. 1293; yeni bas: Haz: İ. Cüneyt Kut, *Tarih ve Toplum* dergisi eki, İst. 1988.

(11) İbnülemin Mahmut Kemal (İnal): *Son Asır Türk Şairleri*, İst. 1930, s.825; İ.Cüneyt Kut, agy.

(12) *Menfa*, 1988 bas., s.61, 68.

Osmanlı basınının bu seçkin yazarlarına verilen sürgün ve kalebentlik cezaları üç yıl iki ay sürecek. V. Murad'ın tahta çıkması üzerine İstanbul'a dönebilecekler...

Esad Paşa'nın sadrazamlığı döneminde yayımlanan (1875) bir "emirname"de kitap sansürüyle ilgili kurallar özetlendi, ayrıca dış yayınların sansürüne ilişkin ayrıntılı bir düzenleme yapıldı. 1876'da ikinci bir "emirname" yayımlandı[13].

Basına yönelik geniş anlamda sansürün bu kadarla kalmadığını, özellikle Teodor Kasap'ın **Diyojen**'in kapatılmasından sonra çıkardığı **Çıngıraklı Tatar** adlı mizah dergisinin de aynı cezaya uğradığını, bunun üzerine 30 Ekim 1873'te **Hayal** adlı mizah dergisini, 9 Ağustos 1875'te de **İstikbal** adlı siyasi gazeteyi çıkardığını, bunların da kapatma cezalarından kurtulamadığını ekleyelim. **Hayal**'in kapatıldığını bildirmek üzere yayımladığı ekte Teodor Kasap, Karagöz dilinden şöyle diyordu [14]:

"Hay allah müstahakını versin! Bu sefer de kör şeytanın şerrine uğradık!.."

11 Ağustos 1875'te, 1864 Matbuat Nizamnamesi'ne yeni bir madde eklendi: Bundan böyle gazeteler "ilave" adıyla yayımlayacakları basılı kağıtlarda yalnız "tevcihat"ı (rütbe verme işlemleri), resmi bildirimleri ve önemli konulara ilişkin resmi telgrafnameleri yayımlamakla yetinecek; zihinleri bulandırıcı makaleler ve doğru olmayan şeyler yazmayacaklardı. Bu yasağa uymayanlar, bir aydan üç aya kadar kapatılacaktı.

26 Ağustos 1875'te Mahmud Nedim Paşa ikinci kez sadrazamlığa getirildi ve basın için daha ağır baskılarla geçecek sekiz buçuk aylık yeni bir dönem başladı.

(13) Metinleri için bkz. Server İskit: *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İst. 1939, "Tahlil" bölümü, s.34-36.

(14) Ebüzziya Tevfik, agy, C.III, s.244.

MAHMUD NEDİM PAŞA'NIN SANSÜRÜ ve ABDÜLAZİZ DÖNEMİNİN SONU

Matbuat İdaresi'nin Ocak 1876'da **Ceride-i Havadis**'e gönderdiği ilan-ı resmi'de, "mizah gazetelerinin yayımladıkları resimlerin (karikatürlerin) birtakımı hükümetin politikasına, dinlere, mezheplere, kişilerin namus ve onurlarına ve çoğunca genel ahlaka dokunur şeylerden" olduğu öne sürülerek, "bundan böyle mizah gazeteleriyle yayımlanacak resimlerin altlarına yazılacak ibarelerle birlikte Matbuat İdaresi'ne verilmedikçe ve idareden üzerlerine basıla diye işaret edilmedikçe yayımlanmalarının kesinlikle yasaklandığı" bildiriliyordu.

Bu, dar anlamda sansürdü.

Aynı yıl çıkarılan bir buyruk, "muhakeme suretleri"nin resmi ruhsat alınmadıkça yayımlanmasını yasakladı.

7 Mayıs 1876'da **Sabah**'ta çıkan bir resmi ilandan anlaşıldığına göre, "saltanat-ı seniye"nin icraatı ve niyetleri hakkında yayımlanacak yazıların doğru bilgiye dayanması gerekiyordu; bundan böyle resmi yerlerden bilgi alınmadan makale yazılması kesinlikle yasaklanmıştı. Bu, siyasi makale yazılmayacak demekti.

Ertesi gün bir ilan daha: Hükümetten özel izin alınmadıkça "ilave" yayımlanması kesinlikle yasaktır!

9 Mayıs: Gazete dağıtıcıları, gazetelerin içeriğinden söz ederek bağırmaktadırlar. Bundan böyle gazetenin adını anmakla yetinmeyip içeriğinden de söz edenler, zabıta tarafından cezalandırılacaklardır.

10 Mayıs'ta ünlü "Sansür Kararnamesi" çıktı. Sadrazam tarafından hazırlandığı için bu da bir "kararname-i âli" idi:

"Osmanıl basınının içeriği yönetimce fazlasıyla dikkat ve özenle incelenerek çoğunca kapatma (tatil) ve çıkarma yasağı (ilga) gibi cezalandırmalar uygulanmakta ise de, içinde bulunulan durumun önemi yüzünden gazetelerin tümüyle disiplin altına alınması

gerekli görüldüğünden, İstanbul'da ve ülkenin her yerinde basılan gazetelerin basımdan önce denetimi (kable't-tab' muayenesi) usulü amaca ulaşmak için yeterli bulunmakla, bundan böyle İstanbul'da basılan gazetelerin Matbuat İdaresi'nden ve eyaletlerde bulunan gazetelerin de yerel yönetimlerce atanan memurlar tarafından ön denetimi karar-ı âli gereğinden olup, bu usul dahi geçici olmakla durumun ilanına yönelindi."

Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadrazamlığı döneminde iç ve dış karışıklıklar alabildiğine arttı. Paşa'nın Rusya Elçisi General İgnatifyef'le dostluğu da aleyhindeki havayı iyice bulandırıyordu. Basiretçi Ali Efendi şunları anlatıyor [15]:

"Rumeli yönlerinde Bulgarların başkaldırma eylemlerine kalkışmalarından Rumeli bölgesinin kargaşalık içinde kalması ve bu sırada da Selanik'te Fransa ve Almanya genel konsoloslarının öldürülmeleri sorunu ve Rusya Devleti'nin İstanbul Büyükelçisi İgnatiyef'in Mahmud Nedim Paşa'nın burnuna kadar girmesiyle devletin siyasal işlerine ve Bâbıâli'nin aldığı kararlara kadar karışması ve devlet sırlarını General İgnatiyef'e açması, devlet işleri konusunda Rusya Devleti elçisinden yardım beklemesi, Mahmud Nedim Paşa'nın durumundaki kötülüklerden ve art arda makama oturuşundan ileri gelmiştir."

Bu sorunlara Bosna-Hersek olaylarını, Gazi Muhtar Paşa'nın Hersek'te yenilgiye uğramasını da eklemek gerekir.

Bütün bunlardan dolayı eleştiriler başlayınca, Mahmud Nedim Paşa tek çözümyolunu sansür koymakta bulmuştur!

Basiret gazetesi, sansür kararnamesini yayımladıktan sonra, bunun altına "Matbaamızın makinesi karıldığından birkaç gün gazetemizin neşrine muktedir olamayacağımızı müşterilerimize ilan ederiz" diye yazarak sansürü protesto etti [16].

(15) *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, yeni bas., İst. 1976, s.66.

(16) Basiretçi Ali Efendi, o gün birinci, ikinci ve üçüncü sayfaları beyaz bırakıp dördüncü sayfaya yalnız ilan bastıklarını söylemekteyse de (agy, s.67-68), kütüphanelerdeki koleksiyonlarda sayfaların boş bırakılmamış olduğu görülüyor.

Sabah gazetesi ise ikinci ve üçüncü sayfalarda sansürün çıkardığı yerleri boş bırakarak yayımlandı. Bu, okura sansürün varlığını duyurmak amacıyla girişilen bir çeşit protestonun ilk örneğiydi. İlerde bunun başka uygulamalarına rastlayacağız.

Mahmud Nedim Paşa'dan hoşnutsuzluk, medrese öğrencilerinin protesto gösterilerine girişmelerine, halkın da bunlara katılmasına yol açtı. Kararnamenin yayımlandığı gün, göstericiler Bâbıâli'nin kapısına kadar geldiler. Mahmud Nedim Paşa, arka kapıdan bir kira arabasına binerek kaçtı [17]. Basiretçi Ali Efendi şunları yazıyor [18]:

"Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadrazamlığı İstanbul halkınca pek çok kötü etki doğurmuş ve genel kaynaşmaya neden olmuş olduğundan, sokaklarda insanlar(ın) açıkça 'Mahmud Nedim Paşa'yı ve Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'yi istemeyiz' diye haykırmaları ve Bâbıâli'ye gelirken yüzüne karşı 'Devlet ve millet haini' diye bağırmaları(nın) padişah mabeynine yansıması üzerine habersizce sadrazamlık mührünü almak için Bâbıâli'ye gelen mabeynci aldıktan sonra Bâbıâli'den pabuçsuz olarak Nafıa Nazırlığı dairesi (şimdi Milli Eğitim Müdürlüğü) önüne kadar yürüyerek kaçmış, arkasından kunduralarıyla arabası yetişip evine gitmiştir."

Sansür iki gün sürdü. Sadrazamlığa gelen mütercim Rüştü Paşa, sansürün kalktığını bildiren bir kararname yayımladı.

28 Haziran 1876'da Abdülaziz tahttan indirildi, V. Murad padişah oldu. İki ay sonra, 31 Ağustos 1876'da II. Abdülhamid dönemi başladı.

V. Murad'ın birkaç aylık saltanat süresi içinde de basını baskı altına almaya yönelik emirnameler yayımlandığı görülüyor.

Bir "tenbihname"de, V. Murad'ın tahta çıkmasından sonra halk

(17) Mehmed Ata: "Memalik-i Osmaniye'de Sansürün Tarihi", *İkdam*, Aralık 1918. Öğrencilerin Paşa'yı Bâbıâli'nin kapısına asmak istediklerini, onun da korkusundan İran elçiliğine sığındığını öne sürenler de vardır.

(18) Basiretçi Ali Efendi, agy, s.67.

arasında dedikodular yayıldığına, bunun savaşan askerler üzerinde kötü etki yaptığına işaret edildikten sonra, hafiyeler atandığı bildiriliyor:

"... bu gibi sözlerin söylenmesi bu kez kesinlikle yasaklanmış ve taraf taraf hafiyeler atanarak bundan böyle topluluklarda ve şurada burada devlet yönetimi ve fikir ayrılığına ilişkin söz söylemeye cesaret edenlerin gizli ve açıkça soruşturularak adeta vatan haini hükmünde kanunen cezalandırılmaları için Zaptiye Nezareti'ne (bildirilmiş) ve gazetelerin de bu konular üzerine makaleler yazmamaları yolunda Matbuat İdaresi'ne özel talimat verilmiş olduğu..." (2 Ağustos 1876).

İç ve dış karışıklıklarla geçen, basının susturulması, denetim altına alınması yolunda çeşitli girişimlere rastlanan bu ilk kırk beş yıllık dönem (1831-1876) içerisinde gazete ve dergi sayısı artmış ve basının önemi anlaşılmaya başlanmıştı. Osman Nuri, 1876'da İstanbul'da 47 gazete çıktığını yazıyor. Bunların 13'ü Türkçe, 1'i Arapça, 9'u Rumca, 9'u Ermenice, 3'ü Bulgarca, 2'si İbranice, 7'si Fransızca, 2'si İngilizce, 1'i Almancadır [19].

Kitap yayınında da 'nisbi' artış gözleniyordu: 1729-1830 döneminde 200 (başlık) dolayında kitap yayımlanmışken, 1876'ya girilirken kitap (başlık) sayısı 3 bin dolayına ulaşmıştı.

(19) *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, C.II, İst. 1327/1911, s.567-568.

Üçüncü Bölüm

ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SANSÜRÜ

II. Abdülhamid, tahta çıkarken ülkeyi "meşrutiyet"le yönetece-ğine ilişkin senet vermişti. Saltanatının ilk aylarında sözünü tutar göründü: 23 Aralık 1876'da Türkiye'nin ilk anayasasını, Kanun-ı Esasi'yi ilan etti. Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını (19 Mart 1877) sağladı. Ancak, çok geçmeden gerçek kişiliğini ortaya koydu. Mid-hat Paşa'yı sürgüne göndermekle başlattığı baskı rejimini, Os-manlı-Rus savaşını bahane edip Kanun-ı Esasi'nin verdiği yetkiye dayanarak Meclis'i kapattıktan sonra, ezici bir diktatörlüğe dönüş-türdü. Diktatörlüğe yönelmesinin ilk nedeni, kuruntulu yaratılışıydı. Kuruntusu, akıl hastalığı nedeniyle tahttan indirilen V. Murad'ı ye-niden tahta oturtmak amacıyla başvurulan suikast girişiminden ve birtakım eylemlerden sonra, onu adeta gölgesinden korkan bir in-san durumuna getirmişti.

II. Abdülhamid, kurduğu polis devleti aracılığıyla ülkeyi koyu bir "istibdat" rejimi altında yürütmekle tahtını koruyabileceğine inanı-yordu. Bu rejimin bir ayağını "kanunsuz suç olmaz" temel kuralını hiçe sayan özel mahkemeler ve "Zaptiye" örgütü oluşturuyor; birbi-rini izleyen tutuklama ve sürgünler hemen herkesi sindirmeyi amaçlıyordu. Bir başka sindirme aracı, alabildiğine yaygınlaşan "jurnal" mekanizmasıydı. Hafiye ağı, başta İstanbul olmak üzere, ülkenin başlıca merkezlerini sımsıkı sarmıştı. Rejimin bir başka dayanağı ise "sansür"dü. Kapsamına yalnız gazete ve dergileri, ki-tapları almakla yetinmeyen, tramvay biletlerine, ilanlara, konyak şişesi etiketlerine kadar akla gelen ve gelmeyen her şeye uygula-nan ve sonunda gülünç olan Abdülhamid sansürü!

UYGULAMAYA KONULMAYAN MATBUAT KANUNU

Kanun-ı Esasi'nin 12. maddesi "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" hükmünü getirmişti ama, Abdülhamid tahta çıktığı ilk günden beri basından rahatsız oluyor; sadrazam Midhat Paşa'ya yazdığı bir irade'de "şiddet yoluna başvurmaktan" söz ediyordu.

Kanun-ı Esasi'nin ilanından sekiz gün sonra, Midhat Paşa'ya başkâtibi aracılığıyla şu bildirimde bulunmuştu [1]:

"Padişahımız, **Vakit** gazetesinin ekli sayısında çıkan 'İstikbal-i İslam' (İslam'ın geleceği) başlıklı makalenin, özellikle altları çizilen kelimelerinin, kamuoyunda heyecan uyandırabileceğini bildirerek, adı geçen gazete aleyhine soruşturma yapılmasını ferman buyuruyorlar. ...Gazeteler, Kanun-ı Esasi'nin kendilerine sağladığı iddasında oldukları serbestliği kötüye kullanarak bu gibi, özellikle tehlikeli makaleler yazmakta olduklarından, Padişah hazretleri gazetelerin bu yolla haddi aşmalarına son vermek için Kanun-ı Esasi'de anılan Matbuat Kanunu'nun üç dört güne kadar tamamlanması için ilgili yerlere şiddetli emirler verilmesini emir ve ferman buyuruyorlar." (31 Aralık 1876).

Midhat Paşa'dan gazete kapatılmasını, basının kendi görüşleri dışında hareket etmemesini isteyen başka yazılarına da rastlanmaktadır [2].

Midhat Paşa 5 Şubat 1877'de sadrazamlıktan uzaklaştırıldı. Abdülhamid, Meclis açılırken verdiği söylevde Matbuat Kanunu'nun hazırlanması gereğini resmen açıkladı.

Padişahın isteği doğrultusunda bir tasarı hazırlandı. Birinci bölümde matbaa açılmasına, ikinci bölümde süreli yayınlara, üçüncü bölümde basın suçlarına ilişkin hükümler yer alıyordu.

Meclis'te uzun uzun görüşülen tasarı, mizah gazetelerinin ya-

(1) Osman Nuri: *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, C. II, İst. 1327 / 1911, s.572-573.

(2) A. Djivelegian: *Le Regime de la Presse en Turquie*, Paris 1912.

saklanmasını öngören hükümleri çıkarılarak kabul edildi[3].

Abdülhamid, isteği doğrultusunda çıkarılmayan bu yasayı ilan edip yürürlüğe koymadı.

O sıralarda gazeteler tümüyle baskı altına alınmamıştı. Üstelik, Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik vb. yazarlarla birlikte sürgüne gönderilen Ahmet Midhat Efendi'nin Abdülhamid'den aldığı buyrukla yazdığı **Üss-i İnkılap** başlıklı kitapta, Abdülaziz dönemindeki keyfi uygulamalar uzun uzun eleştiriliyor; gerçekleri gizlemenin halk için, hükümet için, hatta hükümdarın kendisi için bir hizmet sayılamayacağı belirtiliyordu. Sonradan Abdülhamid sansürünce yasaklanacak bu kitabında şöyle diyordu Ahmet Midhat Efendi:

"Devlet ve millet ve vatanı için hakikatleri yaymaktan men etmek derecesinde hamiyetsizlik Osmanlı milleti gibi vatansever bir millette bir milyonda bir bulunmaz."

Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesi, sıkıyönetim ilanına ilişkindi: "Ülkenin bir tarafında ihtilal çıkacağını ortaya koyan izler ve belirtiler görüldüğünde, hükümetin o yere mahsus olmak üzere geçici olarak sıkıyönetim ilanına hakkı var"dı. Maddenin son fıkrası, "Hükümetin güvenliğini ihlal ettikleri zabıta idaresinin belgelenmiş soruşturması üzerine sabit olanları ülkeden çıkarmak ve sürgün etmek yalnızca padişahın yetkisinde"ydi.

36. madde ise, "Meclis toplanmamış olduğu zamanlarda, devleti bir tehlikeden ya da genel güvenliği zedelenmekten korumak için bir zorunlu durum ortaya çıktığı ve bu konuda konulması gerekecek kanunun görüşülmesi için Meclis toplantısına vakit uygun olmadığı durumda, Kanun-ı Esasi'ye aykırı olmamak üzere vekiller heyeti tarafından verilen kararlar, Mebusan Meclisi'nin toplantısıyla verilecek karara kadar, padişah iradesiyle, geçici olarak kanun hüküm ve kuvvetindedir" şeklindeydi.

II. Abdülhamid bu maddeye dayanarak İdare-i Örfiye (sıkıyöne-

(3) Meclis görüşmeleri için bkz. Hakkı Tarık Us: *Meclis-i Mebusan*, C. I; Server İskit: *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İst. 1939; tasarının metni: S. İskit, agy, s. 699-706.

tim) Kararnamesi çıkartmış; kararnamenin Kanun-ı Esasi'ye aykırı 71. maddesiyle ve başka maddeleriyle "zihinleri bulandıracak gazeteleri derhal kapatma" yetkisi de içinde olmak üzere, geniş yetkiler elde etmiş; sonra da Kanun-ı Esasi'yi yürürlükten kaldırıp, savaşı ("93 Harbi" = 1876-77 Osmanıl Rus Savaşı) bahane ederek sıkıyönetim ilan etmişti.

Yıldız'da kurdurduğu düzmece bir mahkemede yargılanan Midhat Paşa'yı 113. maddeye dayanarak Taif'e sürgün etti, daha sonra öldürttü.

Teodor Kasap'ın çıkardığı **İstikbal** dışındaki başlıca gazetelerin, "sahiplerinin sarayda gördükleri teşrifat üzerine" eski sadrazam aleyhinde yayına başladıklarını yazan Mehmed Ata Bey, bir söylentiyi aktarıyor: Teodor Kasap da saraya çağrılarak Said Paşa tarafından kendisine hayli vaadlerde bulunulmuş, Midhat Paşa aleyhine yayına yöneltilmek istenmişse de, Teodor Efendi, "Ben paşanın aleyhlinde bir şey bilmiyorum, siz bilgi verirseniz yazarım" diye geçiştirmiş. Kesin olan, Midhat Paşa'nın sürülmesinden sonra Teodor Kasap'ın çıkardığı **İstikbal** gazetesiyle **Hayal** ve Rumca **Memos** adlı mizah dergilerinin yayınına son verilmiş olduğudur.

O sıralarda **Hayal**, Kanun-ı Esasi'nin 12. maddesini eleştiren bir karikatür yayımladı: Elleri ayakları zincirle bağlı Karagöz'e Hacivat, "Nedir bu hal Karagöz?" diye soruyor, "Kanun dairesinde serbesti, Hacivat!" cevabını alıyordu.

Daha önce bu tür eleştirilerde bulunan gazetelere kapatma cezası uygulanırken, Teodor Kasap mahkemeye verildi. **Hayal** yazarı Cemal Bey de "Aşar ve Ağnam Başkâtipliği" ile Kastamonu'ya gönderildi. Onun yerine **Hayal** yazarı olan Mehmed Ata Bey, "Biz bu davaya pek önem vermiyorduk. Para cezasıyla, nihayet bir iki hafta hapisle kapanır sanıyordu. Ama öyle olmadı," diyor.

Teodor Kasap, Kanun-ı Esasi'yi, dolayısıyla onu ortaya koyan padişahı aşağıladığı gerekçesiyle suçlu bulundu. **Hayal**'in son sayılarında Ebüzziya Tevfik imzasıyla yayımlanan bir yazı ile kimi

başka sözler de cezayı artırma nedeni sayılarak Teodor Kasap üç yıl hapse mahkum edildi. "Bir ara kararı için Temyiz mahkemesine gidilmekle beraber şu yargılama yirmi gün içinde bitti ve son karar mahpusen temyiz olunabilmek üzere Kasap Efendi hapse atıldı."[4]

Hayal kapatılınca Teodor Kasap özel bir ek yayımladı. Şöyle diyordu orada: "Aldığımız bir itharname üzerine şimdi fani dünyaya veda etmemiz gerekiyor. Allah rahmet eylesin iyi adamdı, deyiniz. Sakın ağlamayınız. Gülünüz. Bu dünya kimseye kalmaz. Canım boğazıma gelmiş olduğu halde bile herkese selamda kusur etmek istemem. İşte sesim kısılmaya başladı. Ca.. nım... çı... kı... yor... Çık... tı!"

Teodor Kasap, tutuklanmasından iki üç ay sonra, bundan böyle mizah gazetesi çıkarmayacağını bildirerek, **Hayal**'in yerine **Nâşir** adlı bir gazetenin imtiyazını aldı. Kendisine ayrıca, bu gazeteyi günlük olarak çıkarabilmesi için yüz altın verildi. Yayımlama olanaklarını araştırmak üzere de kefaletle serbest bırakıldı. Bir vapurla Napoli'ye kaçtı (1877) ve orada Ali Şefkati'nin çıkardığı **İstikbal** adlı Jön Türk gazetesine yardım etti. (Daha sonra Abdülhamid tarafından affedilerek İstanbul'a döndü. Ölünceye kadar Yıldız Sarayı kütüphanesinde çalıştı.)

Mehmed Ata, yaptığı yayınla orantılı olmayan bu ağır cezanın, Midhat Paşa aleyhine yazmayı kabul etmemesi dolayısıyla verilmiş olabileceği görüşünü ortaya attıktan sonra, ancak Abdülhamid'in şehzadeliği sırasında bir tiyatro oyunundan dolayı geçmiş bir olay var ki, Kasap, hakkında gösterilen şiddeti buna bağlardı, diyor. Olay şu: Teodor Kasap, Moliére'in **L'Avare** (Cimri) adlı komedisini **Pinti Hamit** adıyla Türkçeye uyarlayıp 1873'te yayımlamıştı. Oyuna bu adın verilmesi, şehzade Abdülhamid'i öfkelendirmiş. Teodor Kasap'ın oğlu Diyojen'in Atina'dan İsmail Habib Sevük'e gönderdiği 9 Şubat 1939 günlü mektuba göre, oyun yayımlandık-

(4) Mehmed Ata: "Memalik-i Osmaniyede Sansürün Tarihi", *İkdam*, 29 Rebiülahır 1337 /1918.

tan ve ilanları da hazırlanıp tiyatro binasına asıldıktan sonra, Abdülhamid, Reji Komiseri Nuri Beyle haber göndererek, oyunun adını değiştirmesini, değiştirmezse "hakkında hayırlı olmayacağını" söylemiş. Basılan, ilanları hazırlanan oyunun adının son anda değiştirilmesinin bir yarar sağlamayacağı açıktı[5].

Ayın günlerde Namık Kemal de bir süre tutuklandıktan sonra Midilli'ye gönderildi.

Hayal'den sonra öteki mizah dergileri de, imtiyazları satın alınarak, birer birer ortadan kaldırıldı. Kimi gazeteler sıkıyönetim baskısıyla, kimisi de savaş sona erip ilgi azaldığı ve "kaime" denen kağıt para yüzünden piyasa altüst olduğu, gazeteler 40 paraya satılmaya başladığı için, tirajlarının düşmesi yüzünden kapandı. Günlük satış, 15-20 binden 5 bine inmişti.

Basiret, 1878'de Ali Suavi'nin V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak üzere katıldığı "Çırağan Vakası"ndan sonra kapatıldı; sahibi Ali Efendi beş buçuk aylık yargılamadan sonra, olayla hiçbir ilişkisi olmadığı halde Kudüs'e sürüldü. Bunun nedeni, Ali Suavi'nin gönderdiği bir notu olay günü yayımlamış olmasıydı. Şöyle diyordu Ali Suavi: "Yüce devletin dış politikası şu sırada birtakım güçlüklere rastlamışsa da bunun iyi biçimde düzelmesi yolu olanaksız değildir. Pazartesi günü gazetenizle yayımlayacağım yazının okunmasını iş başında bulunanlara ve bütün halka salık veririm."

Artık geriye **Tercüman-ı Hakikat, Ruzname-i Ceride-i Havadis, Vakit** gibi saraydan "tahsisat" alan ve suya sabuna dokunmayan gazeteler kalmıştı. Abdülhamid, istediğini elde etmiş sayılabilirdi.

Ama bununla yetinmedi. Süreli yayınlar ve kitaplar, her gün şiddetini artıran ve sonunda gülünç olan bir sansürden geçirildi.

(5) İsmail Habib Sevük: *Tanzimattan Beri*, C. I, İst. 1940,s. 218.

ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ÇIKARILAN KANUN, NİZAMNAME VE "İRADE"LER

İlk olarak Matbaalar Nizamnamesi ile karşılaşıyoruz. 1857 tarihli Basmahane Nizamnamesi'ni geçersiz kılan bu düzenleme 1884 tarihlidir. Her nedense 1857'de "irade"si çıkmış, 1888'de yayımlanmıştır.

Yasa yalnız matbaacıları değil, kitapçıları, dizgi harfi (hurufat) dökümcülerini, kitap ve süreli yayın çıkaracak olanları da kapsamına almaktadır. Önceden izin alma koşulu getirdiği için de sansür yasası niteliğindedir.

19. maddeye göre:

"Hiçbir matbaa sahibi basacağı kitabı Maarif Nezareti'nden resmi ruhsat almadıkça basamaz. Basımdan sonra da adını ve kaç nüsha üzerine basıldığını bildiren imzalı bir beyannameyle birlikte İstanbul'da Maarif Nezareti'ne, taşralarda mahalli hükümetlere verir. Litografya, fotografya ve başka araçlarla basılan şeyler ve notalı ve notasız şarkılar ve her nevi musiki eserleri ve 22. maddede istisna edilenlerden (evlenme, ölüm, alım satım, kiralama vb. kişisel ya da ticari kağıtlarla tiyatro, balo vb.ne ilişkin olanlar, resmi dairelerce bastırılanlar, avukatların davaya ilişkin olarak düzenledikleri kağıtlar) başka basılıp yayımlanan her şey bu madde hükümlerine tâbidir. Din kitapları yayını da, öteki kitaplar gibi Maarif Nezareti'nden ruhsat alınmasına bağlıdır. Bu gibi kitaplardan İslam mezhepleri dışındakilere ilişkin olanlar için verilecek ruhsat, cemaat reisleri taarfından gönderilecek bildirimler üzerine verilir."

Her türlü resim, tasvir, madalya, arma vb. basıp satanlar da bu kurala uymak zorundadırlar. Bunlara Maarif Nezareti tarafından, Sanayi-i Nefise Mektebi (sonra Güzel Sanatlar Akademisi) Müdürlüğü'nün onayının eklenmesiyle, ruhsat verilir.

Dışarda basılan kitap, gazete vb. ruhsat verilmedikçe ülkeye giremez.

Kitapçılar ve gezgin satıcılar, dağıtımcılar, matbaalarda çalıştı-

rılan mürettipler, ilan yapıştırıcılar belediyeden ruhsat almak zorundadırlar. Kitapçı dükkanları her zaman zabıtaca, Maarif ve Matbuat İdaresi teftiş memurlarınca aranabilir. Kişisel ya da ticari ilanlarla balo, tiyatro vb. ilanları dışındaki ilanların belediyeden ruhsat alınmadıkça basılması ve asılması yasaktır. Tiyatrolara asılacak ilanlar başka bir dilde yazılmışlarsa, ilana Türkçesi de eklenmelidir.

Her basımevi, bastığı kitap sayısını bildirmek ve istenildiğinde kullandığı basım araçlarının türünü, cinsini ve örneğini vermek zorundadır. Basımevinde mürettipler çalışırken kapı yalnızca bir zemberekle kapalı bulunacak ve iki yanda dükkan vb. yapılar varsa matbaanın içerisinden bunlara geçilebilir kapı ve pencere gibi şeyler olmayacaktır.

Bu nizamnameye aykırı suçların araştırılıp soruşturulması, adli zabıta, Maarif Nezareti ve Matbuat (İdaresi) memurlarına aittir.

1895'te, yukarıdaki nizamnameyi geçersiz kılan yeni Matbaalar Nizamnamesi yayımlandı. Bu, daha da sıkı hükümler getiriyordu: Yalnız yabancı ülkelerden gelecek yayınlar değil, "eyalet-i mümtaze" denen, Osmanlı Devleti'ne bağlı yerlerden gelecek olanlar için de izin alınması gerekiyordu. Yabancı ülkelerden gelecek olan padişahlar, dinler, hükümet ve ülke kuruluşları aleyhindeki, yergi yazılarını içeren ve edebe aykırı yayınlarla resimlere de elkonulacak ve bunları taşıyanlar, satanlar, dağıtanlara da para cezası verilecekti. Yabancı kitapçılar da denetlenip aranabilecekti. Dizgi harfleri (hurufat) dökenlerle ve matbaalarla ilgili alabildiğine sıkı yeni hükümler getiriliyor, verilecek cezalar da artırılıyordu.

21 Ağustos 1898'de, "Bilumum matbaaların daima zaptiye nezareti altında bulundurulması hakkında" buyruk çıkıt. Bunda, çeşitli semtlerde yabancılar tarafından ruhsat alınmadan açılmış matbaaların kapatılması ve "bütün matbaaların daima polis gözetimi altınad bulundurulması" Dahiliye, Maarif ve Zaptiye Nezaretlerine bildiriliyordu.

29 Mayıs 1900 tarihli, Maarif Nezareti'ne yazılmış buyrukta, ba-

sımevlerinde ve kitapçı dükkanlarında birtakım zararlı yayınlar bulunduğu ve satıldığı; bunlara ilgili memurlar tarafından elkonulmak istenildiğinde Maarif Nezareti'nden ruhsatlı olduğunun ifade edildiği, dolayısıyla denetimlerin gereği gibi yapılmadığının anlışıldığı bildirilmektedir. İstenen şudur: "Basımdan önce araştırmaya özen gösterilmekle birlikte, öte yandan matbaalar ve kitap satan dükkanlar hakkındaki denetimlerin Dahiliye Nezareti'yle ortaklaşa, o türlü zararlı yayınların satışına meydan verilmeyecek derecede icrası"...

1901'de "Bütün eserlerin ilgili dairece basılmasına ruhsat verilmezden önce Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyeti'nin incelemesinden geçmesi ve ayrıntıları hakkında" buyruk yayımlandı.

Sansür görevi, 1881'de kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye verilmişti. Matbuat ve Matbaalar Nizamnemelerinde öngörülen tüm sansür işlemlerini yürüten kurula, içeriğinin sakıncasız olup olmadığı gümrük ve postanelerdeki ilgili memurca kestirilemeyen yayınları incelemek; bu memurlarla "matbuat müfettişleri"ne, tüm kitapçı ve kütüphanelere "nezaret" etmek, merkez ve taşralardaki dairelerden Nezarete gelen başvurular üzerine görüş bildirmek görevleri de yüklenmişti.

1897'de ikinci bir kurul, Tetkik-i Müellefat Komisyonu oluşturuldu. Bu ikinci komisyonun görevi, Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin inceledikten sonra basılmasına ruhsat vereceği Arapça, Türkçe ve Farsça kitaplarla Türkçe piyesleri yeniden incelemekti.

1903'de üçüncü kurul, Kütüb-i Diniye ve Şer'iye Tetkik Heyeti kuruldu. Adından da anlaşılacağı gibi, görevi İslam dinine ilişkin kitapları incelemekti. Sansürün uygulanmaya başladığı 1888'den sonra gazete, dergi ve kitap yayını temposu düştü.Sansürün şiddetini artırdığı 1901'den sonra düşüş hızlandı; sonunda ikisi sarayın buyruğunda, ikisi suya sabuna dokunamayan dört gazete kaldı. Bununla ters orantılı olarak, sansür kurullarındaki görevli sayısı arttı. Devlet Salnamesi incelendiğinde, Encümen-i Teftiş ve Muayene'deki görevli sayısının 1326'da (1907) 74'e yükseldiği görülür: 1 reis, 45 aza, 5 muayene memuru, ayrıca çeşitli diller için 15 mua-

yene memuru daha, gümrük ve postalar için 1 sansür müdürü ile 7 muayene memuru.

Tetkik-i Müellefat Komisyonu ise 1 başkan ve 6-7 üyeden oluşmaktaydı.

Gazete ve dergi sansürünün, Yıldız sarayından, Mabeyn Başkâtibi Tahsin (Paşa) imzasıyla gönderilen gizli bir talimatname (yönetmelik) ya da genelge çerçevesinde yürütüldüğü öne sürülmüş, bu yönetmelik Paul Fesch'in[6] ve büyük ölçüde ondan alıntı yapan Osman Nuri'nin[7] kitaplarında yer almıştır (Cevdet Kudret'in yalınlaştırdığı biçimiyle):

"1. Her şeyden önce dünya değer padişah hazretlerinin sağlığı, ürünün durumu, memlekette ticaret ve sanayiin ilerlemesi üzerine havadis verilecektir.

2. Ahlak bakımından yayınlanmasında sakınca olmadığı Maarif Nazırı Paşa hazretleri tarafından tasdik edilmedikçe, hiçbir tefrikanın yayımlanmaması.

3. Hepsi bir nüshaya konulmayacak kadar uzun edebiyat ve fen makalelerinin yayımlanmasında, "Mabadı var" ya da "Mabadı yarına" sözcüklerinin kullanılmasına müsaade edilmemesi.

4. Bir makalede beyaz yerler ve noktalarla geçilen boş yerler bırakılması, birtakım uygunsuz varsayımlara ve zihinleri karıştırmaya sebep olacağı için, bunlara kesinlikle meydan verilmemesi.

5. "Şahsiyata" kesinlikle meydan verilmeyip bir vali ya da mutasarrıfın hırsızlık, yiyicilik, öldürme ya da çirkin bir iş işlemiş olduğu söylenecek olursa, bunun doğruluğunun ispat olunamadığı bildirilerek saklanması ve yayımlanmasına asla müsaade olunmaması.

5. Vilayetler ahalisinden bir kişinin ya da bir topluluğun, hükü-

(6) *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Angers 1907.
(7) Osman Nuri, agy. C. II s. 581-582.

metin yolsuzluğundan şikayetlerinin ve yüce Padişah'a duyurulmasını bildiren kağıt ve dilekçelerinin yayımlanmasının kesinlikle yasaklanması.

7. "Ermenistan" sözcüğü gibi tarih ve coğrafyayla ilgili adların anılması yasaktır.

8. Yabancı hükümdarlar aleyhine yapılan suikast girişimlerinin ya da yabancı memleketlerde yapılacak kargaşa çıkarıcı gösterilerin sadık ve kendi halinde ahalimizce bilinmesi uygun olmadığından, bunların herhangi bir biçimde ve yolda olursa olsun, kesinlikle yayımlanmamaları.

9. Bu yönetmelikten gazete sütunlarında söz edilmesi bazı kötü düşünce sahiplerinin yersiz eleştirme ve görüşlerine yol açacağından, bundan şiddetle sakınılması.

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyarî Tahsin"

Orhan Koloğlu, bu yönetmeliğin "uydurma" olduğunu ifade ettikten sonra, "Ne denli düzmece olursa olsun, bu genelgenin bütün bir rejimin ana hatlarını verdiği yadsınamaz," der[8]. Bu bakımdan, gerçekten sansürcülere gönderilip gönderilmediğini tartışmanın anlamı yoktur. Nitekim, altında imzası bulunan Mabeyn Başkâtibi Tahsin (Paşa) de, anılarında Abdülhamid sansürü ve şiddeti üzerine açıklamalar yapar[9].

Yine Paul Fesch ve Osman Nuri, saraydan posta müdürlerine yollandığını öne sürdükleri gizli bir emirnameyi yayımlamışlardır. Burada mektupların sansürü ve dışardan gelen mektup, paket, kitap vb. ne ilişkin hükümler vardır[10].

Baha Dürder'in Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulup yayımladığı

(8) Orhan Koloğlu: "İkinci Abdülhamit Sansürü", *Tarih ve Toplum*, S. 38, Şubat 1987.
(9) Tahsin Paşa: *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İst. 1931, s. 116-119.
(10) Yabancı posta vapurlarından karaya çıkan kişilerin gözetim altında bulundurulması, şüpheli kişilerin kılık değiştirerek gemiye gitmelerine olanak verilmemesi gibi hükümlerle posta müdürleri arasında ilişki kurmak güç. Bu bakımdan, söz konusu emirnamenin "uydurma" olduğu sonucuna varabiliriz.

tüzük ve çok sayıda karar, tiyatro oyunlarının da Encümen-i Teftiş ve Muayene tarafından sıkı bir sansürden geçirildiğini ortaya koymaktadır[11].

SANSÜR UYGULAMALARI

Yukarda özetlediğimiz "mevzuat"a dayanan Abdühamid Sansürü'nün uygulamalarına ilişkin çok sayıda örnek yayımlanmış; özellikle o dönemi yaşayan gazeteciler, anılarını yazarken yirmi yıl (1888-1908) süren ve ülkede her türlü düşünceyi boğmaya, kültürel gelişmeyi kesinlikle engellemeye yönelen bu sansüre özel bir yer ayırmışlardır.

Mabeyn Başkâtibi Tahsin (Paşa), Abdülhamid'in daha şehzadeliğinde, **Ceride-i Havadis, Tasvir-i Efkâr, Basiret, Çaylak, Çıngıraklı Tatar** vb. gazetelerin kamuoyu üzerindeki etkisini yakından gördüğünü, bunların yazarlarını dairesine davet edip gizlice görüştüğünü; tahta geçince bir süre basını serbest bıraktıktan sonra basın özgürlüğünü ortadan kaldırdığını; 1305 (1889) tarihinden sonra sansür usulünün şiddetlendirildiğini, sonunda "korkunç bir şekil aldığını" yazar: "Bir aralık o hale gelmişti ki, gazetelerde padişahın arzularına aykırı yazılar şöyle dursun, dizgi yanlışları bile gazete sahipleri için tehlikeyi davet eder olmuştu. Dikkatsizlikle, sahiplerinin gözünden ya da sansürcünün denetiminden kaçarak bu tür yazılar yayımlanacak olursa, bir tarafın jurnalı ve ihbarı üzerine bunlar birkaç gün süreyle kapatılır, ondan sonra yeniden çıkmalarına izin verilirdi."

Tahsin Paşa, Abdülhamid'in "saltanatını özgürlük akımlarından korumak için" nerelere kadar gittiğinin örneğini de veriyor: Gençliğinde Farsça dersi aldığı Kemal Paşa'nın oğlu Said Bey (Lastik Said), Abdülhamid'ce bilgisi, kültürü, çok iyi derecede Fransızca bilgisi takdir edilen bir gazetecidir. Avrupa gazetelerinin yayı-

(11) Baha Dürder: "Tiyatroda Sansür", *Türk Dili*, S.141, 144, 145, Haziran, Eylül, Ekim 1963. Başka Örnekler için bkz.: *Yön*, S.16, 4 Nisan 1962.

nına karışılık vermek gereğini duyduğunda onu saraya çağırtıp siyasi savunma yazıları kaleme aldırır. Ama günün birinde Said Beyi bir jurnala kurban etmekten, "yıllarca zindan köşelerinde inletmekten" geri kalmaz [12]. Said Bey Yemen'e sürülmüş ve İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar orada kalmıştı [13].

Sansür mekanizmasıyla jurnalcilik ve hafiyelik arasında sıkı ilişki vardı. O soluk aldırmaz sansür mekanizmasını denetleyen, gözden kaçırdıklarını padişaha ileten bir mekanizma olarak da işliyordu jurnalcılık ve hafiyelik "kurumları"!

Önceleri Tahsin Paşa gibi Mabeyn Başkâtipliğinde bulunan, sonradan birkaç kez sadrazamlık yapan Said Paşa da anılarında ilginç sansür-hafiye-jurnal örnekleri verir:

"İbni Sina'nın **Şifa** adlı ünlü ve değerli kitabı ki, Osmanıl ülkesinde yalnız iki nüshası olup, bunlar da İstanbul'da idi. Zayi olurlarsa başka nüshasını da bulmak zor olacağından, gerekli ödeneği Maarif bütçesinden verdirerek, bastırılması işine girişmiştik. Basım işi tamamlanmak üzere iken, eserin tashih sorumluluğunu yükümlenen Maarif Nazırı Subhi Paşa'nın, kendisine yardımcı olarak yanına aldığı bir adam, bu kitabın zararlı eserlerden olduğunu ileri sürmüş. (Jurnal etmiş, demek istiyor.) Baskı işi durdurulduğu gibi, basılan ciltler de özel memurlar tarafından yakılmış."[14].

Said Paşa, sadrazamlıktan uzaklaştırıldığı dönemlerden birinde başına gelenleri anlatırken hafiyelerin işi nerelere vardığını "Gözetlenen Kavunlar" başlığı altında yazıyor:

"Ve artık öyle bir zaman geldi ki, insanlarla yetinilmedi; evime getirilen eşyalar da gözetleme işi içine alındı. Bir örneğini anlatayım: Şeyhülislam Üryanizade'nin kayınbiraderi Baha Bey, benim yerimde olsun olmasın, hiçbir hediye kabul etmediğimi ve bundan

(12) Tahsin Paşa, agy, s 117-119.
(13) Bkz. Ahmet Emin Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. I, İst. 1970, s. 297-298.
(14) Said Paşa: *Anılar*, Haz. Şemsettin Kutlu, İst. 1977.

son derece çekindiğimi bilmediği için olsa gerek, Balıkesir'den birkaç sandık kavun göndermiş. Bunlar evime araba ile getirilmiş olduğundan, hafiye kılığındaki polis memurları arabanın arkasına düştüler, evin bahçe içindeki kapısına kadar geldiler. Sandıklarda neler olduğunu görüp anladıktan sonra döndüler." [15].

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Yıldız'da ele geçirilen, iki bini aşkın jurnalci tarafından verilmiş jurnallerin sayısı 22.482'dir. 1909'da Abdülhamid tattan indirildikten sonra Harbiye Nezareti'nde kurulan komisyon, 735 sandık jurnal topladı. 553 sandıktakiler alfabetik olarak sıraya konulup incelendi [16]. Yönetime gelenler, hatta mebus seçilnler arasında da jurnal verler, hafiyelik yapanlar vardı. En sonunda jurnallar yakıldı. Yanmaktan kurtulan az sayıda jurnal arasında sansürden geçmiş ya da dışardan gelmiş kitap ve gazetelere, hatta filan kişinin muzır yayın okuduğuna ilişkin olanlar vardır [17].

Abdülaziz tarafından sürgüne gönderilen, Abdülhamid döneminde matbaasına ve çıkardığı salnameye el konulan, bu kez Konya'ya sürülen Ebüzziya Tevfik bile, ne yazık ki jurnal vermekten geri kalmamıştır [18]:

"Kemal Beyin **Vatan yahut Silistre** namındaki tiyatrosu ve **Zavallı Çocuk** ismindeki diğer bir tiyatrosu şimdiye kadar elli defa tab edilmişken ne Maarif Nezareti ne de Zaptiye Nezareti men edebilmiştir. Hatta **'Kemal Beyin Rüyası'** namıyla geçen gün bir risale daha tab edilmiş ve elde kitap satan Acemlerden birinin köprü üzerinde 'Rüya-yı Kemal' diye bağırarak sattığını müşahede ile iki nüshasını hatta üzerinde üç kuruş fiyat bulunduğu halde kırk para vererek iki nüsha aldım. Birini ertesi günü bizzat Maarif Nazırı Mü-

(15) Said Paşa, agy, s. 81.

(16) *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*'nden aktaran Tarık Zafer Tunaya: *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, İst. 1989, s. 390-391.

(17) Asaf Tugay: *İbret* (C. I), İst., bty; Faiz Demiroğlu: *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İst. 1955.

(18) M. Kaya Bilgegil: *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, Erzurum 1980, s. 195.

nif Paşa'ya göndermiş idim. Gariptir ki Maarif Nazırı olduğu cihetle (?) bahusus maiyetinde kitap teftişine memur bir heyet ile birkaç da müfettiş mevcut iken, o kitabın basıldığından haberdar değilmiş. Kulunuzun irae ve ihtarım üzerine taharriyata (araştırmaya) kalkıştı. Fakat henüz bastıran Rıza namındaki İranlıyı buldurup da kitapları toplayıp toplatmadığından haberdar değilim. **Rüya**'ya gelince, **Rüya** filhakika (gerçekten) Kemal Beyindir. Bundan on üç sene mukaddem (önce) **Sadakat** namındaki gazetede neşrolunmuştur."

"Zararlı yayın" basanlara, bulunduranlara, hatta okuyanlara verilen en hafif ceza, sürgün edilmektir. Ya göstermelik bir mahkeme sonucunda, ya da hiç yargılanmadan... Refik Halid Karay buna "tantuna gitmek" denildiğini yazıyor, başından geçen bir olayı anlatıyor [19]: Ciltlenmek üzere ciltçiye bıraktığı iki Fransızca kitabı "muzır" bulan iki hafiye, günlerce kitapların sahibini beklemişler. Mücellit onlara sezdirmeden kaş göz etmese, Refik Halid yakayı ele verecekmiş. Sonra kitapları zararsız bulup gitmişler. Oysa bunlardan birinde, Paul Doumer'in **Çocuklarımın Kitabı**'nda, cumhuriyetçi olmaları öğütleniyormuş gençlere. "Yani saltanat devrinde işlenebilecek en büyük cinayetin propagandası!"

Gördes kaymakamıyken evi arandıktan sonra tutuklanan şair Eşref, gazeteci Tevfik Nevzad'la birlikte İstanbul'a götürülüp yargılanır. "Zararlı kağıtlar" bulundurmaktan bir yıl hapse mahkûm edilir. Zararlı kağıtlar dedikleri, kimi yergi şiirleriyle Avrupa'ya kaçarak Jön Türk hareketine katılan Damat Mahmud Paşa'nın gitmeden önce yazdığı mektuplardır [20]. İzmir'de **Hizmet** gazetesini çıkaran, bir ara jurnal edilerek Bitlis'e sürülmüş olan Tevfik Nevzad ise üç yıla mahkûm edilir ve Adana hapishanesinde, cezasının bitmesine az bir süre kala, kuşkulu biçimde ölür. Bir cinayete kurban gittiğine inanılmaktadır [21].

(19) Refik Halid Karay: *Bir Ömür Boyunca*, İst. 1990, s.53-54.
(20) Alpay Kabacalı: *Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref*, İst. 1988,s. 56-65.
(21) Ziya Somar: *Tevfik Nevzat - İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı*, İzmir 1948.

Gazetelere, dergilere uygulanan doğrudan sansüre gelince... Bu işlemin birinci derecede sorumlusu, Matbuat Müdürü'ydü. Abdülhamid'in matbuat müdürleri, görev tarihlerine göre, Eduard Black Bey (1876-77), Pertev Efendi (1878-79), Mehmed Şevki Efendi (1880-88), Ahmed Arifi Bey (1888-92), Yusuf Behçet Bey (1892-1901), İbrahim Hıfzı Bey (1901-05), Ebülmukbil Kemal Bey (1905-08)'dir. Son ikisi, sansürün şiddetini artırdığı dönemin en acımasız sansürcüleridir. Bunlar gazete sansürünü memurlarına bırakmazlar, dizilip gelen yazıları sabahlara kadar kendileri sansür ederlerdi.

Hüseyin Cahit Yalçın, "Türk basınının Abdühamid zamanıyla ilgil tarihi yazılırken sansür bölümünün önemli bir yer alması gerekir," diyor. "Bugünkü gençlik ve Abdülhamid zamanında yetişip de gazetecilik yaşamına yaklaşmamış kişilerin bu sansürün şiddeti, dehşeti ve aynı zamanda budalalığı, işkilliği üzerine doğru bir düşünce edinebilmeleri olanaksızdır. Bunu belgeler üzerinde görmedikçe insan anlayamaz. Sansürcüye gönderilen en önemsiz bir yazının bile ne gibi yıkıntılara uğradığını gösteren sansürcü provalarından ne yazık ki bende yoktur. Eğer eski gazeteler bunları saklamamışlarsa tarihimizin bu noktası gerçekten karanlıkta kalacaktır."[22].

Bu konuda yazılanlardan ve örneklerden başlıcalarını "Ekler" bölümünde vereceğimiz için, sansürden geçmiş yazılar dolayısıyla da yazarların ve gazete, dergi sahiplerinin yargılanabildiğini ortaya koyan bir örneği aktarmakla yetiniyoruz:

16 Ekim 1901 günlü **Servet-i Fünun** dergisinde Hüseyin Cahid'in bir çevirisi yayımlanır. P.Lacombe'un **Edebiyat Tarihine Giriş** kitabından bir bölümdür bu. Jurnal üzerine dergi kapatılır, Hüseyin Cahid'le derginin sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz) mahkemeye verilirler. Abdülhamid'in buyruğunda, "Fransızlar gibi krallarını idam edecek düzeye varmış bir ulusun düşüncelerini ülkeye soka-

(22) Hüseyin Cahit Yalçın: *Edebiyat Anıları*, Haz. Rauf Mutluay, İst. 1975, s. 105.

rar halkın duygularını bozmak isteyen yazarların ders olacak biçimde cezalandırılmaları" istenmektedir. Sansür memuru Veled Çelebi (İzbudak) de sorguya çekilir. Sorgu yargıcı "men-i muhakeme" kararı verir. Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa bu karara karşı çıkmaz ve durumu saraya bildirir. Saray, bir yazı daha göndererek, Hüseyin Cahid'le Ahmet İhsan'ın gerçekten suçsuz olup olmadıklarını sorar! Adliye Nazırı bu ikinci yazıyı işleme bile koymaz. Öyle anlaşılıyor ki, dış etkenlerin de rolüyle, saray olayın üzerine gitmemiştir.

Bu olay, bir bakıma "Edebiyat-ı Cedide" akımına öncülük eden **Servet-i Fünun** dergisinin de sonu olur. "Çünkü artık saray edebiyatı kesinlikle yasaklamıştı. O tarihten sonra çıkan **Servet-i Fünun**'da ne bir şiir vardır, ne de hikaye," diyor Hüseyin Cahit Yalçın. "Gazeteyi doldurmak için sayısız takma adlarla fen ve teknikle ilgil söyleşiler yazdım, arıcılıktan söz ettim, yemeklerin kalori değerlerinden konu açtım, her şeyden, ama kesinlikle suya sabuna dokunmayacak şeylerden." [23].

Encümen-i Teftiş ve Mayene tarafından yürütülen kitap sansürü de, süreli yayınların sansüründeki gibi, kelime yasakçılığına kadar gitmiştir. Halit Ziya Uşaklıgil Fransızcadan çevirdiği kitapların başına gelenleri şöyle anlatıyor [24]:

"Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin gözleri keskin birer şiş idi ki, baktığı müsveddeleri delik deşik ederek kalbura çevirirdi. Bunlardan uzun cümleleri çıkarmakla, satırları altüst etmekle, kelimelerden çizdiklerinin yerlerine hatır ve hayale gelmez şeyler icat edip tıkmakla yetinmemişlerdi; hoşuna gitmeyen parçaların, vehmine dokunan fıkraların yerine kendine mahsus ilaveler, benzetme şeyler yapmıştı; hatta başlıkları değiştirmişlerdi. Birçoklarına da doğrudan doğruya izin vermemişti. Keşke hepsine öyle acımasızca davransaydı, acımak maksadıyla maraz uyandırmıştı, ve talihsiz tercümeleri öyle bir hale getirmişti ki, onları tercümenin tahrif edil-

(23) Agy, s. 159.
(24) Halid Ziya Uşaklıgil: *Kırk Yıl*, 2. bas., İst. 1969, s. 299-300.

miş şekli yapmıştı. (...) Nihayet Ebüzziya Matbaasında **Nâkıl** diye umumi başlıkla iki cilt çıktı. (...) Encümen'in yıkıntılarına hemen her satırda garip dizgi yanlışları da katılarak ortaya ağlanacak bir acayiplik çıkmıştı. Galiba ağladım da..."

Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin bini aşkın raporu Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmaktadır. Hasan Âli Ediz'in bunlar üzerindeki araştırmalarından sonra yayımladığı[25] belgelerden birkaç örnek:

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye öğrencilerinden Mehmed Arif, **Elhan-ı Şebab** (Gençlik Ezgisi) adlı kitabını bastırmak istediğini belirten bir dilekçeyle başvuruyor. Encümen'in 16 Haziran 1890 tarihli, 279 sayılı kararı şöyle: Edebi yazı ya da şiirleri biraraya getiren bu kitabın, bazı yerleri çıkarılmak ve bazı düzeltmeler yapılmak koşuluyla basılmasında sakınca görülmemeişse de, bu gibi okullar öğrencilerinin eser yazmak gibi işlerle uğraşmalarına yüksek makamın iradesi gereği izin verilmediğinden, kitabın basılması isteminin reddine...

4 Haziran 1890 tarihli ve 276 sayılı, yine yedi imzalı bir karar:

"Dilekçe metninde basılıp yayımlanmasına ruhsat istenen '**Hediye**' adlı dermenin (mecmua) konusu belirsiz, imlası bozuk bir makul olmayan eser olduğu inceleme sonucunda anlaşılmış olmakla reddiyle dilekçe sahibine cevap yazılması için işbu dilekçenin Evrak Odası'na havale buyurulması hakkında..."

11 Aralık 1893 tarihli, 1645 sayılı karar:

"Dilekçe metninde basılıp yayımlanmasına ruhsat istenen '**Hayalât**' adlı Türkçe hikayenin içeriği İslam adabına uygun olmadığından basılmasının yerinde olmadığı incelenerek anlaşılmış olmakla reddiyle dilekçe sahibine cevap verilmesi hususunda Evrak Odasına havale buyurulması..."

(25) Hasan Âli Ediz: "Ele Geçen Yeni Vesikaların Işığında..." *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1962.

21 Ağustos 1893 tarihli, 996 sayılı karar:

"Dilekçe metninde basılıp yayımlanmasına ruhsat verilmesi istenen **Ahteri-i Kebir** adlı kitabın bazı yerleri çıkarılarak basılmasında sakınca olmadığı inceleme sonucu anlaşılmış olmakla..."

Mustafa bin Şemseddin Ahteri'nin bu ünlü sözlüğü ilk kez 1826'da basılmıştı [26]. Yetmiş yıl kadar sonra, kimi kelimeler çıkarılmaktadır.

YASAKLARIN LİSTESİ

Görüldüğü gibi yasakçılık, kimi kelimelerin sözlüklere girmesini önleyecek dereceye vardırılmıştır. Mete Tunçay, bu sözlüklerden birine, Ali Seydi ile arkadaşlarının hazırladığı **Resimli Kamus-ı Osmani**'ye, sözü geçen Encümen tarafından yasaklandığı için girmeyen kelimelerin listesini veriyor [27]:

Anarşi, ihtilal, irtica, irtiyab (kuşku), ispiritizm, istibdat, infilak, inkıraz, inkılap, obstrüksiyon, oportünist, oligarşi, bomba, parlamentarizm, parlamento, Pan-Elenizm, Pan-Türkizm, Pan-Cermenizm, Pan-İslamizm, psikolocya, teevvün (ah etmek), tenkil, cemiyet, cumhur, (cumhuriyet), hürriyet, (hürriyet-i vicdaniye), hafiye, hal', humbara, Darvinizm, demokrat, disiplin, diktatör, dinamit, radikal, randevu, zehir, sansür, sosyalizm, Şura-yı Devlet, (şura-yı ümmet), isyan, avam, klik, klerikal, konservatör, Meclis-i Ayan, Meclis-i Umumi, mutlakiyet, müfteris (parçalayan), memorandum, nihilist, veto.

Süleyman Nazif de, Şemseddin Sami'nin Fransızca-Türkçe sözlüğünden (**Kamus-ı Fransevi**) söz ederken, konu aldığımız dönemde "istibdadın evhami lugatlerinden" bir kısmının sözlerinin, anlamlarının verilmediğini belirtiyor [28] (**anarchi, dynamit,**

(26) Alpay Kabacalı: *Türk Kitap Tarihi*, İst. 1989, s. 88.
(27) *Oluşum*, S. 1/42-43, Ekim-Kasım 1977.
(28) Süleyman Nazif: "Fransızcadan Türkçeye Kamus Meselesi", *Servet-i Fünun*, S. 81-1555, 3 Haziran 1926.

başlıca anlamı özgürlük olan **libérte**, vb.).

Orhan Koloğlu, yabancı kaynaklara dayanarak yasak yayınlar listeleri hazırlamıştır. Bu yasaklarla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır [29]:

"(Matbuat Müdürlüğü) 'Muzır' olduğuna karar verilenleri, bazan telgrafla, bazan mumluda çoğaltarak ilgililere, vilayetlere, mutasarrıflıklara yolluyor, bölgelerinde bunların yasaklanmasını istiyordu. Birçoğunu çözmekte bizim de güçlük çektiğimiz yabancı isimleri içeren listeleri alan memurların, bir düzineyi aşkın dildeki bu yayınları bilmesi, tanıması olanaksızdı. Dolayısıyla içinde bulunduğu korku rejiminde en akıllı şey, ayrıntısına bakmadan her önüne geleni yasaklamak oluyordu. Bu listelerden bazılarının ise insanı aptala çevirecek kadar ayrıntılı olduğuna da işaret etmeliyiz. Elimizde bulunan 1904 yılına ait bir listede 129 isim altındaki yayının, 239 sayısının yasaklanmasına dair bilgi vardır. Yabancı isimlerin Arap harfleriyle yazılmasındaki zorluğun yanı sıra, zavallı bir zabıta memurunun bunu anlamasını beklemek insafsızlık olurdu. Bu yüzdendir ki, sansür memurları, rejimin geleneğine uyarak herşeyden önce kendilerini güvence altına almaya çalışmışlardır."

Çeşitli kaynaklardan yararlanarak yasak kelimeler, yasak kitaplar ve yasak haberler listeleri düzenlemek, kuşkusuz ilginç olur. Ancak bu listeler bile Abdülhamid sansürünün gerçek yüzünü yeteri kadar yansıtamaz. Sansürün bir yazı üzerinde nasıl oynadığını, nereleri çıkardığını somut bir örnek üzerinde görmek gerekir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın yayımladığı ilginç bir örneği "Ekler" bölümünde sunuyoruz.

ELKONULAN KİTAPLAR

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Encümen-i Teftiş ve Muayene raporları arasında, kitapçılarda yapılan aramalar ve "muzır"

(29) "İkinci Abdülhamit Sansürü", *Tarih ve Toplum*, S. 38, Şubat 1987.

sayılarak elkonan basılmış kitaplar üzerine bilgilere de rastlanmaktadır. Encümenin Maarif Nezareti'ne yazdığı 7 Aralık 1893 tarihli 1618 sayılı yazıdan, elkonulan kitapların birer nüshasının padişaha (Mabeyn-i hümayûn-ı mülûkaneye) gönderildiği anlaşılmaktadır.

Bu raporlar, okul kitaplarının bile "zihinleri karıştıran yayınlar" sayıldığını; Dante, Voltaire, Rousseau, Racine, Corneille, Shakespeare, Hugo, Zola gibi Batının klasik yazarlarının yapıtlarının yanı sıra yabancı dillerdeki dilbilgisi, tarih, coğrafya kitaplarınının da toplatıldığını ortaya koymaktadır. Birkaç örnek [30]:

Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin Maarif Nezareti'ne 6 Mart 1893 tarihli, 151 numaralı raporu:

"Beyoğlu sergicilerinden Nikoli ve Kirkor nam şahısların sergilerinde görülüp zararlı kitaplardan olduğu anlaşılan aşağıda adları yazılı 14 parça kullanılmış kitaba elkonularak sunuldu: 4 adet Fransızca kullanılmış gramer, 1 tane Fransızca kullanılmış histuvar (tarih), 1 tane Fransızca kullanılmış coğrafi, 8 tane Fransızca kullanılmış histuvar."

27 Ocak 1892 tarihli ve 85 numaralı rapor:

"Dünkü çarşamba günü Fahri Efendi eşliğinde ve Beyoğlu Mutasarrrıflığı tarafından getirtilen Yunan Konsoloshanesi memurunun huzuruyla Yunan uyruğundan Kristatulas ve Mösyö Depasta'nın kitaphanelerinde yapılan denetimler ve aramalar sonucunda ele geçirilen aşağıda adları yazılı zararlı ve yasak kitaplar ile adı geçen Kristatulas kitaphanesinin bir köşesinden açığa çıkarılan zararlı tasvirleri içeren on parça levhaya elkonulup..."

Elkonulan kitapların sayısı 111'dir. Hugo'nun **Sefiller**'i, Milton'un **Kaybolmuş Cennet**'i, Chataubriand'ın **Paris-Kudüs Yolculuğu**, Fransızca **Kuran** çevirisi, **Avrupa**, **Asya** adlı coğrafya kitapları, çok sayıda roman bunlar arasındadır. "On parça levha"dan

(30) Hasan Âli Ediz: "Ele Geçen Yeni Vesikaların Işığında..." *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1962.

söz edilirken raporda önce "acayip şekiller" denilmiş, bu çizilerek "zararlı tasvirler" yapılmıştır. Bunların ne olduğunu raporu yazanların da anlamadığı ortaya çıkıyor.

23 Aralık 1892 tarihli,68 numaralı raporda, Alman uyruğundan kitapçı Vays (Weiss?) ve Vafiyadis'in dükkanlarında yapılan aramada toplam 58 "zararlı kitap" bulunduğu ve bunlara elkonulduğu bildirilmektedir.Bunlar arasında Zola'nın **Germinal**'i, Pierre Loti'nin **Azade**'si, Milton'un **Kaybolmuş Cennet**'i, **Avrupa'nın Fiziki Coğrafyası**, **Asya, Avrupa Coğrafyası**, tarih kitapları, almanaklar, sözlükler vardır.

14 Aralık 1892 tarihli, 64 numaralı rapor, Murad Bey tarahinin dördüncü cildinden 966, beşinci cildinden 1240, altıncı cildinden 1028 adedinin Mahmud Bey Matbaası ambarlarında bulunduğuna ve bunlara elkonulduğuna ilişkindir. Beşinci cildin hepsi iki sandığa konularak Maarif Nezareti ambarlarına götürülüp teslim edilmiş; ötekiler istenildiğinde alınmak üzere mühürlenip matbaa ambarında bırakılmıştır.

İşin ilginç yanı, "Mizancı Murad" olarak tanınan, Mekteb-i Mülkiye'de siyasal tarih ve coğrafya dersleri vermiş bulunan Mehmed Murad Beyin altı ciltlik tarihinin (**Tarih-i Umumi**) 1881-82'de, yine Abdülhamid döneminde basılmış olmasıdır.

Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin 6 Temmuz 1893 tarih ve 745 sayılı yazısı ise İzmir Rüsumat Nezaretince (Gümrük İdaresi) alakonulup İngiltere Konsolosluğu aracılığıyla İngiltere'ye geri gönderilen bir kitapla ilgilidir:

"Adı geçen kitap Dante adlı ünlü İtalyan şairinin **Cehennem** adlı ünlü manzumesinin İngilizce çevirisi olup aslı ve çevirilerinin ülkeye girmesi padişah iradesiyle kesinlikle yasak olduğuna göre, ne yayılması ve ne de İngiltere'ye iadesi kabil olamayacağından, elde tutulması gerekli görülmüş olmakla durumun cevaben bildirilmesi..."

Dante'nin **Cehennem**'i II. Mehmed'in (Fatih) büyük ilgi göster-

diği, kitaplığında yer alan Yunan ve Latin klasikleri arasında baş köşeyi verdiği bir yapıttı[31].

Burada, Dante'nin **Tanrısal Komedya**'sının yasaklanmasıyla ilgili başka bilgiler aktaralım:

Bu kitabın Türkçeye çevrildiği, basılmak üzere olduğu Abdülhamid'e jurnal edilir. Bunun üzerine Abdülhamid, Maarif Nezareti'ne "acele kaydıyla" bir yazı göndertir:

"İtalyan şairlerinden ünlü Dante'nin eserlerinin basılmasına kesinlikle ruhsat verilmemesi tebliğ edilmiş olduğu halde bu eserin tashih edildikten sonra basılmasına ruhsat verilmek üzere olunduğu padişahça haber alınmıştır. Tashih edilerek de olsa, bu şairin eserlerinin basılmasına izin verilmemesi irade-i seniye gereğindendir."

Maarif Nazırı Münif Paşa şu cevabı verir:

"... Bu gibi yalan haberleri verenler, çıkar sağlamayı âdet edinmiş bazı kimselerin uydurmalarından ibarettir. Söz konusu eserin *çevirisinin basılmasına ruhsat verilmesi hakkında Maarif Nezareti*'nce bir düşünce yoktur. Ancak eserin çevirmeni olan Müzürüs Paşa, yasaklanmasına yol açan deyim ve sözleri silmek şartıyla basılmasına izin verilmesini istirham etmiş, bunun üzerine durumun yüksek makamlarınıza arzı düşünülmüştü. Olay bundan ibaret olup, yalancı muhbirin şu hareketi, irade-i seniyeden kıl kadar bile ayrılmayı hatır ve hayaline getirmeyen bir sadık bendeye itaatsizlik isnadiyle birlikte yeniden bildirme külfetine yol açmasından dolayı üzüntü duyulur."

Müzürüs Paşa, Abdülhamid'in güvenilir adamlarından biri, Londra Büyükelçisiydi[32].

(31) Hasan Âli Ediz, agy.
(32) Niyazi Ahmet Banoğlu: *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, İst. 1960, s.27-28.

HER ŞEY SANSÜR EDİLİYOR

Encümen-i Teftiş ve Muayene memurları yalnız kitapları değil, tramvay biletlerine varıncaya kadar her türlü kağıdı da, basılıp kullanıldıktan sonra bile sansür etmişlerdir. Matbaalar da, padişahın buyrukları gereği olarak, sürekli denetim altında bulundurulmuştur. Bu konudaki Encümen-i Teftiş ve Muayene raporlarından birkaç örnek[33]:

12 Nisan 1893 tarihli, 119 sayılı rapor:

"Tramvay arabasıyla Sultan Mahmud Türbesine kadar gelecek yolculara mahsus adı geçen şirketçe düzenlenip Aramyan Matbaası'nda basılagelen biletlerde yalnız 'Sultan Mahmut' adı anılmakta ve sözü geçen biletler kestirilip alındıktan sonra başka bir memura iadesi gerekmediğinden müşteriler tarafından öteye beriye atılıp ayak altlarında kalmak gibi bir uygunsuzluğa uğradığı görülmekte bulunduğundan adı geçen kutsal adın bildirildiği gibi uygunsuzluktan korunmak üzere değiştirilmesiyle yerine Çemberlitaş ya da başka uygun başka bir isim konulması..."

Matbaa müfettişlerinden birinin yerine getirdiği Encümen kararlarından biriyle ilgili olarak Maarif Nezareti'ne yazılan 27 Aralık 1892 tarih ve 70 sayılı yazı:

"Galata'da Yüksekkaldırım'daki 36 numaralı matbaada basılıp benzerleri gibi pul yapıştırılarak yayımlanan 'Osoley' adlı esvapçı mağazasına özgü ilan kağıtlarının bir tarafında şaşkınlık anlatmak üzere kullanıldığı anlaşılan ve fakat Tanrının güzel adını taşıyan 'Maşallah ne ucuz!' cümlesi mevcut olup bunun uygun yere konulmadığı ve dolayısıyla elkonulması gerekeceği Encümence kararlaştırılması... dünkü cumartesi akşamı sözü geçen kağıtlardan bin nüsha ele geçirilip müsadere edilerek yakılıp yok edilmek üzere Encümen'e teslim kılınmış olduğu..."

(33) Hasan Âli Ediz, agy. *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1962.

Yine matbaa müfettişlerinden birinin, bağlı bulunduğu Maarif Nezareti'ne yazdığı 11 Mart 1893 tarihli, 106 sayılı yazı:

"Beyoğlu'nda Lekler Matbaası'nda basıldığı ve Hacı tarafından konyak şişelerine yapıştırılarak yayımlandığı görülüp durum(un) bildirilip sorulması üzerine alınıp müsaderesi yüce nezaret (bakanlık) iradesi gereğinden bulunan Erdek Konyağı etiketlerinden 2000 adedi bu kere ele geçirilmiş ve benzerleri gibi yakılmak ve yok edilmek üzere Encümen'e teslim kılınmış olduğu..."

Matbaa denetimlerinden de iki örnek:

9 Aralık 1892 tarihli ve 76 sayılı yazı:

"Bu aralık mevsim dolayısıyla Beyoğlu matbaalarının çoğu(nun) balo davetnamesi ve biletleri düzenleyip basmakla uğraşmalarına ve bu gibi kağıtların ruhsatsız basılması nizama aykırı ise de, buna nasılsa matbaacılarca öteden beri önem verilmemekte bulunduğu soruşturma sonucunda anlaşılmasına göre, dünkü cumartesi günü saat sekizden gece saat iki otuza kadar söz konusu matbaaların çoğu bizzat dolaşılıp denetlenmiş ve gerçekten basılıp tamamlanmış ya da basılmaya hazır çeşitli bilet ve davetnamelere rastlanmakla yapılacak işlemin emir ve bildirilmesi..."

16 Şubat 1893 tarihli ve 94 sayılı yazı:

"İran uyruğundan olup Valde Hanı'nda matbaa sahibi Tahir Efendinin öteden beri kendi adına ve başkaları adına mushaf ve kutsal kitap cüzleri basıp yayımlamakta olduğu(nun) tarafımızdan görülmesi üzerine, usul ve nizama aykırı olan bu hareketin yasaklanması için adı geçene birçok kez başvurularak durum bildirilmiş ise de asla kulağına girip buna uymayacağını ısrarla bildirmektedir. Bunların doğrudan doğruya basılmasının yasaklanmasına ve müsaderesine kalkışılacak olursa Tanır korusun tehlike yaratacak durumların başgöstermesi düşünüldüğü ve zaten yüce bilgileri içinde olacağı gibi İran uyruğundan bu bakımdan çekilen güçlükler ile karşılaşılan aşağılamalardan anlaşılacağı ve meşru yolla yolsuzlukların önü(nü) almak bizce mümkün olamayacağı, bunların

yola getirilmesinin zor kullanmaya bağlı bulunacağı..."

DIŞ YAYINLARIN SANSÜRÜ

Abdülhamid, dış basının susturulmasını sağlamak için de birtakım yöntemlere başvuruyordu. Matbuat-ı Ecnebiye (ya da Hariciye) Müdürlüğü'nün resmi görevi, devlet aleyhindeki makalelere cevap vermek, devletin icraatını ve ülkede bayındırlığın gelişmesini (!) yabancı milletlere bildirmekti. Müdürlüğün ayın zamanda dış basının sansürüne yardımcı olduğu anlaşılıyor. Elçilikler de, bulundukları ülkelerde çıkan yayınlar üzerine sürekli bilgiler gönderiyorlardı. Bunların yanı sıra, Mabeyn-i Hümayun'da (padişahın özel kalemi) bir "Tercüme Kalemi" vardı. 15 Ocak 1891'de Mabeyn mütercimlerinden Sırrı Beyin sunduğu "ariza"ya göre, saray 154 yabancı gazete ve dergiye aboneydi. Ariza'da, "Şu halde en mühim yabancı gazeteler geliyor demektir. Bunlar kâfi olmadığı halde daha ne gibi gazetelerin celbi ferman buyurulursa derhal celbedileceği tabiidir. Umum gazetelerin celbine ise imkan yoktur. Zira bunların toplamı, en az otuz bini geçer" denilmektedir[34].

Padişahla ya da Osmanlı Devleti'yle ilgili, hoşa gitmeyen yazılara yer veren yabancı yayınların ülke sınırlarından içeriye girmesi yasaklandığı gibi, kimi gazeteler ya da gazeteciler parayla satın alınarak 'aleyhte' yayın yapmaları önlenmiştir. Abdülhamid'in bu yoldaki girişimlerinden çıkar sağlamaya yönelen birtakım yabancı şantajcılar türemişti.

Dış yayın yasaklamalarına ilişkin çok sayıda örnekten birkaçını aktaralım:

Türkler Acaroğlu, çok uzun bir adı olan, "kitap tarihimizin belki en uzun başlığını taşıyan" bir buyruklar kitabındaki [35] yasakla-

(34) Niyazi Ahmet Banoğlu, agy. s. 46-47

(35) "*Taraf-ı sami-i sadaret-penâhîden vukû bulan i'şarat-ı aliyyeye ve ahkâm-ı kavanin ve nizâmâtın tefsiri zımnında hey'et-i müteallikalarının kararlarına...*" diye başlamaktadır; C.II, Matbaa-i Osmaniye, İst. 1302/1886.

maları aktardıktan sonra şu sonuca varıyor[36]:

"1881-83 yılları arasında geçen 30 ay içinde tam 32 çeşit yayın (gazete, dergi, broşür, manzum kitap, harita, resim, resimli takvim, resimli mendil vb.) yasaklanmış, bunların yurda girmesi engellenmiş, dağıtılıp yayılması önlenmiştir.

"En çok yasaklanan yayınlar, Paris'te çıkanlardır. Sayısı 10'u bulan bu süreli yayınlardan ikisi Arapça, biri de Türkçedir. Fransızca gazete ve dergilerden dünyaca ünlü olanlar vardır.

"İkişer yayınla üçüncü sıradaki ülke ve kentler de şunlardır: Sırbistan, Sofya, Bükreş, Tiflis. Sırbistan'da basılan kitap ve broşürlerle bir harita, Sofya'da yayımlanan Türkçe iki gazete, Bükreş'te basılan Rumca iki gazete, Tiflis'te yayımlanan Ermenice iki gazete yasaklanıp yurda sokulmamıştır.

"Filibe'de basılan resimli bir takvim (bununla, Bulgaristan'da basılıp yasaklanan yayınların sayısı üç bulmaktadır), İran'da yayımlanan birtakım broşürler, çıkış yeri belirtilmeyen Arapça bir gazete ile nerelerden geldiği belli olmayan birtakım basma resimler, resimli mendil vb. gibi resimli eşya da yasaklanan maddeler arasına girmektedir. Kimi güldürü gazete ve dergileri de yasaklanmıştır."

Belgeler incelenince, adı bildirilen yayınların belirli sayılarının değil, tümüyle yasaklandığı görülmektedir. Ayrıca, genel yasaklama niteliğinde bildirimlere de rastlanmaktadır:

11 Şubat 1297/24 Şubat 1882 günlü telgraf, "Ehl-i sünnet'in inançları aleyhine" İran'da basılan yayınların denetimine ilişkindir. 20 Şubat 1297/5 Mart 1882 günlü yazı, genel olarak zararlı yayınların ülkeye girip yayılmasının önlenmesi, elde edilenlerin hemen yakılıp yok edilmesi hakkındadır. 27 Eylül 1298/10 Ekim 1882 günlü telgraf yine, halkın fikrinin bozulmasına yol açacak yayınların

(36) "Sultan Abdülhamit II Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları", *Ulusal Kültür*, S.1979/5, Temmuz 1979.

ülkeye gizlice girdiğinin anlaşıldığı, bunların girişine engel olacak önlemlerin alınması ve uygulanması tavsiyesini içermektedir.

29 Teşrin-i evvel 1298/11 Kasım 1882 günlü yazıda, İncil ve Tevrat gibi din kitaplarının sansürünün gecikmesinden dolayı elçiliklerce tazminat davasına kadar kalkışılmakta olduğu bildirildikten sonra, **bu yayınların nasıl sansür edileceğine** ilişkin buyruklar da yer alıyor: Zararlılar yok edilmek üzere tutulacak, sakıncasız görülenlerin her nüshası, mahalli hükümet adına yaptırılmış sabit boyalı bir mühürle mühürlenecek ve bunların geçişine izin verilecek. İçeriğinin zararlı olup olmadığı kestirilemeyenler, Maarif Nezareti'ne gönderilecek. Yabacılara ait kitapçı dükkanları bile sansürden geçirilerek zararlı olmayanlar bu mühürle mühürlenecek. Rüsumat (gümrük) ve posta idareleri de bu yönteme uyacak...

7 Mayıs 1299/20 Mayıs 1883 günlü yazıda ise, ülkeye yayılmasına izin verilemeyecek sakıncalı resimlerle mendil vb. zararlı resimli eşya getirildiği; bunların zaman zaman değiştirilip olaylara göre düzenlendiği, zararlı olanların şimdiden belirlenemediği bildirildikten sonra şöyle deniliyor: Hükümetçe zararlı bir olguyu yayıp hatırlatacak, kamunun fikirlerini bozmaya yol açabilecek olan resimlerin durum ve şekillerinin anlatım biçimiyle ayırt edilmesi hususunun Zaptiye Nezareti'ne bırakılması... Gümrüklere dikkati çeken resimler geldiğinde, Zaptiye Nezareti'yle ve vilayetlerde mahalli hükümetle yazışarak hükümet tarafından alıkonulmasında sakınca görülmezse çıkışına izin verilmesi... Karar örneğinin gümrükler, belediyelerle genelge olarak vilayetlere ve müstakil mutasarrıflıklara bildirilmiş olmasıyla gereğinin yapılması...

Orhan Koloğlu da Trablusgarb (Libya) arşivinde bulduğu, 1899 yılında Trablusgarb Valiliğinden İtalyan Konsolosluğuna bildirilen yasak yayın listelerini yayımladı[37]. Listelerde, 17 ülkeye ait 164 gazetenin toplam 536 sayısının yasaklandığı bildirilmekte; konsolosluktan kendi postaları aracılığıyla bunların ülkeye sokulmasını engellemesi istenmekte, ayrıca 10 gazetenin de tümüyle yasaklandı-

(37) *Tarih ve Toplum*, S.38, Şubat 1987.

ğı kaydedilmektedir:

"Yasaklanan nüsha sayısına göre ülkeler listesi:

Mısır (220+1 külliyen); Sırp (57); Fransa (38+1 k); İngiltere (22, Ağustos 5 tarihli bütün İngiliz gazeteleri yasaktır); Belçika (16); Amerika, güney ve kuzey (12+2 k); Avusturya (10+1 k); Almanya (8+2 k); Bulgar (3); İsveç (2+2 k); Rus (2); İtalya (2+1 k); Yunanistan, Hırvat, Macar, İsviçre (birer); Türkçe (20, Filibe, Saray Bosna, Avrupa, Kıbrıs)

Gazetelere göre liste:

Al Ahram (Mısır) 28; Journal du Caire (Mısır) 22; Al Muayyad (Mısır) 19; Phare d'Alexandrie (Mısır) 19; M.Noviye (Sırp) 18; La Reforme (Mısır) 16; Al Raid Al Mısri (Mısır) 15; Independance Belge (Belçika) 13; Belgradski Noviye (Sırp) 13; Al Amal (Mısır) 10; La Verité (Mısır) 10; Zaman (Kıbrıs) 10; Al Osmani (Mısır) 9; Al İttihad al Mısri (Mısır) 8; Al İhlas (Mısır) 8; Al Anbar (Mısır) 8.

Külliyen yasaklananlar:

Al Basir (Mısır), Berliner Zeitung (Alman), Extrapost (Avusturya), Italia (İtalya), La Semaine Parisienne (Fransa), ayrıca 1 Güney Amerika, 1 Kuzey Amerika, 2 İsveç ve 1 Alman gazetesi."

Koloğlu ayırca yasaklanmış çok sayıda kitabın listesini vermektedir.

Kimi yayınların neden sakıncalı ya da zararlı bulunduğuna ilişkin belgeler de vardır. Bunlardan da bir iki örnek[38]:

Sadrazam Cevad Paşa'nın 18 Aralık 1894 günlü ariza'sı: "Londra'daki **Black and White, Illustrated London News** adlı resimli gazetelerde Fransa parlamentosu olayına ilişkin resimler yer aldığı Londra, Paris elçiliklerince bildirildiğinden, bunların ülkeye girmesinin yasaklandığına dair Hariciye Nezareti'nin tezkeresi eklenerek yüce görüşünüze sunuldu."

(38) Niyazi Ahmet Banoğlu, agy. s. 27-28

Maarif Nazırı Münif Paşa'nın ariza'sı (1890):

"**Paris Illustré** adlı dergide İstanbul'da bir gizli ittifakı gösteren dramlar yazıldığı haber alınarak hemen özel memurlar gönderilerek kitapçılarda bulunan 360 nüshası zapt olunup şüpheli olan diğer bazı yerlerde bulunduğu takdirde toplattırılacaktır. Haber verildiğine göre bunlar Fransız postası vasıtasıyla İstanbul'a girmiş olup bu gibi zararlı eserlerin girmemesi için Zaptiye Nezareti'ne tebligat yapılmıştır."

Çeşitli kaynaklarda, yabancı gazetecilerin nasıl satın alındığını ortaya koyan örneklere de rastlanmaktadır.

TOPLATILAN YAYINLARIN YAKILIP YOK EDİLMESİ

"Muzır" (zararlı) yayınlara ilişkin buyruklarda, ele geçirilenlerin "mahv olunması" (yok edilmesi), "mahv ü ihrak edilmesi" (yakılıp yok edilmesi), "müsadere ve imhası" (zorla alınıp yok edilmesi) istenmektedir.

Yayınların nasıl yok edildiğini, yakıldığını ortaya koyan raporlar da vardır[39]. Cevdet Kudret'in yalınlaştırdığı[40] biçimiyle:

"Encümen-i Teftiş ve Muayene'ce, zararlı olmalarından dolayı şimdiye kadar tutuklanıp el konularak toplanıp kalmış ve Kağıthane civarında yakılıp yok edilmesi için izin istenmiş olan yüz elli çuval kitap ve kağıtların oraya yollanmasından vazgeçilerek Nezaret avlusunda veya o civardaki bir yerde yakılıp yok edilmek için, Allahın gölgesi olan padişahın sözlü iradeleri bulunduğundan, Nezaret dairesinin arka tarafındaki bahçede adı geçen kağıtların bir demir kafes içinde yakılıp yok edilmelerinin mümkün olduğu anlaşılmıştır; ancak, ne kadar çaba ve özen gösterilirse, yine de yanan kağıtların havalanarak etrafa dağılması ve duman çıkması önlenemeyeceğinden, bunların ise etraftan dikkati çekeceği, geçen yıl

(39) Osman Nuri, agy. C.II s.587-589

(40) Cevdet Kudret: *Abdülha 'it Devrinde Sansür*, İst. 1977, s.21-24.

hademe tarafından bazı eski ve gereksiz kağıtların avluda yakılması üzerine yangın var zannedilerek tulumbacıların Nezaret[41] dairesine koşup gelmesiyle anlaşılmıştır. Nezaret civarında bulunan Çemberlitaş hamamının külhanında yakılmaları halinde ise, böyle sakıncalara meydan kalmayacağı gibi, sözü edilen külhan, Nezaret bahçesine bitişik ve söz konusu kağıtların bulunduğu mahzen yakınında olduğu için, kağıtların dışarıya çıkarılmaksızın doğrudan doğruya ve gürültüsüzce oraya taşınması ve yakılması kaabil olacağından, bu yol her bakımdan uygun görülerek haman kiracısı çağırılıp zararlı kağıtlardan söz edilmeksizin bazı gereksiz kağıtların hamam külhanında yakılacağı bildirilip razı edilmiş ve cumadan başka her gün birer miktar kağıtların Encümen-i Teftiş ve Muayene başkanı Abdullah Hasip Efendi hazretlerinin gözetimi altında olarak Meclis-i Maarif üyelerinden İbrahim Efendi ve İlkokullar Müdürü Şükrü Beyin çalışmalarıyla ve son derece dikkat ve özenle, söz konusu külhana taşınma ve yakılmaları ve böylece az zamanda arkasının alınması mümkün bulunmaktadır. Allahın gölgesi Padişahça ne yolda emir ve ferman buyurulursa, yüce hükümünün yerine getirileceği arz olunmakla..."

"Encümen mahzeninde toplanıp Çemberlitaş hamamında yakılıp yok edilmesi yüce Halifenin iradesi gereğince, yüz elli çuval zararlı kağıtların kimse görmeyerek uygun biçimde adı geçen yere taşınması için Nezaret dairesine bitişik hamamın bahçe duvarında bir geçit açılarak bugün saat altı buçukta yakılmasına başlanılmış ve vaktin elverdiği ve külhanın alabildiği derecesinde saat on buçuğa kadar on üç çuval önümüzde yaktırılmış ve hepsi kül haline geldikten sonra su döktürülüp mahvedilmiş ve yarın sabah saat on ikiden itibaren tekrar işe başlamak kararlaştırılmış olduğu bilgi olarak arz olunur. Ol bâbda... - 7 Mayıs 318 (1902) - İmzalar"

"Bugün dahi sabahleyin saat on ikide toplanarak zararlı kağıtların yakılmasına ve yok edilmesine başlanmış; külhanın genişliği-

(41) Maarif Nezareti, bugün Basın Müzesi olan binadaydı. Kitap, gazete, dergi vb. yakılan yerin bugün toplama, koruma, saklama kavramlarını da içeren bir müzeye, üstelik Basın Müzesi'ne dönüşmüş olması, anlamlı bir olaydır.

nin yetersizliğinden dolayı saat on buçuğa kadar yirmi iki çuval yaktırılabilmiş ise de, hamam külhanında şunun bunun gözüne çarpmamak için üstüne su döktürülerek çamur haline getirildikten sonra daireye bitişik bahçede özel olarak hazırlanan çukura doldurulup toprakla da örttürülmüş ve yarın dahi bu vakit ve zamanda işe başlanacağı kararlaştırılmış olmakla, ol bâbda... - 8 Mayıs 318"

"Bugün dahi sabahleyin saat on ikiden akşam on ikiye kadar zararlı ve yasak kağıtlardan elli beş çuval yaktırılmış, şimdiye kadar yakılıp yok ettirilen kitap ve risalelerin konduğu çuvallar yüz altmış beşe çıkmış ve eski toplamdan fazla görünen on beş çuval, Encümen mahzeninde dağınık olarak bırakılan kağıtların varlığından doğmuş ve Padişah hazretlerinin yüce iradesi gereğince yok edilmesi gereken kağıtlardan eser bıraktırılmamış olmakla, ol bâbda... - 12 Mayıs 1318"

ABDÜLHAMİD SANSÜRÜNÜN SONU

1908'e doğru İstanbul'da dört gazete kalmıştı: **İkdam**, **Sabah**, **Tercüman-ı Ahvâl** ve **Saadet**. İlk ikisi suya sabuna dokunmayan yazılarını bile sansürden güç bela geçirerek ayakta durmaya çalışıyor; **Tercüman-ı Ahvâl** ve **Saadet** ise saray yanlısı bir politika izliyorlardı.

"Tebligat-ı resmiye"leri yayımlamak yükümlülüğü altında bulunan bu gazeteler, 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) günlü sayılarında, böyle bir resmi bildirime yer verdiler. Her zamanki gibi küçük puntoyla dizilmiş ve birinci sayfaların bir köşesine sıkışmış bu küçük bildirimde, "1293 (1876) Kanun-ı Esasi'sinin icaplarına göre Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasına dair lâzım gelen emirlerin verildiği" bildirilmekteydi.

Olaylar şöyle gelişir [42]:

(42) Alpay Kabacalı: "Sansür Nasıl Kalktı?", *Tarih ve Toplum*, S.43, Temmuz 1987.

Bu haberciğin anlamı, o gün geç ve güç kavranır. Bâbıâli Caddesi'ndeki gazete idarehaneleri ve kitapçı dükkanları, öğleden sonra Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girdiğini, yani Meşrutiyet ilan edildiğini farkedince, bayrak asarak bu olayı kutlarlar. Akşama doğru da "İstanbul'un ötesinde berisinde" bayraklar çekilir...

Bir komiser, **İkdam** gazetesine gelerek niçin bayrak asıldığını sorar; kendisine "Meşrutiyet ve Anayasa duyuruldu da onun için" cevabı verilir... O gün Meşrutiyet'i kutlamaktan söz edenler, "Bizi kışkırtır da sonra gider jurnal eder misin?" cevabıyla karşılaşırlar. Abdülhamid rejimi, kimsede birbirine karşı güven bırakmamıştır. Kimi yerlerde askerler geçerken "Padişahım çok yaşa!" bağırışları olursa da, bunlar çok cılız ve sönük kalır.

Ertesi gün başlayacak ve günler boyu sürecek gösterileri, iki gazetenin coşku dolu yazıları kıvılcımlandıracaktır.

O sıralar Mercan İdadisi'nde müdürlük yapan Hüseyin Cahid (Yalçın)'ın yazısıyla Abdullah Zühtü'nün "Oh" başlıklı makalesi birleştirilerek **İkdam**'ın başyazısı oluşturulur. Bu yazı, İstanbul'da geniş yankılar uyandıracaktır. Mahmut Sadık, Babanzade İsmail Hakkı ve Ali Reşad yönetimindeki **Sabah** da **İkdam**'dan geri kalmaz.

Basına soluk aldırmayan ünlü "Abdülhamid sansürü"nün kalktığı açıklanmamıştır; bunları yazabilmek hiç kuşkusuz ki "cesaret" gerektirir...

İkinci aşamada sansür akla gelir. Hüseyin Cahid, **Siyasal Anılar**'ında [43] şunları yazar: "O güne değin yürürlükte olan yöntem gereğince yazılar dizilir, düzeltilir, provalar sütun halinde sansüre gönderilirdi. Makalelerimizi gene sansüre gönderecek miydik? Bu olasılığı düşünür düşünmez hepimizin içinde bir başkaldırı atılımı kabardı: Artık Anayasa vardı, basın sansüre bağımlı olamazdı. Ama ya sansür memuru bir adam yollayıp provaları isterse? Ya

(43) İst. 1976, s. 11-14.

kendisi matbaalara gelip yazdıklarımızı görmeye kalkarsa?"

Daha sonra **İkdam**'ın sahibi Ahmet Cevdet (Oran) ile **Sabah**'ın sahibi Mihran Efendi, aralarında anlaşırlar. Provaları sansüre göndermeyeceklerdir. Sansür memurları gelirse, içeri alınmayacaktır. Bu durumda, "gelmeleri beklenebilir ufak tefek polis kuvvetlerini hiçe sayacak bir güç" de gereklidir. Çözümyolunu Abdullah Zühtü bulur: İki gazetenin dizgicilerine (mürettiplerine) Sirkeci istasyonu karşısındaki birahanede (Ahmet Emin Yalman'a göre Gar Lokantası'nda) *yemekli bir ziyafet çekilir. Bu toplantıya katılanların hepsi* de gelecek sansürcülere karşı çıkmayı öngörürler. Aynı toplantıda Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nin kurulması da kararlaştırılır, seçimler bile yapılır...

İki gazetenin sahipleri, birbirlerinin "aynı suçu işlediğine güven duymak" ve başlarına gelebilecek "bela"yı paylaşmak için de bir çözüm yolu bulmuşlardır: Gazeteler baskıya girince, basılmış sayılardan birer tanesini değiş tokuş edeceklerdir.

Siyasal Anılar'ında olup bitenleri ayrıntılarıyla anlatan Hüseyin Cahid, sansürcülerin gelişinden hiç söz etmez. Aynı olayların içinde yaşayan Ahmet Emin Yalman [44] ise şunları yazar:

"Sansür memurlarına yeni bir emir vermek herhalde kimsenin aklından geçmemişti. Her zamanki azametli tavırlarıyla değil, süklüm püklüm geldiler. Kendilerine dedik ki:

— Gazete okumuyor musunuz? 1293 (1876) Anayasası yürürlüğe girmiştir. Gazeteler hürdür, sansür yasaktır, gazeteleri sansür etmeye kalkışmak ağır bir suçtur.

Hiç de ısrar etmediler, sessizce savuştular gittiler."

Hüseyin Cahid, kurulması kararlaştırılan Matbuat Cemiyeti'ni de anmaz. O, Abdülhamid sansürünün sakıncalı bulmadığı bir çevirisi yüzünden mahkemeye verilmiş ve oradan yakasını kıl payıyla

(44) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.I, İst. 1970, s.62-63.

kurtarabilmiş bir kişidir. Bu nedenle de, olanca coşkusuyla yalnızca sansürün "kalkması" olayını anlatır. Ona göre "özgürlük doğmuş"tur:

"Temmuz'un yirmi beşinci Cumartesi günü İstanbul üstünde yükselen güneş, bu ufuklarda alışık olmadığı bir görünümle karşılaştı. Uzun yılların hemen tutuşacak birer çıra haline getirdiği eski ahşap ve sıkışık mahallelerde koca bir yangın çıkarmak, sonra da bu yangını kol kol çevreye yaymak için nasıl bir kibrit yeterse, üzerindeki kıyıcılık ve zorbalık karasabanı içinde bir dakikacık özgürlüğe kavuşmak gereksemesiyle kıvranan ve sızlayan İstanbul'u da kendinden geçirmek, taşırtmak ve çıldırtmak için gazetelerin o günkü yeni ve özgür yazıları yetivermişti."

Ahmet Emin Yalman, **İkdam**'ın baskı makinelerinin akşama kadar işlediğini ve on paraya satılan gazeteyi ele geçirmek için yarım lira verenlere rastlandığını yazar.

Abdülhamid sansürü bölümüne son verirken, 31 Mart Olayı'ndan (13 Nisan 1909) sonra Abdülhamid tahttan indirilirken Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin'den alınan "hal fetvası"ndaki gerekçenin şu noktasına dikkat çekmek isteriz:

"Bazı önemli şeriat meselelerini şeriat kitaplarından çıkarmak, anılan kitapları yasaklamak, yırtmak, yakmak..."

Dördüncü Bölüm

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından günler ve gecelerce gösteriler düzenlendi, özgürlüğün gelişi kutlandı. Gazete ve dergi sayısında ancak "patlama " sözcüğüyle anlatılabilecek bir artış kaydedildi: İlk bir buçuk ay içerisinde iki yüzü aşkın gazete ve dergi yayımlandı. Sansür tarihe karıştığı gibi, yayın sonrasında da sözü edilmeye değer bir denetim yoktu. Eski dönemin nazırlarına ve paşalarına yönelik sert eleştiriler yayımlanıyor, hâlâ tahtta bulunan İkinci Abdülhamid de bunlardan payına düşene katlanıyordu. Uzun baskı yıllarının tarihe "istibdad ricali" olarak geçen yöneticileri sürgüne gönderildi. Bunlar arasında baş sansürcü Ebülmukbil Kemal de vardı.

Bu hava içerisinde Meclisler (Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan) toplandı; 6 Şubat 1909'da, Kamil Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Matbuat ve Matbaalar Kanunları tasarıları Meclis'e gönderildi. Bunlarla basın özgürlüğünün sınırlanacağı yolundaki haberler üzerine Sultanahmet Camisi avlusunda bir miting düzenlendi. Miting sonrasında, seçilen bir kurul Meclis-i Mebusan'a giderek reis Ahmed Rıza Beyle görüştü.

4 Nisan 1909'da Kanun-ı Esasi (Anayasa) değiştirilirken, 12. maddedeki "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" hükmüne sansürü yasaklayan bir cümle eklendi: "Hiçbir vechile kable't-tab' (basımdan önce) teftiş ve muayene edilemez".

31 MART OLAYI'NDAN SONRA

13 Nisan 1909'da (Rumi takvimle 31 Mart), birtakım kışkırtmalar sonucu "Şeriat isteriz" diye ayaklanan kimi asker kıtaları, Makedonya'dan gelen "Hareket Ordusu" tarafından bastırıldı ve sıkıyönetim ilan edildi. Kurulan Divan-ı Harb-i Örfi (Sıkıyönetim savaş divanı, Sıkıyönetim mahkemesi), ayaklanmaya katılanları ve kışkırtanları yargıladı. **Volkan** gazetesinde kışkırtıcılık yapan Derviş Vahdeti de içlerinde olmak üzere, birçok kişi ölüm cezasına çarptırıldı, sehpalar kuruldu. Abdülhamid padişahlıktan uzaklaştırıldı; V. Mehmed Reşad tahta oturdu.

Abdülhamid'in 1877'de çıkardığı sıkıyönetim yasası yürürlükteydi. Sıkıyönetim, bu yasadaki yetkilere dayanarak basını denetim altına aldı. Özgürlük dönemi ancak sekiz buçuk ay sürmüştü.

Gazete kapatma uygulamaları da yeniden başladı. Kapatılan gazetenin adına çok benzeyen adlarla yeni gazeteler çıkarılıyor, her kapanıştan sonra yeni bir ad bulunuyordu. Sonunda sıkıyönetim, gazetelerin eski adlarına benzeyen bir adla, aynı sahip ve aynı sorumlu müdür tarafından çıkarılmasını yasakları.

YENİ MATBUAT VE MATBAALAR KANUNLARI

Sözü geçen tasarılar, basında ve Meclis'te birtakım tartışmalara yol açtıktan sonra, Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazamlığı döneminde, 16 Temmuz 1909'da yasalaştı.

1881 tarihli Fransız Basın Kanunu örnek alınarak hazırlanan Matbuat Kanunu, sansür öngörmüyordu. Ancak, devletin güvenliğini bozacak ve ayaklanmaya kışkırtacak yolda yayında bulunan gazeteler, açılacak dava sonuçlanıncaya kadar, hükümetçe kapatılabilicekti. Dava aklanmayla sonuçlandığı takdirde, bu kapatmadan dolayı sorumlu müdürün tazminat isteme hakkı vardı. Bakanlar Kurulu'na, yabancı ülkelerde ve "eyalet-i mümtaze"de (özerklik verilmiş yönetim birimleri) çıkan gazetelerin ülke içerisinde yayın ve dağıtımını yasaklama yetkisi de tanınmıştı. Dahiliye Nezareti,

yalnız bir sayı için yasaklama yetkisine sahipti.

Tasarıda yer alan ve gazete çıkarmak için güvence parası (kefalet akçesi) yatırılmasını öngören hüküm, Meclis'teki görüşmeler sırasında kabul edilmedi. (Biraz ilerde görüleceği üzere, sonradan yasa değişikliğine gidilecek ve bu hüküm yasalaşacak.)

İkinci maddeye göre, sorumlu müdürlerin Osmanlı uyruğunda ve 21 yaşını bitirmiş olması; kısıtlı ve yurttaşlık haklarını kullanmaktan yoksun bırakılmamış bulunması; sahtekârlık, dolandırıcılık, inancı kötüyü kullanma gibi "kötü ahlaka delalet eden" suçlardan biriyle mahkûm olmamış bulunması gerekiyordu. İlginç bir koşul daha getiriliyordu: Gazete ya da dergi hangi dilde yayımlanıyorsa, sorumlu müdürün o dilde "kitabet edecek derecede behresi" (güzel yazı yazacak derecede kazanımı) olması da şarttı.

Ceza sorumluluğu, önce sorumlu müdürün, ikinci olarak o yazıda imzası olanın, üçüncü olarak matbaacının, dördüncü olarak da dağıtıcı ve satıcılarındı. Ancak, her derecedekiler hakkında davanın sürdürülmesi olanaksız kalmadıkça, ondan sonraki dereceler hakkında dava açılamazdı. Tazminat davalarında sorumlu, gazete ve derginin sahibiydi. Süre aşımı üç aydı.

Süreli yayınlar, her sayısının altı sorumlu müdür tarafından imzalanarak günü gününe o yerin en büyük "dahiliye memuru" ile savcıya ikişer nüsha gönderilecekti.

37 maddelik yasada basın suçları ve bunlara verilecek cezalar de belirlenmişti.

Aynı gün çıkarılan 13 maddelik Matbaalar Kanunu, İstanbul'da Dahiliye Nezareti'ne, taşralarda mahalli hükümete beyanname veren herkesin matbaa açabilmesini öngörüyordu. Basımcıların, bastıkları bilim ve fenlere, edebiyata, sanatlara ilişkin kitap ve dergiler için ruhsat almaları gerekiyordu (siyasal konulardaki kitaplar için hüküm yok!). Bunların ikişer nüshasını baskı bittikten sonra ilmühaber alarak Dahiliye ve Maarif Nezaretlerine (vilayetlerde ma-

halli hükümetlere ve Maarif idarelerine) vermek zorundaydılar. Din kitaplarının ayrıca ikişer nüshası Bâb-ı Fetva'ya (şeyhülislamlık makamı) verilecekti. Mushaflar, Kur'an cüzleri ve hadisler basmak istelenlerin ise, İstanbul'da Şeyhülislamlıktan, taşralarda yerel naip ve müftülerin katılımıyla Maarif Meclislerinden ruhsat almaları, bastıktan sonra da bu dairelere onaylatmaları gerekiyordu. Bu koşullara uyulmazsa, basılan yayın matbaacının elinden alınacak ve yüklüce bir para cezasına (25-50 Osmanlı altını) hükmolunacaktı.

Yasanın geçici maddelerine göre, matbaa açacak kişi kapitülasyonlara göre ayrıcalıklar verilmiş ülkeler uyruğundansa, bu kanun hükümlerine Osmanlı uyruğundakiler gibi tamamıyla ve bağlı olduğu konsolosluk aracılığı olmaksızın uyacağına ilişkin hükümete senet verecek; bu senedi uyruğunda bulunduğu devletin elçilik ya da konsolosluğuna onaylatacaktı.

İkinci Meşrutiyet'ten sonraki bir buçuk yıla yakın süre içerisinde (1908 ve 1909'da) çıkan gazete ve dergi sayısı 350'nin üzerindedir. 1910'da ise 130 dolayında süreli yayın çıkmıştır. Sözkonusu yıllarda çıkarılanların çoğu birinci sayıda ya da birkaç sayı sonra kapanmıştır.

ÖLDÜRÜLEN VE TUTUKLANAN GAZETECİLER, KAPATILAN YAYINLAR

İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet, İkinci Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra başladı. En sert muhalefeti, **Serbesti** gazetesindeki başyazılarıyla, Hasan Fehmi yürütüyordu. Hasan Fehmi'nin 31 Mart Olayı'ndan sekiz gün önce Köprü üstünde öldürülmesiyle basın ilk şehidini verdi. On dört ay sonra, 9 Haziran 1910'da **Sada-yı Millet** gazetesi başyazarı Ahmed Samim şehit edildi. Artık "İttihatçı terörü" yaygınlaşıyordu...

İştirakçi Hilmi ve gazetesi **İştirak**'le ilgili uygulamalar, bu dönemdeki baskılara somut örnek olabilir:

Ahmed Samim'in öldürülmesinden sonra özel sayı olarak hazırlanan, kimsenin basmaya cesaret edemediği yazılar **İştirak**'ta yayımlanınca, gazete 13 Haziran 1910 günlü 17. sayısında (ilk sayı: 26 Şubat 1910) kapatıldı ve toplatıldı, Hilmi tutuklandı. Daha sonra **İnsaniyet**'i (S. 1-2, 18 Ağustos-25 Ağustos 1910), yine **İştirak**'i (S. 18-20, 1 Eylül 1910 - 15 Eylül 1910) çıkardı. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı arkadaşlarıyla birlikte kurunca (Eylül 1910), parti adına **Sosyalist**'i (2. sayı, 24 Kasım-29 Kasım 1910) çıkardı. Gazete kapatılma dolayısıyla iki kez ad değiştirdi 3 sayı **İnsaniyet** (1 Aralık-8 Aralık 1910), 2 sayı **Medeniyet** (14 Aralık-19 Aralık 1910).

"Ziya Şakir merhum, sahibi olduğu **Genç Türk** gazetesinde (S. 12, Ekim 1326 / 1910) Dahiliye Nazırı Talat Beye bir mektup yayımladığı için, **İnsaniyet** gazetesi sahibi[1] İsmail Faik İttihatçıları ve onların oligarşik zihniyetini tenkid ettiği için, Kastamonu'ya sürülmüşlerdi. Onlarla bereber Hilmi de vardı. O da basın suçundan sürülmüştü. Birkaç zaman sonra hepsi affa uğradılar. Hükümet İstanbul'a dönmelerine izin verdi. Bu, Hilmi'nin ilk sürülüşü idi, ama arkası çorap söküğü gibi geldi, yine yakalandı, yine hapse atıldı, yine sürüldü."[2].

Asaf Konsilitçi ise Kastamonu'ya sürgün olayının **İnsaniyet**'te yayımlanan "Caka ve Tahakküm" başlıklı kendi yazısından kaynaklandığını, dört buçuk ay saklandıktan sonra tutuklanıp Divan-ı Harb'de yargılandığını ve Bursa'ya sürüldüğünü, orada altı ay kaldığını anlatır[3].

Bu tarihten sonra iç ve dış olayların akışı ivme kazandı.

Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasının ardından, içte siyasal çekişmeler, dışta savaşlar ve toprak kayıpları sürüp gitti; "ordunun politikaya karışması sorunu" iç politika gündemi-

(1) Gazete kapatılınca, yeni isimle, başka kişiler adına imtiyaz alınıyor.

(2) Münir Süleyman Çapanoğlu: *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İst. 1964, s.79-80.

(3) M.S. Çapanoğlu: *80 Yıllık Gazetecimiz Asaf Konsilitçi*, İst. 1961, s. 29-30, 46-48.

nin ilk sıralarına yükseldi. Bu hava içerisinde, 1909 tarihli Matbuat Kanunu'nda bazı değişiklikler yapıldı:

İkinci madde, sorumlu müdürlerde daha önce aranan koşulların yanı sıra, gazete ya da dergi hangi dilde yayımlanıyorsa o dilde -"kitabet edecek derecede behresi olmak" yerine- yüksek okulları bitirmiş ya da dersten diplomalı ya da öğretim süresi yedi yıl olan idadilerden (liselerden) diploması olmak ya da başka okullarda bu derecede öğrenim görmek koşulunu getiriyordu.

Ayrıca imtiyaz sahiplerinin güvence parası yatırmaları da öngörülüyordu: Gazete ve siyasi dergiler için İstanbul'da 500, vilayetlerde 200, süreli siyasi yayınlar(?) için İstanbul'da 200, vilayetlerde 50 lira güvence parası (teminat akçesi) vereceklerdi.

Ek maddeye göre, asker kişilerin iç ve dış siyasetle ilgili görüşlerinin, askeri yönetim aleyhinde inzibat ve itaata aykırı olan eleştirilerinin yayımlanması yasaktı. Gazetelere bu gibi makaleler gönderen subayların adlarını ve kimliklerini gizleyen sorumlu müdür için hapis ve para cezası öngörülüyordu.

1911-12 döneminde İttihatçılar, çok sayıda gazete ve mizah dergisi kapattılar. Bu tarihlerde çıkan ve bir bakıma muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf'ın sözcüsü olan **Şehrah**, "Türkiye basın tarihinde kapatılma ve değişik adlarla tekrar yayımlanma rekoru"na sahiptir. 28 Nisan 1911 - 26 Mart 1912 arasında 13 kez kapatılmış, 14 kez ad değiştirmiştir. Zafer Toprak'ın uzun bir çalışmadan sonra verdiği bilgiler şöyle özetlenebilir[4]:

İlk sayısı 28 Nisan 1911'de yayımlanan **Şehrah**'ın sahibi Mehmed Hayreddin, sorumlu müdürü Tahir Hayreddin'dir.

Şehrah, 3 Temmuz 1911'de, Mısır'da yayımlanan **el-Menar** gazetesinden alıntı yaparak "kamunun zihnini karıştıracak" makale yayımladığı gerekcesiyle süresiz kapatıldı. 4 Temmuzda **Hemrah** adıyla yayımlanan (No. 1-69) gazete, 17 sayı sonra, 1 Ağus-

(4) "Bir 'Evrak-ı Muzırra': Şehrah Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, S. 37, Ocak 1987.

tosta, İttihat ve Terakki Halep, Beyrut ve Şam vilayetleri müfettişinin gönderdiği telgrafa cevap verdiği için,"hükümet nüfuzunu kıracak biçimde kötüleyici makale yayımladığı" gerekçesiyle süresiz kapatıldı. Onun yerine çıkan **Darbe** (No. 1-86, 2 Ağustos 1911), 6 sayı yaşayabildi ve "sözü reddedilemeyen bir zat-ı muhteremin emri" üzerine yayınına son verdi. 8 Ağustosta çıkan **Alemdar** (No. 1-92) ise 5 Ekimde, Divan-ı Harb-i Örfi'nin **Şehrah**'ın yayınına son vermesi üzerine kapandı. İkinci kez çıkan **Şehrah**, dokuz gün sonra, 15 Ekimde süresiz kapatıldı. 16 Ekimde yeniden **Alemdar** adıyla çıkan gazete (No. 59-109; **Şehrah** hesabıyla 209. sayı), 5 Aralık sayısında Gümülcine mebusu Gümülcineli İsmail'in İttihat veTerakki'yi eleştiren "Selanik Komitesi" başlıklı yazısına yer verince kapatıldı. Bu kapatma kararı, İttihat ve Terakki'nin İstanbul Merkez Komitesi reisi Talat Beyin (sonra Paşa) Dahiliye Nazırı Celal Bey'e başvurusu sonucu alınmıştı. Bundan sonra sırasıyla **Nevrah**, **Yeni Yol**, **Meslek**, yine **Yeni Yol**, **Bedahet**, **Mukavemet**, **Hedef** çıkarıldı (8 Aralık 1911-25 Mart 1912) ve hepsi de süresiz ya da geçici olarak kapatıldı. **Hedef**'ten sonra çıkan **Necdet** (26 Mart 1912), gerçekte **Şehrah**'ın 308. sayısıydı...

1912 genel seçimlerinin ardından, 1912 Haziranında Halaskâr Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) Grubu kuruldu. İçinde sivillerin de yer aldığı askeri cunta, "beyanname"sini bütün gazetelerde yeyımlattı: Ülkenin bunalımdan, tehlikeden kurtarılmasını, gerçek meşrutiyet esaslarına dönülmesini, bunun için kabinenin hemen değişmesini istiyorlardı. Telaşlanarak Meclis'ten güven isteyen Said Paşa kabinesi, güvenoyu almasına karşın, 16 Temmuz 1912'de istifa etti. Ardından Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında, üç eski sadrazamın yer aldığı, "Büyük Kabine" diye anılan hükümet kuruldu (22 Temmuz). İttihat ve Terakki iktidarına kesinlikle son vermek isteyen bu hükümet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan aldığı destekle, Âyan Meclisi'ni feshetti (4 Ağustos); sıkıyönetim ilan edip bir dizi önlem ve 'operasyon'a yöneldi. Padişah buyrukları ve kararnamelerle memurların partilere girmeleri, ordunun politikayla uğraşması yasaklandı. İttihatçı olarak bilinen yüksek dereceli memurlar gö-

revden alındı.

Birkaç ayı Hüseyin Cahid'in (Yalçın) anılarından izleyelim:

Hüseyin Cahit, 10 Ağustos 1912 günü gazetesi **Tanin**'i protesto niteliğinde olmak üzere kapatmaya karar verdiğini açıklamış, 21 Ağustosta yeniden çıkarmıştı. **Tanin**, sıkıyönetimce 3 Eylül 1912'de kapatıldı. Elde daha önce alınmış imtiyaz bulunduğundan, 4 Eylül günü sorumlu müdür Cavit adına, **Cenin** adıyla çıktı. O da kapatılınca, Babanzade İsmail Hakkı'nın sorumluluğunda, **Senin** adıyla yayımlandı. 4 Eylülde Nadir Paşa başkanlığındaki sıkıyönetim mahkemesinde yargılanan Hüseyin Cahit, serbest bırakılmıştı. Daha sonra bir ay hapse mahkûm edildi. Cezasını Bekirağa Bölüğü'nde ve Sultanahmet Hapishanesi'nin Mehterhane bölümünde tamamladı. **Senin** de kapatılınca, gazeteyi **Hak** adıyla çıkardılar. **Tanin**, asıl adıyla yayına 17 Eylülde başladı. Hüseyin Cahit, cezaevinden başyazılar gönderiyordu[5].

BALKAN SAVAŞI, BÂBIÂLİ BASKINI VE BASIN

Balkan Savaşı başlayınca, 3 Ekim 1912'de seferberlik ilan edildi. Savaş sırasında gazeteler üzerindeki baskı artırıldı.

Tanin yeniden kapatıldığından, 13 Ekimde **Cenin** adıyla yayına başladı. Bir hafta sonra kapatılan **Cenin**'in yerine **Senin** (21 Ekim), ardından **Hak** çıktı.

Balkan devletlerinin Osmanlı sınırlarını açıp içerlere doğru ilerledikleri bir sırada Ahmed Muhtar Paşa hükümeti çekildi; 29 Ekimde Kâmil Paşa kabinesi kuruldu.

Ertesi gün Hüseyin Cahid'in bu konuda bir makale yazması üzerine **Hak** da kapatılınca, 31 Ekimde **Renin** çıktı. Daha sonra **Tanin**'in yayımlanmasına izin verildi.

Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerlemeleri dolayısıyla Hüseyin

(5) Hüseyin Cahit Yalçın: *Siyasal Anılar*, Haz. Rauf Mutluay, İst. 1976, s. 174,177-179.

Cahid, 9 Kasım günlü **Tanin**'de ordunun başına Mahmud Muhtar Paşa'nın getirilmesini önerdiği için **Tanin** bir kez daha kapatıldı ve aynı ada yakın yeni bir adla çıkmasına da izin verilmedi. Hüseyin Cahid durumu Merkez Komutanı Memduh Paşa'ya anlattığında, "Yasa filan yok, gazetelerin hepsi kapandı," cevabını aldı.

Hüseyin Cahid 12 Kasımda Avrupa'ya hareket etti. İttihatçıların önde gelenlerinden Maliyeci Cavid, Dr. Nazım, Meclis reisi Halil Menteşe, Babanzade İsmail Hakkı da Avrupa'ya kaçmışlardı.

O sıralarda Bâbıâli'de düzenlenen gösterilerin kışkırtıcısı sayılan yazar Enis Avni (Aka Gündüz) yedi, eski Aydın mebusu Ubeydullah Efendi (Hatipoğlu) ile **Tanin** yazarı Cemil Bey beşer yıl kalebentliğe mahkum edildiler (bir ay sonra serbest bırakıldılar).Tutuklamalar birbirini izledi: Eski Trabzon valisi yazar Süleyman Nazif; düşün adamı, yazar Abdullah Cevdet; eski İstanbul mebusu, yazar Salâh Cimcoz; yazar Dr. Hüseyin Suat (Yalçın); **Tanin** yazarlarından Muhiddin (Birgen) tutuklananlar arasındaydı.

Balkan Savaşı sırasında basına ve haberleşmelere askeri sansür konuldu. Enis Tahsin Til, sansür kuruluna Yüzbaşı Ahmed Refik Beyin (tarihçi Ahmed Refik Altınay) başkanık ettiğini ve kurulun "şimdi Tan Matbaası olan eski Sabah gazetesi idarehanesinde" (bugün Sirkeci'den Ebussuut Caddesi'ne dönülen köşede Tan Hanı) çalıştığını yazıyor[6].

Fransa'da yayımlanan **Matin** gazetesi adına savaşı izlemek Üzere Türkiye'ye gelen ve kırk gün kalan Stephane Lauzanne, Beyoğlu telgrafhanesindeki sansür işlemleri üzerine bilgi verirken, telgrafların sansür memurlarınca okunup kırmızı bir mühürle mühürlenmiş olmak şartıyla kabul edildiğini belirtiyor: "Siyasi bir telgraf oldu mu, onu siyasi sansür memuru, askerlikle ilgili oldu mu onu da askeri sansür memuru okuyor ve vize ediyordu. Bir telgraf hem

(6) "İstibdatla İdarenin Başlıca Alâmeti: Sansür", *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 23, Kasım 1951.

siyasi hem askeri olursa, yahut ne siyasi ne askeri olmazsa, sorun ve güçlük çıkıyordu.(...) Gerçekte İstanbul'daki sansür o kadar ağır değildi. (...) Ancak cephede, Çerkezköy ve Hadımköy'deki Türk sansürü Bulgar sansürü kadar aşılmazdı."[7].

23 Ocak 1913'te, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın ve dört subayın ölümüyle sonuçlanan Bâbıâli Baskını düzenlendi. Mahmud Şevket Paşa sadrazamlığa getirildi; İttihat ve Terakki iktidarı yeniden elde etti. Bu kez İttihatçılar tutuklamalara giriştiler.

Bu hükümet darbesinden sonra İstanbul Muhafızlığına atanan Cemal Bey (Paşa), basınla ilişkilerini şöyle anlatıyor[8]:

"İstanbul Muhafızlığına tayinimden sonra paytahtta (başkentte) çıkan gazetelerin başmuharrirlerini yanıma davet etmiş ve memlekette sükuneti ihlal edebilecek makalelerinden kaçınmak şartıyla gazetelerde pek hafif bir askeri sansürden başka bir muameleye tabi tutulmayacaklarını söylemiş ve memleket menfaatlerine müteallik makaleler ile umumi efkârın tenvirini, Edirne'yi kurtarabilmek için milletin muhtaç olduğu taze kuvveti uyandıracak neşriyata bilhassa ehemmiyet vermelerini rica etmiştim. Sabık kabine zamanında neşredilmekte olan **Alemdar** gibi en şiddetli aleyhtar gazetelerin bile neşirlerinin devamına müsaade etmiştim. Bunlar ara sıra yine coşmakla beraber, yazı işleri müdürlerine, başmuharrirlerine şifahi ihtarlarda bulunmaktan başka şey yapmıyordum."

Mart 1912'de Matbuat Kanunu'nun birçok maddesi değiştirildi. Başlıca değişiklikler şunlardı: Parlamenterlerle devlet memurları siyasi gazete sorumlu müdürü olamayacaklardı. Osmanlı Devleti'ni oluşturan unsurlar arasında kin ve düşmanlık doğuracak, halkı askerlik hizmetinden soğutacak, kanunun suç saydığı eylemi övecek, iyi gördüğünü söyleyecek yayınlarda bulunanlar da cezalandırılacaklardı. Gezici gazete dağıtıcıları polis idaresine başvurarak konutlarını kaydettirip ilmühaber alacaklardı. Bağlaşık devletler hükümdarlarını yeren yayınlar için, elçiliklerin Hariciye Nezare-

(7) *Au chevet de la Turqie. Quarante jours de guerre / Balkan Acıları*, Haz.: Murat Çulcu, İst. 1990, s. 43-46.

(8) Cemal Paşa: *Hatıralar*, (3. bas.), İst. 1977, s. 22.

ti'ne başvurmasını beklemeden, doğrudan doğruya savcılar kovuşturma açabileceklerdi.

Sadrazam Mahmud Şevket Paşa 11 Haziran 1913'te, Harbiye Nezareti'nden Bâbıâli'ye giderken öldürüldü. Ön plandaki suikastçılar Yüzbaşı Çerkes Kâzım ile birkaç kumarbaz ve sabıkalıydı. Sonradan, saray damatlarından Salih Paşa'nın ve Mısırlı bir prensesle evli olan, o günlerde Paris'te bulunan Kürt Şerif Paşa'nın suikastte rolleri olduğu anlaşıldı. Ayrıca İngiltere Büyükelçiliği Tercümanı kimliğindeki, gerçekte önemli bir ajan olan Fitz Maurice ile Binbaşı Tryler'in de perde arkasından olaya karıştıkları ileri sürüldü. Suikast, önde gelen İttihatçıların "temizlenmesini" öngören bir planın parçasıydı. İttihat ve Terakki hemen duruma egemen oldu. Darbe planına adı karışanlardan 12'si idam edildi; ayrıca dışarda bulunan ve yakalanamayan birtakım önemli kişiler de yokluklarında (gıyaben) ölüm cezasına çarptırıldılar.

Bu olaydan sonra gerçek bir terör havası estirildi. Gazeteler susturuldu; "muhalif" diye tanınan iki yüzü aşkın kişi suikastın ertesi günü tutuklanıp Bahr-ı Cedid vapuruyla Sinop'a sürgün edildiler. Sürgünler araasında Refik Halid (Karay), Osman Cemal (Kaygılı), Refi Cevad (Ulunay) gibi gazeteciler, yazarlar vardı!

Sadrazamlığa Said Halim Paşa getirildi ve İttihat Terakki'nin "gerçek iktidar dönemi " başladı. Artık en küçük bir muhalefet olanağı bile kalmamıştı.

Said Halim Paşa hükümeti, Kasım 1913'te Matbuat Kanunu'nun 23. maddesini değiştirdi. Bu madde, ilk şeklinde, devletin güvenliğini bozacak ve ayaklanmaya kışkırtacak yolda yayında bulunan gazete ve dergiler hakkında dava açılmakla birlikte, hükümetçe asayişin korunması için gerekli görülürse, davanın sonuna kadar o yayının kapatılabilmesini öngörüyordu. Aklama kararı verildiği takdirde, sorumlu müdürün bu kapatma işleminden dolayı tazminat isteme hakkı vardı.

Madde şu şekli aldı: "Devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek

nitelikte yayında bulunan gazete ve dergiler, sükun ve güvenlik için geçici olarak Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) kararıyla kapatılabilir."

Böylece hükümete, dilediğince gazete kapatma yetkisi verilmiş oluyordu. Buna belki de gerek yoktu; basın artık susturulmuş, sindirilmişti.

Avrupa'nın üzerinde savaş bulutları dolaşmaya başlayınca, 7 Eylül 1914'te, Matbuat Kanunu'nun 33. maddesi de değiştirildi.

Maddenin ilk şekline göre seferberlik sırasında ve savaş tehlikesi bulunduğu zamanlarda kara ve deniz kuvvetlerinin harekâtına, devletin savunma yöntemlerine ilişkin yayında bulunmak, sadrazamlık buyruğuyla yasaklanabiliyordu. Buna uymayanların 50-100 lira para cezasıyla ya da 6 aydan 2 yıla kadar hapisle yahut bu cezalardan her ikisiyle birden cezalandırılması öngörülüyordu.

33. madde şu şekli aldı: "Barış ve seferberlik zamanında Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinden yayımlatılacak bildirim ve yönergelerden ve askeri yönetim sansür memurları tarafından yayımlanmasına izin verilen haberlerden başka kara ve deniz kuvvetlerinin yürütecekIleri harekâta ve devletin savunma yöntemlerine ilişkin makaleler veya yazılar ya da askeri haberler yayımlayan gazete veya derginin sahip ya da sorumlu müdüründen yüz yüzlük Osmanlı altınından beş yüzlük Osmanlı altınına kadar para cezası alınır. Belirtilen hususlara aykırı hareket eden gazete ya da dergi sahibi ya da sorumlu müdürü, yayımlanan haberin kaynağını ve kimin verdiğini bildirmek sorunda olup bundan kaçınan imtiyaz sahibi ya da sorumlu müdürden para cezasının üst sınırı alındıktan başka, bir aydan üç aya kadar hapis cezasıyla da cezalandırılır."

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KONULAN ASKERİ SANSÜR

Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na girdi. Girer girmez de askeri sansür uygulaması başladı. Bugüne ka-

dar konuyla ilgili yayın ve incelemelerde yer almayan, çevrim yazısı ilk kez tarafımızdan verilen[9] 1914 tarihli 61 maddelik Sansür Talimatnamesi'nin[10] başlıca hükümleri -bugünkü dille- şunlardı:

"Madde 1- Seferberliğin ilanıyla birlikte haberleşmeler ve besın Harbiye Nezareti'nin buyruğuyla incelenmeye ve sansür edilmeye başlar. Bunun için İstanbul'da ve başka önemli yerlerde sansür merkezleri belirlenir ve kurulur.

Madde 2- Haberleşmeler ve basının en çoğu ve çeşitli kablo tellerinin birleşme noktası İstanbul'da olduğu için, İstanbul sansür kuruluşu öteki yerlere oranla daha geniş ve iç hizmetlerce tabii ki daha önemli olduğundan, İstanbul'a mahsus sansür kurullarının örgütlenme ve çalışması için ayrıca bir talimatname yapılmıştır[11]".

3-7. maddelerde sansür kurullarının kadroları, İstanbul'daki ve başka merkezlerdeki sansür kurulları hakkında genel hükümler yer alır. Yönetmeliğin öteki bölümleri şöyledir: Görevler, hizmetler, yetkiler (m.8-19); Sansürün gerçekleştirilmesi hakkında hükümler: Haberlişmeler - Resmi ve özel yazışmalar (m.20-34); resmi yazışmalar (m. 35-36); Telgraflar: Resmi olmayanlar (m.37); Resmi (m. 38-46); Değer konulmuş mektuplar (m. 47); Posta paketleri (m. 48); Kitaplar ve risaleler (m. 49); Basın (m. 50 vd.).

Aşağıda kitap ve basın sansürüyle ilgili 50-59. maddeleri vereceğiz. Başlık konulmamış 60. madde şehir içi mektuplar, 61. madde silah altındakilerin mektupları hakkındadır.

Kitaplar ve Risaleler

Madde 49- Süreli yayınlar hakkındaki maddelerin hükümleri kitaplar ve risaleler hakkında da geçerlidir. Yalnız basılacak kitap ve

(9) Alpay Kabacalı: "Sansür Tarihiyle İlgili İki Belge", *Tarih ve Toplum*, S. 66, Haziran 1989.

(10) *Sansür Talimatnamesi*, Matbaa-i Askeriye, İst. 1330/1914, 16 s. Kitapçığı armağan eden dostum sahaf Sami Önal'a teşekkür borçluyum.

(11) Bu yönetmeliği bulamadık.

risaleler, sansür memurlarınca incelenmek üzere Maarif Nezareti'nin ruhsatnamesini taşımalıdır. Ve gazeteler gibi iki nüshaya gerek yoktur.

Basın

Madde 50- Bütün basının sansür buyruklarına uymaları zorunludur. Aksi şekilde hareket eden gazete ya da ajanslar ya derhal tümüyle kapatılır ya da geçici süreyle kapatılarak cezalandırılır. Tümüyle kapatılanlar bir daha hiçbir isimle yayımlanamaz. Sorumlu müdürleri de sıkıyönetim mahkemesine (Divan-ı Harb-ı Örfi'ye) gönderilir.

Madde 51- Seferberliğin devamı süresince yeniden hiçbir adla hiçbir gazete ya da ajans (bülteni) yayımlanamaz.

Madde 52- Her türlü ekler ve adisyon biçiminde yeni baskılar yasaktır. Her gazete daha önce olduğu gibi günde bir kere yayımlanabilir.

Madde 53- Dışardan gelen ve sansür elinden geçmeyen hiçbir telgrafı ajanslar yayımlayamaz.

Madde 54 - İstanbul'daki tüm süreli yayınlar sabahleyin yayımlanacak sayılarının provalarını gece zevali (alfranga) saat dokuzdan on ikiye kadar, akşam sayılarının provalarını da gündüz on ikiden dörde kadar İstanbul Sansür Müfettişliği'ne verirler ve gazetelerinin tamamen denetlendiğini gösteren, altına "talimata mutabıktır (uygundur)" kaydıyla sansür memuruna ve nöbetçi sansür subayına imzalattıktan sonra gazetelerini yayımlayabilirler. Ve yayımlanan sayılarından birini tekrar sansür memuruna kontrol için gönderirler.

Madde 55 - Sansür tarfından çizilmiş olan veya imzalanmamış bulunan maddelerin yayımlanması, o gazete ya da ajansın dağıtılmasını (lağvını) ve müdürünün Divan-ı Harb'e verilmesini gerektirir.

Madde 56 - Gazetelerde sansür edilecek maddeler, telgraf ve mektuplardakinin aynıdır.

Madde 57 - Genel karargâhtan onaylı olmayan savaş muhabirlerinin hiçbir telgrafı kabul edilmez ve süreli yayınlardan sansür edilir.

(Madde 58, "Tacirler arasındaki haberleşmeler"le ilgili.)

Madde 59 - Bütün sinema şeritlerinin ve ilk defa olmak üzere gösterime konacak tiyatro piyeslerinin İstanbul'da Sansür Genel Müfettişliğine, taşrada sansür müfettişlerine gösterilmesiyle izin alınması gerekir."

Düzgün bir dille kaleme alınmayan Sansür Talimatnamesi'nin, hukuk açısından, keyfi uygulamalara olanak verecek biçimde düzenlendiği görülmektedir. Her ne kadar 56. madde "Gazetelerde sansür edilecek maddeler, telgraf ve mektuplardakinin aynıdır" hükmü varsa da, telgraf ve mektuplara ilişkin hükümlerde, nelerin sansür edileceğine ilişkin açıklık yoktur. Dergilerin, sinema filmlerinin, tiyatro oyunlarının da hangi yönden sansür edileceği belirtilmemiştir. Kısaca, bu sansürün Abdülhamid sünsüründen hiçbir ayrımı olmadığı söylenebilir.

O dönemin gazeteleri üzerinde araştırma yapan Hasan Amca, sansürün 25 Temmuz 1914'te uygulamaya konulduğunu belirterek şu bilgileri verir[12]:

Sansürün çizdiğini ya da çıkardığını yayımlayan gazetenin kapatılacağı, sorumlu müdürün savaş divanlarında süründürüleceği, daha kötü akibetlere düşürüleceği sıksık "ihtar" edilir.

Başkumandanlık Vekaletinin (Genelkurmay) "Harbe ait her türlü haberi genel karargâhın vereceği, bunun dışında haber verenlerin, kim olursa olsun, nereden duyduğu sorulmayarak Divan-ı Harbe gönderileceği ve şiddetle cezalandırılacağı" yolunda korkunç

(12) *Doğmayan Hürriyet*, İst. 1958; Alpay Kabacalı: *Bir İhtilalcinin Serüvenleri - Doğmayan Hürriyet ve Yarıda Kalan İhtilâl*, İst. 1989, s. 217 vd.

emirleri almış yürümüştür.

Birkaç gün sonra da Savaş Divanlarından verilecek idam kararlarının yerine getirilmesi için padişah buyruğu beklemek gereği kaldırılır; yetki ordu komutanlarına verilir.

"İçte ve dışta etki yapacak" hiçbir şey yazılamaz; tren ve vapur kazalarından, hatta yangından bile söz edilemez.

Savaş Divanlarının yetkisini böyle genişletmeye, şiddetlendirmeye, gazetelere bu şekilde baskı yapmaya gerek olmadığını yazıyor Hasan Amca: "İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi esasen her türlü gazeteyi bir daha dünya yüzüne çıkmamak üzere kapatmaya yetkiliydi ve bu yetkiyle barışta Meşrutiyet devri adını verdiğimiz müddet içerisinde kaç tanesini kapatmıştı."

İttihatçıların güdümü altındaki basın ise, "Alman savaş mekanizmasının ezici gücü hakkında ellerinden gelen yazı ve resimleriyle Alman gazekelerini gölgede bırakıyorlardı. Denebilir ki, Osmanlı basını, Alman başarılarını göklere çıkarmakta şaşılacak bir çaba harcadı."

Sansür Talimatnamesi'nin yeni gazete ve ajanslara izin verilmeyeceği yolundaki 51. maddesi şöyle uygulandı: 1914'te 70 yeni gazete ve dergi çıkmıştı. 1915'te çıkanların sayısı 6'ydı. Bunlardan biri Harbiye Nezareti'nin çıkardığı **Harp Mecmuası**'dır. 1916'da 8 gazete dergi yayımlandı; bunlardan dördü Darülfünun (Üniversite) Edebiyat, Fen, Hukuk ve Tıp Fakültelerince çıkarılan dergilerdi.

1917'de 14 yeni dergi ve gazete çıktı. Halkalı Ziraat, Âli Ticaret Mekteplerinin, Sipahi Ocağı'nın dergileri bunlar arasındaydı[13]. Ahmet Emin Yalman, aynı yıl yayına giren **Vakit** gazetesinin öyküsünü anlatırken, 'imtiyaz' almanın kolay bir şey olmadığını belirtiyor: "Partinin güvene layık görmediği kimselere yeni baştan gazete çıkarmak imtiyaz ve imkânını vermesi beklenemezdi. Hüseyin Cahit, Mehmet Asım'ı destekledi, Ziya Gökalp, beni tuttu. Kısa za-

(13) Server İskit: *Türkiye 'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İst. 1943, s. 178.

manda bu sayede gazete imtiyazını ele geçirdik."[14].

Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra Sinop'a sürülenler arasında bulunan, daha sonra sürgün yeri değiştirilerek Çorum, Ankara ve Bilecik'e giden Refik Halid (Karay), **Peyam** gazetesinin -"güya" kaydıyla- Aydede imzalı yazılarından dolayı kapatıldığını; savaş sırasında Ömer Seyfettin'in **Türk Yurdu** dergisinde yayımlanmak üzere hikaye istediğini ve iki tane yazıp gönderdiğini belirttikten sonra, şu bilgiyi veriyor:

"Birisini Celal Sahir, Sadrazam Talat Paşa'ya bizzat okumuş, o da beğenmiş, fakat beni sevmezdi, bir hicvimden dolayı bana hınzı vardı. -Neşrediniz ama ismini koymayınız! demiş. Hikâyeler sadece R.H. rümuzuyla neşredilmiştir."[15].

Enis Tahsin Til'e göre, Fuad Balkan'ın başkanlığındaki sansür kurulu (Büyük) Postane binasında çalışıyordu[16].

Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla konulan sansür 11 Haziran 1918'de kaldırıldı. Ancak, "gazeteler bir şeyin harp sırrı olup olmadığı hakkında tereddüt duyarlarsa, danışmaları için bir makam gösterildi." Ahmet Emin Yalman'a göre, "Sansürün kaldırılmasının başlıca sebebi, bozuk işlerin münakaşasına fırsat vermekten ziyade yeni arazi iddialarının kavgasını basında yürütmekte hür bir hale gelmekti. Sansür devam etseydi ve gazetelerin yayınları hükümetin mesuliyeti altında bulunsaydı, böyle bir şey yapmaya imkân bulunmayacaktı."[17].

2 Temmuz 1918'de V. Mehmed Reşad öldü, VI. Mehmed Vahideddin padişah oldu.

Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması üzerine sadrazam Talat Paşa 14 Ekim 1918'de istifa etti; İzzet Paşa kabinesi kuruldu.

(14) Ahmet Emin Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. I, İst. 1970, s. 295-296.

(15) Refik Halid Karay: *Bir Ömür Boyunca*, İst. 1990, s. 104.

(16) Enis Tahsin Til, agy, *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 23, Kasım 1951.

(17) A.E. Yalman, agy, s. 297.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı.

11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa -üçüncü kez- sadrazam oldu.

Aralık 1918'de Meclis kapatıldı ve sansür yeniden konuldu. Ancak sansürün adı anılmamış, birtakım dolambaçlı sözler kullanılmıştı. İttihat ve Terakki'nin yönetimden uzaklaşmış olması dolayısıyla, ilk kez gazetelerde sansüre karşı, basın özgürlüğünden yana yazılar yayımlanmaya başlamıştı[18]. Ancak yeni hükümet de gazete kapatmaktan geri kalmıyordu. Arkadaşlarıyla birlikte **Vakit** gazetesini yayımlayan Ahmet Emin Yalman, hükümetin kimi değirmencilerle yaptığı sözleşme sonucu "İstanbul halkının sırtından birtakım kabine üyelerinin ve onların arkasındaki bir şebekenin korkunç vurgunlara giriştiklerini" öğrenince "esaslı bir mücadele"ye başlamıştı. Bu yüzden **Vakit** birkaç kez kapatıldı. "**Vakit** kelimesinin harflerin içine alan birtakım gazete adlarının ruhsatlarını önceden aldıkları" için, **Vakit** bir ara değişik adlarla yayımlandı[19]: 449-450. sayılar **Evkat** adıyla, 451-459. sayılar **Mütevakkit** adıyla, 460-468. sayılar **Muvakkit** adıyla, 469-477. sayılar yeniden **Mütevakkit** adıyla çıktı.

(18) A.E. Yalman, agy, s. 336; "Hürriyet-i Matbuat Hakkında" *Vakit*, 23 Kânunuevvel 1918; *İkdam*, 27 Kânunuevvel 1918.

(19) (A.E. Yalman, agy, s. 336.

Beşinci Bölüm

MÜTAREKE'DEN CUMHURİYET'E

Ateşkesin hemen ardından, 1919 Şubatında, padişah V. Mehmed Vahideddin ile sadrazam Tevfik Paşa'nın ve bakanlar kurulu üyelerinin imzasıyla, "Sıkıyönetim uygulanan yerlerde her türlü kitap, dergi, kağıtlar ile süreli ve süresiz yayınlar hakkında" (İdare-i örfiye cari olan mahallerde her türlü kütüb ve resail ve evrak ile matbuat-ı mevkute ve gayr-ı mevkute hakkında) kararname yayımlandı. Matbuat Kanunu'ndaki 1912, 1913 ve 1914 değişiklikleri padişahın, sadrazamın ve iki nazırın imzalarıyla, "Kanun-u muvakkat" (geçici yasa) olarak yayımlanmıştı. Bu kez, basınla ilgili ilk kanun hükmünde kararname çıkarılıyordu.

Kararnamenin 1. maddesi, Matbuat Kanunu'nun ilgili maddelerini askıya alarak her türlü yayının ve basılı kağıdın askeri yönetim ya da mülkiye sansör (sansürcü) kurulunun özel yazılı izni olmadan basılıp yayımlanmasını kesinlikle yasaklıyordu.

2. madde, bu yasağa aykırı olarak yayımlanan her şeyin hemen zabıtıca toplatılıp zorla alınmasını (zabt ve müsadere), gazete ve dergi sorumlu müdürleriyle basımcılarının aynı suçu işlemiş sayılarar 6 aydan 3 yıla kadar hapis ve 25 liradan 100 liraya kadar para cezasıyla ya da bunlardan yalnız biriyle cezalandırılmasını öngörüyordu. Süreli olmayan yayınlarda yazar, basımcı ve dağıtımcılar aynı suçu işlemiş sayılacaklar; 1 haftadan 6 aya kadar hapis ve 25 liradan 100 liraya kadar para cezasıyla ya da bu cezalardan yalnız biriyle cezalandırılacaklardı.

3. maddeye göre, önceden sansürden geçirtme kuralına aykırı hareket edenlerle sansörün çıkardığı yazıları ekleyerek yayımlayanların, yayının önem derecesine ve niteliğine göre, gazete ve dergileri uygun bir süre için geçici olarak kapatılacak ya da bunlar önce "tevbih" olunacak (uyarılacak), tekrarlanması durumunda güvence parasına (depozito akçesi) elkonulmakla birlikte gazete ve dergi için çıkarma yasağı uygulanacaktı.

4. madde, askeri yönetimce yayımlanması ve dağıtılması yasaklanan her türlü kitap, dergi ve basılı kağıdı, durum gazetelerle ilan edildikten sonra satanların ve yayımlayanların aynı suçu işlemiş sayılarak 1 haftadan 6 aya kadar hapis ve 25 liradan 100 liraya kadar para cezasıyla ya da bu cezalardan yalnız biriyle cezalandırılmasını öngörüyordu.

5. madde, bu yasaklara aykırı hareket edenlerin Divan-ı Harb-i Örfi'de (sıkıyönetim mahkemesinde) yargılanmalarına ilişkindi.

İstanbul'un işgalinden sonra sansür kurulunda işgal komutanlıkları temsilcileri de yer aldı. Burada İngiliz subayları etkin rol oynuyorlar ve basına en küçük hoşgörü bile göstermiyorlardı. Bu yüzden, uygulamaya "İngiliz sansürü" de deniyordu. Gerçekte kurul, "Karma Basın Sansür Kurulu" idi. Kurulun ilk başkanı Binbaşı Hüsrev Bey (emekli büyükelçi Hüsrev Gerede, 1886-1962), arkadaşı Aziz Hüdai'nin bir yazıdan dolayı tutuklanması üzerine, kuruldaki öteki Türk subaylarıyla birlikte istifa etmiş, daha sonra Mustafa Kemal'le birlikte Anadolu'ya geçmiştir[1].

Cevdet Kudret, "Mütareke döneminde İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin komiserliğine bağlı sansür idaresi 'Altıncı Daire'deydi. Sansürcü, İngiliz ordusunda çavuş rütbesiyle görevli bir İstanbul Ermenisiydi; Türkçe bildiği için sansür işi ona verilmişti" diyor[2]. Bundan, kurulun sonradan işgal kuvvetleri komiserliğine bağlandı-

(1) Tevfik Bıyıklıoğlu'ndan aktaran Niyazi Ahmet Banoğlu: "Belgeler Karşısında Basın Hürriyetinin Hudutları", *Yıllık* - Gazetecilik Enstitüsü Dergisi, S. 2, 1961, s. 153.

(*) Tünel'de Beyoğlu Belediyesi binası.

(2) "Birkaç Örnek ile Mütareke Dönemi Sansürü", *Tarih ve Toplum*, S. 53, Mayıs 1988.

ğı sonucu çıkıyor.

İngilizlerin İstanbul'a ayak basmasının ardından birçok kişi 'sorgusuz sualsiz' yakalanıp Harbiye Nezareti (bugün İstanbul Üniversitesi) bahçesindeki "Bekirağa Bölüğü" denilen cezaevine konuldu. Bunların 140 kadarı İngilizler tarafından Malta adasına sürüldü. Sürgün edilenler arasında sadrazamlık, şeyhülislamlık, nâzırlık, Meclis başkanlığı yapmış kişiler, ordu komutanları, gazeteciler vb. vardı. Gazeteci ve yazarlardan başlıcaları Matbuat Cemiyeti reisi Velid Ebüzziya, Hüseyin Cahid (Yalçın), Ahmet Emin (Yalman), Celal Nuri (İleri), Ahmet Ağaoğlu, Süleyman Nazif, Enis Avni (Aka Gündüz), Ziya Gökalp'tir[3].

Ziya Gökalp'in 6 Mart 1919'da yayımlamaya başladığı **Büyük Mecmua**, 25 Aralık 1919'da kapatılmıştı.

Ülkenin nasıl kurtarılacağı üzerine görüşler ortaya atılır, tartışmalar yapılırken, Anadolu'da Kuva-yı Milliye'ciler örgütleniyorlardı. Bu hava içerisinde seçimler yapıldı ve 12 Ocak 1920'de Meclis toplandı.

Ankara'da toplanan TBMM'nin çıkardığı 7 sayılı yasa (7 Haziran 1920), 16 Mart 1920'de İstanbul'un fiilen işgalinden sonraki hükümetleri yasal saymamaktadır; bunların çıkardıkları kararname vb. geçersizdir.

Kimi gazete ve dergiler Anadolu'da başlamış bulunan Kurtuluş Savaşı'nı, "milli kuvvetler"i desteklemeye yöneldiklerinden, artık sansürün başlıca hedefi bunlardı.

5 Ağustos 1920'de, yine Vahiddedin ile sadrazam Damat Ferit'in ve kabinesi üyelerinin imzalarını taşıyan, yukarda sözünü ettiğimiz (kanun hükümünde) kararnameye ek bir kararname daha çıkarıldı.

Buna göre, gazete ve dergiler iç güvenliğin ve devletin dış ilişki-

(3) Geniş bilgi: Bilal N. Şimşir: *Malta Sürgünleri*, İst. 1976; ayrıca bkz. A.E. Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. II, İst.1970, s. 55-218.

lerinin bozulmasına yönelik bildiri, görüşme, makale ya da hükümete ilişkin evrak yayımlarlarsa, bu yayınların Ceza Kanun'nda karşılığı olan cezadan başka, üç aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılacaklar; ayrıca yayımlayanlar memursa, memurluk, özürlülük ve emeklilik hakkından yoksun bırakılacaklardı. İkinci maddeye göre, bunları yayımlayan gazeteler 15 günden 6 aya kadar kapatılacak, sorumlu müdürleri 100 liradan 1000 liraya kadar para cezasıyla ya da 1 aydan 6 aya kadar hapis cezasıyla cezalandırılacaktı. Yasak yayın basıp yayımlayan matbaalarla onları yöneten sahip ya da işletmecileri için de gazeteler hakkındaki işlem uygulanacaktı.

Vahideddin'le Tevfik Paşa hükümeti, giderayak, 19 Ekim 1921'de, 1909 tarihli Matbuat Kanunu'na ek bir kararname çıkardılar. Bunda, gazetelerde Kur'an âyetlerinin ve hadislerin aynen ve tamamen yayımlanması yasaklanıyordu. Anlamlarından (mealle-rinden) söz edilebilirdi. Bu, öyle anlaşılıyor ki, sansür kurulundaki Arapça bilmeyen işgal kuvvetleri temsilcilerinin işini kolaylaştırmak için çıkarılmış bir kararnameydi.

Süleyman Sami Berkem, kitapçı Sudi ile birlikte çıkardıkları **Haber** adlı akşam gazetesinde yayımlanan işgale karşı yazısı dolayısıyla İngiltere Elçiliği baştercümanı Ryan'ın kendisini çağırdığını ve "kapalı bir tarzda para teklifinde bulunduğunu", daha sonra "Matbuat sütunlarında halkı heyecana getirecek yazılar çıkmasına müsaade edemeyiz. O makaleden dolayı gazetenizin kapatılması kararlaştırıldığı halde, maahaza sizi sevdiğim için buna mani oldum" dediğini yazar[4].

Sonradan "Yüzellilikler" listesine alınacak olan Refik Halid (Karay), yayımladığı **Aydede** adlı mizah dergisinden (9 Ocak-9 Kasım 1922) söz ederken şu bilgileri verir: Sansür dairesi, yeni gazete çıkarılmasını kesinlikle yasaklamıştır. Fransız Elçiliğinde çalışan birini ve sansür müfettişi Enis Beyi araya koyar. Kurulda, İngiliz temsilcinin itirazına, İtalyan memurun tarafsızlığına karşılık Fransız

(4) *Unutulmuş Günler*, İst. 1960, s. 81-82.

temsilcisi ondan yana tavır alır ve "bir istisna olarak" izin verilir. Refik Halid şunları ekliyor:

"Dahiliye Nazırı bulunan Ali Rıza Paşa o tatlı, terbiyeli, cânım gazeteyi adeta muhill-i edep ve hayâ addediyor (ahlak bozucu sayıyor), boyuna sansür memurlarını sıkıştırıyordu; onlar da çiziyorlardı, çiziyorlardı ama ecnebi memurlar üstüne 'İpka'yı (önceki halinde bırakma) derhal bastırıyorlar, nazıra meydan okuyorlardı. Saraydan da kulağıma bir iki fısıltı gelmiyor değildi. Lâkin ben ona da aldırmıyordum. Vahdettin Han'ın yazılarımı lezzetle okuduğunu bilmem başka fasıllarda yazdım mı idi? **Aydede** çıkarken bana abone bedeli olarak iki yüz lira göndermişti; parayı bir tarafa atıp saklamıştım, İstanbul'u terkederken vepur biletimi padişahın o yüzerlik iki banknotuyla tedarik ettim (sağladım); bu, acayip bir tesadüftür."[5].

Bu dönem sansürü üzerine geniş bilgiyi Asım Us 'un anılarında buluyoruz. Asım Us, **Vakit**'in ortaklarındandı. Gazetesi kapatıldı, "Kürt Mustafa Divan-ı Harbi" denilen sikiyönetim mahkeemesinde yargılandı. Çalışma arkadaşları Enis Tahsin (Til) ile Ramiz Bey 15'er gün hapis cezasına çarptırıldılar. Asım Us bir "ihtar" aldı. Bu "ihtar"dan, 23 Nisan 1920 tarihli bir kararnamenin varlığını öğreniyoruz: Kararnamenin 10. maddesi, Divan-ı Harp'çe verilen hüküm ve kararların, gerekçesiyle birlikte aynen yayımlanmasını öngörmektedir[6].

Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına doğru, zaferi Anadolu'nun kazanacağı artık kesinlikle anlaşılınca, sansür kurulu bu konuda daha hoşgörülü davranmaya başladı. Ankara'nın resmi savaş "tebliğ" lerinin gazetelerde yer alması artık engellenmiyordu. Şimdi asıl güçlük, bu bildirimlerin İstanbul'daki gazetelere ulaşmasındaydı. Anadolu'yu destekleyen **Vakit**, **Akşam**, **Tevhid-i Efkâr** gibi gazetelerin muhabirleri, Rumeli Kavağı'ndan ya da Anadolu Kava-

(5) *Minelbab İlelmihrab*, İst. 1964, s. 211-212.

(6) Asım Us: *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, İst. 1964, s. 25-34. İlgili belgeleri "Ekler" bölümünde sunuyoruz.

ğı'ndan balıkçı tekneleriyle Karadeniz'e çıkıp gelecek takaları bekliyorlar, "tebliğ"leri onlardan alıyorlardı. Ancak geri dönerken İngiliz devriyeleri tarafından durduruldukları, bu kağıtlara elkonulduğu da oluyordu. Böylece, kötü havalarda saatlerce dalgalara karşı koyarak bekleyen muhabirlerin onca çabası boşa gidiyordu. Fethi Kardeş[7], dört muhabirin adını veriyor: Sadettin, Fuat (Duyar), Tevfik Necati (Kozal) ve Talât Mithat (Hemşeri).

Sedat Simavi, 21 Temmuz 1920'de yayımlamaya başladığı **Dersaadet** gazetesini sansür baskısı yüzünden 4 Aralık 1920 tarihli 128. sayısında kapatmak zorunda kalmış; 8 Şubat 1921'de Hizmet-i Umumiye Merkez-i Umumisi adına çıkardığı **Pâytaht** gazetesi ise ancak 63 sayı dayanabilmişti[8]. Anadolu'daki hareketin güçlenmesi üzerine, 18 Mayıs 1921'de çıkardığı mizah gazetesi **Güleryüz**'ü sansüre karşın yaşatabildi (son sayı: 27 Ağustos 1923).

Hüseyin Cahid, yeni gazete izni verilmediği için, Ermeni harfleriyle Türkçe yayımlanan **Manzume-i Efkâr**'ın imtiyazını 1000 liraya satın aldığını; **Tanin** adını kullanmasına da karşı çıkıldığından, 27 Ekim 1922'de **Renin** adlı akşam gazetesini yayımladığını yazar[9]. **Renin**, yirmi (yedi) gün sonra sabah gazetesi olma hakkını elde etti ve **Tanin** adiyla yayınını sürdürdü. Hüseyin Cahid, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken, olayı değişik biçimde anlatır[10]: "Başkan: -**Tanin**'in ikinci kez yayınını sağlamak için ne kadar para harcadınız? -İkinci kez yayını 1500 lira gideri gerektirdi. Her isteyen gazete çıkaramıyordu. Günlük sekiz, dokuz gazete kadar vardı. Yeni bir gazete yayımlayabilmek için kesinlikle var olanlardan birini satın almak ve adını değiştirmek gerekiyordu. Ermenice harf-

(7) *Basın Yayın Genel Müdürlügü* - 60 Yılın Hikayesi, Ank. 1980, s. 22-23.

(8) Beyazıt Kütüphanesinin (o zamanki) müdürü Muzaffer Gökman, *Sedat Simavi* adlı kitabında (İst.1970) 54 sayı çıkmış gösteriyor (s. 31, 129). Oysa 63. sayısının yönettiği kütüphanede de bulunması gerekiyordu: Hasan Duman: *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu* 1828-1928, İst. 1986, s 316.

(9) Hüseyin Cahit Yalçın: *Siyasal Anılar*, İst. 1976, s. 270.

(10) Agy, s. 275.

lerle yayımlanan **Ceride-i Şarkiyye**'yi 1500 liraya satın aldım. Din değiştirttim. Adı **Tanin** oldu ve yayına başladım. -Bu para yanınızda var mıydı? -Bin beş yüz lirayı yüce kişiliğinizden istesem verirdiniz Başkan Beyefendi..."

Cevdet Kudret, Nijat Özön'den sağladığı fotokopilere dayanarak, bu dönemde yayımlanan (S. 1-42, 15 Nisan 1337 - 5 Kanun-u sani 1339 / 1921-1923) ve Kuva-yı Milliye'yi destekleyen **Dergâh** dergisinin sansürü üzerine şu bilgileri veriyor[11]:

"Dergiye giren pek çok yazının bazı yerleri sansürce çıkarılmıştı. Ne var ki, derginin sorumlu yöneticisi Mustafa Nihat, prova kolonlarını atmamış, sansürce çıkarılan parçaları kesip kendindeki nüshanın boş bırakılan yerlerine yapıştırmıştı. Bunlara baktığımızda, çıkarılan şeylerin genellikle ya Anadolu hareketiyle ilgili olan yerler (**Ceneral Papulas, imparator Vasilius gibi, eline geçen köylü ve esirlerin gözlerini çıkarmakla vakit kaybedeceğine daha kestirme bir usul-i vahşetle bol bol köy ve kasaba yakıyor** (Mustafa Şekip, Rum Mayası) ... **Sakarya Vadilerinde Yunan Barbarlarının Yaktığı Köyün Ahalisine** (Yakup Kadri, yazı başlığı); ya İstanbul'da işgal ordusu subaylarının yol açtığı ahlak bozukluğunu anımsatan cümleler (Şehvetin en medeni fakat en bayağı iptilâları); ya da İstanbul'cu basın organlarını suçlayan ağır sözler olduğunu görüyoruz."

ANKARA HÜKÜMETİ VE SANSÜR

4 Eylül 1919'da Mustafa Kemal'in öncülüğünde toplanan Sivas Kongresi sırasında, kongrenin organı olarak **İrade-i Milliye** gazetesi yayımlandı. 27 Aralıkta Ankara'ya gelen Mustafa Kemal, on dört gün sonra, 10 Ocak 1920'de **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinin yayımlanmasını sağladı.

23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, 29 Nisanda 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu kabul etti. Yasanın 1.

(11) Cevdet Kudret, agy, *Tarih ve Toplum*, S. 53. Mayıs 1988.

maddesine göre, Meclis'in yasallığına başkaldırmaya yönelik sözle, eylemle ya da yazılı olarak muhalefette bulunan ya da karışıklık çıkaran kimseler vatan haini sayılacaktı.

7 Haziran 1920 tarihli ve 6 sayılı yasa, "Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi" kurulmasına ilişkindi. 6 Nisan 1920'de kurulan Anadolu Ajansı bu müdürlüğe bağlandı.

Aynı gün çıkarılan 7 sayılı yasa, İstanbul'un işgali tarihi 16 Mart 1920'den başlayarak, İstanbul hükümetlerince yapılan bütün anlaşmaları, verilen ayrıcalıkları, kararları vb.ni geçersiz saydı.

Basınla ilgili bu düzenlemeler yapılırken, 6 Mayıs 1920 tarihli ve 2 sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesiyle İstanbul'la her türlü haberleşmeye sansür kondu. Kararnamenin 1. maddesi, İstanbul'dan gelecek resmi evrakın ve İstanbul'da çıkan süreli yayınların derhal geri gönderilmesini öngörüyordu. Kararnamenin uygulanmasına ilşkin bir yönetmelik hazırlandı; Ankara, Sivas, Diyarbakır, Konya, Kastamonu, Afyonkarahisar, Eskişehir, Bursa, Erzurum, Van, Salihli, Akhisar, Milas ve Muğla ile kıyı kentlerinden Antalya, Fethiye, Marmaris, Bodrum, Kuşadası, İnebolu, Sinop, Samsun, Trabzon, Giresun, Bandırma ve Biga'da sansür merkezleri kuruldu.

16 Ağustos 1920 tarih ve 164 sayılı kararname, özel ve ticari sansürü kaldırdı.

Sansüre 25 Ekim 1923'te yayımlanan kararnameyle son verildi. Bunda, "7 Ekimden itibaren İstanbul'un işgaline son verilmiş olduğu cihetle, mahalli düzeni korumak için sürmekte olan sıkıyönetimin ve basın sansürünün artık varlığına gerek kalmamış olduğundan kaldırılması..." denilmekteydi.

Ankara'nın koyduğu bu sansür, Anadolu'daki gazete ve dergileri kapsayan geniş anlamda bir sansür değil, yalnız İstanbul'dan gelecek yayınlara yönelik bir önlem niteliğindiydi. Ayrıca, İstanbul'daki kimi yayınların etkisini ortadan kaldırmak üzere birtakım girişimlerde bulunulmuştu. Sözgelimi İstanbul'da çıkan ve Milli

Mücadele'yi, komutanlarını aşağılayan **Peyam-ı Sabah**'ın yayınlarını alaya almak amacıyla Aka Gündüz tarafından **Anadolu'da Peyam-ı Sabah** adlı mizah gazetesi (1921-22) çıkarıldı.

Öte yandan , Konya'da yayımlanan **Öğüd** gazetesi, İngiliz yüksek komiserinin emriyle baskına uğradı, matbaası tahrip edildi (26 Ocak 1920). Bu olay Mustafa Kemal'e bildirildi ve onun kuvvetle karşı konulmaması tavsiyesi üzerine, 28 Ocak günü düzenlenen bir mitingle protesto edildi. Gazete, 27 Ocak gününden başlayarak yayınını **Nasihat** adıyla sürdürdü. "Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi namına" İstanbul'daki işgal kuvvetleri komutanlığına başvuran Mustafa Kemal de, işgalin kaldırılmasını, yoksa üzücü sonuçlar doğabileceğini bildirdi. Bunun üzerinde 5 Şubatta işgal kaldırıldı, 17 Şubatta da gazete yeniden **Öğüd** adıyla çıktı[12].

(12) Ömer Sami Coşar: *Milli Mücadele Basını*, İst. (1963); Mehmet Önder: *Öğüd Gazetesi*, Ank. 1986.

Altıncı Bölüm

CUMHURİYET'İN İLK YILLARI, TAKRİR-İ SÜKUN VE İSTİKLAL MAHKEMELERİ

Padişah ve halife Mehmed Vahideddin'in 17 Kasım 1922'de bir İngiliz zırhlısıyla kaçışının ertesi günü durum TBMM'nin gizli oturumunda görüşüldü ve Vahideddin'in halifelikten ayrılmış sayılacağı, onun yerine "İslam hak ve menfaatlerini korumak için" seçilecek halifeye uyulması (biat edilmesi) gerektiği yolunda bir fetva okunduktan sonra oylamaya geçildi. 162 üyenin katıldığı seçimi 148 oyla hükümetin adayı Abdülmecid kazandı.

Abdülmecid'in Cumhuriyet'in ilanını "soğuk bir ifade"yle karşılaması, yayımladığı bildirilerde "Han" sanını kullanması, ardından da Halifenin istifa edeceği, yeni Halifenin tüm İslam ülkelerinden gelecek delegelerin katılacağı bir kongrede seçileceği yolunda haberler çıkması, basında ve Meclis'te uzun tartışmalara yol açtı.

İstanbul gazetelerinde yer alan halifeden yana yazılar da Ankara'da hoşnutsuzluk yaratmaktaydı.

10 Kasım 1923 günlü **Tanin**'de, İstanbul Barosu Başkanı, İkinci Meşrutiyet dönemi mebuslarından Lütfi Fikri Beyin Halifeye seslenen bir açık mektubu yayımlandı. Mektupta Halifelik Kurumu savunulmakta, Abdülmecid'den istifa etmemesi istenilmekteydi.

Bu sıralarda Londra İslam Cemiyeti Sekreteri Said Muhammedi'nin İçişleri Bakanı Fethi Beye (Okyar) gönderdiği, "Halifenin ruhani imtiyazlarını kesinlikle düzenli ve meşruti bir esas üzerine tespit etmek gerektiğini" öne süren mektubu basında yer aldı.

Ardından, Londra'da bulunan İsmailiye mezhebi lideri Ağa Han ile Hintli Emîr Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdikleri, "hilafet ve halifenin Müslüman milletlerin güven ve saygısına yaraşır bir mevkie eriştirilmesi"ni isteyen ortak mektupları **Tanin**, **İkdam** ve **Tevhid-i Efkâr** gazetelerinde çıktı.

Bu gelişmeler üzerine, TBMM'nin 8 Aralık günlü oturumunda Cumhuriyet döneminin ilk İstiklal Mahkemesi kuruldu. Başkanlığa Cebelibereket mebusu (Topçu) İhsan, savcılığa Saruhan mebusu Vasıf, üyeliklere Konya mebusu Refik (Koraltan), Hakkari mebusu Asaf, Kütahya mebusu Cevdet (İzrap) Beyler Seçildiler. Mahkemenin görev alanı "İstanbul ve havalisi" olarak belirlendi.

İstiklal Mahkemeleri 1920'de, Kurtuluş Savaşı'na karşı eylemde bulunanları ve asker kaçaklarını yargılamak üzere kurulmuş; 1921'de (1 no.lu Mahkeme dışındakilerin) görevleri sona ermişti. İstanbul'a gönderilen mahkeme, 1922'de çıkarılan yasanın verdiği yetki üzerine kuruluyordu ve tarihe "İkinci Dönem İstiklal Mahkemeleri"nden biri olarak geçecekti.

Mahkeme başkanının yayımladığı İstanbul halkına seslenen bildiride, kuruluş nedeni şöyle belirtiliyordu: "Bazı kışkırtmaların eskisi gibi fesat çıkarmaya başladığı anlaşıldığından (...) Cumhuriyetimizin varlığına ve esaslarına aykırı hareket ve girişimlere cüret edenleri varolan yasayı uygulayarak şiddetle cezalandırmak..."

İstanbulda çalışmalarına hemen başlayan mahkeme, **Tanin** başyazarı Hüseyin Cahid (Yalçın) ile yazıişleri müdürü Baha, **İkdam** başyazarı Ahmet Cevdet (Oran) ile sorumlu müdürü Ömer İzzettin, **Tevhid-i Efkâr** Başyazarı Velid Ebüzziya ile sorumlu müdürü Hayri Muhiddin Beyleri ve Baro Başkanı Lütfi Fikri Beyi önce gözaltına aldı, sonra tutukladı (9-13 Aralık).

12 Aralıkta bütün İstanbul gazeteleri temsilcilerinin katılmasıyla, Halid Ziya (Uşaklıgil) Beyin başkanlığında toplanan Matbuat Cemiyeti, görüşlerini üç maddelik bir metinde toplayarak TBMM'ne gönderdi: Söz ve yazı özgürlüğünün saklı kalacağına

ilişkin gerek hükümet ve gerek İstiklal Mahkemesi tarafından verilen güvencenin hoşnutluk ve teşekkürle karşılandığı, İstiklal Mahkemesi'nin adaletle iş göreceğine inanıldığı bildirildikten sonra, tutuklanan gazetecilerden "vatanın çıkarlarına aykırı ve suiniyete dayanan bir hareket" beklenemeyeceğine inanıldığı belirtiliyordu[1].

15 Aralık 1923'te başlayan duruşmalar 2 Ocak 1924'te mahkeme kararının okunmasına kadar sürdü. Bu arada tanık olarak başka gazeteciler dinlendi, gazete koleksiyonları getirtilip mahkemece incelendi.

Savcı, iddianamesinde, Ağa Han ve Emîr Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdikleri mektubu yayımlamakla, gazetecilerin propagandaya aracı olduklarını, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun[2] uygulanmasını ve Matbuat Kanunu'nun 11. maddesine göre birlikte cezalandırılmalarını istedi. Ayrıca Hüseyin Cahid'in cumhuriyetçiliği savunmuş olmasının gözönüne alınmasını ve sorumlu müdürlerin aklanmasını istiyordu. Sanık avukatları, mektubun haber niteliğinde yayımlandığını ifade ettiler.

2 Ocak 1924 günü okunan mahkeme kararında, mektubun yayımlanması suç sayılmakla birlikte, sanıkların bunu suç işleme kastıyla yayımlamadıkları gerekçesiyle aklanma kararı verildi.

Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey de açık mektubundan dolayı ayrı bir davada yargılandı ve beş yıl kalebendliğe mahkûm edildi. Ancak çok geçmeden TBMM'ce affedildi ve Baro yönetimine seçildi. Bu, meşrutiyetçiliğin o zamanın aydınları arasında geniş bir destek gördüğünü ortaya koymaktadır[3].

Duruşmalar sona ererken "İstiklal Mahkemesi Başkanı Topçu İhsan Bey şu gerçeği keşif ve ilan etmişti: 'Basın su ve ateş gibi bir

(1) Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*'nda (Ank. 1981, s.80) bu yazının tam metnini yayınlamıştır. Doç. Dr. Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*'de (Ank. 1982, s.36) Cemiyetin "mahkemeye dilekçe verdiğini" öne sürüyor.

(2) Beşinci Bölüm'ün sonuna bakınız.

(3) Mete Tunçay, agy, s.82.

unsurdur. Hem çok faydalı, hem de çok zararlı olabilir. Yapılacak şey, iyi münasebetlerle faydalarını en yükseğe, zararlarını en aşağı indirmektir. "[4].

Bu yargılama olayı gerçekte "gözdağı verme, yıldırma" girişimiydi.

O dönemde Matbuat Müdürlüğü görevini yürütün Zekeriya Sertel, hükümetin basına sansür koyacağı yolunda söylentiler üzerine, bir bildiri yayımlayarak böyle bir uygulama düşünülmediğini ifade eder. Ertesi gün İçişleri Bakanı Ferit (Tek) Bey kendisini çağırtarak belki böyle bir yola gidileceğini belirtir. Zekeriya Sertel, basına sanür koyan hükümetle çalışmam, diyerek çıkar. İki gün sonra "görevden affedildiği" bildirilir. Sertel şöyle diyor: "Benden sonra gerçekten basına sansür kondu, baskı artırıldı basın hürriyetinden eser kalmadı. Hilafet propagandasını durdurmak için bundan başka çare bulamamışlardı."[5].

Nitekim Refik Halid'in (Karay) anılarını yayımlayacağını ilan eden **Akşam** gazetesi daha sonra şu açıklamayı yapıyordu:

"Dahiliye Vekili Ferit Bey, Vali Beye gönderdiği bir şifre ile anıların yayınının yasaklanmasını tebliğ etmiş. Bu tebliğden haberdar edildik. Maksadımızı anlatıncaya kadar geçici olarak tefrikamızı kesiyoruz."[6].

17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Bu, Cumhuriyet döneminin ilk çok partili rejime geçiş denemesiydi. Fırkanın başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa, ikinci başkanlıklarına Dr. Adnan (Adıvar) ve Rauf (Orbay) Beyler, genel sekreterliğine Ali Fuat Paşa (Cebesoy) getirildiler.

1925 Şubatının ilk günlerinde **Toksöz** ("tehlikeli bir gerici akıma sebep olabilecek yayınlarından ötürü"), **Orient News** ("yabancı

(4) Ahmet Emin Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.III, s.100.
(5) Zekeriya Sertel: *Hatırladıklarım*, 3. bas., İst. 1977, s. 129.
(6) Refik Halit Karay: *Minelbab İlelmihrab*, İst. 1964, s.11.

uyruklu yazarların elinde olduğu halde İstanbul'un bakımsızlığını konu eden ve böylece iç işlere karışma niteliğinde bulunan yayınlarından ötürü"), **Keskin** ("yasalar gereği usul işlemlerini yapmadığından) gazeteleri kapatıldı; **Sada-yı Hak** gazetesi hakkında (BMM üyelerini küçümser yayında bulunduğu gerekçesiyle) kovuşturma başlatıldı. Ayrıca, Başpapaz (sonra Patrikliğe seçildi) Arapoğlu Konstantin'in Lozan Antlaşması'na bağlı nüfus değiştirme sözleşmesine göre Türkiye'den çıkarılması olayı dolayısıyla 'aleyhte' yayın yapan Rumca gazeteler konusu, bunların kapatılmasını isteyen bir önerge üzerine Meclis'te görüşüldü. Başbakan Fethi Bey, "hükümetin kanun sınırları içinde gerekli tedbirleri almakta olduğunu" bildirerek "istisnai bir işlem yapılmasını istemek olan" bu önergenin dikkate alınmayacağını söyledi[7].

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU

13 Şubat 1925'te Şeyh Sait Ayaklanması patlak verdi. Gereken önlemler alındıktan ve bastırma harekâtına girişildikten sonra sıkıyönetim ilan edildi (birkaç kez uzatılan sıkıyönetim, 23 Kasım 1927'ye kadar sürdü). 4 Martta Fethi Bey kabinesi düştü. Yeni kabineyi kuran İsmet Paşa, aynı gün Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesini ve askeri harekât bölgesiyle Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurulmasını sağladı[8].

Takrir-i Sükûn Kanunu tek maddelikti:

"Madde 1 - İrticaa ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais (yol açacak) bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, hükümet, reisicumhurun tasdiki ile, re'sen (doğrudan doğruya) ve idareten men'e mezundur." (İkinci madde kanunun yayımlandığı gün yürürlüğe gireceğini; üçüncü madde Bakanlar Kurulu'nca yü-

(7) Mahmut Goloğlu: *Devrimler ve Tepkileri* (1924-1930), Ank. 1972, s. 90-91.

(8) Meclis'te tartışmalar ve Milli Müdafaa Vekili Recep (Peker) Beyin basını suçlaması konusunda bkz. Ali Fuat Cebesoy: *Siyasi Hatıralar.*, C.II, İst. 1960, s. 148 vd.

rütülmesini öngörür).

Sıkıyönetim kendi bölgesinde sansür koydu; hükümet de 3 Mayıs 1925 tarih ve 1846 sayılı kararnameyle "Havali-i Şarkiye'de İdare-i Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edilecek Sansür Talimatnamesi"ni kabul etti. Talimatnamenin 15. maddesi şöyleydi:

"Sıkıyönetim bögesi içinde yayımlanan bütün gazete ve dergiler basımdan önce sansüre tâbidir."

16. madde, "Sıkıyönetim bölgesine dışardan ithal olunacak bütün gazete ve dergiler sansürce görüldükten sonra dağıtılır" hükmünü getiriyordu.

Bu sansürün uygulamaları üzerine güvenilir bilgilerden yoksun bulunduğumuzu belirten Mete Tunçay[9], on yıl sonraki bir habere dayanarak, sansürün "hayli geniş kapsamlı ve uzun süreli bir nitelik taşıdığı" sonucuna varıyor. Şam, Antakya ve Halep'te çıkan kimi Arapça, Türkçe, Ermenice ve Fransızca gazetelerle ilgili bu haberde (**Cumhuriyet**, 12 Nisan 1935) şöyle deniliyor:

"Geri alınan yasak kararı - Takrir-i Sükûn Kanunu'nun tatbiki sırasında bazı yabancı gazetelerin memlekete sokulması yasak edilmişti. Vekiller Heyeti bu gazetelerden bir kısmının Türkiye'ye girmesine izin vermiştir."

Kanun kabul edilir edilmez, Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve dergi kapatılması işlemleri başladı. Önce İstanbul'da yayımlanan **Tevhid-i Efkâr**, **Son Telgraf**, **İstiklâl**, **Toksöz** ve sol yayınlardar **Orak Çekiç** ile **Aydınlık**, sağcı dergi **Sebilürreşat** kapatıldı. Bunı **Millet**, **Resimli Hafta**, **Presse de Soir** (İstanbul), **Yoldaş** (Bursa) **Sada-yı Hak** (İzmir), **Doğru Öz** (Mersin), **Kahkaha** (Trabzon), **İstikbal** (Trabzon), **Sayha** (Adana) gazetelerinin kapatılması izledi. Bir buçuk ay kadar sonra Hüseyin Cahid'in (Yalçın) çıkardığı **Tanin**, 11 Ağustosta da Ahmet Emin'in (Yalman) **Vatan**'ı kapatıldı.

(9) Mete Tunçay, agy, s.141.

GAZETECİLER İSTİKLAL MAHKEMESİ'NDE

Şark İstiklal Mahkemesi, 25 Mayıs 1925'te bölgesindeki valiliklere yolladığı yazıyla görev bölgesi içindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerinin kapatılmasını istedi. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin de görülen bazı davalarla Terakkiperver Fırka üyeleri arasında ilişki kurmasının ardından, hükümetin 3 Haziran 1925 günlü toplantısında partinin yasaklanmasına ilişkin kararname kabul edildi.

Mahkeme, 7 Haziran günü Eşref Edib, Velid Ebüzziya, Abdülkadir Kemali, Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Edhem (Ertem)'in tutuklu olarak getirtilip yargılanmaları kararını aldı. Diyarbakır'a gönderilen sanık gazeteciler, daha sonra mahkemenin görev yaptığı Elazığ'a yollandılar. 13 Ağustosta bazılarının ilk sorgusu yapılırken İstanbul'da Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon) Beyler tutuklandı. Tutuklanıp yargılananlar arasında Gündüz Nadir Bey de vardır.

Yargılamalar uzun sürdü. Ahmet Emin Yalman, anılarında[10], Elazığ'a gidince bir kömürlüğe kapatılma "şakası", mahkeme üyesi Ali Saip'in (Ursavaş) "intikam alacağım", "asılacaksın" gibi sözler söyleyerek manevi işkence yapması dışında, rahat bir tutukluluk dönemi geçirdiklerini anlatır.

Duruşmaların sonlarına doğru, sanıklar Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya aflarını isteyen bir telgraf çektiler. Mustafa Kemal de, mahkeme başkanlığına gönderdiği telgrafta, "Cumnuriyet'e ve rejime bağlılıklarını, pişmanlıklarını açıklayarak affını isteyen gazetecilerin bu davranışlarının dikkate alınmasının uygun olacağını hatırlattı[11].

Mete Tunçay'ın Türk Tarih Kurumu arşivinde bulup yayımladı-

(10) A.E. yalman, agy, s.169-171.
(11) Ergun Aybars, agy, s. 191 (TBMM Arşivi, T-12, Dosya 96).

ğı[12], mahkemenin savcı vekili Avni Doğan tarafından Dahiliye Vekili Cemel Beye yazılmış özel ve şifreli mektupta şu satırlar vardır:

"Gazi Paşa Hazretlerinin gazetecilerin kurtulmaları şayan-ı arzuları(?) tarzındaki şifreli emirleri gelinceye kadar mahkemenin tarz-ı cereyanı da çok iyiydi. Bu emir geldikten sonra hepimizden (içimizden!) bir arkadaş gazetecilere ve Gazi Hazretlerinin uluv-vü cenaplarına mazhar olarak beraat edecekleri ve beraattan sonra Fırka lehine sarf-ı mesai için Ankara'ya gidilerek Reisicumhur Hazretleriyle kendilerinin mülakatına delalet olunacağı ihsas olunmuştur. (...) Bana yürüyecek doğru yolun iraesini (gösterilmesini) hürmetle rica ederim. İrae buyuracakları tariki (yolu) bila kaydü şart kabul ettiğimi şimdiden arz ederim efendim."

Mete Tunçay'a göre bu belge, "yorum gerektirmeyecek kadar açık biçimde, İstiklal Mahkemelerinin siyasal iktidarın emriyle hareket ettiklerini gösteriyor."[13]. Ahmet Emin Yalman'a göre, "güya inkılapları korumak için kurulan Şark İstiklal Mahmemesi'nin üyelerinden çoğu, gerilik taraftarıydı veTasvir'ci Velid Beyle aynı kafada bulunuyordu." Bu yüzden, gazeteleri kapanmadan önce fesin kalkmasını savunanlar mahkeme üyelerinden "zılgıtlar yemiş", festen yana olan Velid Bey ise yakınlık ve iltifat görmüştü[14].

Yargılamalar sonucu gazetecilerin "devlet otoritesini sarsarak isyana yol açmak " suçunu işlemediklerine karar verildi. Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafı imzalamayan Abdülkadir Kemali Beyin yazısı Doğu isyanıyla ilgili görülmediğinden, onunla ilgili dosya Ankara İstiklal Mahmemesi'ne gönderildi. Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, Eşref Edib ve Fevzi Lütfi, haklarında ciddi deliller ortaya çıkarsa yargılanmak üzere serbest bırakıldılar; ötekiler aklandı. Ancak, kapatılan gazetelerin yayınına izin verilmedi. "Belki tutuklanmalarının sebebi, onlara bu korkuyu duyurarak, şiddet politikasının gereği, muhalefet yapmalarını önlemekti. Olayın gelişme ve

(12) Mete Tunçay, agy, s.144-145
(13) Mete Tunçay, agy, s.145.
(14) A.E. Yalman, agy, s.186.

sonucu bu kanıyı pekiştirmektedir."[15].

Birinci dönem İstiklal Mahkemelerinde başkanlık yapan eski mebuslardan Abdülkadir Kemali Bey, bu üçüncü dönemde sanık sıfatıyla ikinci bir mahkemenin, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin karşısına çıktı ve dört buçuk ay sonra "halkı isyana teşvik etmek" suçundan aklandı[16].

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul Merkez Şubesi'nin polisçe aranması haberi **Tanin** gazetesinde "Baskın" başlığı altında yayımlanınca, gazetenin başyazarı Hüseyin Cahid (Yalçın) ile haberi yazan Nuri Bey ve sorumlu müdür Muammer Bey tutuklanıp yargılanmak üzere 19 Nisan 1925'te Ankara'ya götürüldüler.

Savcı, iddianamesinde, arama işleminin baskın olarak gösterildiğini, böylece kamuoyunu heyecana düşürmek ve kışkırtmak amacı güdüldüğünü, gazetenin fikir ve politika yönünün de bu amaca dönük olduğunu ileri sürdü; Hüseyin Cahid'in kişiliği üzerinde durdu.

Hüseyin Cahid, savunmasında, "Baskın" sözünün kullanılmasında kendi sorumluluğu bulunmadığını; daha önce yayımlanmış, suç unsuru bulunmayan ve zamanaşımına uğramış yazılardan dolayı da suçlandığını belirtti. "Engizisyon devrinden sonra medeni ve hür dünyada ve bilhassa egemenliği halka dayanan bir demokrasi ve cumhuriyette kimse fikir ve mesleğinden dolayı suçlanıp sorumlu olmamıştır. Fikir mesleğine ceza yoktur," dedi. Kanunun geçmişe yürütülmesinin sözkonusu olduğuna değinerek, bu durumda "Türkiye Cumhuriyeti'nin adli tarihine öyle elim bir örnek kaydedilir ki, tarihi bir muhakeme görüldüğünü bildiren yüce mahkemeniz(in) tarih huzuruna böyle bir karar ile çıkmaktan kaçınacağına şüphem yoktur. Herhalde böyle bir muhakemede ben hakim olmaktan ise mahkûm durumunda bulunmayı tercih ederim," sözleriyle gözüpek bur savunma yaptı. Basın özgürlüğünün bütün öz-

(15) M. Goloğlu, agy, s.134.

(16) Abdülkadir Kemali ve yargılandığı öteki davalar için bkz. Taha Toros: "Yaman Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali (Öğütçü)" *Tarih ve Toplum*, S.20, Ağustos 1985.

gürlüklerin temeli olduğunu, İstiklal Mahkemesi'nin kendisini mahkûm edemeyeceğini ifade etti; "yalnız kasıt, intikam ve kuvvet mahkûm edebilir" cümlesiyle savunmasına son verdi.

Bu savunmayı "mugalâta" (yanıltıcı sözler) sayan mahkeme, Hüseyih Cahid'i sonsuz sürgün (nefy-i ebed) cezasına çarptırarak Çorum'a gönderdi. Dava konusu haberi yazan Nuri Beyle sorumlu müdür Muammer Bey ikişer yıl hapisle cezalandırıldılar[17].

Resimli Hafta dergisinin 13 Nisan 1925 günlü 35. sayısında çıkan "Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler?" başlıklı yazıdan dolayı da Ankara İstiklal Mahkemesi'nde dava açıldı. Derginin başyazarı ve sorumlusu Zekeriya Sertel ile yazıyı Hüseyin Kenan imzasıyla kaleme alan Cevat Şakir'in (Kabaağaçlı- Halikarnas Balıkçısı) yargılanmalarına 28 Nisan günü başlandı. Yöneltilen suçlama, "Ordu ileri gelenlerine ve hükümete karşı tahrik, askeri kaçmaya kışkırtmak"tı. Oysa bu yazı[18], Birinci dünya Savaşı sırasında babası Şakir Paşa'yı bir "namus meselesi"nden dolayı öldüren Cevat Şakir'in, bu suçtan dolayı Afyon Hapisanesi'nde yattığı[19] dönemdeki gözlemlerini anlatmaktaydı. "Mahkeme başkanı Kel Ali (Ali Çetinkaya) onu Afyon'dan tanıyordu.Cevat'ın başına gelen kaza orada olmuştu. Kel Ali o vakit Afyon Jandarma Komutanıydı ve Cevat'ın başından geçen kazayı yakından biliyordu. Kel Ali ona bu olayı hatırlatabilirdi ve o anda Cevat kalp sektesinden düşüp ölebilirdi ."[20]. Trabzon mebusu Nebizade Hamdi, Zekeriya Sertel'e "seni asacaklar kardeşim " gibi sözler söyleyerek Ankara'nın havasını dile getirmekteydi. İlk duruşmada Başkan Ali Çetinkaya, Cevat Şakir'i tanıdı ve Zekeriya Sertel'e "Beraber çalışacak başka arkadaş bulamadın mı? Çıkın dışarı!" diye bağırdı. Beş gün sonra yeniden duruşmaya çıkarıldılar. Zekeri-

(17) E.Aybars,agy s.241-251; Hüseyin Cahit Yalçın: *Siyasal Anılar*, İst. 1976 s. 278; A.F. Cebesoy, agy, s.164-165.

(18) Çevrimyazısı için bakınız. Cevdet Kudret: "Mavi Sürgün Olayı", *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1976*, s, 584-592.

(19) Bkz Sadi Borak: *Halikarnas Balıkçısı ve Bir Duruşmanın Öyküsü*, Ank. 1982.

(20) Z. Sertel, agy, s. 145.

ya Sertel, "memlekette isyan varken biz askeri isyana teşvik etmiştik" diyor. "Hani ördek hikayesi kadar gülünç şey. Fakat İstiklal Mahkemesi olağanüstü günlerin mahkemesiydi. Burada mantık aranmazdı." Yine kısa süren duruşmadan ve kısa süren savunmalardan sonra üçer yıl "kalebendlik" cezasına çarptırıldılar. Sürgün yıllarını Zekeriya Sertel Sinop'ta, Cevat Şakir Bodrum'da geçirecekti[21]...

Aynı günlerde, Mersin'de **Doğru Söz** gazetesini çıkaran Ata Çelebi bir yıl hapis cezasına çarptırıldı.

6 Martta kapatılan **Aydınlık** ve **Orak Çekiç** dergileri çevresiyle Bursa'da çıkan **Yoldaş**'in sahibi İbrahim Hilmi, 1 Mayıs 1925'te tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildiler. 38 sanığın duruşması 9 Ağustosta başladı, 12 Ağustosta sonuçlandı. Toplumsal düzeni bozmak amacıyla propaganda yapmak suçunu (ünlü 141-142.maddeler ne o günkü Ceza Kanunu'nda ne de 1926 dayürürlüğe giren Ceza Kanunu'nun ilk şeklinde vardı) işledikleri gerekçesiyle yargılanan sanıklardan "Anadolu'da bir bolşevizm idaresi kurulmasını mümkün kılacak, buhran yaratacak durumlar"a yol açıcı eylemlerde bulundukları"na vicdani kanaat getirilen İbrahim Hilmi, elektrikçi Nuri, Sadreddin Celal (Antel), Nuri Haydar Beyler yedişer, Abdi Recep, Şevket Süreyya (Aydemir), eczacı Vasıf, Dr. Mülazım Mümtaz, tıp öğrencilerinden Hüseyin Hikmet (Kıvılcımlı) ve Süleyman Neşati onar yıl kürek cezasına çarptırıldılar. Yurt dışında bulunan Dr. Şefik Hüsnü (Değmer), Nazım Hikmet, yazar Cevdet ve tıp öğrencilerinden Hasan Âli (Ediz) de on beşer yıl kürek cezasına mahkûm edildiler. Öteki sanıklar aklandı[22].

Bir süre sonra Ankara İstiklal Mahkemesi, şapka giymemek için şok gösteren kişilerle ilgiili çok sayıda davaya baktı. Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1925 günü, Kastamonu gezisi sırasında,

(21) Z. Sertel, agy, s. 143-157; E. Aybars, agy, s. 243-244; M. Tunçay, agy. s.146.
(22) E. Aybars, agy, s. 275'te *Orak Çekiç*'in 5 Mart 1925 tarihli 7. ve son sayısında Şeyh Said İsyanına şiddetle çatıldığını yazıyor..

halka şapka giymelerini öğütlemiş ve memurlar, okuryazarlar arasında şapka giyenler çoğalmaya başlamıştı. 16 Ekimde Konya mebusu Refik Bey ve arkadaşlarının verdikleri yasa önerisi 25 Ekimde Meclis'te görüşülmeye başlandı ve sert tartışmalardan sonra 25 Kasım 1925'te kanunlaştı. Bugün de bir "inkılap kanunu" olarak "Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamayacak ve yorumlanamayacak olan" (1982 Anayasasası, m. 174) 671 sayılı "Şapka İktisâsı Hakkında Kanun" şöyledir:

"Madde 1 - Turkiye Büyük Millet Meclisi âzaları ile idare-i umumiye ve hususiye ve mahalliye ve bilumum müessesata mensup memurîn ve müstahdemîn, Türk Milleti'nin iktisap etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedirler. Türkiye halkının da umumi serpuşu (başlığı) olup, buna menafi bir itiyadın (aykırı bir alışkanlığın) devamını hükümet men' eder."

Ülkenin çeşitli yerlerinde şapkaya tepki gösterilmesi, olaylar çıkması üzerine Ankara İstiklal Mahkemesi bazan çeşitli illere giderek sanıkları yargıladı, bazan da tutuklanan sanıklar Ankara'ya getirildi. Orhan Koloğlu'nun 4 Mart 1926 günlü **Egyptian Gazette**'den aktardığına göre[23], Aralık 1925'te 75 davada 163 sanık yargılandı, 3 idam kararı verildi; Ocak 1926'da 78 davada 582 sanık yargılandı, 41 idam kararı verildi; Şubat 1926'nın ilk yarısında ise 63 sanık yargılandı, 13 idam kararı verildi.

Burada bizi ilgilendiren, İskilipli Atıf Hoca'nın bir kitabından dolayı yargılanmasıdır:

Giresun ve Erzurum'da şapka sorunundan dolayı çıkan olayların kimi sanıklarıyla İstanbul'da tutuklanmış olanlar 1 Şubat 1926'da Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaya başlandı. Savcı, Giresun'da tutuklanan Babaeski eski müftüsü Ali Rıza Hocanın İdamını, İskilipli Atıf Hoca da içlerinde olmak üzere on kişinin 3-15 yıl hapislerini, öteki sanıkların aklanmasını istedi. 3 Şubat günü kararını veren mahkeme, Ali Rıza ve İskilipli Atıf Hocaların İdamına, Öteki sanıkların değişik süreler hapsine karar verdi[24]. Atıf

(23) Orhan Koloğlu, *İslamda Başlık*, Ank. 1978, s. 116.
(24) *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1926.

Hoca'nın geçmişteki eylemleri dışında başlıca suçu, Şapka Kanunu'ndan çok önce, 1924'te İstanbul'da **Frenk Mukallitliği ve Şapka** adlı bir kitapçık[25] bastırmış olmasıydı. Bu kitapçığı "çeşitli yollarla ülkenin birçok yerine yolladığı, polis ve diğer resmi raporlarla sabit idi. Ayaklanma çıkmasından sonra da çeşitli yerlerde aleyhte propaganda yapanların üzerinde ele geçtiği belirtiliyordu. Bu eser özellikle Doğu illerinde dağıtılmıştı." Mahkeme, kitabı ayaklanmaların en büyük etkeni saymıştı[26].

Ankara İstiklal Mahkemesi, İzmir'de Mustafa Kemal'e suikast girişimi sanıklarını ve Ankara'da eski İttihatçıları yargıladıktan sonra çalışmalarını bitirdi. Mahkemelerin görevi, resmen 7 Mart 1927'de sona erdi. Takrir-i Sükûn Kanunu iki yıl daha yürürlükte kaldıysa da işletilmedi. İstiklal Mahkemeleri Kanunu ise 4 Mayıs 1949'a kadar geçerli kaldı; Meclis'in dilediği zaman mahkeme kurma olanağı vardı.

Muhalefet ve basın artık susturulmuş, sindirilmişti.

Cemil Cem, 1927 sonunda mizah dergisi **Cem**'i ikinci kez yayımlayınca, daha ilk sayıda iki ayrı karikatürden dolayı mahkemeye verildi: "Ah vergisiz bir memleket olsa" başlıklı karikatür, halkı "vergi yasalarına karşı kışkırtıcı ve ülke güvenliğini bozucu" nitelikte bulunarak Cem bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. Yargıtay kararı bozdu; ikinci yargılamada iki ay hapis, 25 lira para cezası verildi ve ceza ertelendi. "Dervişin fikri ne ise zikri de odur" başlıklı, müstehcenlik gerekçesiyle yargılanan karikatürden dolayı aklandı[27]. Yargılama sürerken dergisini kapattı ve bir daha çıkarmadı.

Ahmet Emin Yalman artık otomobil lastiği ticretiyle uğraşmakta, "ilan yazarlığı" yapmaktaydı. **Son Posta** gazetesi muhabiri Rakım Çalapala'nin "Gazetecilik mesleğinde başarılı olmak için neler yapmak gerekir?" sorusunu, "Gazetecilikte başarılı olsam lastik

(25) Matbaa-i Kader, İst. 1340/1924; yeni bas.: Atıf Hoca'nın başka risaleleriyle birlikte, *Frenk Mukallitliği ve İslamiyet* adıyla, İst. bty. Haz. ve sadeleştiren: Sadık Albayrak.
(26) E. Aybars, agy, s. 319
(27) Taha Toros, "Cemil Cem", *Tarih ve Toplum*, S 77, Mayıs 1990.

satar mıydım?" diye cevaplıyordu[28].

Hüseyin Cahid (Yalçın), bir buçuk yıl sonra affa uğrayarak Çorum'dan İstanbul'a döndü. Geçimini sağlamak zorundaydı. Yunus Nadi İle görüşerek Stendhal'in **Parma Manastırı** adlı romanını **Cumhuriyet** gazetesi için çevirmeye başladı. Gazetedeki duyurulardan ve ilk tefrikadan sonra, Ankara'dan gelen buyruk üzerine yayın kesildi; Hüseyin Cahid yüz elli sayfalık çevirisini yırtıp attı. Gümrük komisyonculuğuna girişmiş olan İsmail Müştak'la (Mayakon) birlikte çalışmaya başladı. Sonradan günlük gazetelerde "ancak takma adlarla" makale yazabildi. Daha sonra **Fikir Hareketleri** adlı dergiyi yayımladı[29].

Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu bu dönemde, 27 Haziran 1927'de kabul edildi. Bu, Ceza Kanunu'ndaki "müstehcen ve hayâsızca yayınlar" dışında olup da on sekiz yaşına kadar küçüklerin maneviyatı üzerine zararlı etkide bulunacağı anlaşılan yayınların sınırlanmasına ilşkin bir yasaydı.

1927-30 yılları koleksiyonları incelendiğinde, konu aldığımız dönemin sonlarında tutuklamaların ve gazeteciler için açılmış davaların sürüp gittiği görülmektedir[30].

(28) Alpay Kabacalı: "Bâbıâli'de 60 Yıl", *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1989.

(29) H.C. Yalçın, agy, s.286-289.

(30) "İkdam Muhabiri Tevkif Edildi", *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1929; "Üç Gazete İçin Dava", *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1929; "Gazetecilerin Muhakemesi", *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1929.

Yedinci Bölüm

1930'LARDA TÜRK BASINI

"Takrir-i Sükûn" dönemi beş yıl sürdü. "Basın sıkı bir baskı altında yaşıyordu," diyor Zekeriya Sertel. "Telefonla gazete başyazarlarına verilen emirlerin dışına çıkılamazdı. En ufak bir hata yüzünden gazete haftalarca kapatılır, sorumlular mahkemeye verilirdi. Yani tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu. O zaman esen bu hoşnutsuzluk havasını Atatürk de sezmişti. Hatta bundan dolayı rahatsızdı." [1].

Bu yüzden Arif Oruç'un 1929 sonlarında yayımladığı **Yarın** gazetesinin muhalefet yapmasına biraz olsun hoşgörü gösterildi. 26 Temmuz 1930'da Zekeriya (Sertel), Ali Ekrem (Uşaklıgil) Selim Ragıp (Emeç) ve Halil Lütfi (Dördüncü) tarafından İstanbul'da çıkarılan **Son Posta** gazetesi de, ilk sayısında Zekeriya Sertel'in "Boğuluyoruz, Biraz Hava İstiyoruz" başlıklı yazısına yer verdi.

1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulunca, bu iki gazete yeni partiyi desteklemeye başladılar. İzmir'de çıkan **Hizmet**, **Halkın Sesi** ve **Yeni Asır** gazeteleri de muhalefete geçtiler.

Ancak Serbest Fırka üç buçuk ay sonra kurucusu Fethi Bey (Okyar) eliyle kapatıldı ve basın yine baskı altına alındı.

Mete Tunçay, **Yarın** gazetesi üzerindeki baskıları **Vakit** gazetesi koleksiyonuna başvurarak ortaya koyuyor:

(1) Zekeriya Sertel: *Hatırladıklarım*, 3. bas., İst. 1977, s. 191-192.

Arif Oruç, halkı heyecana düşürücü yayında bulunma suçuyla yargılandı (9 Şubat); tutuklandı (7 Nisan- bu, başka bir yazıdan dolayı olmalı). Yazıişleri Müdürü Kemal Ahmet "zabıtaca celbedildi" (8 Nisan). İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanan Arif Oruç (15 Mayıs) bir ay beş gün hapse mahkûm oldu, bu süreyi tutukluyken tamamladığı için serbest bırakıldı (18 Mayıs). Yargıtay kararı bozdu (24 Eylül); aklandı (5 Ekim)[2].

Başka bir davada İzmit valisiyle ilgili bir karikatürden dolayı Arif Oruç'la gazetenin yazıişleri müdürü Süleyman Tevfik (Zorluoğlu) tutuklandılar (4 Aralık). "Genel âdaba aykırılık" suçlamasıyla açılan dava Ocak 1931 sonlarında karara bağlandı. Arif Oruç 1 yıl 3 ay 15 gün hapis ve 312 lira para cezasına, 2500 lira manevi tazminat ödemeye mahkûm edildi. Süleyman Tevfik ise 7 ay 1 gün hapis ve 222 lira para cezasına çarptırıldı. (**Cumhuriyet**, 4, 12, 25 Ocak ve 1 Şubat 1931). Bu kararlar Yargıtay'ca onaylanmamış olacak ki, Arif Oruç 1931 Haziranında yeni bir parti kurmaya girişti[3].

Gazeteci Şemseddin Ertuğrul da, hükümeti tahkir suçundan 3 yıl 10 gün hapis cezasına çarptırılmıştı (**Vakit**, 18 Mayıs).

13 Ocak 1930'da İstanbul'da **Son Posta**'nın sorumlu müdürü, 14 Ocakta İzmir'de **Yeni Asır** gazetesi yazarlarından Behzat Arif ve sorumlu müdürü Abdullah Abidin, **Hizmet** gazetesi başyazarı Zeynel Besim ve sorumlu müdürü Bedri Bey tutuklandı[4]. Behzat Arif ve Abdullah Abidin üçer yıl altışar ay ağır hapis cezasına çarptırıldılar[5].

Resimli Ay dergisinin Aralık 1929 tarihli 10. sayısında yayımlanan iki yazı da dava konusu olmuştu. Bunlardan biri "Savulun Geliyorum" başlığı taşıyordu. "Lider psikolojisi"ni konu alan yazı Sabiha Zekeriya (Sertel) tarafından bir Amerikan psikoloji dergisinden

(2) Mete Tunçay: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ank 1981

(3) M. Tunçay, agy, s.278-279.

(4) *Cumhuriyet*, 14 Ocak ve 15 Ocak 1930.

(5) 29 Ekim 1930 günlü *Hakimiyet-i Milliye*'den aktaran: Çetin Yetkin: *Türkiye'de Tek Part Yönetimi*, İst. 1983, s. 67.

çevrilmişti. Emin Türk'ün (Eliçin) "Köyümde Neler Gördüm" başlıklı yazısında ise köylerin durumu dile getiriliyordu. Emin Türk ile derginin sorumlu müdürü Behçet Bey tutuklandı, Sabiha Zekeriya tutuksuz yargılandı. Şubat 1930 içerisindeki duruşmalarda savcı, yirmi yıla kadar ceza isteminde bulundu. Mahkeme Sabiha Zekeriya ile Behçet Beyi ikişer ay hapis ve otuzar lira para cezasına, Emin Türk'ü bir ay hapis ve yirmi beş lira para cezasına çarptırdı. Yargıtay kararı bozdu; mahkeme bozmaya uyduğundan, iki yazarla Behçet Bey 4 Eylülde aklandılar[6].

1931 MATBUAT KANUNU

1931'de iktidardaki tek parti Cumhuriyet Halk Fırkası içinde "otoriter rejim"i bütün temelleriyle kurma arayışları başladı. Fırkaya bağlı yazarlar da bunu destekliyorlardı. Sözgelimi Falih Rıfkı (Atay), "İnkılap fırkasını komünist ve faşist, yani eski nizamdan yeni bir nizama geçen memleketlerin fıkalarından örnek alarak kurmak"tan[7] söz ediyor; "muhalif gazeteciler"i şöyle suçluyordu: "Bütün bu muhalif gazeteciler, hepsi, bir kelime ile, alçaktırlar. Balkanlardan Amerika'nın öbür ucuna kadar böyle mahlûklar, casus ve baba katili gibi iğrenç mücrimlerle bir sıraya konur ve şahsi hürriyetleri bile kendi ellerine teslim edilmez. Biz ise gazete denilen müesseseyi teslim etmişiz."[8].

Yine aynı günlerde CHF milletvekili ve **Vakit** başyazarı Mehmet Asım (Us) şöyle demekteydi: "Bugün B.M.Meclisi'nin yüzde 95 âzası C.H.Fırkası'na mensup olduğuna nazaran bu fırkayı çürütmek aynı zamanda M. Meclisi âzalarını çürütmek demektir. Hatta C.H.Fırkası'nın manevi şahsiyetini lekelemek onların nazarında M.Meclisi'ni lekelemekten daha müessirdir (etkilidir). İşte bunun

(6) Sabiha Sertel: *Roman Gibi*, İst. 1969, s.150-165; Erol Çankaya: "Atatürk Döneminde *Edebiyat Dergilerinin Genel Görünümü ve Resimli Ay*", SBF Basan ve Yayın Yüksek Okulu *Yıllık*, VI/1981.

(7) *Yeni Rusya*, Ank. 1931, s. 172; Ç. Yetkin, agy, s.35.

(8) Baki Süha Ediboğlu: *Falih Rıfkı Atay Konuşuyor*, Ank. 1945, s.81.

içindir ki bu gazetelerde (...) hedefe dolaşık yollardan daha korkusuzca yürünmektedir."[9].

Hükümet, yeni Matbuat Kanunu tasarısını bu hava içerisinde hazırladı. Bunun Meclis'ten kolayca geçmesine ortam sağlamak amacıyla da üç milletvekilinin imzalarıyla biir önerge verildi. Fazıl Ahmet (Aykaç), Ahmet İhsan (Tokgöz) ve eski İstiklal Mahkemesi savcılarından Ahmet Süreyya'nın hazırladıkları önergede şöyle denilmekteydi:

"Bazı gazetelerin izledikleri tehlikeli yön, vatandaşların ve vatanın siyasi kavrayış ve medeni vicdanı üzerinde açıkça bir fikir haydutluğu yaparak, masum ruhları tamamen zehirleyecek nitelikler almaya başladı. Bugün için hiçbir yararı olmadığı gibi, geleceğe de birçok tehlikeli durum ve zarar hazırlayan bu felâketli akım karşısında hükümet ne düşünüyor? Milli varlığı istilaya başlayan şu zehirli havadan kamunun vicdanı pek acı çekmektedir. Dolayısıyla BMM'nin durumu görüşerek bu konuda bir karar vermesini zorunlu görüyoruz. Toplumu basının suiistimallerine karşı savunmak için şimdiye kadar başvurulan önlemlerin yeterli olmadığı açıktır. Dolayısıyla, durumun hükümetçe açıklanmasını öneririz."

Bu gensoru önergesi 5 Temmuz 1931 günü görüşüldü. Yirmi dolayında milletvekili söz alarak "muhalif" basını şiddetle eleştirdiler. İstanbul'daki gazetecilerden Arif Oruç, Zekeriya (Sertel) ve Ahmet Kadri'nin, İzmir'dekilerden Zeynel Besim, İsmail Hakkı, Sırrı (Sanlı)'nın adları verildi, hakaretler edildi. Konuşmalar 21.40'a kadar sürdü.

25 Temmuzda da Matbuat Kanunu görüşüldü. Yetmiş maddelik kanunun görüşülmesi daha az zaman aldı ve tümü "bir rey müstesna olmak üzere ittifakla" kabul edildi.

Kanunun getirdiği en önemli kısıtlama, 50. maddedeydi. Yıllar boyunca gazete ve dergilerin, yazarların tepesinde Demokles'in kılıcı gibi sallanacak ve sık sık uygulanacak 50. madde şöyleydi:

(9) *Vakit*, 14 Temmuz 1931; Ç. Yetkin, agy, s.68.

"Memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlardan dolayı İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir. (...) Bu şekilde kapatılan bir gazetenin sorumluları, kapatılma süresince başka bir adla gazete çıkaramaz."

51. madde, yabancı ülkelerde çıkan gazete ya da dergilerin Türkiye'ye sokulmasının ve dağıtılmasının Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanabileceğini öngörüyordu. Birkaç kez değiştirilen ve bugüne kadar gelen, bir çeşit "Bakanlar Kurulu sansürü" getiren bu madde üzerinde Onikinci Bölüm'de duracağız.

Matbaalarla ilgili düzenlemelere de yer veren yasa, gazete ve dergi sahiplerinde lise öğrenimi ya da yükseköğrenim görmüş olmak, "vatan, Milli Mücadele, cumhuriyet ve inkılap aleyhinde bulunup" da mahkûm olmamış bulunmak gibi nitelikler arıyor; başyazarla "umumi neşriyatı idare eden zat"ın yükseköğrenim görmüş olmasını öngörüyordu.

Gazete ve dergilerin, çalıştıracakları bazı personelin (muhbir, muhabir, muharrir, ressam, fotoğrafçı ve idare müdürüyle idarehane haricinde abone kaydına veya ilan almaya memur olanlar) adlarını o yerin en büyük mülkiye memuruna bildirmeleri; muhbir, muhabir ve muharrirlerin, sahip ve yöneticiler gibi, bazı suçlardan dolayı mahkûm olmamış ve 21 yaşını bitirmiş bulunmaları zorunluydu. Bu personelin gazete ya da dergiden verilmiş ve o yerin en büyük mülkiye memurluğunca onaylanmış kimlik kartları taşımaları gerekiyordu. Gazete ve dergi satmak isteyenler zabıtaya başvurarak özel deftere kimliklerini yazdırıp ilmühaber alacaklar; satarken haberlerden heyecana yol açacak şekilde söz etmeyeceklerdi.

En önemli yayın yasakları şunlardı:

"Türk Ceza Kanunu'nun 156 maddesinin açıklığı dışında kendilerine verilen görevin yapılmasından ötürü BMM üyesinden, Bakanlar Kurulundan ve resmi kurullarla devlet memurlarından biri ya da birkaçı hakkında isim ve madde gösterilmeyerek belirsiz ve kö-

tü sanı doğuracak nitelikte saldırgan yazı ve resimlerle BMM'nin ve Bakanlar Kurulunun ve resmi kurullarla devlet memurlarının tümünün ya da bir bölümünün şeref ve haysiyeti ihlâl olunursa üç aydan altı aya kadar hapis ve yüz liradan eksik olmamak üzere ağır para cezası hükmolunur." (m. 30)[10].

"Padişahlık ve hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliğe tahrik eden yayında bulunulamaz. Buna aykırı hareket edenlere altı aydan üç yıla kadar ağır hapis cezası verilir." (m. 40)

"Aile varlığını ve aile kurma esasını sarsacak ve kadınlığın ana olmak yolundaki fikri eğilimini zayıflatacak nitelikte her türlü yayın yasaktır. Buna aykırı hareket edenlere bir aydan bir yıla kadar hapis cezası verilir." (m. 41)

Görevinden uzaklaştırılıp sınır dışına çıkarılmış olan Halife ve Osmanlı saltanatından kişilerle "Yüzelliliklер"in gönderdikleri yazıları yayımlamak yasaktır. Buna aykırı hareket edenler altı aydan üç yıla kadar hapis ve üç yüz liradan aşağı olmamak üzere para cezasına mahkûm olurlar. Yayımlanan yazılar suç oluşturduğu takdirde ayrıca soruşturma yapılır. (m. 44)

Kanun ve tüzükleri Resmi Gazete ile yayımlanmadan önce aynen yayımlamak yasaktır. Buna aykırı hareket edenlerden 50 liraya kadar hafif para cezası alınır. (m. 45)

Bu yasanın çıkmasından sonra basın tam anlamıyla güdümlendi. "Bu kontrol-manipülasyon biçimleri çeşitlidir. Siyasal iktidar, devlet ilanlarının dağıtımı, kağıt ve her türlü matbaa araç gerecinin ithalatı ve piyasaya sürülmesi ve taşradaki devlet matbaalarının yerel gazetelerin kullanımına açılması yollarıyla ya da zorla sağlanan kontroldür. (...) Bir başka kontrol biçimi daha vardır ki, hem etkinliğinin yüksek oluşu, hem de incelenen dönemde bu yola çokça başvurulmuş oluşu bu noktayı irdelemeyi gerekli kılmaktadır."[11]. Bu, etkili gazetecileri milletvekili seçtirme yoludur. 1920 - 38 ara-

(10) Bu, iktidarın Ceza Kanunu'nda öngörülen ölçülerde bile eleştirilmesini engelleyen bir sansür hükmüdür.

(11) Uygur Kocabaşoğlu: "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu *Yıllık*, VI/1981, s.112

sında, çeşitli dönemlerde TBMM'de görev yapan basın mensuplarının sayısı 40'ı bulmaktadır[12]. Sabiha Sertel, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kendisini Perapalas'a çağırtıp şöyle dediğini yazar: "Bu fikirleri bırak, senin polis müdürlüğündeki dosyaların tavana ulaştı. Sen memleketin kıymetli bir yazarısın... Seni mebus yaparız. Fikirlerinden daha iyi faydalanırız."[13].

MATBUAT KANUNU'NDAN SONRAKİ GELİŞMELER

Matbuat Kanunu çıktıktan hemen sonra Arif Oruç **Yarın** gazetesini kapattı (597 no.lu son sayı 19 Ağustos 1931 tarihini taşıyor). Bunda, Kayseri Valisi Suat Beyle eski savcı Rıfat Bey hakkında onur kırıcı ve gerçeğe aykırı yayında bulunduğu gerekçesiyle, 1 Ağustos günü gazetenin sorumlu müdürü Süleyman Tevfik'in (Zorluoğlu) 1 yıl 8 ay hapse, Arif Oruç'un tazminat ödemeye mahkûm edilmelerinin de etkisi vardı. Eylül başında yayımladığı **Mücadele** gazetesi de, daha ilk sayısında toplatıldı ve kapatıldı. CHF Genel Sekreteri Recep Bey (Peker), bu gazete hakkında Vilayet İdare Heyeti reisliklerine bir uyarı yazısı göndermişti. Geçimini sağlamak için başka işler yapmaya kalkışan Arif Oruç, 1932'de **Vatandaşın Birinci Hürriyeti** başlıklı bir kitapçık yayımladı ve burada Matbuat Kanunu'nun basın özgürlüğünü tümüyle ortadan kaldırdığını ifade etti[14].

O sıralarda Zekeriya Sertel, **Son Posta** gazetesindeki yazılarından dolayı Alpullu Şeker Şirketi sahiplerinin dava açmaları üzerine, gazetenin sorumlu müdürü Selim Ragıp'la (Emeç) birlikte yargılandı. Üçer yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Yargıtay kararı bozdu. Sonrasını şöyle anlatıyor Zekeriya Sertel[15]:

"Mahkeme başkanı, Ankara'nın bizim hakkımızda verdiği hük-

(12) U. Kocabaşoğlu, agy, Ek-3, s.126-127.
(13) Sabiha Sertel, agy, s.203.
(14) M.Tunçay, agy, s.280.
(15) Zekeriya Sertel, agy, s.201.

mü beğenmediğini sandı. Bu kez beraatimize karar verdi. Bu kararı da savcı temyiz etti. Yargıtay bu kararı da bozdu. O vakit yargıç Ankara'nın bizim mahkûm olmamızı istediğini sandı ve bizi tekrar üç sene hapse mahkûm etti. O tarihlerde adalet bağımsız değildi. Gazeteciler mahkemeye düştükleri zaman yargıçlar Ankara'ya bakarlardı. Kanunları Ankara'nın emir ve dileğine göre yorumlar, ona göre ceza verirlerdi. Bize ceza veren yargıç Ankara'nın hakkımızda ne düşündüğünü anlayamamıştı. Onun için verdiği kararı birkaç defa değiştirmek zorunda kalmıştı. Sonunda ceza kesinleşince, bizi Sultanahmet Cezaevi'ne götürdüler." Burada bir buçuk yıl kaldılar; genel afla özgürlüklerine kavuştular.

Dışişleri Bakanlığı'na bağlıyken 1931'de kaldırılan Matbuat Müdürlüğü 22 Mayıs 1932'de yeniden kuruldu. 26 Mayıs 1934'te Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilatına ve Vazifelerine Dair Kanun yayımlandı. Yasanın birinci maddesinde Müdürlüğe şu görevler veriliyordu:

"B) Milli matbuatın inkılap prensiplerine, devlet siyasetine ve millet ihtiyaçlarına uygun olmasını temin eylemek,

C) Memleketimiz içinde milliyet ve demokrasi esaslarına mugayir fikir cereyanlarının yayılmasına mani olmak için tedbirler almak, bu gibi cereyanlar ile neşriyat vasıtasıyla mücadele etmek,

H) Matbuat Kanunu'nun tatbikine nezaret etmek,

J) Radyo, film ve tiyatro gibi efkarı umumiye (kamuoyu) ile alâkadar olan vasıtaları murakebe etmek (denetlemek)."

Bu tarihlerden sonra, özellikle 1940'larda, dolaylı sansür bir ara adı Basın Genel Direktörlüğü olarak değiştirilen bu genel müdürlük eliyle uygulandı.

1936'da, Ceza Kanunu'nda değişiklik yapılırken "Devletin Şahsiyeti Aleyhinde Cürümler kısmı, baştan başa ve 1930 faşist İtalyan Ceza Kanunu örnek alınmak suretiyle yeniden yazılmıştır."[16].

Yasa 141, 142. maddelerdeki hükümleri başka maddelere kaydırarak, şu hükmü getirdi:

"Memleket dahilinde içtimai bir zümrenin, diğerleri üzerinde tahakkümünü şiddet kullanmak suretiyle tesis etmek veya içtimai bir zümreyi şiddet kullanarak ortadan kaldırmak veya memleket dahilinde teşekkül etmiş iktisadi veya içtimai nizamları şiddet kullanarak devirmek, yahut mamleketin siyasi ve hukuki herhangi bir nizamını yıkmak için propaganda yapan (cemiyetleri tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya sevk ve idare eden) kimse" cezalandırılır.Maddenin öteki fıkralarında bu tür topluluklara katılmak, "milli hissiyatı"sarsıcı propaganda yapmak ve dernek kurmak, dağılmış örgütleri değişik adlarla kurmak, propaganda fiilini işleyenleri övmek suçları cezalandırdı[17].

TBMM'de hiç tartışmasız kabul edilen ve daha da ağırlaştırılarak günümüze gelen bu iki maddenin, düşünce ve ifade özgürlüğünü sınırladığı, bugün büyük bir çoğunluk tarafından kabul edilmektedir.

Sabiha Sertel'in Mart 1936'da çıkardığı **Projektör** dergisi, "Mebus Hanımlar, Niçin Susuyorsunuz?" başlıklı, çalışan kadınlardan yol vergisi alınmasını öngören bir yasa önerisiyle ilgili yazısından dolayı toplatıldı; bir daha da yayımlanmadı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Sabiha Sertel'e şöyle demişti:

"Bu komünizm propagandası değil de nedir? (...) Sen hem işçi kadınları tahrik ediyor, hem de mebus bayanları vazifelerini yapmamakla suçlandırıyorsun. İşte halk bu yazıya kulak asar. Onun için toplattım."[18].

Yeni Gidiş adlı dergiye de matbaadayken elkonuldu, daha sonra Bakanlar Kurulu'ndan toplatma kararı alındı[19].

(16) Çetin Özek: *141-142*, İst. 1968, s.123.
(17) Ç.Özek, agy, s.122.
(18) Sabiha Sertel, agy, s.204.
(19) Abidin Nesimi: *Yılların İçinden*, İst. 1977, s.135.

Zekeriya Sertel, o dönemin havasını şöyle anlatıyor[20]:

"Basın sıkı bir kontrol altında tutuluyordu. Basın Kanunu, hep basının aleyhinde yorumlanıyordu. Hangi yazının kime ve neye dokunacağını önceden kestirmek olanağı yoktu. Örneğin, ufak bir ziyaret için Romanya'ya davet edilmiştim. Sinai'de öğle yemeği yiyorduk. Derken bir adam telaşla soframıza sokuldu, 'Sertel burada mı?' diye sordu. 'Kim arıyor?' dedim. 'Sizi Ankara'dan telefonla istiyorlar' diye cevap verdi. Telefona gittim. Karşıma İçişleri Bakanı Şükrü Kaya çıktı. O gün gazetemde çıkan bir başyazının hesabını vermemi istiyordu. İstediği açıklamayı yaptım, mesele kapandı. Fakat hükümet baskısı beni orada bile bulmuştu. En masum sandığımız yazılardan dolayı gazete kapatıyorlardı. (...) 'Serbest Fırka' zamanında, hatta ondan önce yaşadığımız 'nispi özgürlük' dönemini arar olmuştuk."

27 Haziran 1938'de Matbuat Kanunu'nun sekiz maddesi değiştirilerek basın üzerindeki baskılar iyice artırıldı:

9. madde değişikliği, "Siyasi gazete ya da dergi çıkaracak kişilerin, nüfusu 50 bin ve daha aşağı olan yerlerde 500, 50 binden 100 bine kadar olan yerlerde 1000, 100 binden yukarı olan yerlerde 5000 liralık, milli bir bankanın kefaletini kapsayan güvence mektubu vermelerini öngörüyordu.

12. ve 21. maddeler değişikliği ile, daha önce gazete sahiplerinde ve "muhbir, muhabir, muharrir, ressam, fotoğrafçı, musahhih" vb. personelde aranan niteliklere ek olarak, "Suişöhret eshabından bulunmamak" yani kötü ün sahibi olmamak koşulu getirildi. Bu da hükümete, basın çalışanlarını "kötü ünlü-kötü ün sahibi değil" şeklinde keyfi değerlendirme, dolayısıyla gazetecilik mesleği dışında bırakma yetkisi veriyordu.

38. madde değişikliği, intihar olaylarının yanı sıra, "okullarda, fakülte ve enstitülerde disiplini bozacak nitelikte olayları" o yerin en

(20) Zekeriya Sertel, agy, s.213-214.

büyük mülkiye amirinden izin almadan yazma yasağı getirerek sansürün alanını genişletiyordu.

Aynı gün Basın Birliği Kanunu kabul edildi.

Türkiye'de çıkan gazete ve dergilerin sahiplerinin, bu gazete ve dergilerle Türk haber ajanslarının yazı, haber, resim, fotoğraf ve tashih işlerinde ücretle, sürekli ve düzenli çalışarak bu işi meslek edinenleri kapsayan Basın Birliği'ne girmek zorunluydu; girmeyenler, kayıtlarını yaptırıncaya kadar mesleklerini yerine getirmekten yasaklanabilirlerdi. Birliğe girme başvurusu "Mıntıka İdare Heyeti"nce reddedilenler "Merkez İdare Heyeti"ne, buranın red kararına karşı da Dahiliye Vekaleti'ne itiraz edebileceklerdi. İçişleri Bakanlığı'nca verilecek karar kesindi.

Böylece, İçişleri Bakanlığı'yla elele vererek bazı kişileri gazetecilik mesleğinden uzak tutabilecek korporatif bir örgüt kurulmuş oluyordu.

Kanunda, Birliğin İçişleri Bakanlığı'nın ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nün denetim ve gözetimi altında bulunmasını öngören maddeler de yer alıyordu. Geçici maddede, İstanbul Matbuat Cemiyeti'ni birliğe katılmaya yönelten bir hüküm vardı.

Bu tepeden inme hüküm karşısında, yirmi yıllık bir geçmişi olan Türk Matbuat Cemiyeti kendini feshedip birliğe katıldı. İçişleri Bakanlığı'nca 19 Temmuz 1938'de toplanan ilk kongrede Birlik Başkanlığına Falih Rıfkı Atay, İstanbul Mıntıkası yöneticiliğine Hakkı Tarık Us getirildi. Her ikisi de iktidar partisine bağlıydı.

Ahmet Emin Yalman'ın 17 Ağustos 1938 günlü **Tan**'da çıkan Atatürk'ün hastalığıyla ilgili yazısından sonra, "**Tan** gazetesinin bir ay kapanmasına dair Başbakan Celal Bayar, Ankara'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya emir verdi. Biraz sonra yeniden bir telefon: Kapatma cezası iki aya, biraz sonra üç aya çıkarıldı."[21].

(21) Ahmet Emin Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.III, İst. 1970 s.240.

Sekizinci Bölüm

1940'LARDA TÜRK BASINI

1940'ların genel havasını, o günlerde gazetecilik yapmaya çalışmış yazarlardan alıntılar yaparak yansıttıktan sonra, başlıca olay ve gelişmeler üzerinde duracağız.

Dönemin hemen başlarında, Refik Saydam'ın 'Başvekilliği' sırasında hükümetin basını güdümlemeye başladığını görüyoruz. Nadir Nadi şunları yazıyor[1]:

"Düşünceler ve inançlar, ancak üstü kapalı cümlelerle, bir dereceye kadar açıklanabiliyordu. Hükümetçe önemli sayılan olaylar karşısında gazetelerin genel tutumu, Basın-Yayın Müdürlüğünden gelen direktiflere göre ayarlanıyordu. Arada bir Başbakanın basın toplantıları tertipleyerek, gazete sahiplerini ya da temsilcilerini, emir verircesine uyardığı oluyordu. (...) Böyle toplantılardan birinde, Refik Saydam, dış politika ile ilgili bir konuya dair ertesi günü ne yazmamız gerektiğini uzun boylu anlattıktan sonra, gözüne kestirmiş olacak, bana bakarak biraz alaylı, sormuştu: -Anladın mı? Yarım ağızla 'Anladım!' demem üzerine, sanki beni imtihana çekiyormuş gibi: -Peki, öyle ise anlat bakalım yarın ne yazacaksın? diye sormuştu. Meslektaşlar kalabalığı arasında, acemi bir ere emir tekrar ettirmeye benzeyen bu ikinci soruya fena içerlemiş, Başbakana ters bir cevap vermiştim. Yaşlı başlı yazarların bu alışılmamış, ters davranış karşısında nasıl şaşırdıklarını, acıyan

(1) Nadir Nadi: *Perde Aralığından*, İst. 1964, s.40-41.

gözlerle bana nasıl baktıklarını ve ortalıkta esmeye başlayan soğuk havayı Saydam'ın şakaya vurarak nasıl dağıttığını hâlâ hatırlarım."

Zekeriya Sertel, o yıllarda "polis devleti" kurulduğunu öne sürdükten sonra ekliyor[2]: "Emniyet örgütü kuvvetlendirilmiş, genişletilmişti. Nefes almak olanaksızdı. Basın bile onun elinde ve onun emrindeydi. Resmen sansür yoktu. Ama Bakanlar ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğü hemen her gün gazetelere direktifler verirdi. Bu direktiflere uymayanların gazeteleri kapanmak tehlikesindeydi."

Vatan başyazarı Ahmet Emin Yalman, Refik Saydam'dan sonra Başbakanlığa gelen Şükrü Saraçoğlu ile bir görüşmesini anlatıyor[3]:

"İlk güler yüzlü balayı günlerinden sonra gazetelere karşı çok sert davranışlara başlamıştı. Bunun en çok zararını gören bir gazeteci sıfatıyla bir gün kendisine dedim ki: '-Tenkidden hoşlanmıyorsanız neden sansür koymuyorsunuz? Bugünkü sistemde 'Tenkidde hürsünüz' diyorsunuz, biz de vazife ve mesuliyetimizin icabı olarak bu hürriyeti memleketin hayrına olarak kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhal başımız belalara uğruyor. Halbuki siz apaçık sansür usulünü yürütürseniz, bizim hiçbir mesuliyetimiz kalmaz, mesuliyet size geçer. Siz de rahat edersiniz, biz de...' Başvekilin cevabı şu oldu: 'Ben sansür koymam, Anayasa'nın emrinin dışına çıkmam. Fakat sen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezasını göreceksin.' "

Abbas Parmaksızoğlu anlatıyor[4] : "Türlü azarlanmalara, tehditlere, cezalara uğratıldık. Makalelerden, fıkralardan başka ilanların bile anlamları araştırılıyordu. Gazetelerde yazı, resim, çizgi ne varsa her şey didikleniyordu. Bir ara gazetelerde bütün haberlerin tek sütuna verilmesi, haber ne kadar önemli olursa olsun başlıkların

(2) Zekeriya Sertel: *Hatırladıklarım*, 3. bas., İst. 1977, s.235.
(3) Ahmet Emin Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. III, İst. 1970, s.305.
(4) Vedii Evsal: *Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl*, İst., 1987, s.63-64.

yirmi dört puntoyu aşmaması kararı da uygulanmıştı. Gazeteler iki yaprak yayımlanıyordu."

'Milli Şef' İsmet İnönü'nün küçük bir Güney Amerika ülkesinin elçisini kabulüyle ilgili haber üçüncü sayfaya konulduğu için kıyamet kopar. Abbas Parmaksızoğlu şöyle sürdürüyor: "Ertesi gün acele gazateye çağrıldığımı ve telefonun elime tutuşturulduğunu hatırlıyorum. Karşı tarafta Basın Genel Müdürlüğü görevini yürüten Selim Sarper vardı. Milli Şef'e ait bir haberi nasıl bir cesaret ve hangi kötü maksat ile üçüncü sayfaya atışımızın hesabını soruyor, haşin ve tehdit dolu sesi ile bar bar bağırıyordu. Gazetenin bir hafta, bir ay, üç ay, hatta süresiz kapatılması işten değildi. Geleceğimiz, hepimizin ekmek parası Sarper'in iki dudağı arasındaydı. Bu felaketi yediğimiz zılgıt ile atlattık, fakat her zaman korku içinde çalıştık."

O dönemde yirmi beş kez kapatılarak "rekor kıran" **Tasvir**'in yöneticisi Ziyad Ebüzziya şu bilgileri veriyor[5]:

"Vesveselerin şiddetlendiği günlerde, görülen lüzum üzerine kapatılan gazetenin bu durumunun, öteki gazetelerde haber olarak bildirilmesi dahi yasaklanmıştı. Kapatılan gazetenin tekrar yayına girdiği zaman, bu durumunu kamuya ve okuyucularına bildirmesi de yasaklanmıştı. Almanlar ile saldırmazlık paktının imzalandığı gece, 'biz demedik miydik' diye yazıp hükümeti müşkül duruma sokabileceğimiz endişesi ile hiç yoktan tam altı hafta kapatıldık. (...) Bir defasında Antep'te gaz yokluğu haberini yayımlamaktan on gün kapatıldık. O dönemde gazetecilik her bakımdan çok zor günler yaşadı."

Cihad Baban da 'son yazı'sında[6] gazetelerin sorumluluktan kurtulmak için "sansürü ister olduklarını" belirtiyor; "İsmet İnönü devrinde basına sansür konmadı, fakat bu basının neşriyatı zaman zaman direktiflerle ayarlandı," diyor.

Türkiye'nin savaş dışında kalmaya çalışan bir ülke olduğunu,

(5) Agy, s.64.
(6) Cihad Baban: "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Basını", *Son Havadis*, 23 Eylül 1984.

bu bakımdan basına birtakım sınırlamalar getirilmesini olağan karşılamak gerektiğini savunanlar olmuştur. Prof. Kemal Karpat, sıkıyönetim altında yaşanıldığını, bu yönetim şeklinin hükümete "memleketin emniyeti bakımından dilediği tedbiri alması hususunda tam yetki verdiğini" belirttikten sonra şunları yazıyor: "Türk basınının en mühim kısmı İstanbul'da bulunduğu ve basın, politika bakımından, çok önemil bir kuvvet olduğu için böylesine geniş bir yetki siyasi maksatlarla kullanılabilirdi ve nitekim çoğu defa kullanılıyordu da."[7]. Örneklerde görüleceği gibi, basın siyasal amaçla kullanılmanın, zaman zaman da susturulmanın ötesinde, "imla"ya bile karışılacak ölçüde güdümlenmiştir. Bu, "tek şef sistemi"nin, yerleştirilmeye çalışılan "otoriter devlet" anlayışının sonucudur.

24 Nisan 1940'ta Matbuat Kanunu'nun 30. maddesine bir fıkra eklenerek tarihin "resmi görüş" dışında yorumlanmasına olanak vermeyen bir sansür hükmü getirildi:

"Milli duyguları inciten ya da bu amaçla milli tarihi yanlış gösteren yazıları yayımlayanlar elli liradan beş yüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılırlar."

Kanunun "Mahkeme müzakerelerinin yayımlanması yasaktır" yolundaki 35/G maddesi de şöyle değiştirildi:

"Ülkenin güvenliğiyle ilgili sorunlar hakkında yapılmakta olan soruşturmalardan ve yine devlet güvenliği bakımından alınan önlemlerden söz eden yazılar yasaktır."

22 Kasım 1940'ta bazı illerde bir ay geçerli olmak üzere sıkıyönetim ilan edildi. Daha sonra üçer aylık dönemler için uzatıla uzatıla 1947 Kasımına kadar, tam yedi yıl süren sıkıyönetimin basınla ilişkilerinden bir iki örnek:

Nadir Nadi, Sıkıyönetim Komutanı General Ali Rıza Artunkal'la "bir defacık görüşebildiğini" yazıyor[8]: "Devlet otoritesini kayıtsız

(7) Kemal Karpat: *Türk Demokrasi Tarihi*, İst. 1967, s.129.
(8) Nadir Nadi, agy, s.108.

şartsız her gücün üstünde sayan bir kişi idi. **Cumhuriyet**'te ve **Vatan**'da yayımlanan bir haber Ankara'nın hoşuna gitmemiş. Emir subayına emrederek bana ve A.E. Yalman'a Sıraserviler'deki komutanlık makamına derhal gitmemiz emrini iletti. Dersini iyi bellememiş acemi öğrenciler gibi korka korka generalin karşısına çıktık. Hangi haberden ötürü çağrıldığımızı bilmiyorduk. İzmit'te geçen, ne olduğunu şimdi hatırlayamadığım önemsiz bir olaymış. Haberi kimden aldığımızı sordu. Her iki gazetede de genarali sinirlendiren haberin başında özel muhabirlerimizin adları yazılı idi. Gösterdik. '-Bana bakın, ben öyle şey bilmem' dedi. 'Bundan böyle muhabir falan tanımıyorum. Ajanlar var ya, ajanlar (ajanslar demek istiyordu), onlar ne verirse yalnız onu koyacaksınız gazetelerinize. Kapatırım yoksa ikinizinkini de... 'Ne yapabilirdik? Ankara'daki yüksek otoriteye danışmaksızın böylesine sert bir karara varamayacağı tesellisi ile oradan ayrıldık."

Emin Karakuş, başka bir yasak kararından söz ediyor[9]:

"Hükümetin isteğine aykırı basit bir haber üzerine komutanlık 'kapattım' kararını verir, gazete ve gazeteciler çok zor günler yaşardı. Ne gibi haberlerin yasak olduğu hakkında gazetelere yazılı bildiriler verilmişti. Bunlar arasında hava durumu ile ilgili her türlü haberin yayını da vardı. Bir gün **Cumhuriyet** gazetesinde 'Yarın hava açık olacak' şeklinde bir haber çıktı. Bunun üzerine Sıkıyönetim Komutanı, gazetenin sahiplerinden Doğan Nadi'yi makamına çağırarak, ağır bir uyarıda bulundu, Bu ve buna benzer başka bir haberin yayımlanması halinde gazetenin kapatılacağını söyledi. Doğan Nadi özür diledi, bundan sonra daha çok dikkat edeceğini bildirdi. Komutan sordu: 'Bu haberi neden yazmak gereğini duydunuz, haberi nereden aldınız?' Doğan Nadi yanıt verdi: 'Ankara Radyosu dün akşamki yayınları arasında hava durumundan da söz etmiş, arkadaşlar da oradan almış.' Komutan bunun üzerine 'Bugün derhal Ankara Radyosu'na bildirilecek, bundan böyle İzmit'ten bu yana yayın yapılmaması istenecek,' dedi. Doğan Nadi

(9) Emin Karakuş: *İşte Ankara*, İst. 1977, s.26-27.

bize bu olaydan söz ederken, 'Komutan şaka mı yaptı, ciddi mi söyledi, bilmiyorum ama ben çok korktum,' diyordu."

Bu konudaki yasak 4 Kasım 1940 tarihlidir:

"Şifre:

Umumi Müfettişliklere, Valiliklere
3060/5722

Geçmiş, halihazır ve gelecek zamanlara ait meteorolojik tahminlerin ve hadiselerin neşredilmemesinin bütün gazetelere tebliğini saygılarımla rica ederim.

Başvekil namına
Müşteşar Vehbi Demirel"

Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nden, Sıkıyönetim'den ve savcılıktan yazılı olarak gönderilen "tebliğ"lerden, "talimat"tan "Ekler" bölümünde çok sayıda örnek vereceğiz. Bu nedenle burada kimi olgulardan söz etmekle yetineceğiz.

KAPATILAN GAZETELER, YAZI YAZMASI ENGELLENENLER

Sabiha Sertel, üç kez yazı yazmasının yasaklandığını anlatıyor: İlk yasak, 1941 başlarında **Tan**'ın geçici olarak kapatılmasından sonra gelir. Ankara'ya gazetenin açılmasını sağlamak üzere giden ortaklardan Ahmet Emin Yalman, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile görüşür. Bakanın "şartını" kabul edip Sabiha Sertel'in yazı yazmaması koşuluyla **Tan**'ı yeniden yayımlarlar. Sabiha Sertel, Bakana bir mektup yazarak görüşlerini açıklar; "Yazı hürriyetimin bir an önce verilmesini diliyorum," der. Mektubuna cevap alamaz[10].

Sonradan, Almanların Stalingrad'da bozguna uğraması üzeri-

(10) Sabiha Sertel: *Roman Gibi*, İst. 1969, s.243-245.

ne bir dizi makale yayımlar. Bunlar geniş yankılar uyandırır; tartışmalar Meclis'e yansır. Başbakan Saraçoğlu, Almanya'dan yana olanları, ırkçılığı savunanları tutar; "Biz Türkçüyüz ve Türkçü kalacağız," der[11]. Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nden gelen bir telefonla, Sabiha Sertel'in "bu nazik durumda tartışmalara devam etmemesi, iki ay süreyle yazı yazmaması" bildirilir[12].

Daha sonra emperyalizm aleyhine yazdığı bir dizi makele dolayısıyla, yine Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nden gleen bir yazıyla, bir yıl yazı yazması yasaklanır[13].

O yılların Sıkıyönetim Savcısı Kâzım Alöç, "İfşa Ediyorum" başlıklı yazı dizisinde, oluşturulan bir kurulun dergileri inceleyerek "Gizli" bir rapor hazırladığını ve bunu Başbakan Saraçoğlu'na verdiğini belirtir. Alöç'e göre kurul, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, CHP İdare Heyeti üyesi Maraş milletvekili Hasan Reşit Tankut, Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper, Emniyet Genel Müdürü Osman Sabri Adal, Adelet Bakanlığı Ceza İşleri Müdürü Naki Yücekök, Basın Yayın Genel Müdürlüğü İç Basın Müdürü Server İskit'ten oluşmuştur. Rapordan, sol eğilimli dergilerin kapatıldığı ve yazarlarının cezalandırıldığı, sağ eğilimli dergiler için herhangi bir işlem yapılmadığı anlaşılmaktadır[14]:

"Kısaca iç durumlarını tespite çalıştığımız mecmualardan **Yürüyüş** ve **Yurt ve Dünya** isimli ikisi sol temayüllü, **Gök - Börü**, **Türk Yurdu**, **Çınaraltı**, **Akbaba** ve haklarında tafsilat arzına lüzum görmediğimiz **Millet**, **Çığır** ise sağ temayüllüdürler.

"Solların vaziyeti emniyet teşkilatımızca adım adım takip edilmiş ve propagandaları açık bir safhaya gelince Örfi İdare Komu-

(11) Bir kısım basının Alman yanlılığı konusunda bkz. J.Glasneck: *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Çev. Arif Gelen, Ank. 1976; *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri - Türkiye'deki Alman Politikası*, Çev. Levent Konyar, İst. 1977.

(12) Sabiha Sertel, agy, s. 264-267.

(13) Agy, s. 270-271.

(14) Kâzım Alöç: "İfşa Ediyorum", *Yeni Gazete*, 17 Nisan 1967.

tanlığı tarafından kapatılmak suretiyle asgari hadde indirilmeye çalışılmıştır.

"Yazı yazanlardan bir kısmı Örfi İdare Komutanlığı tarafından İstanbul hududu dışına çıkarılmış ve zararlı neşriyata tekrar teşebbüsleri fiili olarak men edilmiştir. Bunlardan bir kısmı halen mahkûm ve mahpustur."

1943'te sürgün edilen başlıca yazarlar Kerim Sadi[15], Kemal Sülkar[16], A. Kadir (Abdülkadir Meriçboyu), Arif Dino idi. A. Kadir şunları anlatıyor[17]:

"1943 yılında **Tebliğ** adlı kitabım yayımlandı. Daha önce de **Yeni Edebiyat, Ses, Yürüyüş** gibi bazı dergilerde yazmıştım. O sıralar **Yürüyüş**'ü hemen hemen tümüyle ben yönetiyordum. Bu arada da sıkıyönetim bizi izleyip duruyordu. Kitap çıkınca bunu fırsat bildiler ve on beş gün sonra toplatıldı. (...) Beni de tutukladılar. (...) O yedi gün hücrede nöbet tutan iki polis uyumama ve oturmama engel oldular. Hücreye korlarken, kravatımı, ceketimi, bel kayışımı, cigara, kibrit, kalem filan gibi her şeyimi almışlardı bir de. Bütün sordukları da 'Sen bildiğini anlat'tı. Şunu şunu söyle, demiyorlardı. Belli ki, kendilerinin de bildikleri bir şey yoktu ortada. (...) Daha yeni getirdiklerinde, masada kağıtların arasında benimle ilgili bir emrin baş ve son bölümünü görebilmiştim. Orada sürüleceğimden söz ediliyordu. Ama önce bu işkenceyi yaptılar gene de. Sonra da sürgün ettiler. Beş yıl sürdü bu sürgün."

Şimdi gazete kapatma işlemlerini ele alalım ve 1939-45 dönemini bütünsel açıdan yansıtan bir tabloyla başlayalım[18].

(15) Kemal Sülker: *Anılara Yolculuk*, İst. 1983, s. 157-159.
(16) Kemal Sülker: *Savaş Yıllarında Bir Sürgün*, İst. 1986.
(17) Çetin Yetkin: *Siyasal İktidar Sanata Karşı*, Ank. 1970, s. 157-159.
(18) Cemil Koçak: "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını", *Tarih ve Toplum*, S. 35, Kasım 1986.

BASINDA KAPATMA KARARLARI (1939-1945)*

Gazete veya Derginin Adı	Toplam Kapanma Süresi (**)	Kapatma Sayısı	Kapatan Makam
Cumhuriyet	5 ay 9 gün	5	3 kez hükümet ve 2 kez sıkıyönetim
Tan	2 ay 13 gün (12.8.1944'den itibaren süresiz kapandı)	7	4 kez hükümet ve 3 kez sıkıyönetim
Vatan	7.5 ay 9 gün (30.9.1944'den itibaren süresiz kapandı)	9	5 kez hükümet ve 4 kez sıkıyönetim
Tasviri Efkar	3 ay (30.9.1944'den itibaren süresiz kapandı)	8	4 kez hükümet ve 4 kez sıkıyönetim
Vakit	12 gün	2	1 kez hükümet ve 1 kez sıkıyönetim
Yeni Sabah	6 gün	3	1 kez hükümet ve 2 kez sıkıyönetim
Akbaba	47 gün	4	1 kez hükümet ve 3 kez sıkıyönetim
Son Posta	11 gün	4	4 kez hükümet
Haber	10 gün	2	2 kez sıkıyönetim

*Bu tablo günlük gazete koleksiyonlarının taranması suretiyle hazırlanmıştır. Ayın Tarihi'nde 1940 yılı sonundan itibaren her ay kapanan/kapatılan basın organlarının adı verilmektedir.

** Ceza süresi, her zaman fiili kapatma süresiyle eşit değildir. Basın organlarının yeni bir emirle daha önce yayımlanmaları mümkündü.

Dönemin gazetelerinde yer alan kısa haber ve bilgiler, gerçek kapatma nedenlerini ortaya koyacak açıklıkta değildir. Hatta, Ziyad Ebüzziya'nın belirttiği üzere, "Kapatılan gazetelerin durumunun, öteki gazetelerde haber olarak bildirilmesi dahi yasaklanmıştı. Kapatılan gazetenin tekrar yayına girdiği zaman, bu durumunu kamuya ve okuyucularına bildirmesi de yasaklanmıştı."[19]. Bu bakımdan, anılara başvurmak gerekiyor.

Nadir Nadi'nin 30 Temmuz 1940 günlü **Cumhuriyet**'te yayamlanan Türkiye'nin savaş karşısında takınacağı tutumla ilgili yazısı, basında geniş yankılar uyandırır. Başta Hüseyin Cahit Yalçın (**Yeni Sabah**) olmak üzere birçok başyazar, sert polemik yazılarıyla buna karşı çıkarlar. Başbakan Refik Saydam da Yunus Nadi'ye telefon ederek yazınını "çok kötü" olduğunu bildirir. Yunus Nadi, eski arkadaşı, 'Milli Şef' İsmet İnönü'ye durumu anlatmak ister; 7 Ağustosta onu Ankara Garında karşılar. İnönü, 'Ticari maksatlar uğruna siyasi yazılar yazılmasına müsaade edemem' diye çıkışır; Yunus Nadi'nin elini sıkmadan gider. Aynı gün Basın Yayın Gneel Müdürü Selim Sarper, Nadir Nadi'ye telefon eder: Ankara Garı'nda geçen olayla ilgili bir tek satır çıkarsa **Cumhuriyet** kapatılacaktır. Nadir Nadi, olaydan söz etmeksizin, yalnız İsmet Paşa'nın anlayacağı biçimde, 'Özel çıkarlar uğruna yazı yazmayacağını' belirten bir başmakale yayımlar. İsmet Paşa pek sinirlenir; 'Bu adamlar benimle uğraşmak istiyorlar. Kapatın şu gazeteyi!' der. 10 Ağustosta kapanan **Cumhuriyet** üç ay sonra, 9 Kasım 1940'ta yeniden yayımlanır[20].

12 Mart 1941, basın tarihimize on gazetenin birden kapatıldığı kara bir gün olarak geçer:

İngiltere'nin Sofya Büyükelçisi 11 Mart günü İstanbul'a gelip Perapalas'a yerleşir. O akşam otelde büyük bir patlama olur; altı kişi ölür, yirmi kişi yaralanır. Sonradan hükümet, bombanın Sofya'da İngilizlerin valizlerine karıştırılan çantalara konulduğunun anlaşıl-

(19) Vedii Evsal, agy, s. 64.
(20) Nadir Nadi, agy, s. 89-107.

dığı yolunda bir bildiri yayımlar. Olay yerine giden muhabirler topladıkları bilgiyi, çektikleri fotoğrafları gazetelerine ulaştırırlar. Gazeteler basıldıktan sonra sıkıyönetim, olayın büyütülüp heyecan uyandırılmadan, ölü ve yaralıların fotoğraflarına yer verilmeden yayımlanmasını ister. Parti gazetesi **Ulus** ile haberi iç sayfada veren **Cumhuriyet** dışındaki on gazeteden dördü (**Yeni Sabah, Vatan, Hakikat, Halk**) üçer gün, altısı (**Vakit, Tan, Son Posta Tasvir-i Efkâr, Akşam, Demokrat Politika**) ikişer gün süreyle Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatılır. Gerekçe şudur: "Zabıta tahkikatını işkâl eder (güçleştirir) mahiyette yayında bulunmak"!

7 Aralık 1942 günlü **Vatan**'da, ünlü sinema oyuncusu Şarlo'nun Hitler'i alaya aldığı **Diktatör** filminden bir görünüm vardır. Şarlo Hitler kılığında, arkadaşı Goering... Ve Şarlo'nun ABD'deki Türk öğrencilerin girişim ve ısrarları üzerine Amerika'nın Sesi radyosu'nda Türkiye halkı için yaptığı konuşmanın özeti... Öteki gazeteler bu habere yer vermez[21].

Ahmet Emin Yalman şunları anlatıyor[22]:

Şarlo, "Hayatımda işittiğim en hoş hikâye Nasreddin Hoca'nın eşek hikâyesidir" diye söz başlamış; ünlü fıkrayı anlatıp Hoca'nın komşusuna "Bana bak, sen bana mı inanacaksın, eşeğe mi?" diye sorduğunu söyledikten sonra, "Evet, sevgili dinleyicilerim, bugün bütün dünyayı aynı sual uğraştırmaktadır. İnsanlara mı inanacağız, eşeklere mi?" diyerek sözlerine son vermiş...

"Bir taraftan **Diktatör** filmine ait fotoğraf, diğer taraftan da bu sözlerdeki ima, Ankara'daki Alman sefaretini kızdırmış, gazetenin cezalandırılmasını hükümetten ısrarlı bir surette istemişler ve hür dünyaya ait röportajımızı neşredeceğimiz sırada gazetemizin kapatılmasını böylece sağlamışlardı."

8 Aralıkta kapatılan **Vatan**, 7 Şubat 1943'te yeniden yayına

(21) Emin Karakuş, agy, s. 25-26.
(22) A.E. Yalman, aagy, s. 355- 358.

başlar.

12 Kasım 1942'de Nazi rejiminden esinlenilerek çıkarılan ve azınlıktaki vatandaşlara dönük olarak işletilen Varlık Vergisi Kanunu, içerde büyük acılar, dış dünyada Türkiye aleyhine geniş yankılar yarattı. Ahmet Emin Yalman'ın deyişiyle, kanunun "dünya yüzünde yarattığı havada tam manasıyla bir milli ihtihar manzarası vardı." Bu büyük hatadan dönme yolunda adımlar atıldığı bir sırada, 25-27 Eylül 1947 günlü **Vatan**'da Ahmet Emin Yalman'ın bu rahatsızlığı ortaya koyan, "tasfiye"nin nasıl yapılması gerektiği üzerine görüşlerini yansıtan yazıları yayımlanır. Bunun üzerine 30 Eylülde **Vatan** süresiz olarak kapatılır. Yalman, Başbakan Saraçoğlu ile görüşür, bu konudaki düşüncelerini anlatır. Saraçoğlu kestirir atar: "Ben onu bunu bilmem, gazetenin üzerine 'Biz azınlık gazetesiyiz' diye yaz, tatil (kapatma) kararını derhal kaldırırım." **Vatan**, 1 Ekim 1944'ten 22 Mart 1945'e kadar, altı aya yakın bir süre kapalı kalır. "Türkiye'yi San Francisco Konferansı'na çağırmasaydılar, **Vatan** bir daha vazife başına gelmeyecekti," diyor Yalman[24].

KAPATILAN DERGİLER, TOPLATILAN KİTAPLAR

Bu dönemde çok sayıda dergi de kapatıldı. Bunlar arasında siyasal konulara değinmeyen edebiyat dergileri de vardı. Yasal olarak kapatma yetkisi Sıkıyönetim Komutanlığına ya da hükümete aitti. Ancak, Basın Yayın Genel Müdürlüğü ve İçişleri Bakanlığı da, yetkinin hükümet adına kullanıldığını (kullanma yetkileri bulunup bulunmadığı ayrı sorun) bile belirtmeden ve hiçbir gerekçe göstermeden gazete, dergi kapatıyorlardı. Klişesiyle birlikte yayımlanan [25] şu mühürsüz, resmi yazışma sayısı bulunmayan, başlıklı kağıda bile yazılmamış "tebliğ"de olduğu gibi:

(23) Geniş bilgi: Faik Ökte: *Varlık Vergisi Faciası*, İst, bty.
(24) A.E. Yalman, agy, s. 375-383; *Vatan'ın Son On Yıllık Faaliyetinin Hikayesi*, İst. (1950), s. 31.
(25) *Yeni Dergi*, S. 37, Ekim 1967; Çetin Yetkin, agy, s. 37.

"Küllük Mecmuası sahip ve neşriyat müdürlüğüne

Sahibi bulunduğunuz (Küllük) mecmuasının Dahiliye Vekâletinin emirleri ile bu günden itibaren kapatılmış olduğu tebliğ olunur.

Emniyet Müdürü
Muzaffer Akalın (imza)"

Abidin Nesimi'ye göre[26], "Bir sayı olarak çıkarılabilen bu derginin kapatılma nedeni, O. Veli (Kanık)'nin 'Vesikalı Yarim' şiirindeki bir dizedir. Bu dize 'Alınımdaki bıçak yarası senin yüzünden - Tabakam senin yadigârın'dır. Biz bu dizenin bir olaya çağrışım yaptığını bilmiyorduk. Bu çağrışım, CHP tarihinde yer alan 'barut irtişası (yolsuzluğu) olayı'ndaki altın tabakayı hatırlatmasıdır."

1941'de **Yeni Yol** dergisi üçüncü, **Yeni Ses** dergisi altıncı sayısında Sıkıyönetim kararıyla kapatıldı[27]. **Yeni Edebiyat** dergisi (15 günlük, 5 Ekim 1940-15 Kasım 1941, 26 sayı) Sıkıyönetimce kapatıldıktan sonra yazarlarının çoğu askeri mahkemede yargılandı[28].

Yürüyüş dergisi (ilk sayı 5 Temmuz 1941) de, özellikle son dört sayısındaki savaşın yıkımlarını ve yoksulluğu yansıtan kapak resimleri ile kimi yazı ve şiirlerden dolayı Temmuz 1943 tarihli 17-18. sayısından sonra Sıkıyönetimce kapatıldı. Sait Faik, derginin 11. sayısında (5 Aralık 1942) çıkan "Kestaneci Dostum" başlıklı öyküsünden dolayı sorguya çekilmişti.

Oluşturulan özel bir kurulun bu dergilerle ilgili raporundan başlıca bölümleri yukarıya aktarmıştık.

Matbuat Kanunu'nun 51. maddesine dayanılarak Bakanlar Kurulu kararıyla toplatılan kitaplar üzerinde ayrıca duracağız. Burada mahkemeye verilen kitaplara birkaç örnek vermekle yetinelim.

(26) Abidin Nesimi: *Yılların İçinden*, İst. 1977, s.196.
(27) Daha geniş bilgi içiin: A. Nesimi, agy, s. 190-191, 200-201.
(28) Sabiha Sertel, agy, s. 237-239.

Rıfat Ilgaz'ın **Sınıf** adlı şiir kitabı Bakanlar Kurulunca toplatıldıktan sonra İstanbul 1 no.lu Örfi İdare Mahkemesi'nde yargılandı, Bilirkişi, kitapta suç görmemişti. Mahkeme ise şu gerekçeyle mahkûmiyet kararı verdi:

"Vukuf ehli (bilirkişi) bu kitap hakkında komünistlik propagandası yapmadığını bildirmişse de 142. maddenin daire-i şümulüne (kapsamına) girip girmediği hakkında bir mütâalada bulunmamıştır. Fakat daha evvel hükümet tarafından bu kitabın muhteviyatı (içeriği) muzır görülüp heyeti vekile (bakanlar kurulu) kararıyla toplattırılmış olduğuna göre hükümetçe bu kitabın başka ve mütehassıs heyetlerde tetkik ettirilmiş olduğuna ve propanganda mahiyetinde görülmüş olduğuna şüphe yoktur. (...) Maznun Rıfat Ilgaz'ın hareketine uyan T.C.K.'nun 142. maddesinin 1. fıkrası mucibince 6 ay hapsine..."

Görüldüğü gibi, "Hükümetin (yürütme organının) bir kitabı zararlı görmüş olması, hatta zararlı görmüş olması varsayımı, bir aydının hapsedilmesi için yeterli olabiliyor"du [29].

Cahit Irgat'ın 1947 başında yayımlanan ve **İkinci Dünya Harbi'nin Sefaletlerine Dair** şiirlerini kapsayan kitabı toplatıldıktan sonra dava açıldı; şair üç ay hapis cezasına çarptırıldı[30].

1945'te yayımlanan **Birinci Kilometre** adlı şiir kitabından dolayı yargılanan Mehmed Kemal aklandı.

YABANCI MUHABİRLERE SANSÜR

Savaş yılları içerisinde yabancı muhabirlerin gazatelere gönderecekleri telgrafların da sansür edildiğini bir resmi ağızdan, Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Mümtaz Ökmen'in (sonra Demokrat Parti'den bakan) Anadolu Ajansı'na verdiği demeçten öğreniyoruz:

(29) Çetin Yetkin, agy, s. 136-137; Rıfat Ilgaz: *Sınıf ve Dosyası*, İst. 1989.
(30) Çetin Yetkin, agy, s.198; Asım Bezirci: "Cahit Irgat", *Papürüs*, S. 35, Mayıs 1969.

"Harp sırasında Türkiye'de yabancı muhabirler tarafından dışarıya çekilecek telgraflar, sırf devlet sırlarını koruma bakımından ve askeri mülahazalarla telgraf merkezlerine verilmeden (Basın) ve Yayın Genel Müdürlüğü yanlış ve esassız olan haberler hakkında telgraf sahibi muhabiri ikaz etmekle iktifa etmekte (yetinmekte) idi. Muhabir ısrar ettiği takdirde telgraf olduğu gibi çekilmekte ve hiçbir silinti ve değişiklik yapmak mecburiyeti öne sürülmemekte idi. Bu usul tam bir kayıtlama olmamakla beraber İkinci Cihan Harbi'nin nihayet bulmasıyla da tamamen kalkmıştır."[31].

ÇEŞİTLİ BASKILAR

Ankara'nın "ceberrut" valisi Nevzat Tandoğan, gazeteci Ertuğrul Şevket Avaroğlu'nu Ankara dışına sürgün etmişti[31].

Tan muhabiri Emin Karakuş da 1945'te, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Meclis'teki olaylı görüşmelerini gazetesine yazamadığı için, bunları gazete sahiplerinden Zekeriya Sertel'e mektupla bildirdi diye, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın karşısına çıkarılır. Haberleşme özgürlüğü 'ihlal edilmiş" olan Karakuş'a şöyle der Tandoğan: "Bana bak! İnkâra kalkma, seni mahvederim. Sen son günlerde sağa sola birtakım mektuplar yolluyor, aslı esası olmayan haberler gönderiyorsun. Nedir bu mektupların içyüzü?" Karakuş, "Çalıştığım gazetenin sahibi benden hizmet bekliyor, gazeteye yazdığım haberleri kendisine özel olarak yazmamı istiyor. Ben de onun isteği üzerine bu mektubu yazdım," diye cevap verir. Tandoğan tabancayla tehdit eder, hakaretler savurur... Sonra Emniyet Müdürü'ne emreder: "Git bunun evine, mektup ve mektuba benzeyene ve varsa hepsini al getir!" Evde arama yapılır; mektuplar, birtakım kağıtlar, yazı makinesi ve bazı kitaplar bavula doldurulup valiliğe götürülür... Karakuş, uzun süre polisçe izlenir[32].

Von Papen'e suikast olayının (Şubat 1942) İlk günlerinde de,

(31) *Akşam*, 1 Mayıs 1947.
(32) Emin Karakuş, agy, s. 17-21.

bu kez telefonda Zekeriya Sertel'e bilgi verdiği için, buna benzer bir olay daha başından geçer Emin Karakuş'un. Vali Tandoğan, basın kartını elinden alır[33].

Sabiha Sertel, 1945 Kasımındaki antidemokratik kanunların kaldırılmasına ilişkin yayınlarından sonra, Başbakanlıkça ve Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nce bayilere **Tan** ve **Vatan** gazetelerinin satılmaması için emir verildiğini yazıyor[34].

Bu yöntem de sonuç vermeyince, tarihe "Tan Olayı" adıyla geçen barbarlığa başvurulur. Olayı anlatmadan önce o günlerin havasını yansıtmak gerekiyor.

TAN OLAYI (4 ARALIK 1945) [35]

Yıllarca tek parti yönetiminde, İkinci Dünya Savaşı boyunca da sıkıyönetim rejiminde yaşayan Türkiye halkı, savaşın bitiminden sonra özgürlükçü bir yönetim içerisinde yaşama özlemini çeşitli yollarla açığa vurmuştur. Cumhurbaşkanı İnönü de demeçlerinde Türkiye'nin geniş bir demokrasiye geçeceğini vaadetmektedir. Bu demeçlerin etkenlerinden biri ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt'in "Dört Hürriyet" bildirgesi, bunun yöneticilere "yol göstermesi"dir.

CHP içerisindeki Celal Bayar grubu, 4 Haziran 1945'te "Dörtlü Takrir" adı verilen önerilerini partiye iletir. Özgürlükler üzerindeki baskıların kaldırılması, Meclis içerisinde hükümeti denetleyecek ikinci partinin kurulmasına olanak verilmesi istenmektedir. "Takrir" cilerden ilki Celal Bayar, ötekiler Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'dır. 4 Haziranda verilen "Dörtlü Takrir", Halk Partisi'nin 12 Haziran günlü oturumunda reddedilir. Temmuz ayında, aynı takrircilerin getirdikleri, kanunlarda yer alan Anayasa'ya

(33) Agy, s. 39-40.
(34) Sabiha Sertel, agy, s.
(35) Alpay Kabacalı: "Tan Olayı", *Tarih ve Toplum*, S. 24, Aralık 1985.

aykırı maddelerin değiştirilmesi yolundaki bir başka öneri de reddedilir. Takrirciler partiden ayrılır ya da çıkarılırlar.

Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945'te, Meclisi açış nutkunda, ikinci bir partiye gereklik duyulduğunu belirtmekten kaçınmaz. Kurulacak yeni partinin CHP oylarını pek etkilemeyeceği kanısı yaygındır. Ayrıca, "müttefik"lere demokrasiye geçileceği yolunda söz vermiştir.

Bu gelişmeler gazetelerdeki muhalefeti artırmıştır. Özellikle **Tan** gazetesi, en sert muhalefetin simgesidir.

Tan'ın başlıca eleştiri konularından biri, Türkiye'deki "tek parti rejimi"dir. O tarihlerde, hükümetin ekonomik-siyasal "icraat"ını da solcu bakış açısıyla eleştiren **Tan**'ın yazarlarını hedef alan bir polemik kampanyası açılır. (Örneğin CHP'nin Sivas'ta yayımladığı **Ülke** gazetesi 25 Kasım 1945 günlü sayısında "Bu Değirmenin Suyu Nereden Geliyor?" başlıklı bir yazı yayımlamış; ağır kışkırtmalarda bulunduğu gibi Z. Sertel'in kazancını "gayrimeşru" göstermiştir.) Kampanyanın başını Peyami Safa, Hakkı Tarık Us ve Hüseyin Cahit Yalçın çekerler.

Bu polemiklere **Tan**'da Türkiye gerçeklerinin birer birer gözler önüne serilerek cevap verilmesi, tek parti rejiminin ve hükümetin çok sert eleştirilere hedef olması CHP yöneticilerini çileden çıkarmaktadır:

"Muhalefet bir suç gibi, hükümeti ve partiyi tenkid edenlere karşı verilen sıfat 'hain'dir. Bütün insanların kafalarını totaliter bir silindirden geçirip makine gibi işleten, tenkid edenleri hapishanelere götüren, demokratları, sosyalistleri, Yahudileri fırında yaktıran rejimin adı faşizmdir. Bu rejimde her türlü tenkid, her çeşit muhalefet vatana ihanettir. Bugün dünyanın her tarafında partiler arasında yapılan seçim kavgaları iktidarı ele alma mücadelesidir. Bu suç değil, demokratik rejimin gereğidir." (**Tan**, 11 Ekim 1945.)

Günün birinde Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanin** gazetesinde "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlığını taşıyan bir yazı yayımlar:

"Kalkın ey ehli vatan. Mücadele başlıyor. Ve başlamak lâzım.

Çünkü en azgın ve insafsız bir propaganda zehiri dökmesine müsaade edemeyiz.. Bunları susturmak için, cevap vermek hükümete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır."

Yalçın'ın bu yazısı, **Tan**'ın sonunu hazırlayan etkenlerden biri olur.

Tan gazetesini yönetmekte olan Sertel'ler (Sabiha ve Zekeriya Sertel), bu sıralarda haftalık bir düşünce dergisi yayımlamaya karar verirler. Yeni bir parti kurmak üzere bulunan Bayar grubu (Dörtlü Takrir'ciler) ile de görüşürler ve bu yeni yayın organının bir "Cephe dergisi" olarak çıkması kararlaştırılır. Celal Bayar grubu ile Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykut gibi CHP'den ayrılan kişiler dergiye yazacaklardır. Ayrıca, **Yurt ve Dünya**, **Adımlar** dergilerini çıkaran Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev N. Boratav, Sabahattin Ali vb. de yazı vereceklerdir.

Görüşler adı verilen derginin ilk sayısı 1 Aralık 1945 günü yayımlanır. Kapakta "Mecmuamıza yazı yardımlarını vaadedenler" sözleri altında Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Cami Baykut ve Sabiha Sertel'in birer fotoğrafı yer almaktadır. Kapak kompozisyonunda bir el (Görüşler) perdeyi aralamakta, perdenin arkasında üç kişi (suiistimal, ihtikâr ve faşizm) görülmektedir.

Bu sayı beklenmedik bir ilgiyle karşılanır, kısa sürede iki baskısı da tükenir. Sabiha Sertel derginin etkilerini şöyle anlatıyor:

"**Görüşler** asıl Ankara'da bir bomba gibi patladı. Halk Partisi özel bir toplantı yaptı. Gazetelere hücuma geçmeleri için yeniden emirler verildi. Bayilere **Tan**, **Yeni Dünya** gazetelerinin, **Görüşler** dergisinin satırılmaması, devlet memurlarına, öğrencilere bu gazetelerin okutturulmaması hakkında şifahi ve tahriri emirler verildi. Bundan başka, **Vatan** gazetesinde yazı yazan mebuslar partiden çıkarıldı."

Derginin kapağında fotoğrafları bulunan Celal Bayar grubu, kısa süre sonra verdikleri sözden dönerek **Görüşler**'e yazı vermeye-

ceklerini söylerler. Tam bu sırada Sabahattin Ali, Esat Adil ve Cami Baykut, **Yeni Dünya** gazetesi hazırlıklarına girişirler.

İktidar muhalefetten, özellikle sol muhalefetten yılmıştır. Birtakım toplantılar, hazırlıklar yapılmaktadır.. Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanin** gazetesindeki "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlıklı yazısında bu hazırlıkların sözcüsü olmuştur. Sabiha Sertel, bu yazıya ertesi gün **Tan**'da "Gazeteden Değil, Kamuoyundan Korkmalı" başlığı altında şu cevabı verir:

"İstanbul Halk Partisi Başkanı, hükümet gazatecilerini davet ederek bir toplantı yapmış. Bu toplantıda gazatecilere, muhalif gazetelerle mücadeleye devam tavsiyesinde bulunmuş. (...) Yapılan yayınlar, eğer halkın isteklerini dile getiriyorsa, tesir yapar. Eğer halkın düşüncelerine ve menfaatlerine aykırı ise, kendi kendine erir gider. Mevcut muhalefet gazatelerine karşı partili gazetelerin kopardığı, koparacağı gürültü ve kıyamet, halkı ne aldatmaya, ne de şaşırtmaya yeter. Gazetelerden değil, halktan korkunuz."

Bu yazının yayımlandığı gün, 4 Aralık 1945'te, Halk Partisi'nin ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun İstanbul parti örgütüne verdiği emirle Tan Matbası yerle bir edilir. Bununla da yetinilimez, **La Turquie** ve **Yeni Dünya** adlı yayın organlarının basıldığı matbaa da, ABC ve Berrak Kitabevleri de kırılıp dökülür.

Devlet eliyle gerçekleştirilen bu barbarlığı, görgü tanığı Tekin Erer **Basında Kavgalar** adlı kitabında anlatıyor:

"CHP İstanbul il teşkilâtı tarafından, 3 Aralık 1945 Pazartesi akşamı talebe yurtlarına gerekli talimat verilmiş ve ertesi sabah **Tan** gazetesi aleyhine bir nümayiş yapılacağı bildirilmişti. O zaman ben, **Tasvir** gazetesinde istihbarat şefliği yapıyordum. (...)

4 Aralık 1945 salı sabahı, erkenden üniversite bahçesine gittim. Ellerinde bayraklar olduğu halde talebeler yavaş yavaş toplanıyorlardı. Birçoklarının ellerinde de Atatürk'ün ve İnönü'nün çerçeveli fotoğrafları vardı. Kısa zamanda kalabalık 10-15 bin kişiyi buldu. Saat 9.30'da kalabalık, bir sel gibi Beyazıt Meydanı'ndan, Çarşıkapı istikametinde yürüyüşe geçti. **Tan** gazetesine giderken,

Cağaloğlu yokuşunun başında bulunan ve komünizme ait kitaplar satan ABC Kitabevi birkaç dakika içinde yok edildi. Bundan sonra **Tan** gazetesine girildi. Bir taraftan 'Kahrolsun komünizm, kohrolsun Sertel'ler, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti' diye bağırılıyor, bir taraftan da gençler akın akın taşlarla, demirlerle pencereleri, kapıları aşağıya indiriyorladı. Gazetenin birinci katında, o zaman Türkiye'nin hemen hemen en büyük rotatifi vardı. Oradaki demir parçaları ile rotatife hücum başlamıştı. Rotatifin kırılabilen bütün parçaları tuzla buz edildi.

İkinci katta linotip dizgi makineleri, hurufat ve mürettiphaneye ait malzeme ve makineler mevcuttu. Bunların kırılması ve parçalanması, çok daha kolay oldu. Ayrıca kapılar, pencereler, masalar, sandalyeler yerden yere çarpılarak parçalanıyordu. Masaların gözlerindeki yazılar, evraklar, kitaplar lime lime ediliyordu. Diğer bir grup, gazetenin rotatif dairesinin yanındaki kâğıt deposundan bobinleri sokağa çıkararak Sirkeci'ye doğru yuvarlıyorlardı. Bazı gençler binayı ateşe vermek için tutuşturmak istedilerse de, kalabalığın çokluğundan bu mümkün olamıyordu. Gelenlerden bazıları Beyazıt bahçesindeki toplantıyı haber alır almaz gazeteden uzaklaşmışlardı.

...Saat 10.30'da **Tan** gazetesinin ve matbaasının tahribi tamamıyla bitmişti. Artık burada gazete çıkarılamayacağı kanaati hasıl olduktan sonra, gençler, köprüyü geçerek, Beyoğlu'ndaki Rus Sefarethanesi'nin Tünel'e bakan köşesindeki sokak içinde faaliyette bulunan **Yeni Dünya** gazetesine doğru yürüyüşe geçtiler. Burada **Yeni Dünya**'dan başka **La Turquie** isimli Fransızca bir gazete daha yayınlanıyordu. Bunlar da **Tan** gazetesinin neşriyatına muvazi olarak komünizmi benimseyen yazılar neşrediyorlardı. (...) Birkaç dakika içinde bu matbaa da yerle bir edildi. Makineler, mobilyalar, kitaplar, gazeteler, araşivler sokaklara dökülmüş, parça parça edilmişti. Bu arada Tünel'de sol neşriyata ait kitaplar satan Berrak Kitabevi de tahrip edilerek ticaret hayatından silinmişti." [35a]

(35a) Tekin Erer: *Basında Kavgalar*, İst. 1965, s. 172 vd.

Olayın perde arkasını da o dönemin Sıkıyönetim Savcısı Kâzım Alöç'ün "İfşa Ediyorum" başlıklı yazı dizisinin ilk bölümünden izleyelim (**Yeni Gazete**, 13 Nisan 1967):

"Üniversite gençliğini Bâbıâli'de nümayişe sevkeden 8 kişi, İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde siyasî polis tarafından nezaret altına alınmıştı. Müdüriyet bunu derhal Sıkıyönetim Komutanlığı'na bildirdi ve Komutanlık adına sanıkları sorguya çekmek için hemen, Emniyet Müdürlüğü'ne geldim.

Emniyet Müdürü Ahmet Demir de Siyasî Kısım Müdürü'nün odasındaydı. Konuşurken, bir ara kapısı açık olan yardımcılar odasındaki durum gözüme ilişti. Sanık gençler, başta Ali ihsan Göğüş olduğu halde, ayakta sıralanmışlardı. Onların karşısında pek mültefit görünüşlü biri de, tabakasını uzatmış, sanık gençlere sigara ikram ediyor, hatırlarını soruyordu.

Onun bu hali pek garibime gitmişti. Emniyet Müdürü'ne sordum:

-Beyefendi kimdir bu zat?

-Kâzım Bey, bu zat Halk Partisi Müfettişi Alaaddin Tiritoğlu, diye cevap verdi.

-Peki nasıl olur, Sıkıyönetim bölgesinde asayişi bozan, tahribata kadar giden olayda bu çeşit fuzuli davranışlar, Sıkıyönetim Komutanlığı'nın otoritesini zedelemez mi? İleride dedikodulara sebebiyet vermez mi?

Sayın Ahmet Demir'in bu işe canı sıkılmışa benziyordu:

- Haklısınız, dedi. Lâkin bir emrivaki ile karşılaştık.

Biraz sonra, sanıkların sorgusu başlamıştı ve bilhassa Ali İhsan Göğüş'ün **Tan** gazetesi'nin solcu tutumu ve komünistlerin burada kümelenip tahrikçilik yaptıklarını vukuflu bir konuşmayla belirtir-

ken onun tane tane anlattıkları dikkatimizi çekiyordu."

Ertesi günkü bütün gazetelerde Sıkıyönetim Komutanlığı'nın şu bildirisi yer alır:

"Dün 4.12.1945 Salı günü üniversite öğrencilerinin bir kısmı, iki matbaa ile birkaç kitabevine taarruz etmişler ve bu hareketlerine mani olmak isteyen hükümet ve inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir.

Bunlar hakkında derhal takibat ve tahkikata başlanmıştır. Bu çok müessif hadiseye katiyen müsamaha edilmeyecektir. Bu ve benzeri hareketlerin şiddetle karşılık göreceği ve bu gibi kitle toplantılarının yasak edilmiş bulunduğunu beyan ve ihtar ederim.

Sıkıyönetim Komutanı
Korgeneral
Asım Tınaztepe."

Ve bu olaydan dolayı cezalandırılanlar, Sertel'ler olacaktır:

Sabiha Sertel, **Roman Gibi** adıyla yayımlanan anılarında İstanbul Valisi Lütfü Kırdar'a saldırı yapılacağını bildirdikleri halde hiçbir önlem alınmadığını, üstelik Moda'daki evlerinin karşısında bulunan otele yerleşen polislerin kendilerini göz hapsine aldığını yazar.

Sertel'ler 7 Şubat 1946 akşamı Emniyet Müdürlüğü'ne, ertesi gün de Sultanahmet Cezaevi'ne gönderilirler. Dönemin ünlü savcısı Hicabi Dinç, iki dava açmıştır: **Tan**'ın 12 Kasım ve 1 Aralık 1945 günlü sayılarında çıkan Zekeriya Sertel imzalı, "Vatandaş Nasıl Hesap Sorar?" ve "Millet Önünde Hesaplaşmak İstiyoruz" başlıklı yazılardan dolayı İstanbul Asliye 2. Ceza Mahkemesi'nde, "TBMM'nin, Bakanlar Kurulu'nun ve resmî heyetlerle devlet memurlarının şeref ve haysiyetlerini bozmak" suçlamasıyla... **Tan**'ın 22 Ağustos, 3 Eylül ve 5 Eylül 1945 günlü sayılarında sırasıyla Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykut imzalarıyla çıkan üç yazı için de İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nde, TBMM'nin ve hükümetin manevi şahsiyetini tahkir edildiği gerekçesiyle... Bu ya-

zıların başlıkları sırasıyla şöyledir: "Hükümet ve Meclisten Bir Şey Bekleyebilir miyiz?", "Muvafakatin Feryadı", "Münevver Sınıfının Tarihî Rolü".

Salim Başol başkanlığındaki 2. Ağır Ceza Mahkemesi, **Tan** gazetesinin yazarlarıyla sorumlu müdürünü mahkûm eder. Cezaevinde dört ay kalırlar ve Yargıtay'ın mahkûmiyet kararını onaylamaması üzerine örgürlüklerine kavuşurlar. Ancak, sesleri çıkarmamaya, yazı yazmamaya mahkûm edilmişlerdir. (Bu yüzden, davalarının aklanmayla sonuçlandığını ve savunmalarını kamuoyuna duyurabilmek için **Davamız ve Müdafaamız** adlı bir kitapçık yayımlamak gereğini duyarlar.) Sabahattin Ali öldürülmüştür, Nâzım Hikmet cezaevindedir, kendileri polis takibindedir, ülkedeki bütün solcular baskı altındadır. Demokrat iktidara gelmesi hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Sertel'ler 1950 Eylül'nde Türkiye'den ayrılmak zorunda kalırlar.

Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım** adıyla yayımlanan anılarında şunları yazıyor:

"Hükümet, olaydan önce olduğu gibi, olaydan sonra da bu cinayeti (Tan Matbaası'nın kırılıp dökülmesi) işleyenlere karşı hiçbir harekette bulunmadı. Güpegündüz bir matbaayı yıkan bu faşist gençlerden hiç kimse tutuklanıp mahkemeye verilmedi.

...Şu garip olaya bakın ki, bu 4 Aralık 1945 olayından birkaç ay sonra, İstanbul'da eski kitaplar satan Sahaflar'dan aldığım bir kitabın içinden şöyle bir kâğıt çıktı. Bu bir mektup müsveddesiydi. Başbakan Saraçoğlu'na hitaben yazılmıştı:

'Beyefendi, emrinizi yerine getirdim. Şimdi mükâfatımı bekliyorum.' İmza: Yaşar Çimen...

Bu Yaşar Çimen, Bâbıâli'de İtalyan faşizminin propagandasını yapan bir tipti. O günkü gösterilerde elinde balyozla gençlerin önüne geçerek onları kışkırttığı görülmüştü. Demek ki, Başkaban'ın kullandığı adamlardan biri oydu. Görevini yapmış, şimdi ödülünü istiyordu."

Zekeriya Sertel, Tan Olayı'ndan sonra evlerine gelip gitmeye başlayan ve Adnan Menderes'le Tevfik Rüştü Aras'ın yeğenleri olan Özdemir adlı gencin polise hizmet ettiğinin Yassıada duruşmaları sırasında ortaya çıktığını da belirtiyor: "1945'ten beri, yani bizim eve devama başladığından beri polis emrinde çalıştığını itiraf etti. Polisin aramıza soktuğu casusun o olduğu anlaşıldı. Doğrusu çok ustaca çalışmış, hiçbirimizde ufak bir şüphe uyandırmamıştı. Rolünü iyi oynamıştı."

SAVAŞ SONRASINDAKİ GELİŞMELER

1946'da tek dereceli seçim öngören Seçim Kanunu kabul edildi. 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu, sınıfsal amaçlı dernek ve parti kurulmasına olanak verecek yönde değiştirildi. 13 Haziranda da Matbaa Kanunu'nun hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. maddesinde değişiklik yapıldı. Artık "suçun gerektirdiği cezanın yanı sıra, gazete ya da dergi **mahkeme tarafından** bir aydan iki yıla kadar kapatılabilir"di.

24 Temmuz günü hükümet, sıkıyönetimin "delalet ve kararı ile", **seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve memleketin huzurunu sarsıcı her türlü neşriyat**'ı yasakladı. "Bu, aynı zamanda, çoktan beri varlığı bile unutulmuş olan sıkıyönetimin hâlâ yürürlükte olduğunu hatırlatan bir karar olmuştu."[36].

16 Aralıkta Sıkıyönetim Komutanlığı, Cemiyetler Kanunu'ndaki değişiklikten yararlanarak kurulmuş olan partilerle sol ve sağ gazeteleri, dergileri kapattı. Yayımlanan "tebliğ" aynen şöyledi:

"Sıkıyönetim bölgesi içinde genel güveni sağlamak görev ve sorumluluğu altında bulunan komutanlık, hududu içindeki illerde aşağıdaki tedbirlerin alınmasına lüzum görmüştür.

(36) Tırnak içindeki açıklamalar, iktidar partisinin ileri gelenlerinden Hilmi Uran'ın kitabından alındı: *Hatıralarım*, Ank. 1959, s. 459, 464.

1. Mahkûm komünistler veya müfrit komünist mefkûreli kimseler tarafından örtülü bir şekil altında kurularak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmaya çalıştıkları anlaşılan Türkiye Sosyalist Ekmekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi merkez ve şubeleri ve mevcut sendikalardan bu partiler veya onlardan aldıkları direktifle hareket eden kimseler tarafından kurulan ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare edilenler ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir.

2. Bu partilerin fikirlerini yayan **Sendika**, **Ses**, **Nor Or**, **Gün Yığın** ve **Dost** gazete ve dergileri ve bunların matbaaları kapatılmıştır.

3. 9 Aralık 1946 tarihli nüshasında belirtmiş olduğu veçhile memleketin siyasi ve hukuki nizamını bozma yolunda propaganda yapan **Yarın** gazetesi ve matbaası dört ay için kapatılmıştır.

4. İrticai mahiyette yaydığı fikirlerle emniyet bakımından zararlı görülen **Büyük Doğu** dergisi ve matbaası dört ay için kapatılmıştır.

5. Komünist propagandasını taşıyan her türlü yazının sıkıyönetim hududu dahilindeki illere girmesi ve bu illerde basılıp satılması yasaktır. 16.12.1946

Sıkıyönetim K. Korg.
Asım Tınaztepe"

Özgür basından yana gazeteciler, o yıl 4 Ocak günü Ankara'da toplanan Basın Birliği genel kongresinde tepkilerini, Birliğin yedi yıldan beri genel başkanı ve aynı zamanda tek parti yayın organı olan **Ulus**'un başyazarı Falih Rıfkı Atay yerine Hüseyin Cahit Yalçın'ı genel başkanlığa seçmekle gösterdiler. Bu seçim dolayısıyla öfkeye kapılan ve meslektaşlarını suçlayan Atay'ın mahkemeye verilmesi ve Birlik'ten uzaklaştırılması yönünde girişimler başladı. Tek parti iktidarı, çıkar yolu Basın Birliği'ni tek maddelik bir kanunla

ortadan kaldırmakta buldu. Bunun üzerine 10 Haziran 1946'da Gazeteciler Cemiyeti kuruldu, başkanlığına Sedat Simavi getirildi. Sedat Simavi, meslektaşlarına şöyle sesleniyordu[37]:

"Gazeteciler Cemiyeti'nin kuruluşu, düşünce ve ifade hürriyetlerine, basın camiasında çalışanların sosyal teminatlarına giden yolda atılmış bir ileri adımdır. Bu başarı ile her şey tamamlanmış değildir. (...) Tek parti nizamları ve bunları mesnet edinmiş anti-demokratik kanunlar, anlayışlar mevcudiyetlerini devam ettirmektedir."

Basın özgürlüğünün sağlanması savaşımı, bu tarihten sonra daha da hızlandı. Bir örnek olarak, Gazeteciler Cemiyeti'nin (ilk) sansürün kalkışının 40. yıldönümü dolayısıyla "Gazeteciler Günü" ilan edip ilk kez kutladığı 24 Temmuz 1948'de siyasal partilerin başkanlarına ve Bakanlar Kurulu üyelerine gönderilen telgraftan birkaç cümle aktaralım[38]:

"Gazeteciler Cemiyeti, Matbuat Kanunu'nda basın hürriyetini takyid eden ve baltalayan maddelerin hâlâ mevcut olduğunu görmekten müteessirdir. Matbuat Kanunu'nun bugünkü ihtiyaçlara ve bilhassa İkinci Dünya Harbi'nden sonra her tarafta daha çok yerleşen ve yayılan demokrasi esaslarına uymadığı açık bir hakikattir. Bu kanun Türk basınına hürriyet vermek için değil, belki basını ve onunla beraber bütün yayınlarını tam bir inzibat altına alacak şekilde hazırlanmış, basın hürriyetini tahdit eden birçok hükümler ile kuvvetlendirilmiş, basın suçları için adeta meşhut suçlara benzer bir muhakeme usulü konmuş, cevap hakkı bir ceza mahiyetine sokulmuştur. (...) Bu kanunun, Türk basınına Anayasa'nın bahşettiği hürriyeti temin edecek ve bütün aksaklıkları ortadan kaldıracak şekilde düzeltilmesi için bir an evvel lâzım gelen teşebbüslere geçilmesine..."

Basın üzerindeki sansür, savaş sonrasında dünyadaki geliş-

(37) Vedii Evsal, agy, s. 79-83.
(38) Agy, s. 90-91.

melerle ilgilenmeye başlamış olan dış çevrelerden de tepki görüyordu. Amerika Gazete Basımcıları Derneği Başkanı Wilbur Forrest, yirmi üç ülkede haberleşme özgürlüğünün kayıt altına alındığını ve Türkiye'nin bu ülkeler arasında bulunduğunu söylüyor; **New York Times**'da yayımlanan haberlerinde muhalif milletvekillerinin hükümeti eleştiren demecine yer verdikleri için İstanbul'da iki gazetenin hükümetçe kapatıldığını ve seçimlerin demokratik olmadığını bildiriyordu. Bunlar hükümeti rahatsız ettiği için Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Mümtaz Ökmen, Anadolu Ajansı'na demeç vererek bunları yalanlamak gereksinimi duymuştu[39].

Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi değiştirilmiş olmakla birlikte, basın, özellikle hükümeti eleştiren, muhalefet yapan gazeteciler baskı altındaydı. Birkaç örnek:

* Eskişehir'de günlük **Söz Milletin** gazetesini yayımlayan Recep Bilginer, 1947'de tutuklandı. Ancak üç ay sonra, açılan davanın aklanmayla sonuçlanması üzerine özgürlüğüne kavuştu[40].

* **Beşer** adlı derginin ilk sayısı çıkar çıkmaz toplatıldı. Birkaç yazıdan dolayı dava açıldı[41].

* 25 Kasım 1946'da yayımlanan haftalık mizah dergisi **Marko** Paşa'nın serüveni, bir bakıma 1946 sonrasının basınıyla hükümet arasındaki ilişkileri özetler niteliktedir. CHP iktidarına yönelik sert yergi yazıları yayımlayan, özellikle Türkiye-ABD ilişkileri, antidemokratik kanunlar, karaborsa, enflasyon vb. sorunlar üzerinde duran dergi, birçok kez kovuşturmaya uğradı. Sahip ve yazarları Aziz Nesin, Sabahattin Ali, Rıfat Ilgaz ve Mustafa Uykusuz tutuklandılar, mahkûm edildiler. Meclis'te sıkıyönetimin uzatılması görüşülürken (4 Aralık 1946) **Marko Paşa**'dan da söz edildi, "sıkı tedbir" alınmasını isteyenler oldu... Dergi, sırasıyla şu adlarla yayımlandı: **Marko Paşa, Merhum Paşa, Marko Paşa, Başdan, Marko Paşa,**

(39) *Akşam*, 1 Mayıs 1947.
(40) Bkz. Recep Bilginer: *Hapisliğim*, İst. 1981.
(41) A.Nesimi, agy, s. 236-237.

Yedi Sekiz (Hasan) Paşa, Hür Marko Paşa, Bizim Paşa, Ali Baba, Öküz Mehmet Paşa, Hür Marko Paşa, Medet.

* Genelkurmay Başkanı, 1948'e girerken Cumhurbaşkanı'na gönderdiği yılbaşı tebriki telgrafında "sonsuz" bağlılığını belirttiği için **Yeni Sabah**'ta eleştirilmişti. Gazete böyle bir davranışı, tek parti yönetimi döneminde olduğu gibi, bir kişiye değil, ülkeye bağlılığı gerektiren demokrasi ilkelerine aykırı buluyordu. **Yeni Sabah** bir süre kapatıldı[42].

BİR DÖNEM SONA ERERKEN

1947'de, devletçe yayımlanmış kimi kitapların sakıncalı bulunduğu, resmi okullardan ve kütüphanelerden kaldırıldığı yeni bir döneme geçildi. İktidar partisi içinde sağa açık, sola kapalı ilginç bir liberalleşme başlamıştı. Bu sıralarda CHP milletvekili Fahri Kurtuluş, Rus yazarı Lermontov'un birkaç yıl önce Türkçeye **Vadim** adıyla çevrilen kitabındaki Türklerle ilgili kimi bölümlerin çıkarılması için TBMM'ne bir önerge verdi. Ayrıca sansürden geçmiş, sinemalarda gösterilmekte olan bir İngiliz filmini de komünizm propagandası yapmakla suçladı. Sansür tarihine geçecek ilginç bir girişimdi bu... **Cumhuriyet** başyazarı Nadir Nadi, bu düşünceye, bu girişime karşı çıkınca, sözü geçen milletvekiliyle **Cumhuriyet** gazetesi birbirini suçlayan yayınlar yaptılar, karşılıklı davalar açtılar. Sonunda **Cumhuriyet** aklandı, Fahri Kurtuluş siyasal yaşamdan çekildi[43].

1948'de hükümet, Matbuat Kanunu'ndaki antidemokratik hükümleri değiştireceğini açıkladı. Gazeteciler Cemiyeti'nde kurulan Enis Tahsin Til, Refik Halid Karay, Cihad Baban, Mehmet Ali Sebük vb. gazeteci ve hukukçulardan oluşan komisyon, hükümete yapılması gereken değişiklerle ilgili bir rapor verdi.

(42) *Kudret*, 4 Ocak 1948; K. Karpat, agy, s. 213.
(43) Nadir Nadi, agy, s. 244-246.

1949'da Adalet Bakanlığı'nda yeni bir Basın Kanunu hazırlandı. O tarihte Bakanlık görevlilerinden olan ve tasarıyı kotaran komisyonda yer alan Prof.Dr. Reşat D.Tesal'a göre bu tasarı "gerçekten demokratik nitelikli"ydi[44]. Basın ise bunu şiddetle eleştirdi. Mehmet Ali Sebük, Gazeteciler Cemiyeti'ne verdiği 18 Şubat 1950 tarihli raporda[45], "Memleketimizde böyle bir kanuna hiç de lüzum ve zaruret yoktur. Mutlaka bir kanun bulunması matlûp ise (...) demokratik bir zihniyetle hazırlanması gerekir" diyor; **Vatan**'daki yazısında[46] ise "Matbuat Kanunu da bir mesleki bir kanundur. Onu ancak meslekten anlayanlar vücuda getirebilir. (...) Aksi takdirde, fikir ve yazı hürriyetlerinin elindeki kelepçe ve ayağındaki zincir, daha uzun müddet devam edip gidecektir," sonucuna varıyordu. **Hafta** dergisini çıkaran Tahsin Demiray'a göre, bu "susturma, sindirme tasarısı" idi[47].

Tasarı TBMM'ne gönderilmeden 14 Mayıs 1950 seçimleri yapıldı ve Demokrat Parti iktidara geldi.

(44) Prof.Dr. Reşat D. Tesal: "Bir Basın Yasası Denemesinin Öyküsü", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1982.
(45) Mehmet Ali Sebük'ten sağlanmıştır.
(46) "Matbuata Boyunduruk", *Vatan*, 1 Mart 1950.
(47) Tahsin Demiray: *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları*, İst. 1955, s. 99-101.

Dokuzuncu Bölüm

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelen Demokrat Parti (DP), basın özgürlüğünü sağlamayı da programına aldığından, tek parti döneminde sürekli baskı altında yaşayan basından geniş destek görmüştü. Yeni Basın Kanunu, daha önceki çalışmalardan yararlanılarak hızla hazırlandı ve 15 Temmuz 1950'de TBMM'de kabul edildi; 21 Temmuz 1950'de yürürlüğe girdi. Sonradan birçok maddesi antidemokratik yönde değiştirilen kanun, bugün de yürürlüktedir.

Basın Kanunu, 1931 Matbuat Kanunu'nun hükümete tanıdığı yetkileri kaldırdı. Artık gazete çıkarmak için izin almak gerekmiyordu; bildirimde bulunmak yeterliydi. Basın suçları "Toplu Basın Mahkemeleri"nde yargılanıyor ve bu basın için bir güvence niteliği taşıyordu. Gazete sahipleri, yayımlanan yazılardan dolayı ceza sorumluluğu taşımıyorlardı. Buna karşılık yazıişleri müdürleri, yazarla birlikte sorumluluk ve hapis tehdidi altındaydı. Öte yandan 1931 Matbuat Kanunu'ndaki 51. madde "demokratikleştirilerek" 31. madde olarak alınmış ve yurt dışında basılan yayınların Bakanlar Kurulu kararıyla sansür edilebilmesi öngörülmüştü.

Basınla hükümet arasındaki iyi ilişkiler iki yıl kadar sürdü. Bu arada basın çalışanlarına birtakım haklar sağlayan bir yasa çıkarıldı: 13 Haziran 1952 tarihli "Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetleri Düzenleyen Kanun".

Gazete ve dergilerde Demokrat Parti iktidarının 'icraat'ına yö-

nelik eleştiriler yer almaya başlayınca, DP ilerigelenleriyle basın arasında gerginlik başgösterdi. Gerçekte bu iktidarın da eleştiriye hoşgörüsü olmadığı 1951 yılında belli olmuş; **Vur Abasıza** adlı mizah dergisini yayımlayan Samim Akay birkaç kez tutuklanmış; 2 yıl 11 ay hapis cezasına çarptırılmıştı (bu nedenle dergi düzensiz aralıklarla, "Sahibi hapishanede olmadığı zamanlar çıkar" üstbaşlığıyla yayımlandı; kimi sütunlarını boş bırakmak durumunda kaldı).

Basın Kanunu'nun çıktığı günlerde hükümetçe Kore'ye asker gönderme kararı alınması üzerine Barışseverler Derneği'nin yayımladığı, bu kararın Anayasa'ya aykırı olduğu görüşüne yer veren bildiri dolayısıyla da kimi yazarlarla derneğin kurucuları, üyeleri askeri mahkemelere gönderilmiş, tutuklanmış, cezalandırılmışlardı.

13 Şubat 1953'te Basın Kanunu'nun 36. maddesi değiştirilerek basın yoluyla işlenen hiçbir suçtan dolayı hiçbir sivilin askeri mahkemede yargılanamayacağı ilkesi getirildi[1].

Vatan başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın 22 Kasım 1952'de Malatya'da suikasta uğramasında[2] Menderes'in rolü olduğu öne sürülmüştür. Mehmet Ali Sebük şunları söylüyor[3] : "Ahmet Emin Yalman, Menderes aleyhinde yazmaya başlayınca Necip Fazıl'ı Ankara'ya çağırdılar, hukuk dışı bir davranışa sokmak istediler. Gözümün önünde Samet Ağaoğlu, ona 170 bin lira verdi. Daha sonra **Büyük Doğu**'da Ahmet Emin dinsiz imansızdır diye bir kampanya başladı. Yaza yaza Malatya Suikastı'nı yarattılar. Ahmet Emin beş kurşun yedi, tesadüfen kurtuldu. Menderes'in haberi vardı." Yalman ise böyle bir olasılıktan söz etmez. Üstelik, bu suikastın "çok hayırlı bir neticesi olduğunu" öne sürer: "Memlekette geriliğekarşı bir milli cephe kurmak ve milli menfaatlere elbirliğiyle bekçilik ve hizmet etmek yolunda bir istidat ve imkân yarattı. Bu da her şeyden

(1) Bkz. Faik Muzaffer Amaç: "25 Yıl Önce Meclis'te...", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1978.
(2) Ahmet Emin Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. IV, İst. (1971), s. 277-298.
(3) Alpay Kabacalı: "Adalet Reformu Diye Diye", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1990.

evvel basınla hükümet arasındaki sıkı işbirliği manzarasını aldı," der[4].

Bu ikinci balayı da uzun sürmedi. 1953'ün sonlarında, basınla iktidar arasında ciddi bir gerginlik ortaya çıkıp da basın özgürlüğünün sınırlanması eğilimi başlayınca, DP listesinden bağımsız milletvekili seçilen Nadir Nadi **Cumhuriyet**'te bir başyazı yazmak gereği duydu. Şöyle diyordu[5]: "Yeryüzünde hem demokrasi yapmak, hem de iktidarı incitmeyen bir basın rejimini kurmak bu güne kadar hiçbir millete nasip olmamıştır. Hür basının zararlarını önlemek uğruna göze alınan her tedbir, sonunda mutlaka o basından beklenen faydaları da silip süpürmüş, yani hürriyeti yok etmiştir."

1954 seçimleri öncesinde, 9 Mart 1954'te "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun" kabul edildi. 1956'da adı biraz değiştirilerek daha da sıkılaştırılan ve basın özgürlüğünü önemli ölçüde zedeleyen bu kanundan biraz aşağıda söz edeceğiz. Kanun, aynı zamanda "ispat hakkı" tartışmalarını başlattı. Tasarı görüşülürken, Adalet Komisyonu Başkanı Halil Özyörük, hakaret davalarında bakanlar ve bazı yüksek memurlar için "ispat hakkına cevaz olamayacağını" öne sürmüş; o arada yazıişleri müdürlerini "baldırıçıplaklar" diye nitelemiş; bu da gazetelerde protesto yazılarının yayımlanmasına yol açmıştı[6].

Başbakan Adnan Menderes, Meclis'te tasarıyı savunurken bir olaydan söz etti: **Yeni Sabah** gazetesi hükümete telgraf çekerek hükümeti suç oluşturacak birtakım olaylar düzenlemekle suçlamış; önlem aldıklarını, gerekirse silahlı savunmaya başvuracaklarını bildirmişti. Bu hükümete hakaret sayılarak doğrudan doğruya savcılıkça kovuşturma açılıp mahkemeye başvurulmuştu. Emin Karakuş, olayın içyüzünü ve gelişmeleri şöyle anlatıyor[7]:

(4) A.E.Yalman, agy, s. 298.

(5) Nadir Nadi: "Hangi Basın Rejimi?", *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1953.

(6) Ndir Nadi: *Olur Şey Değil*, İst. 1981, s.112; Emin Karakuş, *İşte Ankara*'da (İst.1977, s 232 vd.) bu yasayla ilgili Meclis görüşmelerinden söz ettmekte, ancak yanılarak "Basın Kanunu değişikliği" demektedir.

(7) Emin Karakuş, agy, s.234.

"O günlerde Başbakanla **Yeni Sabah** gazetesi sahibi Safa Kılıçlıoğlu'nun arası iyi değildi. Kılıçlıoğlu, hükümet tarafından sivil memurlara izlettiriliyordu. Bütün bunları gazetesinde yayımlayarak, şahsına ve matbaasına bir saldırı yapılacak olursa buna silahla karşı koyacağını bildirmekteydi. Davanın açık yapılması karşısında, hükümetin **Yeni Sabah** gazetesi sahibine karşı ne gibi tertipler içinde olduğunu belgelerle ortaya dökecekti. Davalı vekili bunu istediği halde mahkeme reddetti."

1954 seçimlerinden sonra 'muhalif' basındaki eleştiriler yoğunlaşırken basın davalarının sayısı da hızla arttı. Özellikle CHP organı **Ulus** ve Nihat Erim'in çıkardığı **Halkçı** gazetelerinin yazarlarıyla Metin Toker'in **Akis**'i için çok sayıda dava açıldı. Şinasi Nahit Berker, Metin Toker, Ülkü Arman, Nihat Subaşı, Fethi Giray, Beyhan Cenkçi, Kurtul Altuğ, Yusuf Ziya Ademhan ve daha birçok gazeteci basın suçlarından mahkûm edildiler. "Bütün şimşekler muhalif gazeteciler üzerine yağıyor, İstanbul'da, Ankara'da, İzmir'de uzaktan yakından biraz dili sürçen gazeteci, kendisini cezaevinde buluyordu." "Bu arada Demokrat Parti'yi tutan gazetelerden birinin yazıişleri müdürü de hapse girdi. Girmesiyle sağlık durumu ileri sürülerek, hastaneye nakledilmesi bir oldu. Bu gazeteciye hemen dekanın odası ayrıldı. Özel bir telefon çekildi.(...) Bazı akşamlar hastaneden çıkıp evine gittiği, sabahın erken saatlerinde yine hastaneye geldiği de duyuldu."[8].

Ve davalar birbirini izledi: **Dünya** gazetesi yazarlarından Bedii Faik tutuklandı, başka bir davadan dolayı **Dünya**'nın yazıişleri müdürü Ali İhsan Göğüş 12 ay hapse mahkûm edildi. **Yeni Sabah** sahibi Safa Kılıçlıoğlu, yukarıda sözü edilen telgrafından dolayı 6 ay hapis cezasına çarptırıldı, karar temyiz edildi.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın **Halkçı** gazetesindeki makalelerinde Başbakana hakaret ettiği gerekçesiyle verilen 26 ay 20 günlük hapis cezası Yargıtay'ca onaylandı. Yalçın, sekseninci yaş gününü

(8) Emin Karakuş, agy, s.261.

hapishanede kutladı. Cezaevinde hastalanan Hüseyin Cahit Yalçın, 27 gün sonra olağanüstü önlemlerle hastaneye kaldırıldı. Yurt içinden ve dışından gelen büyük baskılar sonucu, 108 gün sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar, yasanın verdiği yetkiye dayanarak hapis cezasını kaldırdı[9]. Menderes de **Halkçı** gazetesine açtığı, toplamı 100 bin lirayı bulan tazminat davalarından vazgeçti.

Yine o günlerde, Cumhuriyetçi Millet Partisi yöneticilerinden emekli general Sadık Aldoğan, bir yazısından dolayı mahkûm edilerek **Millet** gazetesi yazıişleri müdürü Hüsnü Zeki Söylemezoğlu'yla birlikte cezaevine konuldu.

Ulus, **Yeni Ulus** ve **Halkçı** gazetelerinde sorumlu müdürlük yapan Cemal Sağlam hakkında 69 dava açıldı. Sağlam'a verilen en ağır ceza, 5 yıl 5 ay 10 gün ağır hapis ve 10888 lira para cezasıydı (23 Eylül 1954). Sonradan bu dava kaldırıldı. Öldüğü gün, 20 Ekim 1955'te Ankara adliyesinde duruşması vardı; ölümünden iki saat sonra mübaşir tarafından duruşmaya çağrıldı[10].

6-7 EYLÜL OLAYLARINDAN SONRAKİ BASIN SANSÜRÜ

6 Eylül 1955 günü başlayıp 7 Eylül sabahına kadar süren, İstanbul ve İzmir'de azınlıktaki vatandaşlara ait dükkanların, kiliselerin yakılıp yıkılması, yağmalanmasıyla sonuçlanan barbarlık olayları, o dönemi yaşayanların belirttiklerine göre, Demokrat Parti'nin başlattığı bir gösterinin denetim altına alınamamasından kaynaklanmaktadır. Görünüşte Selanik'te Atatürk'ün oturduğu eve ve Türkiye konsolosluğuna bomba atılmasını protesto etmek amacıyla düzenlenmişti bu gösteriler. Gerçekte ise, Demokrat Parti'nin iç ve dış politikada tam bir iflasın eşeğinde bulunması nedeniyle hem halkı avutmak, hem de Londra'da Kıbrıs konusunda görüşmeler yapan Fatin Rüştü Zorlu'ya bir çeşit destek vermek amacıyla başlatılmıştı. Olaylar ordudan yardım istenerek önlenebildi ve sabaha

(9) *Cumhuriyet*, 19 Mart 1955.
(10) Dr. Nezih Sağlam: *Cemal Sağlam*, İzmir 1956, s. 10-11, 27-28.

karşı sıkıyönetim ilan edildi. İstanbul'da bulunan Menderes ile öteki sorumlular, Vilayet'te toplanarak sıkıyönetim kararı aldıktan sonra 7 Eylül tarihli gazeteleri getirterek sansür ettiler[11]. Yeniden matris ve kalıp hazırlamak uzun süreceği için, gazetelerin sansür edilen başlıkları ezip okunmaz duruma getirdikleri görülmektedir.

Türkiye'nin dış dünyadaki saygınlığını zedeleyen ve içte DP iktidarına karşı güvensizlik yaratan olayların sorumlusu olarak, gösteri ve yağma ile hiçbir ilişkisi bulunmayan solcular, bir de Kıbrıs Türktür Derneği yöneticileri tutuklandı.

Sıkıyönetim aracılığıyla basına sansür uygulandı[12].

Sıkıyönetim Komutanı Nurettin Aknoz, 10 Eylül günü Harbiye'de düzenlediği basın toplantısında, basına konan yasakları açıkladı:

"- Halkı heyecanlandıracak haberlerin yayımlanması yasaktır. Meclis'teki görüşmeler halkı heyecanlandırabilirse yazılmayacaktır.

- Hükümeti tenkid etmek yasaktır.

-Hükümetin çalışmalarını etkileyecek biçimde yazılar yasaktır.

-Sıkıyönetimin çalışmalarıyla ilgili haberler yasaktır.

- NATO devletleriyle ilgili haberler yasaktır.

- Darlık, kıtlık ve yokluk haberleri yazılmayacaktır (örneğin ekmek almak için fırınların önünde sıra bekleyenlerin resmini koyamazsınız).

-6 Eylül olaylarını komünistlerden başkasının yaptığı yolunda yazı ve yorumlar yasaktır.

-6 Eylül olayları ile ilgili haber ve resimler yasaktır.

(11) Sn. Vedii Evsal'dan alınan bilgi.

(12) Bu konuya ilişkin örnekler Hıfzı Topuz'un *100 Soruda Türk Basın Tarihi*'nden (İst. 1973, s. 195-197) alınmıştır.

- Magazin sayfalarında da halkı heyecanlandıracak resim ve yazılar yasaktır. Çıplak kadın resmi basmak da yasaktır.

- İkinci baskı yapmak yasaktır."

Sonraki günlerde sıkıyönetim, gazetelere telefonla başka yasaklama kararlarını bildirdi:

"- Kıbrıs'taki olaylarla ilgili haber vermek, resim basmek yasaktır (12Eylül).

- Öğrenci birlikleri ve başka dernekler hakkında yapılan kovuşturmalarla ilgili haber basılamaz (12 Eylül).

- Heyecan verici cinayet haberlerinin geniş biçimde yazılması yasaktır (17 Eylül).

- Sıkıyönetim mahkemeleriyle ilgili haberler basılamaz (17 Eylül).

- Bugün **Hürriyet** gazetesinde tahrip edilmiş dükkanların sayısı çıkmıştır; iktibas edilmesi yasaktır (17 Eylül).

- Beşiktaş'ta bir çuval içinde iki yanık ceset bulunmuştur; yazılması yasaktır (29 Eylül)."

Radyoda, gazetelerde yayımlanan sıkıyönetim bildirilerinden biri şöyleydi:

"1. Bazı muzır şahısların kulaktan kulağa yaymaya çalıştırları kışkırtıcı haberler işitmekteyim.

2. Komşumuz ve müttefikimiz Yunanistan'ın bazı bölgelerinde Türklere zulüm yapıldığına dair haberler hakımızın huzurunu kaçırmak ve asayişi bozmak için kasten yayılmaktadır.

3. Sayın halkımızın bu ve emsali haberlere itibar etmemelerini, bu gibi şahısları en yakın karakola bildirmelerini rica ederim.

Korg. Nurettin Aknoz
Örfi İdare Kumandanı"

19 Eylül 1955'te **Ulus** gazetesi, İsmet İnönü'nün "Çetin Bir İmtihan" başlıklı makalesini yayımladı. CHP Genel Başkanı şöyle diyordu: "Bizce Meclis tekrar toplanmalıdır. Vaziyetin fevkalâde nezaketi sebebiyle Büyük Meclisin bu ay nihayetinde meseleyi tekrar tetkik etmesi lazımdır. iktidar grubunun bu mevzuu düşünmesini dileriz. İcra Vekillleri sık sık değişiyor. Meclis'in murakabesi (denetimi) fiilen kesilmiştir. Örfi İdarenin temas ettiği mercilerin mütemadiyen değişmesi umumi dikkatten uzak kalamaz. Bugünkü hükümet Büyük Meclise hesap vermek durumunda olarak ayrılmıştır. Büyük Meclis hakikatleri bekliyor."

Ertesi gün Örfi İdare Kumandanı Korgeneral Nurettin Aknoz imzasıyla şu bildiri yayımlandı:

"1. **Ulus** gazetesi 19 Eylül 1955'te 'Çetin Bir İmtihan' başlığı altında yayınladığı bir makale ile Örfi İdare Kumandanlığının yasağına uymamıştır Bu sebeple **Ulus** gazetesinin basılmasını ve yayımlanmasını süresiz olarak men ettim.

2. 19 Eylül tarihli **Hürriyet** ve **Tercüman** gazeteleri **Ulus**'ta çıkan makaleyi iktibas ettikleri için Örfi İdare yasağına uymamışlardır. Bu sebepten **Hürriyet** ve **Tercüman** gazetelerinin basılmasını ve yayımlanmasını 15 gün men ettim.

3. 19 Eylül tarihli **Hergün** gazetesi 'Amerika'nın Bir Tavsiyesi ' başlıklı bir yazısı ile Örfi İrdare yasağına uymamıştır. Bu sebebten 15 gün süre ile basılmasını ve yayımlanmasını men ettim."

Ayhan Yetkiner, **Ulus**'un 31 gün kapalı kaldığını, açılınca "Türk Ordusu Ancak Vatann Hizmetindedir" başlıklı yazıdan dolayı yine kapatıldığını ve bu cezanın 32 gün sürdüğünü belirtiyor[13].

"Men ettim" sözüyle biten öteki sıkıyönetim bildirilerine göre, Ankara'da çıkan **Medeniyet** gazetesi "Batı Trakya Türkleri ve Acıklı Durumları" başlıklı makaleden dolayı süresiz (22 Eylül); 8 Aralık

(13) Vedii Evsal: *Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl*, İst. 1987, s. 98.

günlü **Dünya** gazetesi "Demokrat Parti Grubundaki Huzursuzluk Arttı", **Vatan** gazetesi "Bu Böyle Gidemez" başlıkları kışkırtıcı nitelikte görüldüğünden, 15'er gün süreyle kapatıldı. **Zafer** ve **İstanbul Ekspres** gazetelerinin yayını da bir süre yasaklandı[14].

BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜ SINIRLAYAN İKİ YASA

Dokuz ay süren sıkıyönetimin kalktığı gün, 7 Haziran 1956'da, TBMM basınla ilgili iki kanun tasarını ele aldı. Tasarı DP Meclis Grubu'nun 29 Mayıs günlü toplantısında görüşülmüş, o gün Menderes 1950 yılında basın özgürlüğünü sağlamakla büyük bir hata işlendiğini söylemişti[15].

Meclis'teki görüşmeler sırasında CHP'den İsmet İnönü, Hürriyet Partisi'nden Turan Güneş, Millet Partisi'nden Osman Bölükbaşı tasarıları eleştirdiler. Prof. Turan Güneş, "İngiltere'de kamu çıkarı açısından gazetecilere hakaret hakkı bile tanındığını, özel yaşamın da 'ispat hakkı' dışında bırakılmadığını ve her durumda kamu çıkarının esas alındığını anlattı"; her iki kanunun da Anayasaya aykırı olduğunu söyledi. "Bunlar şiddet kanunlarıdır. İktidar bir polis devleti olma yolundadır," dedi[16].

O gün kabul edilen, ertesi gün yürürlüğe giren 6733 sayılı yasa, Basın Kanunu'nun 4, 5, 7, 8, 13, 16, 17, 19, 25, 29, 30, 32, 34 ve 39. maddelerini değiştirdi. Bu değişikliklerle basın özgürlüğü sınırlanıyor; her türlü yoruma elverişli, dolaylı ve örtülü sansüre yönelik hükümler getiriliyordu.

Sorumlu müdür olabilmek için lise öğrenimi zorunlu kılınıyordu. Cevap ve düzeltme yazılarının yayımlanmasını zorlayıcı koşullar öngörülmüştü. "Kanun, nizamname veya resmi teşekküllerce ittihaz olunan karar gereğince gizli yapılan toplantılar"daki görüşme-

(14) Bu dönemdeki uygulamaların bir örneği olarak, birinci sayfadaki klişeden CHP Mecidiye Ocağı afişindeki kimi sözleri kazıyan 3 Mart 1956 günlü *Hürriyet*'i analım.
(15) E. Karakuş, agy, s. 311.
(16) E. Karakuş, agy, s. 368-370.

lerin, alınan kararların ya da gizli soruşturmaların ve aşamalarının, yargı mercilerinin görüşmelerinin yayımlanması yasaklanıyordu. T.Ceza Kanunu'nun 141-142. maddelerine ve aşağıda sözü edilecek yasaya göre mahkûmiyete karar verilirse, o yayın bir aydan üç aya kadar mahkeme kararıyla kapatılabilecekti. 32. madde, "Memleket ahlakını, aile nizamını bozacak veya cürüm işlemeye teşvik veya tahrik edecek şekilde heyecan uyandıracak tafsilat ile hakiki veya hayali vakıaları hikâye veya tasvir veya tersim edenler"i cezalandırıyordu. Yayınları, içeriğinden söz ederek satanlar da cezalandırılacaktı. Gazeteci sanıkların mahkûmiyetleri kesinleşmeden tutuklanmalarını engelleyen 39. madde hükmü de kaldırıldı.

1954'te çıkarılan "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun", kimi maddeleriyle birlikte adı da değiştirilerek, "Neşir Yoluyla veya Radyo ile yahut Toplantılarda İşlenen Bazı Cürümler Hakkında Kanun" adını aldı. Bu değişiklik de Basın Kanunu değişikliğiyle birlikte, 7 Haziran 1956'da kabul edildi, 8 Haziranda yürürlüğe girdi. Kanunun ilk üç maddesi şöyleydi:

"Madde 1 - Matbuat vasıtasıyla her ne suretle olursa olsun:

1. Namus, şeref, itibar veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarette bulunulması,

2. İtibar kıracak veya şöhret, meslek veya servete zarar verebilecek bir hususun isnat edilmesi,

3. Rıza hilafına hususi veya ailevi ahvalin işaa edilmesi veya teşhir olunması,

4. Yukardaki hal ve suretlerle tecavüz, hakaret, isnat, işaa veya teşhire maruz bırakılacağından bahsiyle tehditte bulunulması,

5. Kanunda tasrih edilen haller haricinde resmi sıfatı haiz olanları küçük düşürmeyi hedef tutan veya bunlar aleyhine istihkar ve istihfaf hissi telkin edebilecek yahut müphem ve suizannı davet ey-

liyebilecek mahiyette neşriyatta bulunulması,

Hallerinde fail 1 seneden 3 seneye kadar hapis ve (3000) liradan (10000) liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır.

Yukarda yazılı cürümler resmi sıfatı haiz olanlar aleyhinde sıfat ve hizmetlerinden dolayı işlendiğinde cürme mürettep olan ceza üçte birden yarıya kadar arttırılarak hükmolunur.

Madde 2 - 1'inci maddede yazılı cürümlerden dolayı takibat icrası şikâyete bağlı değildir. Ancak Cumhuriyet Müddeiumumisi tahkikata başlamazdan evvel mağdurun yazılı muvafakatini alır.

Hüküm katileşinceye kadar bu muvafakatin geri alınması halinde hukuku âmme davası sukut eder.

Resen takibi müstelzim olan veya takibi izin, muvafakat, talep veya müracaata tabi bulunan hakaret, sövme, tezlil, tezyif veya edebe ve hürmete münafi hareket suçları hakkında bu maddenin ikinci ve üçüncü fıkraları tatbik edilmez.

Madde 3 - Devletin siyasi ve mali itibarına dokunabilecek veya âmmenin telaş veya heyecanını mucip olabilecek yahut âmme nizamını veya halkın devlete karşı beslediği itimat ve emniyeti sarsabilecek veya her ne suretle olursa olsun âmmenin huzur ve sükûnunun bozulmasını tevlit edebilecek mahiyetteki yalan haber ve havadisleri yahut bu mahiyetteki vesikaları neşredenler veya bu şekilde yazı yazanlar yahut suiniyetle veya maksadı mahsusa müstenit olarak neşriyatta bulunanlar veya devletin veya hükümetin hariçteki itibar veya nüfuzunu kıracak şekilde asılsız, mübalagalı veya maksadı mahsusa müstenit haber, havadis veya malûmatı yabancı memleketlerde neşrettirenler veya bilerek neşrine sebebiyet verenler yahut resmi makam, merci, heyet, teşekkül veya resmi sıfatı haiz olanlar aleyhine tahrik edici mahiyette neşriyatta bulunanlar 1 seneden 3 seneye kadar hapis ve (10000) liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasıyla cezalandırılırlar.

Yazı, haber, havadis, resim ve vesikaların metin, muhteva veya

mahiyetlerinin tahrif veya tağyir edilerek neşri de aynı cezayı muciptir.

Âmmenin ihtiyaçları için zaruri sayılan maddelerin azalmasını veya fiyatlarının yükselip düşmesini tevlit edebilecek veya dahili emniyeti tehlikeye düşürebilecek yahut hükümet veya âmme işlerine müteallik kararları almaya salahiyetli diğer bütün resmi makam ve teşekküllere olan saygı ve itimadı sarsacak mahiyette yalan neşriyatta bulunanlar veya resmi makam ve mercilerle resmi sıfatı haiz olanların her türlü tasarruf, icraat veya muameleleri hakkında yalan haber ve havadis neşredenler veya bunlara müteallik haber, havadis yahut vakıanını tahrifi suretiyle neşriyatta bulunanlar birinci fıkrada yazılı ceza ile cezalandırılırlar.

Yukarki fıkralarda yazılı neşriyat, yalnız şahsın maddi veya manevi zararını mucip olabilecek mahiyette ise mağdurun şikâyeti üzerine faili üç aydan bir seneye kadar hapis ve (2000) liradan (10000) liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır.

Kanunda yazılı cürümleri nakil veya iktibas edenler, cürme mürettep ceza ile cezalandırılırlar."

27 Mayıs'tan sonra kurulan "Antidemokratik Yasaları Ayıklama Komisyonu", Basın Kanunu değişikliklerinden birçoğunun ve anılan kanunun kaldırılması gerektiğini belirtti. Bu görüşler doğrultusunda gereken yapıldı. Hukukçulardan oluşan komisyon, "Neşir Yoluyla veya Radyo ile yahut Toplantılarda İşlenen Bazı Cürümler Hakkında Kanun"u şöyle değerlendiriyordu:

"...Hürriyetin suiistimal edildiği bahanesi, hürriyete vaki tecavüzlerde daima vesile ittihaz edilmiştir. Nitekim 6334 ve 6732 sayılı kanunlara ait mazbatalarda 'matbuat hürriyetinin kötüye kullanılması teşebbüs ve ihtimallerini önlemek ve bu suretle bu hürriyeti zararlı hale gelmekten korumak maksadı' ile hareket olunduğu yazılı bulunmaktadır. Halbuki şeref ve haysiyetler, böyle bir hususi kanun olmaksızın pek uzun bir müddet korunabilmiştir Kanunda yer alan (...) ' istihkar ve istihfaf (aşağılama ve küçümseme) hissi

telkin edebilecek yahut mübhem ve suizannı davet eyleyecek mahiyette neşriyat', 'suiniyet ve maksadı mahsusa müstenit neşriyat', bazı merciler aleyhine 'tahrik edici neşriyat' gibi ibarelerde, ceza hukukunun aradığı **katiyet yoktur**. Demokratik bir ceza hukukunun esası, neyin suç olduğu ve **neyin suç olduğu ve neyin suç** olmadığı hususunda, **vâzıh bilgi** sahibi olmak yolundaki vatandaş hakkını bu müphem ibarelere teslim etmek imkansızdır. **Sınırı belirsiz** suçlar, hürriyete karşı **ciddi bir tehlike** teşkil eder. Nitekim bu kanunun tatbikatı, bu mülahazayı tamamıyla teyit etmiştir. Basın suçlarının unsurlarının malûm olmamasından, her hürriyet gibi basın hürriyeti de zarar görür. Zira cemiyet hadiseleri hakkında fikir yürütmek, tenkid etmek hürriyeti ceza tehdidi altında bırakılırsa, bu hürriyetin kullanılmaması veya mahkûmiyete rağmen kullanılması yoluna gidilecektir ki, her iki davranış da modern bir cemiyet bünyesinde **vahim sonuçlar** yaratır."

Bu yasa değişiklikleri o tarihte de tepkiler yaratmıştı. Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI), aylık dergisinde şu eleştiriyi yöneltiyordu[17]: .

"Yeni kanunlar sıkıyönetimin kaldırıldığı gün yürürlüğe girmiştir. Bunlar sıkıyönetimi aratmayacaktır. Halkı telaşa düşürecek haberlerin yayılması yasak edelmiştir. Bir parti içinde görüş ayrılıkları olduğunu yazmak yasaktır. Meclis toplantılarının yazılması sınırlandırılmıştır. Cezalar ağırlaştırılmış, sorumluluklar artırılmış, haberleşme olanakları daraltılmıştır. Yeni kanunlar basın özgürlüğü için çok ağır bir tehdit sayılır. Enstitü, Türk basınının çok büyük bir çoğunluğunun yeni tedbirleri protesto etmesini sevgi ile karşılar, basın özgürlüğünün ve demokratik kuruluşların korunması için savaşan Türk gazetecilerine saygılarını bildirir."

1956'dan sonra, gerek bu kanunların işletilmeseyle, gerek kağıt tahsisi ve resmi ilan dağıtımındaki eşitsizliklerle, gerekse hukuk dışı yollar kullanılarak, basının sürekli denetim altında tutulma-

(17) *IPI Repport*un Temmuz 1956 sayısından aktaran: Hıfzı Topuz, agy, s.188.

sı, muhalefetin susturulması ya da cezalandırılması yolunda çaba harcandı.

1957'de Gazeteciler Sendikası, muhalefet liderlerinin gezilerini izleyen gazetecelerin polisçe dövülmesi, makinelerinin elinden alınması dolayısıyla yayımladığı bildiriden ötürü dokuz ay süreyle kapatıldı.

Zaman, Ulus, Milliyet, Cumhuriyet, Yeni Gün, Dünya, Vatan, Tercüman, Yeni Sabah başta olmak üzere birçok gazetenin sorumluları, yazarları için sayısız dava açıldı, mahkûmiyet kararları verildi.

1959-60'ta basın davalarının sayısı alabildiğine arttı. Mart 1960'a gelindiğinde Cemil Sait Barlas, Oktay Verel, Cemalettin Ünlü, Tarık Halulu, Yusuf Ziya Ademhan, Beyhan Cenkçi çeşitli davalardan mahkûm olmuşlardı; çoğu cezaevindeydi. Bunun dışında, 11 ilde 26 gazeteci için mahkûmiyet kararı verilmişti. Ayrıca gazete kapatma uygulamalarına da rastlanıyordu.

Basın tarihine "Pulliam Davaları" adıyla geçen davaların birçoğu sürüyordu. Bunlar, Başbakan Menderes'in garip tutumundan kaynaklanan bir dizi gelişmenin sonucuydu:

Amerika'da **Indianapolis** ve **Arizona Republic** gazetelerini çıkaran Eugen Pulliam, Türkiye'yi tanıtmak, Başbakanla konuşmalar yapmak üzere Türkiye'ye geldi. Daha önce Menderes'e başvurmuş, görüşme isteği kabul edilmişti. Gelince, eşiyle birlikte Hilton'a yerleşip üç gün randevu bekledi. Üç gün sonra Başbakanın vapurla İzmir'e gideceği, davetlisi olarak onun da gelmesi, vapurda kendisiyle görüşeceği bildirildi; Pulliam'la eşi vapura bindiler. Ertesi sabah güvertede Menderes'le karşılaştılar; görüşme gün ve saatini beklediklerini söylediler. Menderes, "Böyle bir görüşme isteğinden benim haberim yok" dedi!

Pulliam, ABD'ne dönünce iki sert yazı yayımladı. "Türkiye'de

1957 seçimlerinden sonra hüküm süren kin ve nefret havasından ve basına yapılan baskılardan" söz etti[18].

Bu yazılar, **Vatan**, **Dünya** ve **Ulus** gazeteleriyle **Kim**, **Akis**, **Altı ok** dergilerinde yayımlandı. Menderes'in izniyle bu yayınların hepsi için dava açıldı. 1959 ve 1960 yıllarında davalar, mahkûmiyetler sürüp gitti.

Kim'den Şahap Balcıoğlu, **Vatan**'dan Naim Tirali ve Selami Akpınar on altışar ay hapse mahkûm edildiler ve cezaevine konuldular. 72 yaşındaki Ahmet Emin Yalman da 15 ay 16 günlük cezasını çekmek üzere 7 Mart 1960'ta cezaevine alındı. Ancak 11 Martta hastaneye gönderildi, 15 Nisanda hastalığı nedeniyle serbest bırakıldı. Öteki gazeteciler 27 Mayıs sabahına kadar cezaevinde kaldılar. **Akis** ve **Kim** (onun yerine **Mim** çıkarıldı) dergileriyle **Vatan** gazetesi birer ay, **Ulus** gazetesi iki ay kapatıldı. **Ulus**'un yazıişleri müdürü Ülkü Arman, açlık grevi yaptı.

Dünya gazetesinden Falih Rıfkı Atay, Bedii Faik ve Yekta Ragıp Önen bir süre yargılandılar. Daha sonra **Dünya** ile iyi ilişkiler kuran Adnan Menderes, dava açılması için verdiği izni geri aldı ve bu dava sona erdi.

"Pulliam Davaları" bütün dünyada yankılar uyandırdı. **Time** dergisi bu konuda bir başyazı yayımladı; **Observer** Ahmet Emin Yalman'ın özgürlük savaşımından söz etti; Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI) Ankara'ya protesto telgrafları yağdırdı. Bu yüzden, Enstitü ile "Bayar-Menderes iktidarı arasında adeta harp ilan edildi"[19].

Gazeteciler Cemiyeti de IPI'ın Türkiye'deki uygulamalarla ilgili protestolarını değerlendirerek, basın rejiminin değiştirilmesi amacıyla Başbakanla görüşmeye başladı. 26 Aralık 1959 günü Yönetim Kurulu ile Menderes Parkotel'de iki saat görüştüler; 29 Aralıkta Cemiyet merkezinde dört saat süren bir görüşme daha yapıldı.

(18) A.E. Yalman, agy, s. 341.
(19) A.E. Yalman, agy, s. 342.

Başbakan, konunun hükümet ve parti grubunda ele alınması gerektiğini, bu görüşmelerde herhengi bir taahhüt ve vaadde bulunamayacağını söyledi[20].

YASAKLAR VE TEKZİPLER YOLUYLA UYGULANAN SANSÜR

O dönemin demokrasi gündeminde yargıç güvencesi sorunu da vardı. 1956'da Yargıtay üyelerinin görevlerine hükümetçe son verilmesi muhalefetin sert tepkisine yol açmış; buna benzer başka olaylar da yer alınca, konu 1960'a kadar gündemde kalmıştır.

İktidar, güvenceden yoksun yargıç ve savcılara baskı yaparak yayın yasağı ve tekzip kararları alıyor; bu yolla sansür uygulamasına yöneliyordu.

1954-1960 döneminin yayın yasakları, zaman zaman Abdülhamid ve tek parti dönemlerindeki uygulamayı akla getirecek boyutlara ulaştı. Son anda gelen yasaklar yüzünden, haberlerin kalıpta kazındığı; bu nedenle birinci sayfaların beyaz boşluklarla çıktığı oluyordu. (Bir örnek olarak, manşet haberi kazınarak yeri boş bırakılmış 19 Aralık 1959 günlü **Cumhuriyet**'i analım.)

Hıfzı Topuz, o yılların yayın yasaklarından ilginç örnekler veriyor[21]:

"Ankara'da Küçükesat'ta 27 Ağustos 1956 günü bulunan kadın cesediyle ilgili haber yayımlanması yasaktır. (31 Ağustos 1956)

"Kısıklı'da oturan Süleyman Hilmi Tunahan'ın Bulgurlu'daki Kuran kursunda Arap harfleriyle ders vermesi ile ilgili yayın yapılması men edilmiştir. (16 Ağustos 1956)

"Akşehir'in Çakıllar köyü ile Bisse köyü arasındaki su anlaşmazlığı yüzünden çıkan ve iki kişinin ölümü ve 60 kişinin tutuklan-

(20) V. Evsal, agy, s.102.
(21) H.Topuz, agy, s. 199-204.

ması ile ilgili olayın yazılması yasaktır (6 Kasım 1956).

"Malatya Şehir Sinemasında Reisicumhur Sayın Celal Bayar'a hakarette bulunan kişilerle ilgili haberlerin yayını yasak edilmiştir. (10 Ekim 1954)

"Afyon kaçakçılığı suçuna iştirakten sanık Malatya Emniyet Amiri Recai Dayroğlu ve arkadaşları hakkında yayın yapılması yasaklanmıştır. (4 Haziran 1955)

"Bazı sahne hareketlerinin müstehcen mahiyet arzettiği ve 'strip-tease' adlı hareketin de memleket ahlakı, aile nizamı ve gençlik üzerinde zararlı tesirleri olduğu, ar ve hayâ duygularına dokunduğu ihbar edilmiş ve bu konuda tahkikat açılmıştır. Hazırlık soruşturmalarının sonuna kadar bu haberlerin yazılması yasak edilmiştir. (9 Aralık 1956)"

Cevap ve düzeltme hakkı da iktidarca kötüye kullanılıyordu. Doğru haberler bile yalanlanıyor, iktidarın hoşuna gitmeyen her habere bir tekzip yollanıyor, bunlar savcılıklardan kolayca geçiyordu. Basın Kanunu'nun 19. maddesine göre "cevap ve tekzip"ler için başvurulacak merci bugünkü gibi mahkeme değil, savcılıktı. 19. maddede "Cumhuriyet müddeiumumisinin kararı kati olup yerine getirilmesi mecburidir" hükmü vardı.

Bunları aynı punto ile yayımlama zorunluluğu, gazeteleri değişik puntolarla, yarısı küçük yarısı büyük harflerle dizilmiş, şurasından burasından kesilmiş garip cümlelerle dolduruyordu. Kötüye kullanılan cevap ve düzeltme hakkı, gazetenin okur gözünde güvenilirliğini yitirmesine yol açacak bir uygulamaya araç edilmişti.

Bu konuda ilginç bir örnek, Ankara'da Hürriyet Partisi'nin organı olarak yayımlanan **Yeni Gün** gazetesinin bir sayısıdır. Birinci sayfa savcılığın ve belediyenin tekzipleriyle dolduğu için gazete günün önemli haberlerini iç sayfalarda vermek zorunda kalmış; adeta bir "Tekzip özel sayısı" olmuştu[22].

(22) *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1957.

İşte birkaç tekzip başlığı[23]:

"Bir CHP gazetesine alet olduk."

"18 Mart 1959 tarihli gazetemizde çıkan haber yalandır."

"Şişli'de bir bakkaliye dükkânı soyulmadı yanlış haber verdik."

"İnönü'nün hesapları tamamiyle yanlıştır." (Manşet, **Vatan**, 10 Temmuz 1958)

"2/9/1958 tarihli gezetemizin birinci sayfasında Gülek'in Trabzon'a gelişi dolayısıyla neşredilen yazılar tamamiyle hilafı hakikattir." (16 Eylül 1958, 6 sütunluk bir manşet).

SON PERDE: ANAYASANIN ÜSTÜNDE TAHKİKAT KOMİSYONU

Demokrat Parti, muhalefetle ve basınla ilişkilerinin alabildiğine gerginleştiği bir dönemde, 18 Nisan 1960'ta, 2247 sayılı "CHP ve bir kısım basının faaliyetlerini tahkike memur Meclis Tahkikat Komisyonu"nun kurulması hakkında kanunu çıkardı. TBMM'nin o günkü oturumunda muhalefet sözcüleri, Meclis İçtüzüğü'nün 177. maddesi gerekçe gösterilerek kurulan komisyonun ve yasanın Anayasa'ya, demokrasiye, hukuka aykırı olduğunu ifade ettiler. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, "Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam" cümlesinin yer aldığı ünlü konuşmasını bu oturumda yaptı.

Aynı gün Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlığında toplanan on beş kişilik Meclis Tahkikat Komisyonu, üç bildiri yayımladı. İlk bildiride komisyon üyelerinin adları açıklandı. İkinci bildiri ile "Tahkikatın selamet-i cereyanını temin maksadıyla, bütün siyasi partilerin, bunlara bağlı teşekkül ve kolların her türlü siyasi faaliyet-

(23) H.Topuz, agy, s. 203.

lerinin tahkikat neticesine kadar durdurulduğu" duyuruldu. Üçüncü bildiride ise "Tahkikatın selâmetle cereyanını temin maksadıyla, tahkikata mevzu teşkil eden maddelerle Tahkikat Encümeni'nin vazife ve salâhiyetleri ve bilumum karar, tedbir ve faaliyetlerine müteallik (ilişkin) her türlü haber, havadis, beyan , tebliğ, mütalâa, vesika, resim ve yazıların ve -TBMM Zabıt Ceridesi hariç- bu takrir ile (soruşturma açılmasını isteyen önergeyle) alâkalı TBMM müzakerelerinin her türlü vasıtalarla neşrini" yasak etti. Oysa Anayasa'da "Meclis müzakereleri alenidir. Harfiyyen neşrolunur." hükmü vardı. Amaç, muhalefetin, özellikle İnönü'nün Meclis'teki konuşmalarının yayınını önlemekti. İnönü'nün konuşmasının **Ulus** gazetesinde yayımlanması üzerine, sabaha karşı saat beş dolayında Ulus Matbaası basıldı, gazetelere elkonuldu[24].

27 Nisan 1960'ta 7468 sayılı "Meclis Tahkikat Encümeni'nin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun" çıkarıldı. Kanuna göre, on beş TBMM üyesinden oluşan komisyon, Meclis'ten ve adli mercilerden ayrıca karar almaya gerek kalmadan, Ceza Yargılamaları Usulü Kanunu, Askeri Yargılama Usulü Kanunu, Basın Kanunu ve öteki kanunlarla savcılara, sorgu yargıçlarına, askeri amirlere tanınmış olan yetkilere sahip olabilecek, yayın yasağı koyabilecek, her türlü siyasal eylem ve çalışmaları durdurabilecekti. Komisyonun alacağı önlem ve kararlara ne yoldan olursa olsun karşı koyanlar bir yıldan üç yıla kadar, önlemlerin uygulanmasında ihmali görülenler iki aydan iki yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaktı. Komisyonun çalışmaları gizli olacak, bu gizliliği açığa vuranlara üç aydan üç yıla kadar hapis cezası verilecekti. Komisyonun kararları kesindi; hiçbir şekilde temyiz ve itiraz edilemiyordu.

Basınla ilgili önemli hükümlerden biri de şuydu: "Her türlü yayının yasak edilmesi halinde bu yasağa uymayan gazete ve dergilerin basımı ve dağıtımı önlenir. Yayın yasaklarına ısrarlı şekilde uymayan yayınlar kapatılır."

Bu yasanın kabul edildiği birleşim de Meclis tarihinin en gürültü-

(24) Bkz. E.Karakuş, agy, s. 433; Ferda Güley: *Kendini Yaşamak*, İst. 1990, s. 280 vd.

lü oturumlarından biri oldu. DP'lilerin oylarıyla birçok CHP'liye Meclis'ten çıkarılma cezası verildi.

28 Nisanda İstanbul'da gösteriler başladı; polisin Üniversiteye germesi üzerine kanlı olaylar çıktı. O gün sıkıyönetim ilan edilmesine karşın 29 Nisanda Ankara'da da gösteriler düzenlendi. Olaylar birbirini izledi...

Artık "üç başlı" bir yönetim vardı: Hükümet, Tahkikat Komisyonu, Sıkıyönetim.

Tahkikat Komisyonu, 28 Nisan günü **Ulus** gazetesi genel yayın müdürü Nihat Subaşı'yı, yazıişleri müdürü Erdoğan Tamer'i, yine **Ulus**'tan Cenap Çetinel'i ve Ulus Matbaası'nın sorumlusu Muzaffer Erdost'u, CHP'nin İstanbul seçim ve propaganda işleri sorumlusu Cemal Yıldırım'ı, **Akis** dergisinden Kurtul Altuğ'u sorguya çekti. Yıldırım ile Altuğ'u tutukladı. Aynı gece **Akis** dergisi Komisyonun isteği üzerine polisçe basıldı. 29 Nisanda da Sıkıyönetim Komutanlığı'na şu yazı gönderildi:

"Encümenimizin 29.4.1960 tarihli kararına istinaden Ankara'da **Ulus** gazetesi ile **Akis** dergisi, İstanbul'da **Dünya** gazetesi ile **Kim** dergisi ve İzmir'de **Demokrat İzmir** gazetesi ile **Sabah Postası** gazetelerinin neşriyatının tatili ile bu gazeteler ve dergilerin basılmakta oldukları matbaaların kapatılmasını ve neticenin Encümenimize bildirilmesini rica ederim."

29 Nisan günü **Forum** Dergisi de baskına uğradı[25]: "Çöp sepetlerine kadar altüst edilen **Forum** dergisinin idarehanesinde, işlerine yarayacak bir delil bulamayan 15'ler, dergi sahibi Metin And'ı huzura çağırmışlardır. Sebep, **Forum**'da çıkan "Müesseseler ve Siyaset" başlıklı bir yazıdır. Yazı, Kayseri olaylarını ele almakta ve orduyu övmektedir. Tahkikat Kamisyonu üyeleri, 'bu sıralarda orduyu övmenin de ne âlemi var' düşüncesiyle And'ı bir hayli paylamışlar, dergiye kimlerin yazı yazdığını sormuşlardır. And, kendisini,

(25) Nusret Safa Coşkun: *Son Meclis*, Fas. 8, İst 1960, s.124.

yazıişleri müdürü Osman Okyar'ı ve sekreter Bekir Ekinci'yi bildirince üyelerin hiddetleri bir kat daha artmış, 'Bülent Ecevit'in, Mahmut Makal'ın, Fakir Baykurt"un, Aziz Nesin'in ve daha birçoklarının **Forum**'a yazı yazdıklarını bildiklerini' söylemişlerdir. Metin And, Tahkikat Komisyonu üyelerinin beyinlerine kan sıçratan bu dehşetin sebebini bir türlü anlayamamış, birer vatan haini gibi tek tek sayılan bu isimlerin neden bu kadar gürültü çıkarttığına hayret etmiştir."

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, 28 Nisan olaylarından sonra yayımladığı ilk bildiride, her türlü toplantıyı, saat 21.00-05.00 arasında sokağa çıkmayı yasaklar, 'umuma açık yerler'i kapatırken "28 Nisan hadiselerinin neşri ve fotoğraflarının tab'ı"nı da yasak etti.

Bir başka bildiri şöyleydi:

"Bazı şahısların idarehaneleri dolaşarak çıkacak gazetelerin siyah başlıkla tab edilmesini telkin ettikleri öğrenilmiştir. Gazeteler her zaman olduğu gibi normal başlıkları ile neşr edilecek, aksine hareket edenler hakkında kanuni işlem yapılacak ve gazeteler toplattırılacaktır."

Ertesi gün bir basın yasağı daha konuldu:

"- Başlıklarda 72 puntodan büyük harf kullanmak,

- Sürmanşet,

- Dişi klişe,

- Espaslı manşet,

- Dört sütundan büyük resim kullanmak **yasaktır**."

Tahkikat Komisyonu da aynı olaylarla ilgili bir bildiri yayımladı:

"28 Nisan 1960 cuma günü İstanbul'da cereyan eden hadiseler hakkında Encümenimizin, hükümetin ve Örfi İdare Kumandanlıklarının yapacakları resmi tebliğler haricinde her türlü haber, hava-

dis, makale, fıkra, mütalâa, resim ve yazıların neşri yasak edilmiştir.

Tahkikat Encümeni Reisi
Denizli Mebusu
Hamdi Sancar"

30 Nisan günü **Cumhuriyet**, Ali Ulvi'nin bir karikatürü dolayısıyla Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatıldı. Nadir Nadi şunları anlatıyor[26]:

"Altında 'Uçtu uçtu' yazısı bulunan bu karikatür, başta Neron olmak üzere Hitler, Mussolini, Batista ve benzerleri gibi gelmiş geçmiş beş altı diktatörün arkasından Adnan Menderes'i de sıraya koyuyor, sonucun iyi olmayacağını belirtiyordu. O sabah telefonla Sıkıyönetimden beni istediler. Kalktım gittim. Bir hakim albay sorguya çekti. Neydi bu karikatürün anlamı? Yazıişleri müdürlerinin her zaman başvurdukları yöntemi denedim. Maksat kötü değildi. Bu bir uyarı karikatüründen ibaretti. Albay belki içinden bana hak veriyordu. Ama ne yapsın? Buyruk yukarıdan gelmişti. Çaresizlik içinde ellerini iki yana açarak 'Olur mu ya?' demeye getirdi. Zaten karar verilmiş, **Cumhuriyet**'in o sayısı sabah erkenden toplatılmıştı. Öğleden sonra gazetenin 10 gün süre ile kapatıldığını bildiren Sıkıyönetim Komutanlığı tezkeresini aldık. Ali Ulvi de gözaltına alınıp Topkapı Maltepe'sindeki kışlaya götürüldü. Ondan birkaç gün önce 1. Ordu Komutanı Orgeneral Fahri Özdilek gazete başyazarlarını ve genel yayın müdürlerini Harbiye'deki Ordu karargâhına çağırmış, tutmamız gereken yol hakkında bize direktifler vermişti. 15-20 kişi kadar vardık. Odada oturacak yer azdı. Hepimiz ayakta duruyorduk. Paşa geldi. O da oturmadı. Masasının başında ayakta, şunu yapın, bunu yapmayın gibilerden bir şeyler söyledi. Sinirliydim. Sözünü keserek, oldukça öfkeli bir ses tonuyla komutana bir soru yönelttim: Ortada hükümet vardı, Soruşturma Komisyonu vardı, Sıkıyönetim Komutanı vardı. Biz bunlardan hangisinin em-

(26) Nadir Nadi, agy, s. 124-125.

rindeydik? Paşa bir an duraksamadan 'Hepimiz hükümetin emrindeyiz' dedi. Hazırcevap olsaydım, 'Hepimiz yasaların emrindeyiz komutanım' diyebilirdim."

Çok geçmeden Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı da bir yasak koydu. Bu yasağın yayımlanması da yasaktı[27]:

"TC Örfi İdare Kumandanlığı Karargâhı

Ankara

Sayı: 7130-282-60 — 8 Mayıs 1960
Konu: Neşir yasağı — Saat 00.35

Halen İzmir'de izinli olarak bulunmakta olan ve 14 Temmuz 1960'da kanuni yaş haddi sebebiyle emekliye sevki mukarrer bulunan Kara Kuvvetleri Kumandanı Orgeneral Cemal Gürsel'in bugün (7 Mayıs 1960) İzmir'de bir gazete muhabirine vaki beyanatı, son günlerde tahaddüs eden olaylar muvacehesinde umumi efkârda yanlış tefsire sebebiyet vereceği mütalâa edildiğinden, işbu beyanatın ve bundan sonra gazetelere vuku bulacak her türlü mesaj ve beyanatının gazetelerde neşri yasak edilmiştir.

Bu neşir yasağının neşri dahi yasaktır. Bu tebligatımızın Ankara Emniyet Müdürü tarafından, bilumum vilayet emniyet müdürlüklerine, Ankara'daki bilumum gazete neşriyat müdürlüklerine çok acele olarak tebligatını rica ederim.

Namık Argüç"

O günlerde Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili 13 maddelik bir uyarı mektubu yazmış, Silahlı Kuvvetler'e ilginç bir 'veda mesajı' göndermişti.

İşin ilginç yanı, Tahkikat Komisyonu'nun İstanbul'daki altkomisyon başkanı gazeteci Bahadır Dülger, 24 Mayıs günü Mende-

(27) Avni Elevli: *Hürriyet İçin*, Ank. 1960.

res'e yazdığı mektupta "Tahkikat Encümeni'nin İstanbul'daki mesaisi devam ediyor.(...) Gazeteler hakkındaki tetkikatımız ilerlemektedir" derken, aynı gün Başbakan, üç aylık süresi olan komisyonun çalışmalarını bitirdiğini söylüyordu[28].

27 Mayıs 1960'ta ordu yönetime el koydu ve askeri komitenin (Milli Birlik Komitesi) başkanlığına yukarıya aktardığımız bildiriye konu olan Cemal Gürsel getirildi.

(28) Osman Doğru: "Belgelerle 'Meclis Tahkikat Encümeni'nin Siyasal Çevresi", *Tarih ve Toplum*, S. 77, Mayıs 1990.

Onuncu Bölüm

1960'LAR VE 1970'LERDE TÜRK BASINI

27 Mayıs 1960'ta ordu adına yönetime elkoyan Milli Birlik Komitesi, antidemokratik kanunların belirlenmesi amacıyla, hukukçulardan oluşan bir komisyon kurdu. Bu komisyonun raporu ve basın özgürlüğünü önemli ölçüde sınırlayan kanunların kaldırılması gereği üzerinde duran yayınlar, Komite'nin 13 Ekim 1960'ta "Neşir Yoluyla veya Radyo ile yahut Toplantılarda İşlenen Bazı Cürümler Hakkında Kanun"u yürürlükten kaldırmasını sağladı. 29 Kasım 1960'ta da (**Resmi Gazete**, 5 Aralık 1960) Basın Kanunu'nun birçok maddesi değiştirildi. Bunların çoğu, 1950'de kabul edilen kanunda 1956 yılında değişiklik yapılırken getirilen antidemokratik hükümlerdi. Yine aynı gün Türk Ceza Kanunu'nun 481. maddesi değiştirilerek, Demokrat Parti döneminde tartışma konusu olmuş ve basını özellikle kamu hizmeti gören hemen her düzeyde görevlinin denetlenmesi yönünden ilgilendirmiş olan "**ispat hakkı**" tanındı; bu hakkın kullanılma koşulları belirlendi. Hıfzı Topuz'un belirttiği gibi [1], "DP döneminde bu hakkın tanınmamış olması büyük tartışmalara konu oluyordu. Yazdığı bir yazıdaki suçlamaları ispat edebilecek durumda olan bir gazeteciye bu hak tanınmadığı için gazeteci hapse atılıyordu. Örneğin bir genel müdürün veya bir milletvekilinin dalavereli işini açıklıyordunuz, işadamının yolsuzluk veya sahtekârlık yaptığı anlaşılıyordu. Ama kimseye 'sahtekâr' demeye hakkınız olmadığı için hapse giriyordunuz. Mahkeme size bu

(1) Hıfzı Topuz: *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İst. 1973, s. 207-208.

sahtekârlığı ispat hakkını tanımıyordu çünkü."

Öte yandan, Milli Birlik Komitesi'nin "hassas" davrandığı bazı konular da vardı: O ortam içerisinde, tutuklanıp Yassıada'ya konulan ve bir süre sonra yargılanmalarına başlanan Demokrat Parti ileri gelenleriyle onların dönemindeki "icraat" aleyhine her şey yazılabilirken lehte tek cümle bile yayımlanamıyordu.

Yassıada'da "Yüksek Adalet Divanı" adı verilen özel mahkemede yargılamalar sona erip de kararlar açıklanırken, gazetelere şu sansür kararı gönderildi [2]:

"T.C.
İSTANBUL VİLAYETİ
Emniyet Müdürlüğü
Ş. 1. Basın B.
Sayı 18312

..... Gazetesi Yazıişleri Müdürlüğüne,

Yassıada kararlarını müteakip, Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu'ndan başka hiçbir makamdan bu konuda bilgi alınmayacak ve Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu'ndan verilecek haberlerden başka bu mevzuda hiçbir neşriyat yapılmayacak ve İrtibat Bürosu tebliğleri haricindeki haberlerin neşrine müsaade edilmeyecektir.

Bilgi edinilmesini ve buna göre hareket edilmesini ehemmiyetle rica ederim.

6/9/1961
Refik Tulga
Korgeneral
İstanbul Valisi"

Yine aynı dönemde **Yeni Tanin** gazetesinde çıkan bir yazıdan

(2) Bir örneği kişisel arşivimizdedir.

dolayı Aziz Nesin ile yazıişleri müdürü İhsan Ada gözaltına alındıktan sonra tutuklandılar (18 Mayıs 1961). Elli gün sonra, 8 Temmuzda, yazıda suç unsuru görülmediği için Askeri Sorgu Hakimliği'nin kararıyla serbest bırakıldılar.

Haftalık sosyalist gazete **Yeniyol**'un birinci sayısına[3] basılır basılmaz, dağıtıma verilmeden elkonuldu. Sahibi Fehmi Yazıcı ile yazarları Abidin Nesimi, Mihri Belli, Aziz Ziya gözaltına alındılar. Bir ay polis gözetiminde kaldıktan sonra Sıkıyönetim Mahkemesi'nce tutuklandılar. Ceza Kanunu'nun 142. maddesine aykırılıktan yargılandılar ve yazılarda suç unsuru bulunmadığı yolundaki bilirkişi raporu üzerine serbest bırakıldılar. Yargılama, aklanmalarıyla sonuçlandı[4].

Temmuz 1961'de halkoyuna sunularak kabul edilen T.C. Anayasası, söz, yazı ve düşünce özgürlüğünü sağlamaya yönelik önemli maddeler getirdi: "Temel haklar ve ödevler"i düzenleyen İkinci Kısım, basın ve yayımla ilgili şu düzenlemelere yer veriyordu:

"Madde 22- Basın hürdür; sansür edilemez.

Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlıyacak tedbirleri alır.

Basın ve haber alma hürriyeti, ancak milli güvenliği veya genel ahlakı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir.

Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilecek sınırlar içinde hakim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz.

(3) Bir sayısı kişisel arşivimizdedir.
(4) Abidin Nesimi: *Yılların İçinden*, İst. 1977, s.274-281.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergilerin toplatılması, bu tedbirlerin uygulanacağını kanunun açıkça gösterdiği suçların işlenmesi halinde ve ancak hakim kararıyla olabilir.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, ancak 57' nci maddede belirtilen fiillerden mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.

Madde 23- Gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz.

Gazete ve dergilerin çıkarılması, yayımı, mali kaynakları ve gazetecilik mesleği ile ilgili şartlar kanunla düzenlenir. Kanun, haber, düşünce ve kanaatların serbestçe yayımlanmasını engelleyici veya zorlaştırıcı siyasi, iktisadi, mali veya teknik kayıtlar koyamaz.

Gazete ve dergiler, Devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin veya bunlara bağlı kurumların araç ve imkânlarından eşitlik esasına göre faydalanır.

Madde 24- Kitap ve broşür yayımı izne bağlı tutulamaz; sansür edilemez.

Türkiye'de yayımlanan kitap ve broşürler, 22'nci maddenin 5' inci fıkrası hükümleri dışında, toplatılamaz.

Madde 25- Basımevi ve eklentileri ve basın araçları, suç vasıtası olduğu gerekçesiyle de olsa, zapt veya müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz.

Madde 26- Kişiler ve siyasi partiler, kamu tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayın araçlarından faydalanma hakkına sahiptir. Bu faydalanmanın şartları ve usulleri, demokratik esaslara ve hakkaniyet ölçülerine uygun olarak kanunla düzenlenir. Kanun, halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kanaatlara ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşumun köstekleyici kayıtlamalar koyamaz.

Madde 27- Düzeltme ve cevap hakkı, ancak kişilerin haysiyet

ve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması hallerinde tanınır ve kanunla düzenlenir.

Düzeltme ve cevap yayımlanmazsa, yayımlanmasının gerekip gerekmediğine hakim tarafından karar verilir."

Bunlar 1950-60 dönemi uygulamalarından ders alınarak getirilmiş, özgürlükçü bir düzende yaşama hedefine yönelik hükümlerdi.

Ancak Milli Birlik Momitesi, 1962 seçimleri öncesinde basınla ilgili antidemokratik bir kanun çıkardı: 5 Mart 1962 tarihli ve 38 sayılı (**Resmi Gazete**, 7 Mart 1962) "Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun".

Basın kuruluşları bu kanunun çıkmasını önlemeye çalıştılar; Gazeteciler Cemiyeti 1 Mart 1962'de bir bildiri yayımlayarak tasarının basın özgürlüğünü sınırlayıcı yönde olduğunu belirtti. Ancak başarı sağlanamadı.

Kısaca "Tedbirler Kanunu" diye anılan ve sansür hükümleri getiren yasanın metni şöyleydi:

"Madde 1- A) Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybettiği Türkiye Cumhuriyeti Anayasasıyla da tesbit edilen Demokrat Parti iktidarına karşı direnme hakkını kullanarak, normal demokratik rejimi bütün teminatiyle kurmak amaciyle, Türk milletinin gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 Devrimini, söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür veya sair vasıta ve suretlerle, yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterenler veya üstü kapalı da olsa matufiyeti belli olacak şekilde böyle göstermeye çalışanlar;

B) 27 Mayıs 1960 Devrimini zedeliyebilecek şekilde:

Bu Devrimin neticesi olarak Yüksek Adalet Divanınca veya sair kaza mercilerince verilmiş ve kesinleşmiş olan karar ve hükümleri, söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür veya sair vasıta ve suretlerle kötüliyenler veya üstü kapılı da olsa matufiyeti belli olacak şekilde kötülemeye çalışanlar veya mahkûm edilenlerin mahkûmi-

yetlerine esas teşkil eden fiillerini yahut şahıslarını övenler veya neticelenmiş hazırlık, ilk, son tahkikat veya infaz safhalarıyla ilgili resim, hatırat, röportaj yayanlar veya beyanat verenler;

C) Mahkûmiyetlerinin infazı süresince, (B) bendinde sözü geçen mahkûmlara atfen, siyasi veya 27 Mayıs 1960 Devrimini zedeleyici mahiyette veya uydurma beyanatı basına verenler veya basın yoluyla yayanlar veya alenen nakledenler;

D) 27 Mayıs 1960 Devrimini yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterecek surette, feshedilmiş Demokrat Partinin iktidarını övenler veya müdafaa edenler;

E) Mensup oldukları partinin, feshedilmiş Demokrat Partinin devamı olduğunu ileri sürenler veya herhangi bir parti lehine bu tarzda faaliyet gösteren veya propaganda yapanlar;

Bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cazalandırılır.

MADDE 2- Türkiye Cumhuriyetinin, Anayasa ile tespit edilmiş temel vasfı olan insan hak ve hürriyetlerine dayanan çok partili demokratik nizamı, söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür veya sair vasıta ve suretlerle, zedelemeye veya tehlikeye düşürmeye matuf olarak kötüleyenler veya bu nizamın Türkiye'de yürütülemiyeceği yolunda propaganda yapanlar hakkında, fiilleri daha ağır bir cezayı gerektirmediği takdirde, birinci maddede yazılı cezalar uygulanır.

MADDE 3- Birinci maddenin A, B ve D bentleriyle ikinci maddede yazılı suçların tekevvünü için Türk Ceza Kanununun 153'üncü maddesindeki aleniyet şarttır.

MADDE 4- Kanunların himayesinde evvelce faaliyet göstermiş veya faaliyet göstermekte bulunan herhangi bir siyasi partiye mensup olanları veya oy vermiş bulunanları tezyifkâr sıfatlarla topyekûn kötüleyerek, vatandaşlar arasında husumet ve intikam hisleri doğuracak veya tahrik edecek mahiyette söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür veya sair vasıta ve suretlerle faaliyette bulu-

nanlar veya propaganda yapanlar üç aydan iki seneye kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.

MADDE 5 - Bu kanunda yazılı fiiller basın yoluyla işlendiği takdirde, suç konusunu ihtiva eden mevkuteler ve sair basılmış eserler sulh hakimi kararıyle toplattırılabilir.

MADDE 6 - Bu kanunda yazılı fiillerle ilgili olarak iftira suçunu işliyenler hakkında, Türk Ceza Kanununun 285'inci maddesinde yazılı cezalar bir misli artırılarak hükmolunur.

MADDE 7 - Bu kanuna giren suçlarda hazırlık tahkikatı bizzat Cumhuriyet Savcıları veya yardımcıları tarafından yapılır.

Askeri yargının görevli olduğu hallerde hazırlık tahkikatı bir askeri hakim tarafından yapılır."

(Son iki madde yürürlükle ilgilidir.)

Yasa yürürlüğü girdikten sonra birçok gazeteci için ağır ceza mahkemelerinde dava açıldı. **Dünya** gazetesinde çıkan "Açık Rejim" altyazılı bir karikatüründen dolayı ilk kez mahkemeye verilen Ferruh Doğan, uzun bir soruşturma ve yargılamadan sonra aklanabildi[5]. Adalet Bakanlığı'ndan izin alıp Kayseri'ye giderek Yassıada'da mahkûm edilen eski Demokrat Partililerle görüşen ve bunu gazetesinde yazan Ahmet Emin Yalman ile **Hür Vatan**'ın sorumlu müdürü Selami Akpınar ve yazıyı kendi gazetesine aktaran Yüksel Baştunç[6] da uzun süre yargılandılar. Daha sonra kanun kaldırıldı ve açılmış bütün davalar düştü.

1960'lı yıllarda sol basın için çok sayıda dava açıldı; kimi gazeteci ve yazarlar tutuklandı. 141-142. maddeler üzerinde yoğun tartışmalar bu dönemde başladı.

Cumhuriyet gazetesinin açtığı Yunus Nadi Armağanı Yarışması'na katılan Şadi Alkılıç'ın 12 Aralık 1962'de yayımlanan maka-

(5) H.Topuz, aç. s.221.
(6) Yüksel Baştunç: "Basın Yasakları", *Tercüman*, 22 Haziran 1987.

lesinden dolayı önce (25 Aralık) gazetenin yazıişleri müdürü Kayhan Sağlamer'in, ardından Şadi Alkılıç'ın tutuklanmalarıyla başlayan dava yıllar sürdü. Sağlamer aklandı; Alkılıç'la ilgili dosya İstanbul Ağır Ceza Mahkemeleriyle Yargıtay arasında birçok kez gitti geldi. "Suç vardır" - "suç yoktur" diyen çelişik bilirkişi raporları alındı. Türkiye dışında, filozof Bertrand Russell'dan, sonradan İtalya Cumhurbaşkanı olan Saragat'a kadar pek çok ünlü kişi makalede komünizm propagandası yapılmadığını bildiren mektuplar yazdılar, mesajlar gönderdiler. Uluslararası Af Örgütü Amnesty International, Şadi Alkılıç'ı "Yılın mahkûmu" ilan etti[7]. Uluslararası Basın Enstitüsü de Cumhurbaşkanına telgraf çekerek Alkılıç'ın affını istedi[8]. Birkaç kez cezaevine girip çıkan Şadi Alkılıç en sonunda komünizm propagandası yapmak suçundan mahkûm edildi ve cezasını 12 Mart döneminde tamamladı.

1965'te **Sosyalist Türkiye** adlı kitabı toplatılan ve görevinden alınıp yargılanan Ali Faik Cihan'ın davası 1969'da aklamayla sonuçlandı.

Birçok çeviri için davalar açıldı; toplatma, tutuklama kararları verildi. 18. yüzyıl Fransız düşünürü Babeuf'ün yazılarını çevirerek **Devrim Yazıları** adlı bir kitapta toplayan Sabahattin Eyuboğlu ile Vedat Günyol İstanbul'da, kitaptan **Gündem** gazetesine alıntı yapan Atilla Bartınlıoğlu Ankara'da yargılandılar. Her iki dava da aklanmayla sonuçlandı. Bu gibi davalar birbirini izliyor; 141-142. maddeler üzerindeki tartışmalar sürüyordu[9]. Bu maddelerin Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'nde dava açılmış; dava 11 üyeden 6'sının oylarıyla reddedilmiş; 5 üye karşı oy kullanmışlardı. 26 Eylül 1965'te verilen karar, gerekçesiyle birlikte **Resmî Gazete**'de ancak 25 Temmuz 1967'de yayımlanabildi.

Kitap çevirilerinden ve sol basındaki yazılardan dolayı yüzlerce

(7) Geniş bilgi için bkz. Mahmut Baksı: *Şadi Alkılıç Davası*, İst. 1969.
(8) Nadir Nadi: "Başkana Çekilen Telgraf", *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1969.
(9) Bkz. Çetin Özek: *141-142*, İst. 1968.

yıl hapis istemiyle açılan davalar, aşağıda ele alacağımız "12 Mart Dönemi"nde mahkûmiyetle sonuçlanacak ve birçok gazeteci ile çevirmen cezaevlerine konulacaktı.

İktidardaki Adalet Partisi, 1967 Şubatında Meclis Grubu'nda "Temel Hak ve Hürriyetleri Koruma Kanunu" tasarısını görüştü; tasarının Meclis'ten geçirilmesi hazırlıkları başladı. Ancak basın, üniversite, hukukçular ve demokratik kuruluşlar, bunu "Terör tasarısı" olarak niteledi ler ve geniş tepki gösterdiler[10]. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin komisyon raporunda, "Tasarı, kendisine hâkim olan felsefe ve getirdiği hükümler itibariyle, Anayasa'ya aykırı olmaktan öteye giden ve Anayasa'yı ihlal kavramı içinde de mütalâa edilebilecek bir nitelik taşımaktadır," deniliyordu.

Her türlü yoruma elverişli yeni suçlar yaratan, bunlar için ağır cezalar ve özel mahkemeler öngören tasarı, bu tepkiler üzerine Meclis genel kuruluna getirilmedi.

Yine bu dönemde, mahkeme kararıyla mahkûm edilmemiş kitapların, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda silahlar vb. suç araçları için ve delil toplama amacıyla öngörülmüş 86. maddeye göre toplatılmasının hukuka aykırı olduğu öne sürüldü; kitap toplatma kararları üzerinde tartışıldı.

12 MART DÖNEMİ

12 Mart 1971 günü Kuvvet Komutanlarının radyoda okuttur dukları, tarihe "12 Mart Muhtırası" olarak geçen yazı şöyle başlıyordu:

"Parlamento ve hükümet süregelen görüş, tutum ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekenomik huzursuzluklar içine sokmuş..."

Hükümet istifa etmek zorunda kaldı; kurulan "reform kabineleri" bunalımı daha da ağırlaştırdılar. Anarşi doruğa tırmanırken

(10) *Gerçekler Postası*, S.6, Mart 1967.

olaylarla hiçbir ilişkisi bulunmayan aydınların, gazetecilerin, yazarların tutuklanmalarıyla sonuçlanan "Balyoz Harekâtı" başlatıldı.

26 Nisan 1971'de on bir ilde sıkıyönetim ilan edildi; 13 Mayısta 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu çıkarıldı. Kanun, sıkıyönetim komutanına hiçbir gerekçe göstermeksizin evleri, kişilerin üstünü, belgelerini aramak, partileri, sendikaları, dernekleri kapatmak, mektup ve haberleşmeleri sansür etmek, basını ve her türlü yayını denetlemek, basımevlerini kapatmak yetkisi veriyordu.

22 Eylül 1971'de yürürlüğe giren 1488 sayılı yasa, 1961 Anayasası'nın basın özgürlüğünü güvence altına almaya yönelik 22-27. maddelerini değiştirdi. 22. maddenin ilk şekline göre Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler "bu tedbirlerin uygulanacağını kanunun açıkça göstermesi halinde ve ancak hakim kararıyla" toplatılabiliyordu. Maddenin yeni şekli hükümete, savcılara toplatma yetkisi verdi: "Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, kanunun gösterdiği suçların işlenmesi halinde hakim kararıyla; devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninini ve genel ahlakın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunun açıça yetkili kıldığı merciin emriyle toplatılabilir. Toplatma kararını veren yetkili merci, bu kararını en geç 24 saat içinde mahkemeye bildirir. Mahkeme bu kararı en geç üç gün içinde onaylamazsa, toplatma kararı hükümsüz sayılır."

Öteki maddelerde de buna benzer değişiklikler yapıldı. Basın, bu değişiklikleri eleştiriyordu. Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın bir yayınında şu eleştiri yer alıyordu[11]:

"1971'de gerçekleştirilen Anayasa değişimleriyle 'milli güvenlik', 'kamu düzeni', 'genel ahlakın korunması' gibi genel, elastiki, her yöne çekilebilecek sınırların kapsamı büyümüş; bütün demokratik hakların ve tabiatıyla basın özgürlüğünün üzerine, bir yeni Demokles kılıcı getirilmiştir.

(11) *TGS Danışma Kurulu (ve) Çalışma Raporu*, İst. 1972, s. 117-118.

"Bu genel kavramlar, iktidarların kendi gönüllerince oraya buraya çekmelerine son derece elverişlidir; belirsizdir. Bu anayasal değişim, öteki demokratik hakların kullanımına olduğu gibi basın özgürlüğüne de rahatlıkla uygulanabilecek niteliktedir. Bu nedenlerle gazete kapatmak mümkün olmaktadır. Halen böyle bir uygulama olmamıştır. Fakat bu değişimin gelecekte nasıl kullanılacağı, haklı bir endişe konusudur.

"Aynı Anayasa değişimi çerçevesinde, eskiden yalnız yargıç tarafından alınabilen 'gazete toplama kararı', şimdi, 'gecikmede sakınca bulunduğu durumlarda yetkili merci tarafından' da alınabilmektedir. Bu durumda hükümete ters düşen bir gazetenin 'ivedilikle' toplatılıp sonra 'suç yok' diye ve satılma şansı bittikten sonra bırakılması mümkündür. Günümüzde böyle bir uygulama yoktur. Ancak, gelecek için yol açılmıştır."

Adalet Bakanlığı, bu değişiklikler paralelinde yeni bir Basın Kanunu Tasarısı hazırladı. Başbakan Ferit Melen, "Basın reformu" yaptıklarını öne sürüyordu[12]. Ekim 1972'de basın kuruluşlarına iletilen tasarı[13] da tepkiyle karşılandığından Meclis'e gönderilmedi.

Sıkıyönetim, basını sürekli bir dolaylı sansür altında yaşatıyordu. Bununla da yetinilmedi; birçok gazeteci değişik nedenlerle gözaltına alındı, bir hafta ile sekiz ay arasında değişen sürelerle özgürlüklerinden yoksun bırakıldıktan sonra, haklarında davaların düşmesi ya da "gözaltı nedeninin kalkması" dolayısıyla serbest bırakıldılar. Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın bir yayınında[14] şu adlar veriliyordu: Altan Öymen, Oktay Kurtböke, Hilmi Karabel, Uluç Gürkan, İlhami Soysal, Ali Sirmen, Turhan Selçuk, Yaşar Kemal, Erol Türegün, Özer Esmer, Doğan Avcıoğlu, Uğur Mumcu, İlhan Selçuk, Çetin Altan.

Daha önce açılmış davalardan dolayı mahkûmiyetler de birbirini izledi: Ankara'da Turhan Dilligil, İstanbun'da Doğan Koloğlu, Al-

(12) "Melen: Basın Reformu Devam Edecektir", *Milliyet*, 18 Haziran 1972.
(13) 11 no.lu dipnotunda agy, s. 123-141'e bkz.
(14) *Türkiye'de Basının Günümüzdeki Sorunları*, bty (1972), s. 10.

pay Kabacalı, Sabri Yılmaz Cumhurbaşkanına hakaret suçunu işledikleri gerekçesiyle mahkûm edilip cezaevlerine alındılar. Çetin Altan da milletvekilliği sırasında yaptığı bir konuşmadan dolayı aynı maddeden mahkûm edildi. Bir ay içerisinde (Temmuz 1972) TCK'nın 158. maddesine aykırılık gerekçesiyle altı gazetecinin cezaevine konulması anlamlıydı. Birkaç ay önce de Ahmet Tümel, aynı suçtan dolayı cezaevine alınmış ve dokuz ay hapiste kalmıştı. Çetin Altan ile Doğan Koloğlu, cezaevindeyken, daha önce açılmış başka davalardan 142. maddeye göre mahkûm edildiler. **Ant** dergisinin yazıişleri müdürlerinden Osman S. Arolat da 141 yıl hapis istemiyle yargılandı; Sıkıyönetim Mahkemesi'nce üç davada 142., bir davada 159., bir davada 311. maddeye göre, toplam 24 yıl hapse mahkûm edildi. Hakaret suçlarından mahkûm edilen gazeteci ve yazarlar arasında Abdülkadir Billurcu, Nihal Atsız, Necdet Sevinç de vardı. Ayrıca birçok basın davası sürüyor, yüzlerce yıl ceza isteniyordu...

Sıkıyönetim, 39 kez süreli ya da süresiz gazete kapatma cezası uyguladı[15]. Bir örnek olay olarak **Cumhuriyet**'in kapatılışını yansıtalım:

İlhan Selçuk'un "Hoş Geldin Tanzimat Kafası" başlıklı yazısı 27 Nisan 1971'de, sıkıyönetim ilanının ertesi günü yayımlandı. Aynı gün **Cumhuriyet** İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca on gün süreyle kapatıldı. İlhan Selçuk'la yazıişleri müdürü Oktay Kurtböke hemen tutuklanıp ilkin Selimiye'ye, oradan Maltepe'deki askeri hapishaneye gönderildiler. Nadir Nadi, "Eğer İlhan o gün yazı yazmasaydı, ilgililer başka bir bahane bulup **Cumhuriyet**'i yine kapatacaklardı,"diyor[16]. Daha sonra Oktay Kurtböke Sağmalcılar Cezavi'ne alındı. Bu dava aklamayla sonuçlandı. Ancak İlhan Selçuk bu kez Sıkıyönetim Mahkemesi'nde açılan Madanoğlu Davası'nda yargılandı; uzun süre de Ziverbey Köşkü'nde işkence altında sorgulandı[17]. Sıkıyönetim, bu davadan da istediği sonucu alamadı;

(15) Uluslararası Hukukçular Birliği: *Türkiye Raporu 1971-1973*, Çev.: İnce Pehlivan, İst. 1973, s. 56.

(16) Nadir Nadi: *Olur Şey Değil*, İst. 198, S. 201.

(17) Bkz. İlhan Selçuk: *Ziverbey Köşkü*, 12. bas.,İst. 1989.

aklama kararı verildi.

Basın, sıkıyönetimin baskıları üzerine en küçük bir dokundurmada bile bulunamıyordu. Buna karşılık, bütün basın kuruluşları sivil mahkemelerde açılmış davaları ve bu mahkemelerce mahkûm edilip cezaevlerine alınan meslektaşlarını ele alarak basın özgürlüğü savaşımına giriştiler. Ayrıca, basın üzerindeki ekonomik baskılar da eleştiriliyordu.

11Eylül 1972'de Uluslararası Gazeteciler Federasyonu'nun (FIJ) on birinci kongresi, daha önceden alınan karar uyarınca İstanbul'da toplandı. Gündemin birinci maddesi "basın özgürlüğü"ydü. Yunanistan, Türkiye ve öteki ülkelerde basına yapılan baskılar ele alınacaktı. Bütün kongre boyunca Türk basınının durumu birinci plana geçti. Devlet Bakanı İsmail Arar'la Turizm Bakanı Erol Yılmaz Akçal'ın verecekleri yemeğe katılmamayı oybirliğiyle kararlaştıran konuk delegeler, altı kişilik bir kurul aracılığıyla Sağmalcılar Cezaevi'nde bulunan dört gazeteciyi (Çetin Altan, Doğan Koloğlu, Alpay Kabacalı, Sabri Yılmaz) ziyeret ederek çiçek verdiler, kalem armağan ettiler.

Kongre, iki buçuk gün süren tartışmalardan sonra, Türkiye ile ilgili karar suretini "yumuşatarak" kabul etti[18]:

"Uluslararası Gazeteciler Federasyonu'nun XI. Dünya Kongresi, Türk Anayasasının ilkeleri ve Türkiye'nin imzalamış olduğu Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu uyarınca, bazın özgürlüğünün ve ifade özgürlüğünün korunması için Türk makamlarına çağrıda bulunur.

Kongre, bu ilkelerin günümüzde dikkate alınmadığını belirtir ve Türk basınının üzerindeki siyasal ve ekonomik baskıyı üzüntüyle karşılar. Türk meslektaşlarının yoğun ekonomik baskılarla ilgili ciddi kuşkusunu paylaşır.

Kongrenin temsilcileri, kendilerine tanınan imkânı memnuni-

(18) FIJ İstanbul Kongresi için bkz. 11 no.lu dipnotunda agy, s. 42-76; ayrıca bkz. *The International Federation of Journalists-For a Free Press and Free Journalism*, İst. 1977.

yetle karşılayarak, cezaevinde bulunmaları Türkiye'nin İnsan Hakları alanındaki yükümlülüklerinin açıkça çiğnenmesi olan dört Türk meslektaşını ziyaret etmiştir.

Kongre, Türkiye'nin kendi Anayasasının temel ilkelerine ve uluslararası yükümlülüklerine dönerek düşünce özgürlüğünü ve basın özgürlüğünü, gerçekten güvenlik alması gerektiği görüşündedir.

Bu arada Kongre bir öncözüm olarak, halen cezaevinde bulunan meslektaşlarının özgürlüklerine kavuşmaları ve durumlarının yeniden gözden geçirilmesi için Türk yetkililerine çağrıda bulunur.

Kongre, geçmiş yıllarda yazdıklarından ötürü günümüzde haklarında davalar devam eden gazetecilerin durumuna dikkati çekerek halen görülmekte olan ve görülecek bu tür davalardan vazgeçilmesi gerektiği görüşünü açıklar.

Siyasal görüşlere ve yazılara yer veren gazetelerin almak zorunda kaldıkları siyasal, ekonomik ve hukuki riskler, kongre için büyük üzüntü kaynağı olmuştur. Kongre, Türk gazetelerinden ve gazetecilerinden bu risklere rağmen görevini sürdürmekte olanları saygıyla karşılar.

Kongrenin İstanbul'da toplanmış olması, daha çok Federasyon üyesi Türk gazetecilerinin cesaretinin bir sonucu olmuştur; toplantı, bu ülke basınının özgür olduğunu göstermez.

Dünyanın bütün gazetecileri, Türkiye'deki gelişmeleri dikkatle ve endişeyle izlemektedir.

Konge basın üzerindeki baskının bir ölçüde hafiflemesi yolunda çok büyük birkaç işareti son aylarıda gördüğünü memnuniyetle kaydederken, bütün baskıların tamamen kalkması şeklindeki kesin ve güçlü çağrısını tekrarlar."

FIJ Kongresinden sonra basın kuruluşları, basın özgürlüğünün tam anlamıyla gerçekleşmesi amacına yönelik çalışmalarını sür-

dürdüler. Basın tarihinde ilk kez bütün kuruluşlar (Gazeteciler Cemiyeti, Ankara Gazeteciler Cemiyeti, İzmir Gazeteciler Cemiyeti, Taşra Gazeteciler Cemiyeti, Türkiye Gazeteciler Sendikası, Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası, Türk Basın Birliği, Basın-İş Sendikası) biraraya gelerek şu bildiriyi yayımladılar:

"1. Cumhuriyet'in 50. yıldönümü yaklaşırken kamuoyu vicdanında hukuki ve insani açıdan beliren genel af özlemi açık ve seçik olarak ortaya çıkmıştır. Yasama ve yürütme organlarına da yansıyan bu eğilimin ışığında, basın ve yayın yoluyla işlenmiş bütün suçların genel af kapsamına girmesinin mutlak bir zorunluluk olduğu inancındayız.

Hükümetin bu görüşümüze katıldığını açıklamasını ivedilikle dilemekteyiz.

2. Dokuz basın kuruluşu olarak hükümetin daha sonra geri aldığı Basın Kanunu taslağını bu biçimiyle benimsemiyoruz.

Yeni bir Basın Kanunu'na fikir özgürlüğü doğrultusunda yapılacak düzeltmeler dışında, ihtiyaç olmadığını düşünmekteyiz. Bununla beraber, hükümet yeni bir Basın Kanunu'na mutlak gerek görüyorsa, bunu kuruluşlarımızla birlikte hazırlamasının faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Türkiye'de basını temsil eden kuruluşlar olarak, fikir suçu kavramını çağ dışı buluyoruz.

Bu nedenle mevzuatımızda, düşüncenin özgür ifadesini suç sayan anlayışı kabul etmiyor, bu anlayışın ürünü olan mevzuat hükümlerinin kaldırılmasını istiyoruz.

Ceza Kanunumuzda basının eleştiri özgürlüğünü kısıtlayan soyut kavramlara açıklık getirilmesini gerekli görüyoruz."

Bildiride, "basın özgürlüğünün tam anlamıyla gerçekleşmesi yönünde, bir ilk adım olarak" Ceza Kanunu'nun 159, 137, 142, 158, 159, 163. maddelerinin değiştirilmesi, bazı maddelere suç yayın yoluyla işlenmişse "ispat hakkı"nı saklı tutan fıkralar eklenmesi

önerileri yer alıyordu.

Daha sonra, Anayasa'nın 33. maddesindeki cezaların şahsiliği kuralından yola çıkılarak, Basın Kanunu'nun basın yoluyla işlenen suçlarda ceza sorumluluğunu düzenleyen 16. maddesinin değiştirilmesine yönelik bir öneri hazırlandı. Sorumlu mürdürler için yalnız para cezası verilmesi öngörülüyordu.

Öte yandan Türkiye Gazeteciler Sendikası, "Basının ceza rejimi hakkında" geniş bir rapor hazırladı. Raporun sonunda TGS'nin görüşleri şöyle özetleniyordu:

"Türkiye, demokratik bir ülke olmak ve çoğulcu demokrasiyi uygulamak iddiasındaki bir devlettir. Türkiye, adaletli ve çağdaş bir hukuk sistemine lâyık bir ülkedir. Türkiye, son aşaması Avrupa ülkelerinin bütünleşmesi olan bir yolun izleyicisidir.

"Basın özgürlüğünü neredeyse yok eden hukuk uygulamaları ve bunun sonucunda cezaevlerini dolduran ve kapısında sıra bekleyen gazeteciler, önümüzdeki bu hedeflere giden yolun ciddi engelleridir.

"Özelliği 'hürriyetçilik', ama her düşünceye tanınan bir hürriyetçilik olan çoğulcu demokrasiyle bizim hukuk uygulamamız sonucunda düşüncenin cezalanması, birbiriyle bağdaşamaz.

"Bu durum, devlet olarak imzaladığımız evrensel bildirilerle de, Avrupa bütünleşmesiyle de, Avrupa Konseyi'yle de bir arada düşünülemez. Nitekim, söz konusu uluslararası kuruluşlarda Türkiye'nin son zamanlarda düşürüldüğü zor durum, bu bağdaşmazlığın açık örneğidir.

"Türkiye bir yandan düşünce ve basın özgürlüğünü çağımız dışına iten hukuk kurallarını değiştirmek, bir yandan da antidemokratik, kaypak, soyut, tartışmalı kuralların bedelini cezaevlerinde ödeyenlerin acısına son vermek durumundadır."

Gerçekten de o sıralar dış dünyada sıkıyönetim uygulamalarını ve basının bu durumunu ele alarak Türkiye'nin Avrupa Konse-

yi'nden uzaklaştırılmasına yönelen girişimler başlamıştı.

1973'te Türkiye Gazeteciler Sendikası, basın işçilerinin sosyal ve ekonomik güvencesini sağlamak amacı güden 212 sayılı yasanın yıldonümünde (10 Ocak) "Basın Bayramı"nı kutlamama kararı aldı.

Ne yazık ki basın kuruluşlarının sürdürdükleri bu kampanyadan ve Başbakan Ferit Melen'le, Devlet Bakanı İsmail Arar'la, Adalet Bakanı Fehmi Alpaslan'la yapılan görüşmelerden hiçbir sonuç alınamadı.

SIKIYÖNETİM UYGULAMALARI

Haziran 1972 - Mayıs 1973 arasında çıkan gazetelerde ve siyasi dergilerde basın özgürlüğü üzerine çok sayıda haber, yorum, başyazı yer alır. Bu arada mahkûmiyet haberlerine (İlhami Soysal, Erol Türegün, Mustafa Ekmekçi, Sevgi Soysal, Seçkin Cılızoğlu vb.) de rastlanır.

O dönemde eleştiri dışı kalan sıkıyönetim uygulamalarının sayısı da epey kabarıktır:

Sabahattin Eyuboğlu, Vedat Günyol, Azra Erhat vb. yazarların tutuklanıp yargılandıkları düzmece TKP Davası; İlhan Selçuk, Doğan Avcıoğlu'nun da kapsamına alındıkları Madanoğlu Davası; Altan Öymen, Emil Galip Sandalcı, Erdal Öz vb. gazeteci ve yazarların uçak kaçırma olayıyla ilişkileri bulunduğu gerekçesiyle gözaltına alınmaları ve benzeri başka olaylar...

Anayasa Hukuku profesörü Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş** adlı ders kitabında komünizm propagandası yaptığı savıyla tutuklandı, sıkıyönetim mahkemesinde uzun süre yargılandı; 6 yıl 8 ay hapis cezasına çarptırıldı; karar çeşitli gerekçelerle Askeri Yargıtay'ca bozulduğundan dört kez yargılandıktan sonra aklandı.

İsmail Beşikçi, bölücülük propagandası yaptığı gerekçesiyle,

142. maddeye göre 13 yıl hapis cezasına mahkûm edildi.

TRT'nin iki yönetim kurulu üyesi ile beş program yapımcısı, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde TCK'nın 155. ve 311. maddelerine aykırı programlar hazırladıkları gerekçesiyle yargılandılar, aklandılar.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, 139 kitabı kapsayan bir yasak kitaplar listesi yayımladı. Yasaklanan kitaplar arasında Einstein'ın **İzafiyet Teorisi** bile vardı[19].

Birçok kişi için yasak yayın bulundurmak suçuyla dava açıldı. Bunların en kapsamlısı, İstanbul'daki yayınevleri, dağıtımcılar ve kitapçılara düzenlenen baskınlardan sonra 28 kişi için 3 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nde, Sıkıyönetim Kanunu'nun 16. maddesine aykırılık gerekçesiyle açılan toplu davadır. Altın, Ak, Habora, Cem, Remzi, Ararat, E, İnkılap-Aka, Sander, Yöntem, Tekin, Altın Kitaplar, Ağaoğlu yayınevlerinin sahip ya da yöneticileriyle Seçkin, İtimat, Öncü Kitabevlerinin, Gameda ve Ge-Da adlı dağıtım kuruluşlarının sorumluları ve birkaç kitapçı, on ay süreyle yargılandıktan sonra, yasak yayınlarla ilgili yeterli bilgi verilmemiş olduğu gerekçesiyle aklandılar; birtakım yayınların zoralımına (müsaderesine) karar verildi (Esas no: 1973/56, Karar no: 1973/80).

Ankara Bölgesi Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Namık Kemal Ersun'un imzasını taşıyan 18 Mayıs 1973 tarihli, 1973/14507-6/9370 sayılı yazı, sıkıyönetim sansürü üzerine yeterli bilgi verecek niteliktedir:

"Yenigün Gazetesi Yazıişleri Mürürlüğüne
Ankara

İgi: Yenigün Gazetesi Yazıişleri Müdürülüğü'nün 17.5.1973 günlü yazısı.

1) **Yenigün** gazetesinin tanıtılması maksadıyla hazırlanmış bu-

(19) Uluslararası Hukukçular Birliği, agy, s.56.

lunan ekli afişin duvarlara yapıştırılması ve yazarların isimlerini belirten matbu mektubun dağıtılması hususu ilgi sayılı yazı ile bildirilerek izin talebedilmektedir.

2) Tanıtıcı mektubun ilgililere PTT aracılığı ile gönderilmesi, afişin ise sadece matbaa ve gazete idarehanesine ait binada teşhiri uygun görülerek bu hususa münhasır olmak üzere müsaade edilmiştir.

Gereğini rica ederim."

Bütün bu uygulamalar, yurt dışında geniş yankılar uyandırıyordu. Uluslararası Hukukçular Birliği, hazırladığı özel raporda, 12 Mart rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı davrandığı sonucuna varıyordu[20]:

"...

4) *Olağanüstü tedbirler dışında, son iki yıl içinde* Anayasa ve kanunlarda yapılan değişiklikler, özellikle fikir özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü ve adaletli bir şekilde yargılanma hakkını tanımadığından Sözleşme ilkeleriyle çelişmektedir. Bunlar genel kanunlarda yapılan değişikliklerdir ve Sözleşme'nin 15. maddesinde yazılı 'olağanüstü tedbirler' olarak gösterilemezler.

5) Türkiye'de Sözleşme'yi ihlal eder nitelikte kanunsuz uygulamalara başvurulmaktadır. Siyasi zanlılara işkence ve kötü muamele yapılmakta, zanlılar kanunsuz bir şekilde, uzun süre gözaltında tutulmaktadır."

Ekim 1973'te yapılan genel seçimlerden sonra "12 Mart dönemi" sona erdi. O tarihte cezaevindeki mahkûmlar listesi -belki eksikleriyle- şöyleydi:

Çetin Altan: 7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün.
Doğan Koloğlu: 7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün.
Osman S. Arolat: 24 yıl hapis, 9 yıl sürgün.

(20) Agy. s. 66-67.

Can Yücel: 15,5 yıl hapis, 5 yıl sürgün.
Mehmet Emin Bozarslan: 13,5 yıl hapis, 4,5 yıl sürgün.
Şiar Yalçın: 9 yıl hapis.
Ahmet Hamdi Dinler: 8,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün
Yaşar Uçar: 7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün.
Mete Dural: 7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün.
Abdullah Nefes: 7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün.
Erdoğan Berktay: 7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün.
Tektaş Ağaoğlu: 7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün.
Mümtaz Soysal: 6 yıl 8 ay hapis, 2 yıl 2 ay sürgün.
Süleyman Ege: 30 yıl hapis, 16 yıl sürgün.
Vahap Erdoğdu: 34 yıl hapis.
Muzaffer Erdost: 30 yıl hapis, 12 yıl sürgün.
Turhan Dilligil: 5,5 yıl hapis.
Zeki Kılıç: 1,5 yıl hapis.
İsmail Beşikçi: 13 yıl hapis.
Abdülkadir Billurcu: 4 yıl 1 ay hapis.

Ayrıca, çeşitli nedenlerle cezaevine alınmamış mahkûmlar da bulunmaktaydı (Atilla Tokatlı, Rasih Nuri İleri, Ahmet Angın, Özkan Mert, Nezihe Meriç vb.)

O tarihlerde çıkarılan genel af, 142. maddeden mahkûm olan düşünce suçlularını kapsamadı. Cezaevinde kalanlar, Anayasa Mahkemesi'nce Af Kanunu'nun bir maddesinin iptali üzerine 1974'te özgürlüklerine kavuşabildiler.

1974-1980 DÖNEMİ

Bu dönemin sözü edilmeye değer olaylarından biri, iki ajans ve on bir gazetenin yazı işleri müdürleriyle bir muhabirin, gizli devlet sırlarını açığa vurduklarıgerekçesiyle yargılanmalarıdır. Kıbrıs sorunuyla ilgili bir haber dolayısıyla açılan davanın duruşması 1 Eylül 1974'te başladı ve uzun sürdü.

Giderek sayısı artan sol ve sağ yayınlar için de pek çok dava

açıldı. Elimizdeki belge, Milliyetçi Cephe adı verilen koalisyon hükümetleri döneminde Başbakanlıkça Adalet Bakanlığı'na sürekli olarak "yayımlanan mevkutelerde suç unsuru taşıyan yazılara ait" matbu listeler gönderildiğini ve "gereğinin ifası"nın yani dava açılmasının ve "sonuçtan bilgi verilmesi"nin istendiğini kanıtlıyor[21]. Fotokopisi bir dava dosyasından alınmış olan, bu bakımdan savcılara yönerge niteliği taşımakla da kalmayıp yargıçları etki altında bulundurmaya yönelen ve beş günlük süreyi (7 Temmuz - 11 Temmuz 1975) kapsayan listede 18 yazının adları yer alıyor; dolayısıyla bir güne 3,6 ceza davası düştüğü görülüyor:

* Türkiye Sosyalist Partisi organı **Kitle** dergisinin 7 Temmuz 1975 tarihli sayısında yayımlanan yazılardan üçü için T.Ceza Kanunu'nun 159, 142/1, 141/1 ve ikisi için de 312. maddelerine göre,

* Türkiye İşçi Partisi organı **Yürüyüş** dergisinin 8 Temmuz günlü sayısında yayımlanan yazılardan biri için 159, biri için 141/1. maddeye göre,

* **Halkın Sesi** dergisinin 8 Temmuz sayısında yayımlanan yazılardan altısı için 312, ikisi için 142/3. maddeye göre,

* **Cumhuriyet** gazetesinde 9 Temmuzda yayımlanan Uğur Mumcu imzalı, "Unutturulan Mezar Taşları" başlıklı yazı için 159. maddeye göre,

* **Yeni Ortam** gazetesinde 10 Temmuz günü yayımlanan Ahmet Kahraman imzalı, "Sakarya Seçimi" başlıklı yazı için 159. maddeye göre,

* Koalisyon ortaklarından Milli Selamet Partisi'nin organı **Milli Gazete**'de 11 Temmuzda yayımlanan bir yazı için "devletin temel nizamlarını din esasına dayandırmak için propaganda" suçunu cezalandıran 163. maddeye göre dava açılması istenmektedir.

(21) Süleyman Demirel imzalı 16 Temmuz 1975 tarih ve 2662 sayılı yazı ile ekindeki "*üç sayfalık cetvel*". Ayrıca bkz. Uğur Mumcu: "Sayın Muhbir Başbakan", *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1976.

Sorumlu müdürün yazarla birlikte hapis cezasına mahkûmiyetini öngören Basın Kanunu'nun 16. maddesi 8 Mayıs 1979 tarihli yasayla değiştirildi. Sorumlu müdürler için verilen "hürriyeti bağlayıcı cezalar", yasa yürürlüğe girdikten sonra para cezasına çevrilmeye başlandı.

Bu dönemin başlıca özelliği, pek çok dava açılmasına karşın, hapishanelere çok sayıda gazeteci ve yazarın konulmamış olmasıdır. Ne var ki sürüncemede kalan davalar 12 Eylül döneminde mahkûmiyetle sonuçlandı.

Onbirinci Bölüm

1980'LERDE TÜRK BASINI

12 Eylül 1980'de kuvvet komutanlarının yönetime elkoymalarından sonra hak ve özgürlükler askıya alındı; asker güdümlü yeni bir rejim başladı. Beş kuvvet komutanı bütün yetkileri ele aldılar ve kendilerine Milli Güvenlik Konseyi adını verdiler.

Basın, genellikle sıkıyönetim tarafından denetlenmekle birlikte, zaman zaman doğrudan doğruya beş general, özellkle "Konsey Başkanı" Kenan Evren tarafından denetimden geçiriliyordu. "Hoşa gitmeyen" yazılar için gazetelere Sıkıyönetimden sık sık uyarılar geliyor, arada bir "kapatma cezası" uygulanıyordu. Yazarların, yazı işleri müdürlerinin gözaltına alındığı, tutuklandığı, mahkûm edildiği de oluyordu. Sıkıyönetim, hemen her gün yayın yasakları koyuyordu.

Yeni gazete ve dergi çıkarmak kolay değildi. Başvurular Sıkıyönetim'e aktarılıyor; izin çıkması için aylarca beklemek gerekiyor, çoğu kez de yeni gazete ve dergi çıkarma izni verilmiyordu. Bu nedenle "kitap", "ortak kitap" gibi adlarla yayımlanan yeni dergilere rastlandı. Daha önce çıkmış dergilerin isim haklarını satın alanlar da oldu (**Somut**, **Saçak**, vb.).

12 Eylül öncesinde açılmış davalar mahkûmiyetle sonuçlandı. 12 Eylül günü kapatılan **Demokrat**, **Aydınlık**, **Politika** ve **Hergür** gazeteleriyle sol dergilerin yazıişleri müdürleri, imzasız yayımlanan yazılardan dolayı, aşağıda değinileceği gibi, binlerce yıllık ha-

pis cezasına çarptırıldılar.

Tam anlamıyla bir baskı rejimi karakteri gösteren 12 Eylül dönemindeki uygulamaların küçük bir bölümünü yansıtan örneklerle yetinmek zorundayız.

GAZETELERİN SANSÜRÜ

Sıkıyönetimin sansürü, **Cumhuriyet** gazetesi genel yayın yönetmeni Hasan Cemal'in 12 Eylül Günlüğü'nde[1] çok sayıda örneklerle ortaya konuldu. Ayrıca, "dönemin özelliğine uygun olarak 'kendi kendine sansür' süreci işlemeye, kalemin kağıt üstündeki kayışını engellemeye başlamıştı; daha askeri yönetim işbaşına geleli bir hafta bile geçmeden."[2].

"Harekât"tan beş gün sonra, 17 Eylülde, **Cumhuriyet** yazıişleri müdürü Orhan Erinç'in İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca "kulağı çekilmiş"; Oktay Akbal ile İlhan Selçuk'un o günkü yazılarının beğenilmediği bildirilerek nazik biçimde "sonra gereği yapılır" denilmişti. **Tercüman**'dan Nazlı Ilıcak'ın da dikkati çekilmiş; **Hürriyet** ile **Milliyet** bazı haberlerden dolayı uyarılmıştı[3]. Birkaç gün sonra Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ, Orhan Erinç'i telefonla aramış; "Ankara'dakilerin" Cumhuriyet'in yayınından memnun olmadıklarını, gazetenin kapatılması için birçok gerekçe bulunabileceğini söylemişti[4].

Bir buçuk ay sonra "Geçici Anayasa" ilan edildi: TBMM'nin yetkilerini Milli Güvenlik Konseyi, Cumhurbaşkanının yetkilerini Konsey Başkanı kullanacak; MGK'nın karar, bildiri ve yasalarının Anayasa'ya aykırılığı öne sürülemeyecekti!

(1) Hasan Cemal: *Tank Sesiyle Uyanmak*, Ank. 1986; Hasan Cemal: *Demokrasi Korkusu*, Ank. 1986.

(2) *Tank Sesiyle Uyanmak*, s. 50.

(3) Agy, s. 55.

(4) Agy, s. 72.

Bundan bir ay sonra, 11 Kasım 1980'de **Cumhuriyet** süresiz kapatıldı:

"Cumhuriyet Gazetesi Yazıişleri Müdürlüğüne,

İstanbul

Cumhuriyet gazetesinin 11 Kasım 1980 tarihli nüshasının 'Pencere' isimli köşesinde yer alan 'Kemalizm İdeolojisi Muz mudur?' başlıklı yazıda Atatürk'e dil uzatıldığı ve ayrıca 'İşsizlik oranı arttı, yatırımlar geriledi', 'İstanbul'da ekmek sıkıntısı başgösterdi' gibi kamunun telaş ve heyecanını doğuracak asılsız ve mübalağalı haberler yayımlandığı tespit edilmiştir.

Bu sebeple, gazetenizin basım ve yayını 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'nın 3/c maddesi uyarınca ikinci bir emre kadar yasaklanmıştır.

Gereğini rica ederim.

Necdet Üruğ
Orgeneral
1'inci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı"

Aynı gün **Cumhuriyet**'te şu haber vardı: "Başına Vurulan Yayıncı İlhan Erdost Öldü". 7 Kasımda kardeşi, Sol Yayınları sahibi Muzaffer Erdost'la birlikte gözaltına alınan Onur Yayınları sahibi İlhan Erdost, daha sonra Mamak Askeri Cezaevi'ne götürülmüş ve orada dövülerek öldürülmüştü. Yasak yayın bulundurmak suçu işlediği öne sürülüyordu. Bu olay dolayısıyla 1 astsubay ile 8 er gözaltına alındı; uzun süren yargılamadan sonra sorumlu görülen astsubay mahkûm edildi.

9 Ocak 1981'de **Hürriyet**, **Cumhuriyet**, **Günaydın** gazeteleri yazıişleri müdürleri İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na çağrılarak bir zam haberini aynı yerde ve aynı punto ile kendiliklerinden yalanlamaları istendi. Daha sonra haberi buyruk çerçevesinde, "usulüne uygun" yayımlamadıkları gerekçesiyle **Hürriyet**'ten Seçkin Türesay, Tayfun Türe ve Erol Türegün gözaltına alındılar.

2 Haziran 1981'de MGK'nın "52 Numaralı Karar"ı yayımlandı: 12 Eylül öncesinde parlamentoda görev almış kişilerle siyasal parti yöneticilerini hedef almakla birlikte doğrudan doğruya basına yasaklar da getiren karara göre:

"3. Sıkıyönetim uygulamalarına ilişkin olarak, sıkıyönetim komutanlıklarının koyduğu yasakların ve aldığı kararların herhangi bir şekilde tartışılması,

4. Kamu davası açılıncaya kadar haklarında sorşturma ve kovuşturma yapılan siyasi parti, işçi teşekkülleri, meslek kuruluşları, dernek ve siyasi kişilerle ilgili olarak kamuoyunu yanıltıcı, ilgilileri etkileyici yazı yazmak, sözlü veya yazılı beyanda bulunmak, yorumlar yapmak,

5. Açılan kamu davalarında verilecek mahkûmiyet veya beraat kararları kesinleşinceye kadar, ilgilileri suçlayıcı veya savunucu herhangi bir yorum veya yayında bulunmak" yasaklanmıştı. Bu yasaklara uymayanlar Sıkıyönetim Kanunu'nun 16. maddesine göre cezalandırılacaktı.

Çalışmaları durdurulan (daha sonra hepsi kapatıldı) siyasal partilerin liderlerinden Bülent Ecevit, demeç ve yazılarından dolayı birkaç kez mahkûm edildi, cezaevine alındı.

Emin Çölaşan'ın Ocak 1982 başında **Milliyet**'te yayımlanan "Milyarlar Nasıl Kül Oldu?" başlıklı yazı dizisine Süleyman Demirel'in cevabını yayımlayan **Hayat** dergisi Sıkıyönetimce toplattırıldı.

Ecevit'in yönetiminde yayımlanan **Arayış** dergisi, işkence konusunu işleyen bir başyazıdan dolayı süresiz kapatıldı.

Sıkıyönetim Komutanlıklarından, içeriği pek kolay anlaşılamayacak yasaklama kararları da geliyordu:

"TC
Genelkurmay Başkanlığı
Adana - K.Maraş - G.Antep - Adıyaman - Hatay -
İçel İlleri
Sıkıyönetim Komutanlığı
Adana

Bsn. ve Hjl. Ils. 3050.154.82.154 16 Mart 1982

Konu: Basın açıklamaları hk.

..... Gazetesine,

1. Son zamanlarda bazı basın organlarında, kamu ve diğer kuruluşlar arası sürtüşmeye neden olan, kuruluşlar ile basın arasında devam eden bazı konuları kapsayan mesnedi olmayan veya müstenidatı zayıf olan, kamuyu yanıltıcı, huzur bozucu ve sansasyon yaratıcı haberlerin yer aldığı komutanlıkça müşahede edilmektedir.Bundan böyle basın organları ile kamu ve diğer kuruluş yöneticilerinin vecekleri haber ve demeçlerde çok dikkatli davranılacaktır.

2. Sıkıyönetim mahkemelerinde idam talebiyle yargılananlar hakkındaki haberlerin, iddianame, tanzimi, esas hakkında iddia, Askeri Yargıtay onaylaması gibi her kademede yayımlanması 1402 sayılı kanunun 3/c maddesi gereğince sansüre tabidir. Bu hususlaki haberler de sadece mahkemelerin esas hakkında karar vermeleri ve kararın Güvenlik Konseyi'nce onaylanması halinde olmak üzere iki safhada yayımlanabilir. Yukarda açıklanan yasak ve kısıtlamalara uymayanlar hakkında 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'na göre kovuşturma yapılacaktır.

Gereğini rica ederim.

Bülent Türker
Korgeneral
6'ncı Kor. ve Sıkıyönetim K."

Aynı gün Bülend Ulusu hükümetinin Devlet Bakanı İlhan Öztrak

şu açıklamayı yapıyordu:

"Uluslararası Af Örgütü'nün 60 işkenceyle ölüm iddiasından 15'i doğru."

Hazırlanmakta olan Anayasa'nın halkoyuna sunulacağı, beyaz oyun "kabul", mavi oyun "red" anlamına geleceği açıklandıktan sonra, Milli Güvenlik Konseyi'nin 70 Numaralı Karar'ı yayımlandı. Buna göre, Anayasa konusunda "hayır" ve "evet"in propagandası, hatta "telkin"i bile yasaktı. 20 Ekim 1982'de yayımlanan 71 Numaralı Karar'da ise, Anayasa'nın "siyaset yasağı"nı öngören geçici maddeleriyle Kenan Evren'in referandum öncesinde yapacağı Anayasa konuşmalarına eleştiri yasağı getirildi. Oysa Kenan Evren, açıkça "Anayasa'ya evet" kampanyasına girişmişti; "Dış güçlerle işbirliği yapanlar, Anayasa'ya hayır kampanyası açtılar" diyordu[5]. Anayasaya hayır kampanyası açacaklarına inanılan kişiler, daha girişimde bulunmadan, gözaltına alıyorlardı. Televizyon, "Vatandaş Ne Diyor? adlı programda "evet" kampanyası yürütüyordu.

Buna karşılık, gazetelere mavi renkten söz etmek bile yasaklandı. Hasan Cemal, Birinci Ordu Kurmay Başkanı Tümgeneral Ekrem Dinç'in 21 Ekim 1982 günü telefonda söylediklerini şöyle aktarıyor[6]:

"Anayasa konusunda en küçük bir ima, telkin, telmih yoluyla dahi olsa en ufak bir şey istemiyoruz. Her gazeteye de bunu söylüyoruz. Yoksa derhal kapatacağız. (...) Bir de mavi konusu var. Sizde kimdi o, Gülgeç mi ne diye biri var, hep mavi mavi diye çiziyor. Bundan sonra mavi de olmayacak, anlaşıldı mı?"

Yasaklar Anayasa'nın kabulünden, hatta 1983 genel seçimlerinden sonra da sürdü. Sıkıyönetim, Başbakana bile yasak koyuyordu:

(5) *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1982.
(6) *Demokrasi Korkusu*, s. 110.

"31.3.1984 günü saat 10.00'da Başbakanlık binası toplantı salonunda yapılan Başbakanın basın toplantısında Başbakana sorulan, Mamak'ta gözetim altında ve tutuklu bulunanların aileleri ile yapılan görüşmeler, çekilen fotoğraflar ve işkence iddiaları ile ilgili olarak basında herhangi bir haberin yer almaması konusu Sıkıyönetim Komutanlığı'nın şifahi emirleriyle Müdürlüğümüze bildirilmiştir.

Konunun tarafınıza bildirildiğine dair tebliğ ve tebellüğ belgesidir.

31.3.1984. Saat: 14.40
Tebliğ eden: Ayşe Ergun
Komiser Basın Amir V."[7].

KAPATILAN GAZETELER

Cumhuriyet'in ilk kapatılışına ilişkin bildiriyi yukarıya aktarmıştık. **Cumhuriyet** 10 Ocak 1981'de beş gün süreyle Adana, İçel, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Hatay'da; 2 Nisan 1981'de iki gün süreyle Ankara, Kastamonu ve Çankırı'da yasaklandı. Bu üçüncüsünde Ankara baskısı yapılamadığı için yirmi kadar ile de gönderilemedi. Yasaklanma nedeni, Mustafa Ekmekçi'nin işkencelerle ilgili bir yazısıydı.

Ankara'da yayımlanan düşün-sanat dergisi **Sesimiz**, Haziran 1981'de İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı'nca süresiz kapatıldı.

Aynı yılın Ekiminde **Tercüman**, Nazlı Ilıcak'ın Danışma Meclisi'ni eleştiren iki yazısından dolayı süresiz kapatıldı.

Güneş gazetesi, 9 Ağustos 1982 günü, Sıkıyönetimin yasakladığı bir haberi verdiği gerekçesiyle süresiz kapatıldı.

Günaydın gazetesi, 2 Aralık 1982'de süresiz kapatıldı. Asıl ka-

(7) Emniyet'ten *Cumhuriyet* bürosuna gönderilen yazı. Agy, s. 503.

patma nedeni, manşette çıkan haberlerin Başbakan Bülend Ulusu'yu kızdırmış olmasıydı: "Devletten 115 milyar alan banka - banker ve şirketlerin hepsi de aile kuruluşları!", "Bu asgari ücreti bir gün bile devam ettirmek zalimliktir. Fiyatlar her gün artarken 7 bin 200 lirayı artıracak Asgari Ücret Komisyonu'nun toplantıları uzayıp duruyor." Ancak kapatmaya şu haber gerekçe gösterilmişti[8]: "Fransa'ya anlayacağı dilde cevap verdik. Artık bizim de elimiz armut toplamıyor. Türk tekstil ürünlerine ambargo koyan Fransa'dan Renault parçaları dışında bütün ithalatı durdurduk."

Aynı yılın Aralık ayında **Hürriyet** gazetesinin dağıtım ve satışı altı ilde yasaklandı.

Cumhuriyet, 24 Ocak 1983 günü süresiz kapatıldı. Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Nezih Demirkent, telefonda Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Haydar Saltık'tan bunun nedenini öğrenmek istedi:

"Somut bir şey söylemedi. Sadece 'genel olarak üslup anlayışında, genel üslupta farklılıklar var' demekle yetindi. Hasan Cemal'le ziyeretinize gelsem oturup konuşsak deyince de yanıtı şu oldu: 'Daha önce Hasan Cemal de gelmek istemişti. Ona da söyledim; üslup farkı var. Karşılıklı oturup ne konuşacağız üslup farkı olduktan sonra.' "[9].

Daha önceki süresiz kapatma cezaları genellikle on gün sürüyordu. Bu kez yirmi beş gün sürdü.

Aynı gün **Milli Gazete** de süresiz kapatıldı.

Yankı dergisi, kimi eski parlamenterlerin ve parti liderlerinin hiçbir hukuki gerekçe olmadan Zincirbozan'da zorunlu ikamet ettirilmesi olayını konu aldığı için (bu konu da sıkıyönetimin yayın yasakları arasına giriyordu) toplatıldı (Haziran 1983).

Ağustos 1983'te **Tercüman**, Nazlı Ilıcak'ın diktatörlük ve özgür-

(8) Agy, s. 168.
(9) Agy, s. 208-209.

lükten söz eden "Her Gece İki Gündüz Arasındadır" başlıklı yazısından, **Milliyet** ise Metin Toker'in yazılarından dolayı süresiz kapatıldı.

Ekim 1983'te **Milli Gazete** süresiz kapatıldı.

6 Kasım 1983 seçimlerine birkaç gün kala **Günaydın** ve **Tan** gazeteleri kapatıldı. Hasan Cemal şunları yazıyor[10]:

"Kapatmanın nedeni **Günaydın**'da geçen gün yayımlanan seçim anketidir herhalde. Ancak 29 Ekim Cumhuriyet Bayramının 60. yılında **Günaydın** ve **Tan**'ın hali bardağı taşıran son damla olmuş. Altmışıncı yıla fazla yer vermemiş, küçük göstermişlerdi. Evren köpürmüş; hatta 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı resepsiyonunda ***Günaydın*** *muhabirini azarlamış.* 'Devlet Konukevi' olarak yeniden düzenlenen tarihi Ankara Palas'ta 29 Ekim akşamı Evren, gazete sahiplerine şunları söylemiş: 'Bunlar Atatürk düşmanları. İnsan 29 Ekimde bir Atatürk fotoğrafı bile koyamaz mıydı? Benim bulunduğum yerde **Günaydın** muhabiri istemem.' Bu son cümle üzerine **Günaydın** muhabiri palas pandıras Ankara Palas'tan çıkarılmış."

Genel seçimlerden bir ay sonra, 3 Aralıkta **Hürriyet** kapatıldı. Gerekçe, Türkiye Komünist Partisi Başkanı'nın ölüm ilanını yayımlamaktı. Oysa İlan Servisi'nin bunu bilmesi olanaksızdı, "kasıt" yoktu.

4 Eylül 1984'te **Tercüman** bir daha, yine Nazlı Ilıcak'ın yazısından dolayı kapatıldı.

Ekim 1984'te ise 15 günlük **Yeni Gündem** dergisi süresiz kapatıldı.

12 Eylül 1980 - 12 Mart 1984 arasında, yayını değişik sürelerle durdurulan sekiz gazetenin kapatılma sayısı ile kapalı kaldıkları gün sayısı şöyle[11]:

(10) Agy, s. 437.
(11) *Basın '80-84, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayını, Ank. 1984, s. 198.*

Milli Gazete	4 kez	72 gün
Cumhuriyet	4 kez	41 gün
Tercüman	2 kez	29 gün
Günaydın	2 kez	17 gün
Güneş	1 kez	10 gün
Milliyet	1 kez	10 gün
Tan	1 kez	9 gün
Hürriyet	2 kez	7 gün

TUTUKLANAN, YARGILANAN GAZETECİLER VE YAZARLAR

12 Eylül 1980 gecesi gözaltılar, tutuklamalar başladı. A.Kadir, Demirtaş Ceyhun vb. yazarlar hemen o gece hiçbir gerekçe gösterilmeden gözaltına alındılar ve uzunca bir süre tutuldular. Yetmiş yaşında bulunan Rıfat Ilgaz, Cide'de gözaltına alınarak Kastamonu'ya götürüldü (4 Haziran-30 Haziran 1981). Osman Şahin, Lütfü Oflaz vb. yazarlar 12 Eylül öncesinde gazetelerde çıkan yazılarından dolayı mahkûm edildiler, cezaevlerine alındılar.

Pek çok yazar kitaplarından dolayı yargılandı. Daha önceki baskıları için soruşturma açılmamış, birkaç kez yayımlanmış kimi kitaplar, yeni baskıları yapılınca mahkemeye veriliyordu. Bunlar arasında **Fikrimin İnce Gülü** (Adalet Ağaoğlu), **Duvar Yazıları** ve **Kente İndi İdris** (Talip Apaydın), **Makro Ekonomi Ders Notları** (Sadun Aren, 15 yıl hapis istemi) anılabilir. Tekin Sönmez daha önce yayımlanımış üç şiir kitabından dolayı tutuklandı; 71 gün tutuklu kaldıktan sonra aklandı. Aziz Nesin, ilk kez 22 yıl önce yayımlanmış ve birçok baskı yapan **Az Gittik Uz Gittik** adlı kitabında yer almış "Sosyalizm Ahlaktır" başlıklı yazısından dolayı 5. Ağır Ceza Mahkemesi'nde on yıla kadar hapis istemiyle yargılandı, aklan-

dı.

Türkiye Yazarlar Sendikası Yöneticileri için İstanbul 1 No.lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde açılan dava iki buçuk yıl sürdü; bu davada da aklama kararı verildi.

Barış Derneği Davası'nda birçok yazar, gazeteci ve aydın yargılandı. Bu davanın sanıkları birkaç kez tutuklandılar; uzun süre cezaevinde kaldılar.

Cumhuriyet başyazarı Nadir Nadi, Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'nun kapatılmasına karşı çıkan, 1961'de yayımlanmış "Tuhaf Bir Tasarı" başlıklı yazısını 23 Ocak 1983'te yeniden yayımlayınca, Sıkıyönetim Mahkemesi'nce 2 ay 20 gün hapis cezasına çarptırıldı. Sıkıyönetim Mahkemelerince verilen ve süresi altı ayı geçmeyen cezalar temyiz edilemiyordu. Nadir Nadi, af için Kenan Evren'e başvurması yolundaki önerileri kabul etmedi. Milli Savunma Bakanlığı'nın Askeri Yargıtay'a başvurması üzerine karar bozuldu ve sonunda Nadir Nadi aklandı.

Cumhuriyet yazarı Mehmed Kemal, 5 Haziran 1981 günlü yazısında bir "paşa hikâyesi" anlattığı için, gazetenin yazıişleri müdürü Okay Gönensin'le birlikte gözaltına alındı. Gönensin bir, Mehmed Kemal on sekiz gün gözaltında kaldı. Gazetenin İzmir temsilcisi Hikmet Çetinkaya da İzmir'de on yedi gün gözaltına alındı.

Cumhuriyet yazarlarından Oktay Akbal, MGK'nın 70 Numaralı Karar'ına aykırılık gerekçesiyle üç ay hapis cezasına çarptırıldı. Akbal, cezasını geceleri hapiste yatarak (26 Ağustos 1983 vd.) tamamladı. Aynı davada Okay Gönensin 9 bin lira para cezasına mahkûm edildi.

Tercüman yazarı Nazlı Ilıcak ise, 52 Numaralı Karar'a aykırılık gerekçesiyle üç ay hapse mahkûm edildi. O da Sağmalcılar Cezaevi'nde kaldı (9 Ekim 1982 vd.)

Ulusal Basın Ajansı'nın genel yayın müdürü Baki Özilhan, ajansın geçtiği, Sıkıyönetimin "asılsız" diyerek yasakladığı Alparslan

Türkeş'le ilgili bir haberden dolayı tutuklandı (8 Temmuz 1984).

15 Mayıs 1984'te "Demokrasinin tüm kurallarıyla işlemesi"ni öngören 1260 imzalı dilekçe Cumhurbaşkanlığı'na, TBMM Başkanlığı'na verildi. Aynı gün yayın yasağı konulan dilekçede basınla ilgili şu paragraf yer alıyordu:

"Özgür basın, demokratik düzeni bütünleyen temel ögelerden biridir. Bunun sağlanması için, bağımsız, denetimsiz ve çok yanlı olarak toplumun kendinden haberli olması, değişik düşüncelerin özgürce yansıtılması ve her türlü eleştirinin basında yer bulması zorunludur. Çok yönlü kamuoyu oluşması ve yönetimin demokratik denetimi ancak böyle bir basınla gerçekleştirilebilir."

Dilekçeye konulan yayın yasağı sonradan kaldırıldıysa da, dilekçede imzası bulunan herkesin ifadesi alındı, hazırlayan ve imza koyanlardan birçoğu mahkemeye verildi. Bu kez de duruşmalara fotoğrafçı alınmadı, ses kayıt cihazı kullanılması yasaklandı. Daha sonra Aziz Nesin'in savunmasına yasak konuldu (Temmuz 1985). Yankılar uyandıran bu "Aydınlar Dilekçesi Davası" da aklama kararıyla sonuçlandı.

Öte yandan, yüzlerce kitaba Sıkıyönetim tarafından el konuldu, mahkemelerce mahkûm edilmeyen kitaplar bile toplatıldı. Kitapların televizyonda tabanca, mermi vb. ile birlikte "suç araçları" arasında gösterilmesi, toplumda kitap korkusu yarattı. Bu yüzden okuma oranı, yayın tirajları önemli ölçüde düştü.

Bir hesaba göre[12], 12 Eylül 1980 - 12 Mart 1984 arasında soruşturma ve kovuşturmaya uğrayan, gözaltına alınan, dava açılan, tutuklanan gazeteci, yayıncı, yazar, sanatçı sayısı 181; mahkûm edilen gazeteci, yazar ve sanatçı sayısı 82'dir.

Bir habere göre de, 12 Eylül öncesinde yayımlanan günlük 4 gazete ve 20 derginin yazıişleri müdürlüğünü ve yazarlığını yapan 50'nin üzerinde kişi hakkında 404 dava açıldı. "Hakkında dava açı-

(12) Agy, s. 197-230.

lan 50 kişinin 32'si ile ilgili onanan hapis cezaları toplamı 2500 yıl gibi yüksek bir rakama ulaşıyor. Yüksek mahkemece onanan bu hapis cezalarının üçte biri, 750 yıllık bölümü Veli Yılmaz'ın onanan hapis cezası toplamını oluşturuyor. 2500 yıllık toplam cezanın 600 yılı aynı dergide yazıişleri müdürlüğü yapan Osman Taş'a, 155 yılı ise gene aynı derginin yazıişleri müdürlerinden Mustafa Yıldırımtürk'e ait."

Mayıs 1988'de cezaevinde oldukları saptanan dergi yöneticileri ve aldıkları cezalar şöyleydi:

Veli Yılmaz (Halkın Kurtuluşu Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 748 yıl 6 ay ağır hapis cezasına çarptırıldı.) Alaaddin Şahih (Halkın Yolu Gazetesi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 130 yıl hapis.) Candemir Özler (Savaş Yolu Gazetesi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 23 yıl 10 ay hapis.) Erhan Tuskan (İlerici Yurtsever Gençlik Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 123 yıl hapis.) Bektaş Erdoğan (Kitle Gazetesi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 36 yıl hapis.) İrfan Aşık (Partizan Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 17 yıl hapis.) Feyzullah Özer (Kitle Gazetesi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 17 yıl hapis.) Hüseyin Ülgen (Genç Sosyalist Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 12 yıl 3 ay hapis.) Mehmet Üzgen (Bağımsız Türkiye ve Devrimci Militan Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 41 yıl hapis.) Nevzat Açan (Halkın Kurtuluşu Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 21 yıl 7ay hapis.) Ali Rabuş (Birlik Yolu Gazetesi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 18 yıl hapis.) Fuat Akyürek (Sağlıkçının Sesi Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 10 yıl 8 ay hapis.) Mustafa Çolak (Özgürlük Gazetesi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 9 yıl 3 ay hapis.) Galip Demircan (Halkın Kurtuluşu Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 15 yıl hapis.) Ersan Sarı (Güney Kültür ve Sanat Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 7 yıl 6 ay hapis.) Osman Taş (Halkın Kurtuluşu Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 661 yıl 2 ay hapis.) Fikret Ulusoydan (Halkın Sesi Gazetesi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 66 yıl hapis.) Mete Dalgın (Halkın Birliği Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 30 yıl hapis.) Muhittin Göktaş (Kıvılcım Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 7 yıl 6 ay hapis.) Remzi Küçükertan (Devrimci Proleterya Dergisi Yazı İş-

leri Müdürü. Toplam 7.5 yıl hapis.) Mustafa Tütüncübaşı (Halkın Sesi Gazetesi Yazı İşleri Müdürü. Toplam 42 yıl hapis.) Hacı Ali Özer (Emeğin Birliği Dergisi Yazı İşleri Müdürü. Cezası tesbit edilemedi.)

Bu listeye mahkûm edilen şu gazetecileri de eklemek gerekir:

Bektaş Erdoğan, Fuat Akyürek, Mustafa Çolak, Hacı Ali Özer, Hasan Selim Açan, Semih Özal, Saim Silan, Müslim Çolak, Sadun Sönmez, Muharrem Şemsek, Ahmet Taştan, Taner Kayaş, Erol Gözmen, Yalçın Yusufoğlu, Ayşe Nuran Saygılı, Aydın Şenesen, Erhan Taşkın, Ayhan Erkan, İlhan Akalın, Uğur Tekin, Metin Çulhaoğlu, Yunus Er, Atilla Aksu, Işık Yurtçu, Aydoğan Büyüközden, Necdet Onur, Hasan Basri Çıplak, Veyis Sözüer, Doğan Yurdakul, Ali Haydar Yıldırım, Ali Duman, Haluk Seçkin Meriç.

Mahkûmiyet karalarının çoğu 142. maddeye aykırılıktan verildi. Ayrıca 159, 311, 312. maddelerden mahkûm edilenler de oldu.

Toplumun bütün kesimlerinin 141-142. maddelerin kaldırılması gereği üzerinde birleştiği bir dönemde[13], "dünya rekoru" denilecek ölçüde ceza almış yazıişleri müdürlerinin cezaevinde (çoğu Çanakkale E-Tipi Cezaevi'nde, ikisi Bartın Cezaevi'nde) bulunması, yankılar uyandırdı. Bu "fikir suçluları"nın açlık grevine gitmesi (Mayıs 1990) üzerine konu daha da güncelleşti. Yazarlar, sanatçılar bildiriler yayımladılar; "Düşünceye Özgürlük Yürüyüşü" düzenlediler (29 Haziran 1990). Gazeteciler Cemiyeti Yönetim Kurulu da, Cemiyet'in 44. yıldönümü dolayısıyla yaptığı açıklamada görüşünü şöyle açıkladı (10 Haziran 1989):

"Düşünceyi suç sayan yasa maddelerinin kaldırılması yolunda en yetkili ağızlardan yapılan açıklamaların TBMM'nin tatile girdiği

(13) Bu maddelere aykırılık gerekçesiyle Ankara DGM'de yargılanmakta olan TKP liderleri Nihat Sargın ve Haydar Kutlu, 141-142'nin değiştirilmesi yolunda parlamento ve hükümetçe çalışmalar yapıldığı gerekçesiyle serbest bırakıldılar.

şu günlere kadar yaşama geçirilmemesi ülkemiz adına büyük bir talihsizlik olma niteliğini sürdürmektedir.

"Gürümüzde yargılanmakta olan fikir suçlularının tutuklanmalarında hukuki sakıncalar bulunduğu mahkemelerce kabul edilirken, salt fikir açıklamaları yüzünden yüzlerce yıl hapse mahkûm edilenlerin 10 yıla yakın süredir cezaevlerinde tutuklu bulunmalarının açtığı sosyal yaraların sarılması ve varolan hukuk karmaşasının giderilmesi zorunlu hale gelmiş bulunmaktadır.

"Yönetim kurulumuz, düşünce açıklama ve basın özgürlüğünün kalıcı ve tartışılmaz bir hak olduğunun kabul edilmemesi nedeniyle düşünce açıklama ve basın özgürlüğü üzerindeki kısır tartışmaların sürdüğü görüşündedir."

1982 ANAYASASI VE YASA DEĞİŞİKLİKLERİ

1982 Anayasası'nın 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30. maddeleri düşünce açıklama ve basın özgürlüğünü sınırlamayı ön planda tutan yasakçı, antidemokratik bir anlayışın ürünüdür.

Anayasa'yı hazırlayan Danışma Meclisi'nin Eylül-Ekim 1983'te giderayak çıkardığı, Milli Güvenlik Konseyi'nce aynen ya da çok küçük değişikliklerle kabul edilip yayımlanan yasalarda da basın özgürülüğünün alanını daraltan hükümler yer aldı.

15 Temmuz 1950 tarihli, 5680 sayılı Basın Kanunu'nun birçok maddesi değiştirilerek (Kanun no. 2950, 10 Kasım 1983) cezalar artırıldı; ağır cezayı gerektirmeyen basın davalarına Toplu Basın Mahkemelerinde bakılması hükmü kaldırıldı; basın yoluyla işlenen suçlarda zamanaşımı süreleri iki misline (günlük süreli yayınlarda üç aydan altı aya, öteki yayınlarda altı aydan bir yıla) çıkarılarak ceza tehdidinin (dolaylı sansür) daha uzun süreye yayılması yoluna gidildi.

Ek maddelerde ise, yayınların toplatılmasına olanak veren hükümlerle birlikte "devlete ait gizli bilgi" gibi tanımı yapılıp unsurları

belirlenmemiş bir tür suç yaratılarak bu gibi bilgilerin yer aldığı süreli yayınların da toplatılması öngörüldü. Ek maddeler şöyle:

"Ek Madde 1 - Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının Birinci Babının 1, 2 ve 4'üncü fasıllarında veya 311 veya 312'nci maddelerinde yazılı suçları veya Devlete ait gizli bilgileri ihtiva eden her türlü mevkute veya mevkute tanımına girmeyen diğer basılmış eserlerin dağıtımı, eserlerin basıldığı yerdeki sulh ceza hakiminin kararı ile ve gecikmesinde sakınca bulunan hallerde ise bu yerlerdeki Cumhuriyet savcılığının yazılı kararı ile önlenebilir. Cumhuriyet savcılığı, bu kararını en geç yirmidört saat içinde sulh ceza hakimine bildirir. Hakim en geç kırk sekiz saat içinde kararın onaylanıp onaylanmaması hakkında karar verir. Onaylanmama halinde Cumhuriyet savcılığının kararı hükümsüz kalır. Bu fıkraya göre verilen kararlar o yer Cumhuriyet savcılığı tarafından eserin besıldığı ve dağıtıldığı yerlerdeki Cumhuriyet savcılıklarına en seri vasıtayla bildirilir.

Yukarıdaki fıkrada sayılan suçlar ile Türk Ceza Kanununun 426 ve 428'inci maddelerindeki suçları veya 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun'da veya 6187 sayılı Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun'da yer alan suçları veya Devlete ait gizli bilgileri ihtiva eyledikleri iddiasıyla aleyhlerine soruşturma veya kovuşturmaya geçilmiş, her türlü basılmış eserlerin toplatılmasına, soruşturma safhasında sulh ceza hakimince, kovuşturma safhasında görevli mahkemece karar verilebilir. Ancak, soruşturma safhasında gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Cumhuriyet savcılığı da toplatma kararını yazılı olarak verebilir. Bu karar en geç yirmi dört saat içinde yetkili sulh ceza hakiminin onayına sunulur. Hakim, toplatmanın onaylanıp onaylanmaması hususunda kırk sekiz saat içinde karar verir. Kararın onaylanmaması halinde toplatma kararı hükümsüz sayılır. Bu fıkra hükmüne göre verilen kararlar, o yer Cumhuriyet savcılığınca tüm Cumhuriyet savcılıklarına en seri vasıta ile bildirilir.

Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının Birinci Babının 1, 2 ve 4'üncü fasıllarında veya 312'inci maddenin ikinci fıkrasında yazılı

suçların basın yoluyla işlenmeleri sebebiyle mahkûmiyet halinde, faillerden bir veya birkaçına ait olmaları şartıyla suçu ihtiva eden mevkute veya mevkute sayılmayan basılmış eserlerin basımında kullanılan makineler ile diğer besım aletlerinin müsaderesine de karar verilir.

Yukarıdaki fıkrada sözü geçen makineler ile diğer basım aletlerinin kaçırılmasını, değiştirilmesini, kaybolmasını ve tahribini önlemek için tahkikatın her aşamasında gerekli görülen tedbirler alınır. Ancak, bu tedbirler, makineler ile diğer basım aletlerinin faaliyetlerini engelleyici nitelikte olamaz.

Ek Madde 2 - Basın yolu ile işlenen ve ek birinci maddenin üçüncü fıkrasında yazılı suçlarla milli güvenliğe ve genel ahlaka aykırı davranışlardan mahkûmiyet hallerinde, suç teşkil eden yazının yayınlandığı mevkutenin üç günden bir aya kadar kapatılmasına da mahkemece karar verilebilir.

Kapatılan mevkutenin açıkça devamı niteliğini taşıyan her türlü yayın yasaktır. Bunlar sulh ceza hakiminin kararıyla toplatılır.

Birinci fıkraya göre kapatılmasına karar verilen mevkutenin yayınına kapatılma süresinde devam edenler veya o mevkutenin açıkça devamı niteliğini taşıyan yeni mevkute çıkaranlar bir aydan altı aya kadar hapis ve yüz bin liradan üç yüz bin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılırlar.

Ek Madde 3 - Basılmış eserlerin müsaderesi hakkında mahkemece verilip kesinleşmiş kararlar, mahkemenin duyurusu ve Cumhuriyet savcılığının bildirimi ile Resmi Gazete'de derhal yayınlanır.

Ek Madde 4 - Ek birinci madde gereğince dağıtımın tedbir yoluyla mahkeme kararı veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Cumhuriyet savcılığının verdiği kararın mahkemece onaylanması suretiyle önlendiği ve bu sebeple neşir gerçekleşmediği hallerde, kanunun asıl suçlar için öngördüğü cezaların üçte biri hükmolunur.

Türk Ceza Kanununun 64 ve 65'inci maddeleri gereğince suça iştirak ettiklerinin sabit olması hali dışında mevkutelerin sorumlu müdürleri hakkında onaltıncı madde hükümleri uygulanır.

Ek Madde 5 - Türkiye'de yabancı dille yayımlanan mevkutelerin sorumlu müdürlerinin, o dili bilmesi zorunludur."

Öte yandan, 2. maddesinde "Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayımlanması yasaktır" hükmünü getiren 19 Ekim 1983 tarihli ve 18199 sayılı Yabancı Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun da bir sansür yasası niteliği taşımaktadır.

25 Ekim 1983 tarihli vee 18204 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu'nun 11. maddesi de sansür hükmü getirmektedir:

"...olağanüstü hal ilanında; genel güvenlik, asayiş ve kamu düzenini korumak, şiddet olaylarının yaygınlaşmasını önlemek amacıyla ... aşağıdaki tedbirler de alınabilir:

e) Gazete, dergi, broşür, kitap, el ve duvar ilanı ve benzerlerinin basılmasını, çoğaltılmasını, yayımlanmasını ve dağıtılmasını, bunlardan olağanüstü hal bölgesi dışında basılmış veya çoğaltılmış olanların bölgeye sokulmasını ve dağıtılmasını yasaklamak veya izne bağlamak; basılması ve neşri yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş ve benzeri matbuayı toplatmak,

f) Söz, yazı, resim, film, plak, ses ve görüntü bantlarını ve sesle yapılan her türlü yayını denetlemek, gerektiğinde kayıtlamak veya yasaklamak,

g) Her nevi sahne oyunlarını ve gösterilen filmleri denetlemek, gerektiğinde durdurmak veya yasaklamak."

Aynı kanunun 25. maddesine göre, "Özel maksatlarla kamunun telaş ve heyecanını doğuracak şekilde asılsız, mübalağalı havadis ve haber yayan veya nakledenler, fiilleri başka bir suç oluştursa bile ayrıca üç aydan bir yıla kadar hapis ve beş bin liradan az

olmamak üzere ağır para cezasıyla cezalandırılırlar."

"Özel maksatlar" sözünün her türlü yoruma açık oluşu yüzünden, bu da basını sürekli ceza tehdidi altında tutan bir hükümdür.

Sıkıyönetim, 1985 sonunda basının merkezi sayılan İstanbul'dan da kalktı. Ancak, iktidarın sürekli baskı altında tutma çabası yüzünden, basın rahat bir soluk alamadı. Sözü edilen Basın Kanunu değişikliklerine dayanılarak çok sayıda ceza ve tazminat davaları açıldı; milyarlarca liralık ceza ve tazminata hükmedildi.

MUZIR YASASI

Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu, Mart 1986'da değiştirilerek bir sansür yasasına dönüştürüldü.

Bu yasa 1927'de çıktığında hedef, "Türk Ceza Kanunu'nda zikredilen müstehcen ve hayâsızca neşriyat haricinde olup on sekiz yaşına kadar küçüklerin maneviyatı üzerinde muzır tesir ika edeceği (zararlı etkide bulunacağı) anlaşılan" yayınlardı. Başka bir deyişle, çağın gerisinde kalmış düşüncelere, boş inanışlara yer veren, çocuğun düşünsel ve ruhsal gelişmesine engel olabilecek yayınlar gözönünde bulundurulmuştu.

12 Eylül sonrasındaki birkaç uygulama (İranlı yazar Samet Behrengi'nin birtakım kitaplarıyla kimi yazarlarımızın çocuklar için yazdığı kitaplara uygulanmıştı) sayılmazsa, uzun yıllardan beri el sürülmemiş bir yasaydı bu. Hukuk terimiyle, "metruk" (terkedilmiş, bırakılmış) kanunlar arasındaydı.

Yasa, amacına aykırı olarak değiştirilmekle, ortaya bir "hilkat garibesi" çıktı.

Bu yeni yasa, T.Ceza Kanunu'nun müstehcen yayınlarla ilgili maddelerini değiştirerek çok büyük para cezaları getirmekle kalmadı; "müstehcen yayın" kavramıyla "küçüklerin maneviyatı üze-

rinde muzır" kavramını eşanlamlı gibi kullanarak kavram kargaşası yarattı. Böylece yasanın ilk şeklinde örgörülen yukarda belirttiğimiz amaç da ortadan kalktı.

Yasa, basında "Muzır Kurulu" olarak nitelenen bir kurulun oluşmasını öngördü. Bu kurul, Milli Güvenlik Kurulu, Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı gibi resmi kuruluşlarca belirlenecek birer üye, Yüksek Öğretim Kurumu tarafından atanacak sosyal bilimler dalında kariyer yapmış bir öğretim elemanı, Kültür ve Turizm Bakanı tarafından güzel sanatlar dalında ün yapmış kişiler arasından seçilecek bir üye, Ankara, İstanbul ve İzmir Gazeteciler Cemiyetlerinin belirleyecekleri birer basın mensubu arasından Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nce kura ile saptanacak bir üye olmak üzere 11 kişiden oluşacaktı.

Gazeteciler Cemiyeti (İstanbul) ve İzmir Gazeteciler Cemiyeti aday göstermeyi reddettiklerinden, kurulun oluşma şekli ta baştan zedelendi.

Bu kurul, yapacağı incelemelerde "1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'ndaki genel amaç ve temel ilkeleri gözönünde bulundurmak zorunda"dır. Sözü geçen kanundaki ilkelerden bazıları şunlardır: "Atatürk ilkelerine ve Anayasa'da ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlılık", "Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerinin yozlaştırılmaması", "Türk dilinin özelliğinin bozulmadan ve aşırılığa kaçmadan öğretilmesi", "Manevi değerlere saygı", "Atatürk milliyetçiliğine aykırı siyasi ve ideolojik telkinler yapılmaması ve bu nitelikteki günlük siyasi olaylara ve tartışmalara karışılmaması", vb.

Üyelerinin büyük çoğunluğu hükümetçe atanan, siyasal iktidara bağımlı olan bu kurul, her türlü yayını bu alabildiğine geniş ya da alabildiğine dar yorumlara açık "ilkelere" göre denetlemektedir ki, bu denetimin adı "sansür"dür.

Yasanın değiştirilmeyen 6. maddesi, "fikri, toplumsal, bilimsel

ve estetik değeri olan eserlerin bu kanun kapsamı dışında olduğunu" belirtmekteyse de, herhengi bir yayının kapsam dışında kalıp kalmadığına karar verecek tek merci yine bu kuruldur. Nitekim uygulamada kurulun bu tür eserler üzerinde de kendini yargıda bulunmaya yetkili saydığı görülmüş; ilginç bilirkişi raporları çıkmıştır.

Bu kurul, yasaya göre, aynı zamanda müstehcen yayınlarla ilgili davaların resmi ve zorunlu bilirkişisidir. Bu ise, her şeyden önce yargının bağımsızlığını zedeleyen bir hükümdür. Çünkü bir suçun işlenip işlenmediğini belirleyecek tek yetke (otorite), yargıçtır. Bilirkişi, yargıca yardımcı bir kurumdur. Herhangi bir kişi, kurul ya da kurumu "zorunlu bilirkişi" olarak nitelemek, yargıcın yargılama yetkisini elinden almak demektir. Üstelik bu kurul, yürütme organı eliyle atanmış bir kuruldur. Bu da demokrasilerdeki "güçler ayrılığı" ilkesine aykırıdır.

Öte yandan müstehcenlik anlayışı, ya da yasa değişikliğindeki ifadeyle "halkın ar ve hayâ duygularını incitme veya cinsel arzuları tahrik ve genel ahlaka aykırı" olma hali, toplumdan topluma, çağdan çağa, hatta yıldan yıla değişebilir. "Toplumun belirli bir döneminin sosyal-siyasal-ekonomik aşamasında nelerin müstehcen olup olmadığına belirli kalıplar getiren ceza kanunları da, adalet bakanları da, müstehcenlik komisyonları da karar veremezler. Bu konuda ancak her an toplumsal dinamiği gözönünde bulundurmakla yükümlü yargıçlar karar verebilir."[14].

Söz konusu kurulun, oluşma şekli gözönüne alınırsa, çeşitli sanat dallarındaki, toplumsal bilimler alanındaki birçok somut olguyu değerlendirmekten ve görüş bildirmekten âciz kalacağı açıktır. Her somut olayın bilirkişisi, yargıca yardımcı olacak bilirkişisi ayrı olacaktır. Bu kuruldaki 11 üyeden en az 6'sının roman konusunda, heykel konusunda, resim konusunda... uzmanlık sahibi olduğu öne sürülebilir mi? Bu durumda, çoğunluğu belirli bir alanda

(14) Alpay Kabacalı: "Müstehcene Karşı Cihad", *Milliyet Sanat Dergisi*, 12 Temmuz 1974.

uzman olmayan bu **bilir** kişiler, bir eserin müstehcen olup olmadığını belirlerken hangi ölçütü kullanacaklardı? Ellerinde tek ölçüt bulunmaktadır: Kendi haya duyguları, kendi cinsel arzularının tahriki, kendi ahlak anlayışları...

Anayasa Mahkemesi, sonradan kanunun bazı maddelerini iptal etti; 1988'de yasada küçük bazı değişiklikler yapıldı.

Kanunun uygulamasına geçildikten sonra çok sayıda dava açıldı. Gazete ve dergiler için milyarlarca liralık para cezalarına hükmedildi. Romanlar ve bilimsel kitaplar da yargılandı. Ünlü yazar Arthur Miller'in **Oğlak Dönencesi** adlı romanı bile bir iki pasajından dolayı mahkûm edildi.

Çok sayıda davanın açıldığı İstanbul 2. Asliye Ceza Mahkemesi, kanunun yürürlüğe girdiği Mart 1986 ile Şubat 1988 arasında 7 yayın organını 31 ayrı davada toplam 7 milyar 6 milyon 629 bin 645 lira para cezasına çarptırıldı; 18 davada beraat kararı verdi. **Playboy** dergisi için toplam 11 ayrı davada 3 milyar 855 milyon 494 bin 362 lira rekor para cezası verildi. **Tan** gazetesi için açılan 9 dava aklamayla sonuçlandı, 8 ayrı davada toplam 757 milyon 288 bin 734 lira para cezasına hükmedildi. **Bravo** dergisi 7 ayrı davada 1 milyar 343 milyon 779 bin 999 lira, **Sabah** gazetesi 2 davada 735 milyon 982 bin 800 lira, **Süper Gazete** bir davada 77 milyon 291 bin 250 lira, **Haftanın Sesi** bir davada 20 milyon 812 bin 500 lira para cezasına çarptırıldılar. Böylece muzır davalarında verilen para cezaları 7 milyara ulaştı. O tarihte 2. Asliye Ceza Mahkemesinde 200 dolayında dava dosyası bulunuyordu[15].

Davalar sürüp gitti, birçok dergi ve kitap "poşette" satılmaya başlandı...

1988'DEN BU YANA YER ALAN GELİŞMELER

4 Mayıs 1988'de Medeni Kanun'un 24. maddesi değiştirildi. Ya-

(15) *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1988.

saya eklenen 24/A maddesine göre, "Şahsiyet hakkı hukuka aykırı olarak tecavüze uğrayan veya bir tecavüz tehlikesi karşısında bulunan kişi, tecavüze son verilmesini veya tecavüz tehlikesinin önlenmesini talep edebileceği gibi, sona ermesine rağmen etkisi devam eden tecavüzün hukuka aykırılığının tespitini ve gerekiyorsa kararın yayımlanmasını ya da üçüncü kişilere bildirilmesini talep" edebilecekti[16].

Bu madde, gerçekte birtakım haber ve yazıların yayınını durdurmak amacıyla çıkarılmıştı. Uygulamada da öyle oldu; iktidar partisi ileri gelenlerince işletildi.

Yine iktidar partisi ileri gelenlerince birçok gazeteci için kişisel "hakaret" davaları açıldı. Ceza Kanunu'nun hakaret suçlarını cezalandıran, ancak suç unsurları belirtilmemiş olduğu için her türlü yoruma elverişli bulunan 480 ve 482. maddelerindeki para cezaları da 1988'de önemli ölçüde artırıldı.

Bunlar, basının eleştiri özgürlüğünü ortadan kaldırmaya yönelik girişimler olarak değerlendirildi.

1988 Ocağında hükümetçe hazırlanan "Yalan Haber" Yasası tasarısı ise, basının ve basın kuruluşlarının tepkileri üzerine, geri alındı.

Muzaffer Erdost'un 1966 yılında **Yön** dergisinde yayımlanan, 1987'de kitap olarak çıkan **Şemdinli Röportajı** için İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından "bölücülük" gerekçesiyle zoralım (müsadere) kararı verildi. Daha sonra İstanbul 2. Asliye Ceza Mahkemesi'nde açılan dava aklamayla sonuçlandı.

Nihat Behram'ın **Hayatın Tanıklığında, Yürekleri Şafakta Kıvılcımlar** adlı henüz basılmamış kitabı, "Ankara DGM'ce 'taksit taksit' toplatıldı. Üç bölümden oluşan ancak henüz basımı tamamlanmadığı için birbirinden ayrı duran bu bölümlerden metin kısmını 'suç unsuru taşıyan kitap', ikinci bölümünü 'poster', üçüncü bölü-

(16) Bkz.Doç. (Prof.) Dr. Ahmet Kılıçoğlu: "Medeni Kanun Değişirken", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1988.

münü de 'broşür' olarak değerlendiren Ankara DGM, ilk iki bölüm için toplatma kararı verdi, üçüncü bölümde ise suç unsuru bulmadı." Kitabın yayıncısı Ünsal Öztürk, beş gün süreyle gözaltında tutuldu[17].

Abece dergisindeki yazıları yüzünden on sekiz saat gözaltına alınan yayıncı Muzaffer Erdost ile avukat Halit Çelenk haklarında komümizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle dava açıldı[18]. Daha sonra "emekçi kitleleri tahrik etmek"ten yargılanan her iki yazar da aklandı.

Cumhuriyet Ankara Bürosu'ndan Erbil Tuşalp, Başbakana başarısız bir suikast düzenleyen Kartal Demirağ'ın ilk sorgusunu haberleştirince gözaltına alındı ve haberin kaynağını açıklamaya zorlandı. Ardından, Ankara DGM'de ve İstanbul 2. Asliye Ceza Mahkemesi'nde iki dava birden açıldı; **Cumhuriyet**'in yazıişleri müdürü Okay Gönensin de yargılandı. Her iki dava da aklamayla sonuçlandı.

Bir de yayın durdurma örneği:

Milliyet yazarı Mehmet Ali Birand'ın PKK lideri Abdullah Öcalan'la yaptığı söyleşiyi içeren yazı dizisinin yayımlanmaya başlandığı 16 Haziran 1988 günü gazetenin dağıtımı Devlet Güvenlik Mahkemesi savcısının istemi üzerine durduruldu, **Milliyet** toplatıldı. Savcılık, isteme gerekçe olarak devleti yıkmaya yönelik faaliyetlerde bulunan bir kişinin ve örgütün propagandasının yapıldığını öne sürdü[19]. "Bölücülük" suçlamasıyla İstanbul DGM'de yazıişleri müdürü Eren Güvener'le birlikte yargılanan Birand, sorgusunda "Amacım, doğrudan doğruya Türk toplumunun, sadece Türk toplumunun değil, Türk Milli İstihbarat Örgütü'nün, Türk Jandarmasının, kısaca Türk devletinin hakkında çok az bilgisi olduğu, Türkiye'yi son derece rahatsız eden bir insanın ne istediğini, ne

(17) *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1989.
(18) *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1988.
(19) *Milliyet*, 26 Haziran 1988.

yaptığını, ne yediğini, ne içtiğini yansıtabilmekti" dedi[20]. Daha sonra aklama kararı verildi.

Bu dönemde en çok toplatılan yayınlar, kendilerini "sosyalist basın" olarak niteleyen dergiler oldu:

"Basın Yasası'nın Ek 1. maddesi gereğince verilen toplatma kararları, çoğunlukla komünizm ve bölücülük propagandası yapmak ya da halkı yasalara karşı itaatsizliğe itmek gibi suçlamalarla alındı. Siyasi içerikli düşünce dergileri arasında TCK'nın 163. maddesine aykırılıktan da toplatma kararları verilmesine karşın, dergiler hakkındaki toplatma kararlarındaki rakamsal ağırlık büyük bir farkla 'sosyalist basın organları' diye niteleyebileceğimiz dergilerde toplandı. Yalnızca bu nitelikte dergilerle ilgili 1986 yılında 2 toplatma kararı verilirken, 1987 yılında bu rakam 10'a yükseldi. 1988 yılının ilk 10 ayında ise kendilerini sosyalist basın olarak değerlendiren dergiler için 29 toplatma kararı verildi. Yüzdeye vurursak, yüzde 200 bir artış gösterdi. Bu dergilerin hemen hemen hepsi İstanbul'da yayımlandıklarından bu toplatma kararlarının çoğunluğu da İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi savcılıklarınca alındı. Sayıları şimdilerde 20'lere yaklaşan bu dergiler hakkında iki yıllık zaman diliminde verilen toplatma kararlarına baktığımızda da, **Yeni Çözüm** dergisinin 9, **Emek Dünyası**'nın 4, **Güneşe Çağrı**'nın 3, **Yeni Demokrasi**'nin 7, **Emeğin Bayrağı**'nın 3, **Çağdaş Yol**'un 3, **Vardiya**'nın 2, **Medya Güneşi**, **İlk Adım**, **Bülten**, **Toplumsal Kurtuluş Yeni Öncü**, **Gençlik Dünyası**, **Toplumsal Diriliş** ve **Demokrat Arkadaş** isimli yayın organlarının 1'er kez toplatıldıklarını görüyoruz. (...) Bu kişiler hakkında istenilen hapis cezası miktarı ise daha şimdiden binli rakamları aşmış bulunuyor. (...) Bu yargılamalarda alışılmışın dışında sonuçlanan davalara da tanık olundu. Dergilerinin toplatılan 1988 Haziran sayılarındaki bir yazısında yayın yoluyla milli duyguları zayıflatıcı propaganda yaptığı savıyla İstanbul DGM'de yargılanan **Medya Güneşi** dergisi sahibi ve yazıişleri müdürü Cemal Özçelik sorgusunun yapıldığı ilk duruşmada 3 yıl 6 ay

(20) *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1988.

ağır hapis cezasına çarptırıldı. Duruşmada Özçelik'in avukatı dahi bulunmuyordu ve karar şaşkınlıkla karşılandı. Özçelik karar sonrasında Yargıtay'ın cezayı onaması bile beklenmeden Bayrampaşa Cezaevi'ne konul"du[21].

Benzeri uygulamalar sürüp gidiyor...

Uluslararası Basın Enstitüsü Direktörü Peter Galliner, 1 Aralık 1988'de Başbakan Turgut Özal'a bir açık mektup göndererek "hükümeti basına karşı süregelen baskılara son vermeye" çağırdı. Galliner, basın ve ifade özgürlüğünü sınırlayan, "eskimiş" yasaların "demokrasinin en temel ilkelerine uygun olarak köklü bir şekilde" değiştirilmesini de istedi[22].

Enstitü'nün 82 ülkede basına yapılan baskıları içeren **"Dünya Basın Özgürlüğü"** başlıklı raporunun Türkiye bölümünde de, ülkemizde hükümetle basın arasındaki ilişkilerin "fazlasıyla gergin" olduğuna dikkat çekildi; antidemokratik uygulamalardan örnekler verildi[23].

1989, basın davaları için rekor yılı oldu. Yahya Koçoğlu'nun haberine göre[24], yalnızca günlük 16 gazeteye aaçılan dava sayısı 394'tü:

"Toplam 394 davadan 211'ini manevi tazminat, 183'ünü de ceza davaları oluşturdu. Manevi tazminat davalarından 12 milyar 848 milyon lira tazminat istenirken 183 ceza davasında da toplam 400'e yakın gazetecinin cezalandırılması istendi. Manevi tazminat davalarında Turgut Özal ve yakın çevresi 41 dava ile ilk sırada yer aldı.

Günlük yayınlanan 16 gazetenin hukuk bürolarından alınan ve-

(21) Ali Tevfik Berber-Halil Nebiler: *Gazetecilere Saldırılar*, İst. 1988, s. 79-80.
(22) *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1988.
(23) *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1988.
(24) *İletişim Araştırma* (İLAD Bülteni), 1990/3.

rilere dayanılarak yapılan hesaplamalara göre, bir yıl içinde (1989) söz konusu gazetelere 394 dava açıldı. Davaların 211'i manevi tazminat istemli hukuk davası şeklinde açılırken, tazminat tutarı olarak toplam 12 milyar 848 milyon lira gazete idareleri ile gazetecilerden talep edildi. Çeşitli nedenlerle açılan 183 ceza davasında yaklaşık 400 gazetecinin bir yılın üzerinde hapis cezası ile cezalandırılması istendi.

Gazetelere açılan 394 davanın 41'ini dönemin başbakanı Turgut Özal ve yakın çevresinin açtığı belirlendi. Davalardan 20'sini kişisel şikayet üzerine açılan ve toplam 1 milyar 400 milyon liralık manevi tazminatı içeren hukuk davaları oluştururken, savcılıkça re'sen ve şikayet üzerine açılan 21 ceza davasında da yaklaşık 50 gazetecinin cezalandırılması istendi. Sadece Turgut Özal'ın gazetelere 8 dava açarak 560 milyon lira tazminat istediği saptanırken Turgut Özal'a hakaret edildiği savı ve gönderilen tekziplerin yayımlanmaması veya usulüne uygun yayımlanmaması nedeniyle açılan ceza davası sayısının 18'i bulduğu belirlendi.

Toplam tirajları 1,5 milyonu bulan **Sabah**, **Hürriyet**, **Bugün** ve **Yeni Nesil** gazeteleri, 1989 yılı içinde 10 gün toplatıldı. Bunlardan **Sabah** ve **Bugün** gazeteleri için, Turgut Özal'ın 'kişilik haklarının zedelendiği' iddiasıyla başvurması üzerine önce 'ihtiyati tedbir kararı' verildi. Daha sonra bu kararlar, gazetelerin ilgili nüshalarının toplatılmasına dönüştürüldü. **Hürriyet** gazetesi de yerel seçimlerin yapıldığı 26 Mart günü 'Seçim Kanununa muhalefet' gerekçesiyle toplatıldı. Bu karar daha sonra kaldırıldı. **Yeni Nesil** gazetesi ise 2 kez "Atatürk'e hakaret' eder nitelikte yazılar bulunduğu gerekçesiyle toplatıldı.'

1989 yılında gazetelere açılan davaların dökümü

Gazete	Man. taz.	Tutarı (milyon tl)	Ceza davası	Toplam Iht.ted. ve top.
Sabah	46 dava	4.855	38 dava	84dava2+1=3
Bugün	10 dava	402	7 dava	17dava 4 kez
Hürriyet	35 dava	3.500	22 dava	57 dava1 kez
Gazete	19 dava	750	25 dava	44 dava .....
Milliyet	21 dava	1.000	16 dava	37 dava .....
Güneş	8 dava	350	4 dava	12 dava .....
Cumhuriyet	3 dava	30	10 dava	13 dava .....
Milli Gazete	4 dava	30	5 dava	9 dava .....
Türkiye	4 dava	95	2 dava	6 dava .....
Günaydın	17 dava	476	5 dava	22 dava .....
Tan	18 dava	383	19 dava	37 dava .....
Tercüman	9 dava	629	11 dava	20 dava .....
Yeni Nesil	8 dava	150	15 dava	23 dava 2 kez
Zaman	8 dava	148	4 dava	12 dava .....
Dünya	.....			...(en son davası 1987'de bitti)
Turkısh Times	1 dava	50		1 dava .....
16 gazete	211 dava	12.848	183 dava	394 dava10 gün

Gazetesince görevlendirilerek olayları izlerken gözaltına alınan, fotoğraf makinesi kırılan, polis tarafından tartaklanan, yaralanan gazeteci sayısı da epey kabarık bir toplama ulaştı[25]. Bunun son örneği, Şubat 1990'da Ankara'da Prof. Muammer Aksoy'un cenaze törenin-

(25) Bkz. A.T.Berber-H.Nebiler, agy.

de yaşandı. Basın kuruluşlarının tepkisine karşın, bu gibi olayların sorumlularının hiç bir zaman cezalandırılmadığı görüldü.

Bütün bunların yanı sıra, siyasal iktidar basına ekonomik baskılar da uyguladı. Bunun somut örneği ise, **Tercüman**'ın on dört yıllık başyazarı Nazlı Ilıcak'ın yazı yazmaktan vazgeçmesiydi. "Hem eşinin sahibi olduğu Tercüman gazetesine, hem de yine eşinin öteki işlerine uygulanan ekonomik baskılar" yüzünden bu kararı veren "Nazlı Ilıcak, ekonomik baskıya bir başka somut örnek vererek, 'Devlet eliyle verilen ilanların tümünde iki gazeteye ambargo uygulanıyor' diyor"du[26].

VE SANSÜR KARARNAMESİ

9 Nisan 1990 tarihli ve 413 sayılı, 13 Nisan 1990 tarihli ve 421 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler, basına sansür getirdi. Çok geçmeden bunlar yürürlükten kaldırıldı; 9 Mayıs 1990 tarihli (Resmi Gazete 10 Mayıs 1990), 424 sayılı "Şiddet Olaylarının Yaygınlaşması ve Kamu Düzeninin Ciddi Şekilde Bozulması Sebebine Dayalı Olağanüstü Halin Devamı Süresince Alınacak İlave Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname" yürürlüğe konuldu.

Kararnamenin basını ilgilendiren hükümleri şunlardı:

"Madde 1 - 285 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile ihdas edilen Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ve olağanüstü halin devamı süresince; genel güvenlik, asayiş ve kamu düzenini korumak ve şiddet olaylarının yaygınlaşmasını önlemek amacıyla aşağıdaki ilave tedbirler alınabilir.

a) Bölgedeki faaliyetleri yanlış aksettirmek veya gerçek dışı haber ve yorumlar yapmak suretiyle bölgedeki kamu düzeninin ciddi şekilde bozulmasına veya bölge halkının heyecanlanmasına ne-

(26) Nail Güreli: *Onuncu Ses*, İst. 1989, s. 127.

den olacak veya güvenlik kuvvetlerinin görevlerini gereği gibi yerine getirmelerini engelleyecek şekilde yayınlanan her türlü basılmış eser hakkında Olağanüstü Hal Bölge Valisinin teklifi veya görüşü alınarak İçişleri Bakanınca bunların bölge içinde veya dışında basılmış olup olmadığına bakılmaksızın; basılmalarını, çoğaltılmalarını, yayınlanmalarını ve dağıtılmalarını süreli veya süresiz yasaklamak, gerektiğinde bunları basan matbaaları kapatmak.

Madde 4 - 285 sayılı Kanun Hükmünde Karaname ile ihdas edilen Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ve olağanüstü halin devamı süresince; olağanüstü hal bölgesi ve mücavir illerde ilgili kanun, kanun hükmünde karanameler gereğince alınan tedbirler, yapılan uygulamalar, kullanılan yetkiler ve bu maksatla alınan kararlar neden gösterilerek, görevli ve yetkililer hakkında olağanüstü hal bölgesi ile mücavir İl'ler içinde veya dışında basılmış olup olmadığına bakılmaksızın yapılan yayınlar sebebiyle kişisel haklarına saldırıda bulunulan görevli ve yetkililerin Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanununun hükümlerine dayanan manevi tazminat talepleri sonucunda tazminata hükmedilmesine kara verildiği tahdirde, tazminatın miktarı; yayının mevkuteler ile yapılması halinde, mevkute bir aydan az süreli ise, bir önceki ay ortalama satış miktarının, aylık veya bir aydan fazla süreli ise bir önceki fiili satış miktarının toplam satış bedeli tutarının; mevkute niteliğinde bulunmayan basılı esarler ile yeni yayına giren mevkuteler hakkında ise, en yüksek tirajlı günlük mevkutenin bir önceki ay ortalama satış tutarının yüzde doksanından az olamaz.

Madde 5 - 285 sayılı Kanun Hükmünde Karaname ile ihdas edilen Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ve olağanüstü halin devamı süresince; olağanüstü hal bölgesine dahil iller ve mücavir illerde ilgili kanun ve kanun hükmünde karanameler gereğince alınan tedbirler, yapılan uygulamalar, kullanılan yetkiler ve bu maksatla alınan kararlar neden gösterilerek görevli ve yetkililer hakkında, olağanüstü hal bölgesi ile mücavir iller içinde veya dışında basılmış olup olmadığına bakılmaksızın Türk Ceza Kanununun 480'inci maddesinde yazılı hakaret suçlarının gerçeğe aykırı yazı, ha-

ber, havadis, fotoğraf veya vesikaların neşredilmesi veya her türlü olay ve vesikaların tahrif edilerek yayınlanması suretiyle işlenmesi halinde, faillere, ilgili maddelerde yazılı cezalara ilave olarak otuz milyon liradan yüz milyon liraya kadar ağır para cezası verilir.

Bu fiillerin 5680 sayılı Basın Kanununun 3'üncü maddesinde belirtilen mevkuteler vasıtasıyla işlenmesi halinde, ayrıca sahiplerine de; mevkute bir aydan az süreli ise bir önceki ay ortalama fiili satış miktarının, aylık veya bir aydan fazla süreli ise bir önceki fiili satış miktarının, mevkute niteliğinde bulunmayan basılı eserler ile yeni yayına giren mevkuteler hakkında ise, en yüksek tirajlı günlük mevkutenin bir önceki ay ortalama satış tutarının yüzde doksanı kadar ağır para cezası verilir. Ancak, bu ceza otuz milyon liradan az olamaz. Bu mevkutelerin sorumlu müdürlerine, sahiplerine verilecek cezanın yarısı uygulanır.

Bu maddenin tatbiki, bu hususta ayrıca şikayette bulunulmasına bağlıdır. Şikayet dilekçesi verilmediği takdirde gerçeğe aykırılık re'sen araştırılamaz. Bu hususlaki şikayetin Türk Ceza Kanununun 490' ıncı maddesindeki süre içinde yapılması gerekir.

Türk Ceza Kanununun 158, 159 ve 268'inci maddelerinde yazılı hakaret suçlarının, birinci ve ikinci fıkrada yazılı şekilde işlenmesi halinde, bu maddelerde gösterilen suçları işleyen failler de, yukarıdaki fıkralar hükümleri uygulanmak suretiyle cezalandırılır.

Türk Ceza Kanununun 481'inci maddesinin uygulandığı hallerde bu madde hükümleri tatbik edilmez.

Madde 10 - Bu Kanun Hükmünde Kararname ile İçişleri Bakanına, Olağanüstü Hal Bölge Valisi ve il valilerine tanınan yetkilerin kullanılması ile ilgili her türlü karar ve tasarruflarından dolayı, bunlar hakkında cezai, mali veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz."

Bu kararname iktidar partisine bağlı çevreler dışında, toplumun hemen her kesimince eleştirildi; kararnamenin hukukun genel ilke-

lerine ve Anayasaya aykırı hükümler getirdiği belirtildi. Muhalefet partileri, ayrıca karanamenin Anayasa'nın 121. maddesine göre Meclis denetiminden geçmesi gereği üzerinde durdular. Biz, bir hukukçunun, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Prof.Dr.Ahmet Kılıçoğlu'nun eleştirilerini[27] aktardıktan sonra kişisel görüşlerimizi de kısaca ekleyeceğiz.

I. Yayın Yasağı Açısından: Yukarıya aktardığımız 1a maddesinin basın özgürlüğüne ilişkin temel hukuk ilkeleri ve Anayasa hükmüyle bağdaştırılamayacağını belirten Prof.Dr.Kılıçoğlu, özellikle şu iki nokta üzerinde duruyor:

"a) Anayasamız temel hak ve özgürlüklerin ancak kanunla sınırlandırılabileceğini öngörmektedir (Md.13). Kararnamede, bu kararnamenin anayasanın 121. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak çıkarıldığı belirtilmektedir. Anayasanın 121. maddesi ise temel hak ve özgürlüklerin nasıl sınırlandırılabileceğine ilişkin Olağanüstü Hal Kanunu çıkartılmasını öngörmüş, temel hak ve özgürlüklerin kanunla sınırlandırılabilmesi ilkesine bağlı kalmıştır. Bu hüküm gereğince çıkartılmış olan 25 Ekim 1983 tarihli 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu ise 11. maddesinin e bendinde basın özgürlüğüne ilişkin sınırlamayı koymuştur. Bu bent hükmü, basılmış eserlerin "basılmasının, çoğaltılmasının, yayımlanmasının ve dağıtılmasının" yasaklanmasını olağanüstü hal bölgesi içinde olmakla sınırlı tutmuştur. Bölge dışında basılmış eserler için kanun sadece "bölgeye sokulmasını ve dağıtılmasını yasaklamak veya izne bağlamak" yetkisini tanımıştır. 424 sayılı KHK ise basma, çoğaltma, dağıtma, yayımlama yasağını ve matbaayı kapatma yetkisini olağanüstü hal bölgesi dışına da taşırmış olup, bölge dışındaki yayınlara da teşmil etmiştir. Bu yönüyle karanameyi Anayasanın 13. maddesiyle bağdaştırmak mümkün değildir.

b) Öte yandan kararnamenin 1a maddesindeki hüküm oldukça belirsiz kavramlarla temel bir hak ve özgürlük olan basın özgürlü-

(27) "424 Sayılı 'Basın Özgürlüğü'nü Kısan Kararname", *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1990.

ğünü kolaylıkla ortadan kaldırma olanağını getirmiştir. Bu hükme göre yasaklama ve kapatma yetkisi "Kamu düzeninin ciddi şekilde bozulmasına veya bölge halkının heyecanlanmasına neden olacak veya güvenlik kuvvetlerinin görevlerini gereği gibi yerine getirmelerini engelleyecek" şekildeki her türlü basılmış eser için söz konusudur. Buradaki "kamu düzeninin bozulması", "halkın heyecanlanması", "güvenlik kuvvetlerinin görevlerini gereği gibi yerine getirmelerini engelleme" gibi kavramlar oldukça belirsiz kavramlardır. Bu hüküm karşısında "Bölücüler bir köyü basıp üç vatandaşı öldürdüler" haberi dahi o köy halkının heyecanlanmasına neden olacağından ilgili gazete için kararnamenin öngördüğü yasakların işletilmesini sağlamaya (dağıtım yasağı, yayın yasağı, matbaa kapatma gibi) yeterlidir.

II. Manèvi Tazminat Açısından: Kararname, 4. maddesiyle, "ister Olağanüstü Hal Bölgesi ve mücavir illeri içinde olsun, ister dışında olsun, bu bölgedeki uygulama ile ilgili olarak yetkililerin kişilik haklarına yönelik basın yoluyla saldırılarda basılmış eserin satış miktarına göre manevi tazminat tayin etme yetkisini getirmiştir.

Karanameyi bu yönüyle manevi tazminatın niteliğine ve amacına ilişkin yasa hükümleri, görüşler ve kararlarla bağdaştırmak mümkün değildir.

Manevi tazminat öncelikle bir ceza değildir. Öte yandan egemen görüş gereğince manevi tazminatın amacı saldırıya uğrayanı zenginleştirmek değildir. Yargıç manevi tazminata hükmederken saldırının ve kusurun ağırlığı, tarafların sosyal ve ekonomik durumları ile BK Md. 49/f. II'de açıkça öngörüldüğü (gibi) davacının "sıfatını", "işgal ettiği makamı" gibi unsurları gözönünde tutacaktır. Kararname yargıçtan bu yetkiyi almış, manevi tazminatı bir ceza ve zenginleşme aracı halinde getirmiştir. Bu hükümler karşısında ister ağır ister hafif olsun, bir yetkili hakkında en basit hakareti içeren yazı nedeniyle milyarlara varan manevi tazminatlara hükmetme mecburiyeti doğmuştur. Zira kararname çok açık bir şekilde yukarıdaki esaslara göre yapılacak hasaplamada hükmedilecek taz-

minatın hesaplanan satış miktarı toplamının %90'ından az olamayacağını emretmiştir. Kararname bu yönüyle basın için bir "mali açıdan çökertme karanamesi" görünümünü arz etmektedir. Ceza yasalarınızda en ağır suçlar için dahi bu kadar ağır bir para cezasına yer verilmemiştir. Bu nedenle kararnamenin manevi tazminatla ilgili hükmü yetkililerin kişilik haklarını korumaya değil, bu ad altında basını cezalandırmaya yöneliktir.

III. Yetkililer İçin Sorumluluk Yasağı: "Kararname, basın özgürlüğüyle bağdaşmayan bu denli geniş yetkileri getirirken bu tür kararları alabilen, yetkileri kullanabilen kişiler hakkında nasıl bir sorumluluk getirmiştir? Zira her yetkinin olduğu yerde bir sorumluluğun bulunması gerekir.

Kararnamenin bu konuya ilişkin 10. maddesi yetkililerin hiçbir karar ve tasarrufundan dolayı bunlar aleyhine "cezai, mali ya da hukuki sorumluluk" iddiasının ileri sürülemeyeceğini ve bu amaçla herhangi bir dava dahi açılamayacağını öngörmüştür. Bu hükümle yetkililer aleyhine, "kişisel kusurlarına" dayanan icraatları nedeniyle de sorumluluk davası açma yolu kapatılmış olmaktadır.

Belirsiz birtakım kavramlara dayanarak yayın ve dağıtım yasağına karar verme, matbaa kapatabilme gibi yetkilerle donatılmış kişilerin gelişigüzel, hukuk dışı aldıkları kararlara karşı bir sorumluluklarının bulunmamasını, hukukun ilkeleriyle ve sorumluluk anlayışıyla bağdaştırmak güçtür."

Matbaacı Sansürü: Kanımızca gazete ve dergi ya da matbaa kapatmak bir önlem değil, cezadır. Başlangıcından bu yana incelediğiniz sansür tarihi boyunca hep ceza olarak uygulanagelmiştir.

Anayasa'nın savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde "temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması"nı düzenleyen 15. maddesinde, "Suçluluğu mahkeme kararıyla saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz" hükmü vardır. Kararname, adından da anlaşılacağı gibi, "önlem" kararnamesidir. Oy-

sa kapatma ceza niteliğindedir. Kararname bu açıdan da Anayasa'ya aykırıdır. Bölge dışında basılmış yayınların olağanüstü hal bölgesine girmesinin yasaklanması belki "önlem" olarak görülebilir. Bölge dışındaki yayınların da kapsama alınması, bu hükmün "cezalandırmak" amacına yönelik olduğunu ortaya koymaktadır.

Matbaa kapatma hükmü, ayrıca, matbaacıyı da bir çeşit sansür memuru gibi davranmakla yükümlü kılmaktadır. Nitekim Basın Kanunu'nda değişiklikler yapan tasarı 1983'te Danışma Meclisi'nden geçerek Milli Güvenlik Konseyin'ne gidince, 27 yayınevinin sahip ya da yöneticileri Konsey'e bir dilekçe vermiş ve tasarının antidemokratik buldukları hükümleri üzerine görüşlerini bildirmişlerdi. Ve tasarı, Ek 5. maddedeki **matbaa kapatılmasına ilişkin hüküm çıkarılarak** kabul edilip kanunlaştı. Anayasa'nın 30. maddesi de, basımevlerinin hangi durumda işletilmekten alıkonacağını açıkça belirtmektedir:

"Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, Cumhuriyet'in temel ilkeleri ve milli güvenlik aleyhinde işlenmiş bir suçtan **mahkûm olma** hali hariç, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez ve işletilmekten alıkonulamaz."

Konsey'in bile hukuk mantığına sığdıramadığı matbaacı sansürü, ne yazık ki yedi yıl sonra yürürlüğe konuldu.

Bunun üzerine, karaname çıkar çıkmaz basımevleri, kimi dergilerle sözleşmelerini feshettiler, bunları basmaktan kaçındılar.

Ve ilk uygulamaya tanık olundu. Yeni bir basımevi bularak yayınını sürdüren **2000'e Doğru** ve **Halk Gerçeği** dergileri süresiz, bunları basan İstanbul'daki Ilıcak Matbaası on gün süreyle kapatıldı (28 Haziran 1990). Matbaa sahibi, yaptığı açıklamada "Bizim bastığımız yayınlarda kararnameye aykırı bir yazı olmamasına aşırı hassasiyet gösteriyoruz" sözleriyle[28] matbaacı sansürünün

(28) *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1990.

de yürürlükte bulunduğunu ortaya koymuş oldu.

Bu gelişme üzerine tepkisini dile getirenlerden Prof.Dr.Çetin Özek, "Bu, olağanüstü hal bahanesiyle Türkiye'de diktatörlük rejimini kanıtlayan bir olgudur. Yargı yolu da yoktur" diyor; Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Nezih Demirkent "Bundan sonraki gelişmelerin çok daha vahim boyutlarda olacağı inancındayım" cümlesini kullanıyordu[29].

(29) *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1990.

Onikinci Bölüm

BAKANLAR KURULU SANSÜRÜ [1]

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra kabul edilen 1909 Matbuat Kanunu'na göre, yabancı ülkelerde ve eyalât-ı mümtaze'de (özerklik tanınmış eyaletler) basılan gazetelerle dergilerin Osmanlı ülkesinde yayımlanıp dağıtılması Bakanlar Kurulunda alınan karar üzerine yasaklanabilirdi. Dahiliye Nezaretinin (İçişleri Bakanlığı) yalnız bir sayı için yasaklama emri verme yetkisi vardı. Bu yolla yasaklanmış gazeteleri bilerek satan ve dağıtanlardan 2 liradan 15 liraya kadar para cezası alınması öngörülmüştü.

Bu yasa Cumhuriyet'in ilanından sonra sekiz yıl yürürlükte kaldı. Benzer bir hüküm, 25 Temmuz 1931 tarihli (Resmi Gazete, 8.8.1931) Matbuat Kanunu'na da konuldu: 51. madde, "Yabancı bir memlekette çıkan gazete ve mecmuanın Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması"nın Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklanabilmesine ilişkindi. Maddenin ikinci fıkrası aynen şöyleydi: "Dağıtılan nüshalar karardan evvel, İcra Vekilleri Heyeti'nden müstacelen (ivedilikle) karar alınmak üzere Dahiliye Vekili'nin emriyle toplattırılabilir. Men' olunmuş gazeteleri memnuiyeti (yasağı) bilerek Türkiye'ye sokan ve dağıtanlardan 300 liraya kadar ağır para cezası alınır."

(1) Bu bölümün genel kaynakçası: Alpay Kabacalı: "Sansür Tarihimizde Bakanlar Kurulu Sansürü", *Tarih ve Toplum*, S.39, Mart 1987; Bülent Ecevit: "Sansür", *Milliyet*, 1 Mayıs 1965; Bülent Habora: *Yasak Kitaplar*, İst. 1969; Aziz Nesin: "Anayasa Mahkemesine Verilmesi Gereken Utanç Belgesi: Yasak Kitaplar", *Türk Solu*, S.1, 17.11.1967

Bu madde çok geçmeden 14 Mayıs 1932'de (RG 19.5.1932) değiştirilerek, yalnız gazete ve dergileri değil, "yabancı bir memlekette çıkan...matbualar"ı kapsamına aldı. Yani madde her türlü basılı şeye uygulanabilecekti.

İki yıl kadar sonra, 23 Aralık 1934'te (RG 1.1.1935) madde yeniden değiştirildi. Bu kez kapsamına **"Türkiye'de çıkan... matbualar"** da alınmıştı. "...300 liraya kadar" şeklindeki ceza hükmü de "50 liradan 300 liraya kadar" şeklinde değiştirilerek cezanın alt sınırı yükseltilmişti.

51. madde, Bakanlar Kurulu'na gazete ve dergi kapatma yetkisi veren 50. maddeyle birlikte, yıllar boyunca Türkiye basın ve yayıncılığı üzerinde bir Demokles kılıcı gibi sallandı ve birçok kez uygulandı.

Demokrat Parti, iktidara gelişinden kısa bir süre sonra , 15 Temmuz 1950'de (RG 24.7.1950) çıkardığı Basın Kanunu'na 51. maddeyi 31. madde olarak aktardı. Türkiye'de yayımlanan eserler kapsam dışı bırakılmış ve madde şu şekli almıştı:

"Yabancı memleketlerde çıkan basılmış eserlerin Türkiye'ye sokulması veya dağıtılması Bakanlar Kurulu kararıyla men olunabilir.

Bu gibi basılmış eserlerin, Bakanlar Kurulu'ndan acele karar alınmak üzere, İçişleri Bakanlığı'nca karardan evvel dağıtılmaları men olunabileceği gibi, dağıtılmış olanlar da toplattırılabilir.

Men edilmiş olmasına rağmen bunları bilerek Türkiye'ye sokanlar, dağıtanlar veya bu gibi eserleri kısmen veya tamamen iktibas ederek yayanlar 3 aydan 1 yıla kadar hapis ve 500 liradan 5000 liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılırlar."

Basın Kanunu'nu yeniden elden geçirerek antidemokratik bulduğu maddeleri değiştiren Milli Birlik Komitesi, bu maddeye dokunmadı. (143 sayılı kanun, RG 5.12.1960)

Daha sonra madde, 1961 Anayasası'nın düşünce, bilim, sanat

özgürlüklerine yer veren ve kitap toplatılmasını yasaklayan 20.-24. maddelerine aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine götürüldü. Anayasa Mahkemesi, 5 Temmuz 1964 tarihli kararında (RG 4.11.1963), 8'ye 7 çoğunlukla, 31. maddeyi Anayasa'ya aykırı bulmamıştı.

Basında, bu madde uyarınca zaman zaman gülünç kararlar alındığı yolunda eleştiri ve yakınmalara rastlanmakla, bu tür kararların pek çok örneği yer almakla birlikte, (Çalışma Bakanlığı dönemindeki gülünç uygulamalardan yakınan Bülent Ecevit'in CHP'si de içinde olmak üzere) hiçbir iktidar maddeyi değiştirme girişiminde bulunmadı.

Ve 12 Eylül'ün "Anayasa mimarları", 1982 Anayasası'nın "Bilim ve Sanat Hürriyeti" başlıklı 27. maddesine şu üçüncü fıkrayı ekleyiverdiler: "Bu madde hükmü, yabancı yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımının kanunla düzenlenmesine engel değildir."

Elli yıllık yasal sansür, böylece anayasal sansür olup çıkmıştı!

Buna paralel olarak, Basın Kanunu'ndaki 1983 değişiklikleri sırasında (RG 13.11.1983) madde şu şekli aldı: "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, milli egemenliğe, Cumhuriyetin varlığına, milli güvenliğe, kamu düzenine, genel asayişe, kamu yararına, genel ahlaka ve genel sağlığa aykırı olup yabancı memleketlerde çıkan basılmış eserlerin Türkiye'ye sokulması veya dağıtılması Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanabilir."

Son fıkraya **"fiil başka bir suçu oluştursa bile ayrıca"** ibaresi eklendi; hapis cezasının yanı sıra öngörülen para cezası "50 bin liradan 100 bin liraya kadar" şeklinde değiştirildi...

NASIL SANSÜR EDİLİR?

Sözü geçen madde uyarınca sansür kararlarının nasıl alındığını Bülent Ecevit'in 1 Mayıs 1965 günü **Milliyet**'te çıkan yazısından

öğreniyoruz. Ecevit, bu yazısını dönemin Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün dikkatine sunmuştur:

"...Bu kitap ve dergilerden çoğunun, dost ve demokratik Batı ülkelerinde yayımlanmış, iyi ünlü yazarlarca yazılmış olduğunu gördükçe, o ülkelerde, o kalemlerden, o kadar çok sayıda 'zararlı' eser çıkmasına şaşar kalırdım. Bu kararların hangi ölçülere göre ve nasıl alındığını merak ederdim.

Son yıllarda bu merakımı giderme imkânını buldum. Öylece, dış dünya ile aramıza yıllarca nasıl bir sansür duvarı çekilmiş olduğunu gördüm.

Bu yasak kararları Bakanlar Kurulu'na, Dışişleri Bakanlığı'nın uygun mütalâasına dayanan İçişleri Bakanlığı'nın yazısı ile sunulur. (...) Genel olarak Bakanların bunları tek tek incelemeye vakitleri olmaz. Memurların 'uygun mütalâasına' güvenir, imzalarını atarlar."

Bülent Ecevit'in verdiği çok sayıda yasaklanması istenilen yayın örneği arasında, İvo Andriç'in **Drina Köprüsü** adlı romanı da bulunmaktadır: İnönü hükümetleri döneminde bu yasak listeleri incelenmiş ve çoğu geri çevrilmiştir. Ancak, "Birtakım küçük dünyalı memurlar, Üçüncü Karma Hükümete imzalatamadıkları yasak kararlarını, adeta hınç almak istercesine, yeni hükümete sunmuş ve muratlarına ermişlerdir."

Gerek Türkiye'de gerek yabancı ülkelerde basılan yayınlar için verilen sansür kararları, 1965'de İzmir Demiryolları Matbaasında basılan **Yurda Sokulması ve Elden Ele Geçmesi Yasak Yayınlar** adlı, "Gizlidir" kaydını taşıyan 417 sayfalık büyük boy kitapta yer almıştır. Burada, her yayının karşısında PTT Genel Müdürlüğü'nce çıkarılan yasaklama bildirimlerinin tarih ve numaraları verilmektedir. (1950 tarihli Basın Kanunu Türkiye'de basılmış kitapların Bakanlar Kurulunca sansür edilmesini önlediğine, ayrıca böyle bir sansür 1961 Anayasasına aykırı olduğuna göre, haklarında mahkemelerce zoralım kararı bulunmayan kitapların listeye geçi-

rilmesi hukuka aykırı bir işlemdi.)

Adalet Bakanlığı'nca çıkarılan (Ankara 1974), **Mahkemelerce Müsaderesine Karar Verilen veya Basın Kanunu'nun 31. Maddesi Gereğince Bakanlar Kurulu Kararı ile Türkiye'ye Sokulması veya Dağıtılması Yasaklanan Basılı Eserlere Dair Liste** adını taşıyan ikinci bir kitap daha vardır. Burada yayının adı, türü, yazarı, yayıncısı, yayın tarihi ve yeri, zoralım kararı veren mahkeme ile kararın tarih ve sayısı ya da Bakanlar Kurulu Kararı tarih ve sayısı belirtilmekte; yeni yasaklama kararları kitaba eklenmektedir.

1975'de İçişleri Bakanlığı'nca Polis Enstitüsü Matbaası'nda bastırılan 138 sayfalık üçüncü kitabın adı, **Adli Mercilerce Toplattırılmasına Karar Verilen Basılı Eserler'**dir. Bu kitabın yanlışlarla dolu olduğunu bir gazete haberinden öğreniyoruz[2].

Öte yandan, 21 Kasım 1959 gün ve 4/12439 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla değiştirilen 27 Haziran 1953 gün ve 4/1044 sayılı Bakanlar Kurulu kararı üzerinde de durmak gerekir. Karar şöyledir:

"Sovyet Rusya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Komünist Çin, Doğu Almanya ve Kuzey Kore'de çıkan veya bu devletlerin hariçteki resmi veya gayriresmi organ ve ajanları tarafından yayımlanan bilumum matbuaların yurda sokulması ve dağıtılması men edilmiştir."

Pullar bile "matbua" (basılmış şeyler) kapsamına girdiğinden, bu karara göre, anılan ülkelerden gelen mektuplara da elkonulması gerekir. Bir başka ilginç nokta, yasak kapsamına alınan ülkelerle imzalanan kültürel değişim programlarıdır. Sözgelimi 26 Aralık 1984 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında 1985-1986 Dönemi Kültürel ve Bilimsel Değişim Programı"nda "Taraflar, birbirlerinin halk ve ülkeleri ile ilgili ya-

(2) *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1975. Birkaç örnek: Ali Püsküllüoğlu'nun *Öztürkçe Sözlük*'ü, Metin Eloğlu'nun *Sultan Palamut*'u, Ali Faik Cihan'ın *Sosyalist Türkiye*'si, mahkemelerden aklanma ya da savcılıklardan "takipsizlik" kararı aldıkları halde listede yer almıştır.

yımlanmış kitapların bibliyografya ve basılı kataloglarını sağlamaya çalışacaklardır", "Taraflar, birbirlerinin eğitim sistemleri hakkında bilgi ve belge değişiminde bulunacaklardır" gibi birçok hüküm yer almaktadır.

Konunun daha da ilginç yanı, bu kararların Resmi Gazete'de yayımlanmamış olmasıdır (soğuk savaşın tırmandığı dönemde alınan bu kararla dosta düşmana gülünç düşmekten kaçınmak için olsa gerek!)

Bu nedenle geçersiz (yok hükmünde) olan bu karara dayanılarak, günümüzde bile işlem yapılmaya çalışılmakta; mahkemeler, savcılar boş yere uğraştırılmaktadır:

Nazım Hikmet'in yıllar önce Türkiye'de de yayımlanan **İvan İvanoviç Var mıydı Yok muydu** adlı oyunu Aralık 1985'te Kaynak Yayınları'nca basıldı. Bunun üzerine "Bakan emriyle" ve Emniyet Genel Müdürü Saffet Arıkan Bedük'ün imzasıyla İstanbul Valiliği'ne 011736 sayılı, 6 Ocak 1986 tarihli yazı "Acele" kaydıyla gönderildi. Yazıda, anılan Bakanlar Kurulu kararından ve Basın Kanunu'nun 31. maddesinden söz edildikten sonra, "Kitap hakkında işlem yapılmak üzere adli makamlara intikal ettirilmesi, sonucundan Bakanlığa bilgi verilmesi" isteniyordu. Polis "tedbir" koydu; kitapların satışı yasaklandı. Savcılık, İstanbul 2. Asliye Ceza Mahkemesi'nde dava açtı. Mahkeme, 20 Mayıs 1986 günlü kararında (Esas no.1986/50, Karar no. 1986/286), sözü geçen kararın "Resmi Gazete'de yayımlanarak kamuoyuna duyurulmamış olması karşısında" suç unsurlarının oluşmadığı gerekçesiyle aklama kararı verdi.

SANSÜR ÖRNEKLERİ

Yurt dışında basılan ve sansüre uğrayan yayınlarla 1950 öncesinde Türkiye'de basılıp da sansür edilmiş yayınlardan örnekler sunuyoruz.

I- Yurt Dışında Basılanlar

A-) 1980 Öncesinde Yasaklananlar:

1-) Gazete ve dergiler: **Action** (Fransa), **Bayrak** (ABD), **Dio e il Prossimo** (İtalya), **El-Hürriyet** (Bağdat), **El Sol** (Madrid), **Etude Plastiques** (Paris), **Neustra Palabra** (Buenos Aires), **The Literary Digest** (ABD), **Tsayn** (Avustralya)...

2-) Kitaplar: **Enciklepedija Jugoslavie** (Yugoslavya), **Harfa Boza** (Polonya), **Ciemiezenie** (Polonya), **Czem Ono Jest** (Brezilya), **La Corda Bosa** (İspanya), **L'Erotisme au Cinema** (Lo Duca/Fransa), **The Loom of History** (Herbert J. Miller, ABD), **The Voice** (ABD), **Enciclopedia Popolare Mondadori** (İtalya)...

3-) Kartpostallar: Üzerinde güvercin resmi bulunan kartpostalların Türkiye'ye girmesi yasaktır... Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça, Polonezce kartpostalların Türkiye'ye girmesi yasaktır...

4-)Fotoğraflar: Adnan Menderes'in Almanya'da basılan fotoğrafları...

5-) Rozet: Mavi mineli dünya üzerinde disk atan atlet resmi ve üst tarafında F.M.J.D., altında Sportjeunesse yazılı rozet.

6-) Plaklar: Aram Haçaturyan'ın düetlerinin yer aldığı, İngiltere'de basılan plak; Bachelor Tom Peiping adlı plak...

7-) Mektuplar: Dünya Barış Taraftarları Komitesi Başkanı F. Joliot Curie imzalı mektuplar (Paris), Dünya Barışseverler Komitesi tarafından yayımlanan her çeşit mektuplar, iki sayfadan ibaret Arap harfleri ile yazılmış mektup (?)...

8-) Çeşitli: Bulgaristan'da çıkan bilumum matbualar; Polonya'da yayımlanan bilumum matbualar, plak, ses bantları ve benzerleri...

B-) 1980 Sonrasında Yasaklananlar:

1-) Gazeteler: **Atılım, Türk Emekçileri için Metall'den Seçme Yazılar, Demokratik Sol, Nida-Halkın Sesi, İşçinin Yolu, Türkiye Postası, Emek, Anadolu, Atılım** (hepsi Türkçe).

2-) Kitaplar: **Sana Bir Mektup Var** (Türkçe), **Sovyet Gençliği ve Sosyalizm** (İngilizce), **Generaller Yargılanmalıdır** (T), **İslamc Gençliğin El Kitabı** (T), **Darbeye Adım Adım** (T), **Boynu Bükük Öldüler** (Fransızca), **Savaşın Alfabesi** (Farsça), **Karl Marx'tan Seçmeler ve Önsöz** (Almanca), **Susmanın Suçu** (Almanca)

3-) Bildiri ve Broşürler: **Tüm İlerici-Demokrat-Devrimcilere İnsan Hak ve Özgürlüklerine Saygılı Tüm Kişi ve Kuruluşlara, IRNA İslam'a Aykırı Hareketleri Affetmeyecektir, Alparslan Türkeş'in Kızıl Savcılara Cevabı, Cuntaya Hayır, İran İslam Cumhuriyeti'nin Kurucusu ve Lideri İmam Humeyni'nin Hac Mesajı, İşkence, Böl ve Yönet Taktiğinde Kıbrıs.**

4-) Şiirler: **Bir Taslağın Destanı, Yazık Olur Vatana, Bizden Söylemesi, Vatana Hasret, Kim, C-5** (hepsi Ozan Arif imzalı).

5-) Albümler, turizm rehberleri, bandlar: **Bu Dünyanın Çocukları** (albüm), **Otel Tur** (turizm rehberi), **Karanlık ve Işık** (band), **Bayramların Öz Anlamı** (band), **Al-Jamahirıya** (albüm-Libya), **Erotic** (albüm-Almanya), **Mika Madoka'nın Fotoğraf Koleksiyonu** (albüm-Japonya).

6-) Takvimler, posterler, kartpostallar: **Laikliğe aykırı ve aşırı görüşleri yansıtan kartpostallar** (Türkçe-Farsça, İran), **Türkiye'de Politik Tutuklulara Özgürlük** (kartpostal-Yunanistan), **Portugal** (poster-Portekiz), **Er Madohen 1985** (takvim-Almanya), **1986-1986 Hicri-Miladi** (takvim-Almanya)

7-) Dergiler, haritalar: **İsviçre'de basılan 1/500 ölçekli harita, Dünya, Avrupa ve Ortadoğu haritaları** (İsveç), **Yabanel** (Türkçe), **Yorum** (Türkçe), **Devrimci İşçi** (Türkçe), **Hicret Edenlerin Sesi** (Arapça), **Komşu** (Türkçe-Almanca), **Kudüs Yolu** (Türkçe), **The**

Middle East Magazine (İngilizce), **Endişe ve İnkılap** (Farsça).

II-) Türkiye'de Basılanlar

1-) Gazete ve dergiler: **Atom** (İstanbul), **Balkan Ticareti** (İstanbul), **Deve** (İstanbul), **Cumhuriyet** (İstanbul)

2-) Kitaplar: **Anti Anti - Marksizm** (Kerim Sadi, 11.2.1935), **Benerci Kendini Niçin Öldürdü** (Nazım Hikmet, 22.2.1938), **Dokuzuncu Yıldönümü** (Nihal Atsız, 13.1.1941), **Ekmek Kavgamız** (Reşat Enis, 15.7.1948), **Ergenekon Yolları** (H.Ali, 12.9.1936), **İslam Dininde Yenilik veya Müslümanlığın Beş Şartı** (3.9.1937), **Serseri** (Samim Akay), **Karikatür Albümü** (Mim Uykusuz, 19.1.1950), **Lenin'in Mezhebi** (Haydar Rifat,) 22.2.1938), **Medarı Maişet Motoru** (Sait Faik, 13.12.1944)

3-) Dualar: **Karınca Duası, Mühr-i Şerif Dua Levhası, Münacaat-ı Şerif, Mevlid-i Şerif, Çekirge Duası, Enam-ı Şerif...**

BİTİRİRKEN

Sansürün ülkemizdeki bu kısa tarihi, basının, yazarların, gazetecilerin nice dikenli yollardan geçip bugünlere geldiğini ortaya koyuyor.

Dönemleri birbiriyle kıyasladığımızda, içinde yaşadığımız son on yıllık sürede ileriye değil, geriye doğru gittiğimiz anlaşılıyor. Yirmibirinci yüzyıla on kala basın, düşünce, ifade özgürlükleri açısından dünyanın en geri ülkeleri arasındayız.

Bu darboğazdan çıkmak pek kolay olmayacak. Gerçek demokrasiden yana bir iktidar özgürlüklerin önündeki engelleri kaldırsa bile, basının kendi yapısından gelen sorunları da aşması gerekecek.

Dünya da yeni bir hukuk dalının geliştiğini (uluslararası iletişim hukuku) gözönüne almak ve buna ayak uydurmak, ayrıca mesleğin saygınlığını korumak da önem taşıyor.

Öte yandan, Gazeteciler Cemiyeti'nin bir açıklamasındaki ifadeyle, "Basın kuruluşlarınca teknolojiye olduğu kadar, hatta ondan da fazla insan unsuruna ve emeğe değer verilmeli, yatırım yapılmalıdır. Bu yapılırken, basın ve düşünce özgürlüğünün içyapısal güvencesini sağlayıcı önlemler ve yapılanma modelleri üzerinde düşünülmelidir. Basın ve düşünce özgürlüğü, her türlü dış ve iç etkilere, baskılara ve tehlikelere karşı korunmalıdır."

Sansür, bütün bunlar gerçekleştikten sonra aşılabilecektir.

GENEL KAYNAKÇA

* Acaroğlu, Türker: "Sultan Abdülhamit II Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları", *Ulusal Kültür*, S.5, Temmuz 1979
* Ahmet Rasim: *İlk Büyük Muharrirler-Şinasi*, İst.1927
* _____: *Muharrir Şair Edib*, Haz. Kazım Yetiş, İst.1980
* _____: *Muharrir Bu Ya*, Haz. Hikmet Dizdaroğlu, Ank.1969
* Aksoy, Prof. Dr. Muammer: Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü, AÜHFD'den ayrı bası, Ank.1970
* Ali (Basiretçi): *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, İst.1976
* Ali Nouri:*Abdul-Hamid in Karikatur*, 1904 (2.bas. İst.1910)
* *Armağan-Kanun-ı Esasi'nin 100. Yılı*, Ank.1978
* *Atatürk ve Basın*, TGS İstanbul Şubesi Semineri, İst.1981
* Aybars, Ergun: *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*, Ank.1982
* Balkanlı, Remzi: *Basın Hürriyeti*, Ank.1961
* Banoğlu, Niyazi Ahmet: *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, İst.1960
* Berkem, Süreyya Sami: *Unutulmuş Günler*, İst.1960
* Berkes, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İst. bty.
* Bilgegil, M. Kaya: *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma* I, 2. bas., Ank.1979
* _____: *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar* II, Erzurum 1980

* Bozarslan, Mehmet Emin: *Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu*, İst.1969
* Burdeau, G.: *Demokrasi (Sentetik Deneme)*, Çev. B.Nuri Esen, Ank.1964
* Bury, John: *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, Çev. Durul Bartu, İst.1978
* Cemal, Hasan: *Tank Sesiyle Uyanmak*, Ank.1986
* _____: *Demokrasi Korkusu*, Ank.1986
* Cemal Paşa: *Hatıralar*, (3.bas.) İst.1977
* Coşar, Ömer Sami: *Milli Mücadele Basını*, İst.1973
* _____: "Mustafa Kemal Harbiye'de", *Milliyet* 10 Kasım eki, bty.
* Çapanoğlu, Münir Süleyman: *80 Yıllık Gazetecimiz Asaf Konsilitçi*, İst.1961
* _____: *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, İst.1962
* _____: *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*, İst. 1964
* _____: *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İst. 1970
* Çeviker, Turgut: *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, C.I., İst. 1986; C.II İst. 1988
* Danışman, Doç.Dr.Ahmet: *Basın Özgürlüğünün Sağlanması Önlemleri*, Ank.1982
* Djevelegian, A.: *Le Regime de la Presse en Turquie...*, Paris 1912
* Ebüzziya Tevfik: *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. I-IV, Haz. Ziyad Ebüzziya, İst. 1973-1974
* Ediz, Hasan Âli: "Ele Geçen Yeni Vesikaların Işığında...", *Cumhuriyet*, 1-3 Temmuz 1962
* Erem, Prof. Dr. Faruk: "Türkiye'de Sansür ve Düşünce Suçu", *Milliyet*, 5 Ağustos 1979
* Ertuğ, Hasan Refik: *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İst. 1970
* Evsal, Vedii: *Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl*, İst.1987
* Gemalmaz, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Semih - Osman Doğru: *Türkiye'de Basın Özgürlüğü Mevzuatı*, İst.1990

* Gerçek, Selim Nüzhet: *Türk Gazeteciliği*, İst.1931
* Güreli, Nail: *Onuncu Ses*, İst.1989
* Güzel, M. Şehmus: "1845 Tarihli Polis Nizamı..." *Süreç*, S.8
* Hatemi, Hüseyin: *Basın Ahlâkı*, İst.1976
* "Hürriyet-i Matbuat Hakkında", *İkdam*, 27 Kânun-ı evvel 1918
* İnuğur, M. Nuri: *Basın ve Yayın Tarihi*, 2.bas., İst.1982
* İskit, Server: *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İst.1939
* _____: *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İst.1943
* İzbudak, Veled Çelebi: *Canlı Tarihler-Hatıralarım*, İst.1946
* Kabacalı, Alpay: *Türk Kitap Tarihi*, 2. bas., İst.1989
* _____: "Türkiye'de Basın Sansürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, F.31, İst.1984
* _____: "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, F.19-20, İst.1985
* _____: "Muzır Yasası Değil Sansür Yasası", *Çerçeve*, S.7, Nisan 1986
* _____: "Milli Şef Döneminin Örtülü Sansürü", *Tarih ve Toplum*, S.38, Şubat 1987
* _____: "Sansür Tarihimizde Bakanlar Kurulu Sansürü", *Tarih ve Toplum*, S.39, Mart 1987
* _____: "Sansür Tarihiyle İlgili İki Belge", *Tarih ve Toplum*, S.66, Haziran 1989
* _____: *Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref*, İst. 1988
* Karakuş, Emin: *İşte Ankara*, İst. 1977
* Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, Ank.
* Karay, Refik Halit: *Minelbab İlelmihrab*, İst.1964
* _____: *Bir Ömür Boyunca*, İst.1990
* Kardeş, Fethi: *Basın Yayın Genel Müdürlüğü - 60 Yılın Hikâyesi*,

Ank.1980

* Karpat, Kemal H.: *Türk Demokrasi Tarihi*, İst.1967
* Kışlalı, Ahmet Taner: *Forces Politiques dans la Turqie Moderne*, Ank.1968
* Koçak, Cemil: "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını", *Tarih ve Toplum*, S.35, Kasım 1986
* Koloğlu, Orhan: *Takvim-i Vekayi - Türk Basınında 150 Yıl*, Ank.1981
* _____: *Miyop Çörçil Olayı*, Ank.1986
* _____: "II. Abdülhamit Sansürü", *Tarih ve Toplum*, S.38, Şubat 1987
* Kudret, Cevdet: *Abdülhamit Devrinde Sansür*, İst.1977
* Kuntay, Midhat Cemal: *Namık Kemal* I, II/1 İst.1944,
* _____:*Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi*, İst.1946
* Laski, H.J.: *Düşünce Özgürlüğü*, Çev. Yücel Sayman, İst.
* Lauzanne, Stephan: *Balkan Acıları*, Haz. Murat Çulcu, İst.1990
* Lewis, Bernard: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ank.1970
* Mazıcı, Nurşen: *Atatürk Döneminde Muhalefet*, İst.
* Mehmed, Ata: "Memalik-i Osmaniyede Sansürün Tarihi", *İkdam*, Aralık 1918
* Mehmet Kasım (Alpay Kabacalı): "Abdülhamit Döneminde Sansür", *Milliyet "Yakın Tarihimiz"* eki, F.27
* Nadi, Nadir: *Perde Aralığından*, İst.1964
* _____: *Olur Şey Değil*, İst.1981
* Oral, Fuat Süreyya: *Türk Basın Tarihi*, C.I,II, Ank. (1968)
* Osman Nuri: *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, C.II, İst.1327/1911

* Önder, Mehmet: *Öğüd Gazetesi*, Ank.1986

* Özek, Prof. Dr. Çetin: "Sansür de Yok Özgürlük de Yok", *Milliyet*, 24-25 Temmuz 1987

* _____: "İzin Verilen ve Verilmeyen Düşünceler", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1988

* _____: *141-142*, İst.1968

* Özön, Mustafa Nihat: *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İst.1938

* _____: "Yüz Senelik Gazeteciliğimiz", *Ayın Tarihi*, S.46-47, 48-49, 50-52, 53, 1928, 1931

* Perin, Cevdet: *Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü*, İst.1974

* Petrosyan, Y.A.: *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Çev. M. Beyhan-A. Hacıosmanoğlu, Ank.1974

* Said Paşa: *Anılar*, Haz. Şemsettin Kutlu, İst.1977

* *Salname-i Hadîka*, Çıkaran: (Ebüzziya) Tevfik, İst.1290/1874

* *Sansür*, Yazko Ortak Kitap, İst.1984

* Sebük, Mehmet Ali: "Matbuata Boyunduruk", *Vatan*, 1 Mart 1950

* Semih Mümtaz S.: *Canlı Tarihler-Evvel Zaman İçinde*, İst.1946

* _____: *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, İst.1948

* Sungu, İhsan: "Teodor Kasap", *Aylık Ansiklopedi*, no.4, Ağustos 1944

* Sülker, Kemal: *Anılara Yolculuk*, İst.1983

* Sümer, Tülin: "Türkiye'de İlk Defa Yabancı Kaynaklı Yayınlar Hakkında Tedbirler", *Belgelerle Türk Tarihi*, S.22

* Şapolyo, Enver Behnan: *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın*, Ank.1971

* Tahsin Paşa: *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İst.1931

* Tanör, Bülent: *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası*, İst.1969

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.IV

* *Temmuz* Dergisi, Sansür özel sayısı, S.12, Aralık 1987

* Til, Enis Tahsin: "İstibdatla İdarenin Başlıca Alâmeti: Sansür", *Resimli Tarih Mecmuası*, S.23, Kasım 1951

* (Tokgöz), Ahmet İhsan: *Matbuat Hatıralarım*, I,II, İst.1930-1931

* Toprak, Zafer: "Bir 'Evrak-ı Muzırra': Şehrah Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, S.37, Ocak 1987

* Topuz, Hıfzı: *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İst.1973

* Tugay, Asaf: *İbret*, C.I, İst. bty.

* Tunaya, Tarık Zafer: *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 3.bas., İst.1975

* _____: *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.I-III, İst.1984-1989

* Tunçay, Mete: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ank.1981

* *Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968)*, Ank.1970

* *Türkiye Gazeteciler Sendikası Danışma Kurulu (ve) Çalışma Raporu*, İst.1972

* Uluslararası Hukukçular Birliği: *Türkiye Raporu 1971-1973*, Çev. İnce Pehlivan, İst.1974

* Us, Asım: *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, İst.1964

* Us, Hakkı Tarık: *Ahmet Midhat'ı Anıyoruz*, İst.1955

* _____: *Basın Birliği Kanununun İzahı*, İst.

* Uşaklıgil, Halit Ziya: *Saray ve Ötesi*, 2.bas., İst.1965

* _____: *Kırk Yıl*, yeni bas., İst.1969

* Weiker, Walter: *Political Tutalage and Democracy in Turkey*, Leiden 1973

* *Varlık* Dergisi, "Muzır Yasası ve Yaratma Özgürlüğü" özel sayısı, S.962, Kasım 1987

* Yalçın, Hüseyin Cahit: *Edebiyat Anıları*, 2.bas., Haz.Rauf Mutluay, İst.1975
* _____: *Siyasal anılar*, Haz. Ra... ...ay, İst.1...
* _____: "İki Eski Vesika", "Lisan Tedrisi ve Sansür", "Sansür Düşüncesi", *Yedigün*, S.247, 248, 252, . Aralık-8 Aralık 1937, 5 Ocak 1938
* Yalman, Ahmet Emin: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.I-IV, İst.1970-1971
* Yazıcı, Nesimi: *Takvim-i Vekayi "Belgeler"*, Ank.1983
* _____: "Matbuat Müdürlüğünün Kuruluşu", *İletişim*, 1983/5
* *Yeni Dergi*, Düşünce Özgürlüğü Özel Sayısı, S.20, Mayıs1966
* Yetkin, Çetin: *Siyasal İktidar Sanata Karşı*, Ank.1970
* _____: *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, İst.1983
* Yetkiner, Ayhan: *Konuşan Kalemler*, İst.1969
* *Yıllık*, SBF Basın Yayın Yüksek Okulu, VI/1982, Ank.1982
* Yüregir, Orhan Remzi: *Gazete ve Gazeteci*, Ank.1969

EKLER

ÖRNEKLER - BELGELER

ve

ANILAR

İKİ ESKİ BELGE

Hüseyin Cahit Yalçın

Çok eskiden kalmış kağıtlarımı karıştırırken elime iki makale geçti. Bunları Meşrutiyet'ten önce kimbilir hangi gazete için yazmıştım. Belki de **Servet-i Fünun** için. Makalelerin biri "Ahlak Öğretimi" (Tedrisat-ı Ahlakiye) başlığını taşıyor, öteki "Dil Öğretimi" (Tedrisat-ı Lisaniye).

...Elimdeki müsveddeler sansüre gönderilen provalardır. Üzerlerinde sansür memurunun düzeltmeleri ve imzaları görülüyor. Bunları sakladığımın hiç farkında değildim. Şimdi Abdülhamid devrindeki sansörün (sansürcünün) eylemini ve düşünüşünü gösteren bu iki belgeyi rastlantı sonucu bulunca çok sevindim. Mutlakiyet devrindeki sansörün şiddetinden, beyinsizliğinden, anlamsızlığından çok yakındık. Fakat bu sözlerimiz hep yazarların bir iddiası ya da tanıklığı halinde kaldı. (...) O zamana ait bu iki belgeyi bugün okuyucularıma bildirmeyi görev sayıyorum.

Yalnız, elimdeki iki örnek, ne yazık ki sansürün bütün şiddetini ve anlamsızlığını gözönüne koyacak nitelikte değil. Böyle olmakla birlikte, bugünkü gençlere yine yeterli fikir verebilir.

"Ahlak Öğretimi" makalesinin başında içeriğinin küçük puntoyla özeti var. Burada "Uygarlık ve İslamlığın gücü iyi ahlak sayesinde hasıl olmuştur" demişim. Sansör "sayesinde" kelimesini çizmiş, yerine "ile" koymuş. Cümle, "Uygarlık ve İslamlığın gücü iyi ahlak ile hasıl olmuştur" şeklini almış.

Bunun nedenini bugünkü gençler keşfedebilirler mi acaba? Düşünseler düşünseler, besbelli "saye" kelimesi Türkçe olmadığı için, sansör onu çizerek yerine "ile" edatını koymuş diyebilirler. Hayır, Abdülhamid sansörünün aklından böyle bir düşünce ne kadar uzaktı. Padişahlık devrinde her şey "Abdülhamid sayesinde" gerçekleşirdi. Hatta yağmur bile "saye-i şahanede" yağardı! Sansör dalkavukluğunu o kadar ileri vardırıyordu ki, başka hiçbir insanın, hiçbir şeyin "saye"sinde bir şey gerçekleşemez demek istiyor, "saye" kelimesini salt "iki deniz ve iki kara hakanı, yeryüzü halifesi, velinimet-i bi-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretleri"ne saklıyordu.

Çocuklara iyilikle kötülük (hayır ile şer) hakkında nasıl bir fikir verilebileceğinden söz ederken, "Bu nokta bütün dünya filozoflarının doğal olarak uzun uzun düşünmelerine yol açıyor. Hepsi kendince isabetli gördüğü yolu tavsiye ediyor" diyorum. Sansör düşünen kafaları sevmiyor. Dünyada düşünen filozoflar görülmüş olduğunu Türklerin bilmesini istemiyor. İşte bunun için "Bütün dünya filozoflarının doğal olarak uzun uzun düşünmelerine yol açıyor" cümlesini çiziyor. Filozofların yerine "öğretmenler" kelimesini koyuyur. Benim yazdığım cümle şu şekilde yayımlanıyor: "Bu noktada öğretmenler kendince isabetli gördüğü yolu tavsiye ediyor."

Sansür memuru düşünmeye karşı duyduğu ürküntüyü göstermek için beş on satır aşağıda yine bir fırsat bulmuştur. Ahlak kurallarını çocuklara ezberletmekle onları erdem sahibi yapmanın olanaksızlığını psikologların kesinlikle belirttiğini söyledikten sonra:

"Çocukların birtakım sonuçları ve uzun uzadıya ödülleri düşünerek davranışlarını değiştirmediklerini anlıyoruz. Dolayısıyla..." diyorum.

Sansör düşünen filozoflar istemediği gibi düşünen çocuktan da hiç hoşlanmıyor. Onlar sonra tehlikeli adam olurlar! Onun için bu cümleyi tamamen çiziyor. Sonraki "dolayısıyla"yı da kaldırarak bir "zira" ekiyle söze devam iznini veriyor.

Ahlak eğitimi tam olmuş sayılabilmek için iyilik yapmak, kötülükten kaçınmak alışkanlığının kazanılması gereğinden söz ettikten sonra:

"Ne yazık ki eğitim böyle bir yetkin sonuca çok az yol açabilir. Bu ancak erdemlilik alışkanlıklarının kuşaktan kuşağa geçmesiyle kalıtsal bir [illegible] diyorum.

[illegible]rü huylandırıyor. Erdemlilik alışkanlıklarının kuşaktan kuşağa geçmesi gereğinde sansörün ne fenalık gördüğünü, bu fikrin Abdülhamid'in saltanatını neden dolayı tehlikeye düşürebilecek zararlı bir kanı olduğunu hâlâ anlayamıyorum. Sansörün kuruntulu, vesveseli beyni kimbilir ne çılgınca bir düşünceye kapılmıştır.

Ahlak eğitiminin her bireye erdemden ayrılmamayı, görev fikrine karşı sarsılmaz bir saygı beslemeyi öğretmesi gereğinden söz ettikten sonra bunda "Fransız, İngiliz, Alman, vb. gibi milletlerin filozofları hep görüş birliği içinde" olduğunu da eklemişim.

Sansör yalnız düşünen filozoflardan değil, genellikle bütün filozoflardan pek nefret etmiş olacak ki, bu cümlede de memleketin güvenlik ve geleceğini tehlikeye düşürecek haince bir fikrin yer aldığı kuruntusuna kapılmış, kırmızı kalemiyle cümleyi çizmiş, yerine "bütün filozoflar" deyip çıkmış.

Öğretmenlerin çocukları sıkmadan öğretimde bulunmasını tavsiye ederken:

"Öğretmen, hayvanlardaki ahlaki duyguları incelemekten başlayarak bazı hayvanlarda bu duygunun eğitimle ne kadar ileri vardığını gösterdikten sonra, uygarlığın değişik aşamalarına göz gezdirerek ahlaka uygun davranan kavimlerin vahşilikten kurtulduklarını, ahlaksızlığa düşenlerin yeniden vahşileştiklerini anlatırsa sözlerini dinletmeyi başarır" diyorum.

Sansör hemen mahmuz yemiş hayvan gibi şahlanıyor. Ahlaksızlığa düşenlerin yeniden vahşet içine dalmaları sözü onda başkaldırı uyandırıyor ve cümlenin son parçasını tamamen çiziyor. Bu, dolayısıyla, ne açık bir itiraf, saltanat idaresi aleyhinde ne acı bir tanıklıktır. Ahlaksızlığın yürürlükte olduğunu kendileri de biliyorlar ki, ahlaksızlığın yol açacağı felaketten söz açmaya izin veremiyorlar!

*

Abdülhamid zamanından elimde kalan iki sansür provasından biri, "Dil Öğretimi" başlığını taşıyor.

Bu makaleden sansörün çıkardığı bölüm şudur:

"Dil insanlar arasında fikirleri bildirmeye ve istediğini anlatmaya yaradığı gibi, bilim ve hüner öğrenmek için de bir araçtır. Binlerce yıldan beri insanlık, bilim ve gerçek üzerinde yorulmak dinlenmek bilmez bir kafile gibi yürüyüp gidiyor. Dünkü deneyimler bugünkü araştırmalara temel oluşturuyor. Bilinmezler ülkesinden insan dehasının aydınlanma zekâsıyla ele geçirdiği ve kendine mal ettiği gerçekler, ileriye doğru atılacak adımları aydınlatıyor. Değerli hazineyi eskilerin yenilere aktarma aracı ise dildir. Dil olmasaydı insanlar uygarlık alanında daima alfabeden başlayan her şeyden habersiz bir çocuk halinde kalırdı. Oysa dil, geçmişin kazanımlarını bize bir an içinde açıklayıverdiği içindir ki, çalışma ve hüner yolunda daima yeni bir adım atmayı başarıyoruz.

"Dolayısıyla bu değerli aracı insan ne kadar kolaylıkla yönetirse, kurallarından ve üstünlüklerinden o derece yararlanır. Şu halde dil öğretiminin öneminden daha fazla söz etmek pek fazla değildir."

"Dil öğretiminin önemini hatırlatmaktan amacımız, öğretim işinin bu önemle orantılı bir yol izlemesi ve hakkında deneylerimize ve kişisel araştırmalarımıza dayanarak bazı görüşler ortaya koymak içindir."

Sansörün bu girişi neden çizmiş olduğuna akıl erdirmek zordur. Herhalde sansör geçmişten, gerçekten, ders ve ibret almalardan hoşlanmazdı. Ne tarafa çekilebileceği pek iyi anlaşılmayan görüşlerden kaçınırdı. Sansür memuru, yayınına izin verdiği yazılardan dolayı kendisine hiçbir sorumluluk düşmeyeceğini bilirdi. O, ancak kötüye yorulabilecek, başka jurnalcılara konu sağlayacak yazılardan dolayı azarlanırdı. Onun için en uzak bir ihtimale karşı kendi benliğini korumak ve "velinimet-i bi-minnete" bağlılık göstermek kaygısıyla yazdıklarımızı çizer dururdu.

*

Abdülhamid sansörünün yayımlanmasını zararlı gördüğü uzun bir

parçayı aktarıyorum:

"Mesela Fransız filozoflarından Gustave Le Bon, İngiliz eğitim usulünün bu istenen sonucu mükemmel olarak elde etmeye yeterli olduğunu, kendilerinin bu noktada yanlış bir usul izlediklerini söylüyor. Gerçekten, İngiliz eğitimcilerinin en birinci kaygısı çocuğa iyi ile kötüyü ayırmayı öğretmekten, bir güçlük karşısında kaldığı zaman kendi başına bir uygun ve makul karar almak yolunu anlatmaktan ibarettir.

"Max Lecoq adında bir Fransız yazarı, İngiliz eğitim usulünden söz ederken diyor ki:

'İngiliz çocukları en küçük yaştayken kendi başlarına bırakılarak onlarda benliklerine güven duygusu uyandırılır. İyi ile kötünün ne olduğu açıklandıktan sonra, bu iki yoldan birinin seçilmesi kendilerine bırakılarak onlarda sorumluluk fikri yaratılır. Çocuk fena bir iş yaparsa kabahatinin cezasını çeker. Herhalde, iyi fena, hareketinin sonucunu görür. İngiliz çocuklarına yalana karşı nefret hissi verilir. Aksi anlaşılıncaya kadar daima sözlerine inanılır.'

"Bir güçlük karşısında kalmış bir İngiliz çocuğu ile bir Fransız çocuğunun haline bakılırsa, eğitim usulünün sonucu bakımından ne büyük fark yarattığı hemen anlaşılır. Fransız çocuğu duraksar, ne yapacağına karar veremez. Oysa İngiliz çocuğu hemen bir karar vererek şiddetli bir istekle onu gerçekleştirmeye girişir.

"Ahlak eğitiminin en büyük etkenlerinden biri, çocuğun çevresidir. Çocuklarda taklit eğilimi çok şiddetlidir. Onların ruh derinliklerinde elde olmadan beliren ahlak kuralları, çevresindeki adamların davranışlarına göre belirlenir. 'Kiminle görüştüğünü söyle, nasıl adam olduğunu söyleyeyim' gibi cümleler bu gerçeğin öteden beri anlaşıldığını gösterir. Çocuk, çevresinde hangi şeylere saygı gösterilip uyuluyorsa, onları yüceltip ululer, nefret edilen şeylerden iğrenir. İşte çevrenin bu davranışları çocukta yerleşe yerleşe yaşam boyu sürecek bir güce ulaşır. İşte bu durum anne babanın ve öğretmenlerin büyük önemini bakışlarda tam bir şaşkınlıkla ortaya koyar. Çevrenin kaçınılmaz etkisi, ahlak eğitiminin daha önemli görünümlerinden biridir.

"Fransa'da ahlak eğitimi sorunlarıyla uğraşan filozoflar, Fransız ailelerinin çocuklarınla karşı iyi bir eğitimci olamadıklarını söylüyor. Onların üzerinde büyük bir etkinlikleri olmadığı ve bu yönden iyi bir eğitim veremedikleri için, çocukları bir ayak önce okula göndermeye bakarlar, oysa Fransız liselerinde mubassırlarla öğrenciler birbirlerine karşı adeta düşmanca davrandığı gibi, öğretmenler de öğrencilerine ahlak eğitimi vermeye zerre kadar özen göstermezler. Bu konudaki özel bilgisi inkâr edilemeyen ünlü Fransız ahlakçılarından M. Alfred Fouillé, 'Fransız okullarında öğretmenler öğrencilere karşı ailesini sevmek, ülkesi için canını vermek gerekir, gibi bir söz söyledi mi, artık görevi bitmiş sanır' diyerek eğitim gerçeklerinden ne kadar habersiz olduklarını ortaya koyuyor.

"Hatta Fransız öğretmenlerinden birçoğu bu gibi ahlak fikirlerine karşı pek ikircikli davranarak ya ses çıkarmadan geçerler, ya da alaya alır yollu anıştırmalarla (bu fikirleri) ortadan kaldırmak isterler. Ahlakın -ne gibi kurallardan oluşursa oluşsun- bir kavme pek gerekli olduğunu takdir etmezler. İnsanlar, bütün bireyleri aynı ahlak kurallarına uymadıkça bir uygar topluluk oluşturamazlar. Aralarında ahlak ve duygu ortaklığı olmalıdır. Uygar toplumun ortak çıkarlarına saygı, bağlı olmak ve konulmuş âdetlere uymak, önce de sonra da uymak, çocukları, yaşlıları korumak, vb. gibi birtakım gerekler vardır ki, dünyanın hangi yanında olursa olsun, uyulması zorunludur."

İşte, makalenin üçte birini tutan ve asıl ruhunu oluşturan bu koca parçayı sansör çizmiş, sonucu da, kendi kalemiyle, şuna bağlamıştır:

"Güzel ahlakın sağladığı şan ve şerefi ispat eden öneklerden en seçkini yüce İslamlık terbiyesidir."

.....

Bugün sansörün bu yıkıcı çabası bizde derin bir şaşkınlık uyandırır. Sanki garip bir dev ya da ifrit masalı dinliyormuş gibi oluyoruz. Ancak bu bir boş inanış ya da olağanüstü ruhsal durum değildir. Bugün de basına sansür konulsa, zembereği salt kuruntu ve vesveseden, dalkavukluk düşüncesinden ibaret bir yakıp yok etme faaliyeti başlar. Bu gibi faaliyetleri

rejim doğurur. Onun içindir ki, özgürlüğe saygılı olmayan rejimlerin hepsi, ne kadar değişik ad taşırlarsa taşısınlar, bir noktada buluşurlar ve bireylerin vicdan ve fikir özgürlüklerini boğarlar.

Mutlakiyet rejimi 'sorumluluk' tanımaz. Orada sorumluluk yalnız hükümdara karşıdır. Mutlakiyet rejiminde iyi, kötü her hareketin sonucu(nun) görüleceğinden söz edilemez. Çünkü baskı yapana dayananlar için sorumluluk yoktur. Mutlakiyet rejiminde çocukları yalana karşı nefret hissiyle büyütmek tavsiye edilemez. Çünkü rejimin tahammül edemeyeceği tek şey, doğru sestir. İşte bunlardan dolayıdır ki, sansör yukarıya aktardığım parçayı "muzır" bulmuştur.

(**Yedigün**, S.247, 248, 252; 1 Aralık 1937, 8 Aralık 1937, 5 Ocak 1938)

DİZGİ YANLIŞLARI VE YASAKLAR

Hüseyin Cahit Yalçın

En ufak bir dizgi yanlışı bir gazetenin kapanması, imtiyaz sahibinin sorguya çekilmesi için yeterli bir suç yaratmış olurdu.

İkdam gazetesinin, Abdülhamid'in tahta çıkış gününe rastlayan (31 Ağustos)ta yapılan şenliklerden söz ederken kullandığı "Leyle-i mes'ude" (mutlu gece) deyimi ayın harfinin düşmesiyle mesude biçiminde basılmışu. Mesude sözcüğü ise siyah anlamını belirten bir kökten çıkardı. Buna dayanarak tamlamanın anlamı kara gece olabilirdi. İşte bundan ötürü **İkdam** gazetesi kapanmıştı!

Böyle dizgi yanlışları yüzündün gazete kapanmasına bir örnek daha hatırlıyorum. Bu da iyi hatırımda kalmışsa, **Sabah** gazetesinin başına gelmiştir. "Şevketlû gazi Abdülhamid Han-ı Sani (Büyüklük ve heybet sahibi gazi ikinci Abdülhamid Han) nitelemesinde Şevketlû kelimesindeki l harfi düşmüştü.

Şu halde, Arap harfleriyle yazılan bu kelimeyi "Şu kötü gazi Abdülhamid Han" diye okumak olanağı vardı. Kıyamet koptu ve gazete kapandı! O zaman Latin harfleri olsaydı böyle bir okuma yanlışlığıyla anlam belirsizliğine yer kalmayacaktı!

Böyle bir tehlike gazetelerin başına asılmış bir kılıç gibi her zaman vardı. İmtiyaz sahipleri bunun olabileceği ölçüde önüne geçmek için bir yol düşünmüşlerdi. Padişahtan, en çok Cuma namazları nedeniyle söz edilirdi. Cuma selamlıklarına özgü olmak üzere beş altı tane kalıp yaptır-

mışlardı. Bunlar az çok ayrılığı olan anlatımlarla Allahın yeryüzündeki gölgesinin Hamidiye Camiine cuma namazı için nasıl çıktığını gösterişli, basmakalıp bir dille belirtirdi. Bu kalıplar baş dizgicide dururdu. Her hafta sırayla birini gazetenin en başına koyar ve sonra yeniden başlardı. Böylece, hiç olmazsa cuma selamlıkları yazısından ötürü korkulu bir dizgi yanlışının önüne geçilmişti.

.....

Guy de Maupassant'ın **Kalbimiz** romanını çeviriyordum. Bunda Abdülhamid'e ve saltanatına dokunacak ne bulunabilir? Ama sansürcü bulurdu. Bir gün roman müsveddelerinde öyle bir düzeltme yapmıştı ki anlam değişmişti. Sanki yanlış bir çeviri yapmış oluyordum. İlerde böyle bir kınamsamaya uğrarsam, sansürcü yüzünden bu yanlışın doğmuş olduğunu kanıtlamak için Hıfzı Bey'in imzasıyla sansürcü provasını saklamıştım.Kağıtlarım o kadar elden ele geçti ki bu kağıt yitip gitmiş.

Servet-i Fünun'da Pierre Loti'nin **İzlanda Balıkçısı**'nı, bilmem niçin, belki dikkatsizlikle "İzlanda Balıkçıları" diye çeviren benim. Pek çok sevdiğim bu eserin üstüne çeviren niteliğiyle adımı koyamadım. Çünkü sansürcünün yıkıp bozmalarına uğrayarak edebiyat değerini yitirmiş sayıyordum ve bunu edebiyatçılık onuruna aykırı buluyordum. Gene Loti'den çevirdiğim **Madam Krizantem** romanına da aynı düşünceye dayanarak adımı koymadım. Lamartine'den çevirdiğim **Graziella** ise sansürcünün o kadar bozduğu bir biçime döndü ki sanırım çevirisini bile sürdürmedim, ya da bitirdim de kitap halinde basılmadı.

Bazı kelimeler vardır ki onların kullanılmasının doğru olmayacağını bütün yazarlar bilirlerdi. Örneğin burundan söz edilemezdi. Çünkü Tanrının yeryüzündeki gölgesinin çok büyük, kural dışı ve gösterişli bir burnu vardı. Burun sözünün onunla alay edilmesi sonucunu yaratacağı kanısına varılmıştı. Bana merak olan nokta şudur: Acaba burun sözünün basında yasaklandığı Abdülhamid'e söylense çevredekiler bu dalkavukluğu, bu yasağı hangi yolla açıklayacaklardı? Yeryüzü halifesine,

-Şevketli efendimiz, sizin pek biçimsiz bir burnununuz var da onun için bu sözü yasak ettik, mi diyeceklerdi?

Herhalde onların ne diyeceklerini bilmem. Ama ben **İzlanda Balıkçısı**'nı çevirirken coğrafyayla ilgili burun sözü geldikçe "karaların denizlere doğru ilerlemiş bölümleri" diye yazıyordum. Artık böyle bir çevirinin zavallı Loti'nin eserini kirletmekten başka bir anlamı olamayacağı doğaldı.

Suda erimek anlamına gelen "halletmek" sözü de yasak olan deyişlerdendi. Çünkü tahttan indirmek anlamını veren hal sözüyle bir ses benzerliği gösteriyordu. Tahtakurusu da Sarayın lûtfuna uğramış hayvanlardandır. Gazetelerde adı geçmezdi. Çünkü "tahtı kurusun" dileğini ses bakımından uzaktan uzağa akla getirir gibiydi. Hatırımda kalan bu örnekler, her gün bin türlüsü tekrarlanan başka yasaklamalar yanında belki en az gülünç olanlarıdır. Sansür belası basının başında her gün şiddeti, dehşeti ve budalalığı artan bir felaket halinde sürmüştür. Her yıl, bir yıl öncekine oranla sansürde artan bir şiddet görülüyordu. Abdülhamid elektrikten hoşlanmazdı. Telefonu memlekete sokmazdı. Uçak ise bir umacı kadar dehşet verirdi. Ali Reşad'ın şundan bundan sütunlarında uçaklardan söz etmesi az kalsın başına büyük bir dert getirecekti. Sansürcünün izniyle yayımlanmış bazı yazılar, Sarayın kuruntusuna dokunursa yazarlar için yakayı kurtarmak gene pek zordu.

(**Edebiyat Anıları**, Haz. Rauf Mutluay, İst.1975)

BAŞSANSÖR HIFZI BEY

Ahmet İhsan (Tokgöz)

Saraçhanebaşı'nda, bahçe içinde bir beyaz konak. Her gün güneş battıktan sonra bu konak kapısının çıngırağı sık sık çalınır; her çalışta kapıdan içeri elinde ya da koltuğunda tomar halinde sarılı kağıtlarla bir hamal girer. Hamal yolu bilir; hiç kimseye birşey sormadan doğru konağın kahve ocağına gider, elindeki yarı ıslak kağıt tomarını oradaki uşağa uzatır, kendisi kahve ocağının bir köşesine çöker. Her akşam gelen hamallar iki olur, üç olur, dört olur, bazen ona kadar çıkar. Bu hamallar gazete matbaalarından gelirler. Konak, Abdülhamid'in Matbuat Müdürü ve Başsansörü Hıfzı Bey'indir.

Beyefendi yukarıda, odasındadır; gazete provalarını, ilk gelen hamal sırasıyla Sansür Beyin önüne dizerler. Hıfzı Bey hepsini okur, beğenmediği yerleri bozar, kuruntuya dokunacak şeyleri kaldırır, bazen üç dört sütunluk bir yazıyı baştan aşağıya kırmızı mürekkeple çiziverir, ya da makalenin başına "istizan" (sorulması) yazar; çünkü "istizan" ya da "sual" işaretiyle gelen yazılar o gece matbaada kullanılamaz. Bunun içindir ki gazete matbaaları Sansür Beyin konağına en az iki sayfa fazla gönderirlerdi.

İlanları bile Sansür Beyin görmesi şarttı.

Haftada bir çıkan **Servet-i Fünun**'un provalarını bazen ben kendim götürürdüm. Matbuat Müdürü Hıfzı Beyin yanına çıkar, yazılarımızı okuturdum. Orada kendisine yardımcı olarak Matbuat Kalemi'nden dai-

ma iki bey bulunurdu ve bunların içinde çok insaflı ve temiz düşüncelileri vardı. Bu beylerin üç dört tanesi hâlâ sağdır. Hıfzı Beyin, daha doğrusu Abdülhamid'in Saraçhanebaşı'ndaki kültür işkence dolabını pekâlâ hatırlarlar.

Servet-i Fünun'u çıkarmaya başladıktan, ta Meşrutiyet'in ilanına kadar beş Matbuat Müdürü gördüm. Bunların birincisi sansür usulünün Sadrazam Said Paşa eliyle ilk konulmasında müdür bulunan meşhur Mehmed Efendi idi. Ondan sonra pek sessiz olan Mehmed Arifi Bey geldi, üçüncüsü merhum Adliye Nazırı Rıza Paşa damadı Behçet Bey idi, daha mazlum bir zattı. Hariciye'den getirilmişti. Behçet Bey zamanında sansör olan Hıfzı Bey, 1894'te dairede yeni açılan Matbuat Müdür Muavinliğine geçti, daha sonra Behçet Beyin ayrılmasıyla müdür oldu ve denilebilir ki sansörlüğün en şiddetli dönemi bu müdürlükte başlamıştır.

Hıfzı Bey, Rumeli göçmenlerinden çok zeki bir adamdı. Az öğrenim görmüştü. Olağanüstü tutku sahibiydi, fakat Saraydan korkmazsa insaflı olurdu. **Servet-i Fünun** döneminde onunla on yıl kadar ilişkide bulundum. Çok eziyetlerini çektim; kendisiyle ilişkilerim oldukça içten ilişki halini aldığı için, hırsına kurban giden bu adamı ölüm döşeğindeyken bazı itiraflarından dolayı ben kendi hesabıma affettim. Zaten cezasını müthiş biçimde, hem birkaç türlü bulmuştu.

Tam on beş yıl, bir gün bile tatil etmeden, bin türlü tehlike ve tehdidi göze alıp gündüz Bâbıâli'de, gece sabahlara kadar Saraçhanebaşı'ndaki konağında sansörlük yapan ve ara sıra çağırıldıkça yürek çarpıntısıyla Saraya koşan bu adam, nişanlar ve rütbeler almış, yüksek maaşa geçmiş, çok bol bağışlara konmuştu. Zavallı adam başı taçlıların ne olduğunu anlamamış olduğu için, birdenbire hastalanınca her gün padişahça hatırının sorulmasıyla övünürken hastalığın ağırlaşmasından sonra Saray'dan gelen giden olmadığını görerek çok üzülmüştü; sansörlük işi duramayacağı için o daha yatakta kıvranırken yerine adam getirilmişti.

Hıfzı Bey ise olağanüstü çalışmak yüzünden genç yaşında uğradığı müthiş bir "amboli" ile ayak parmaklarının kuru kangrenden kömür olup parça parça döküldüğünü gözüyle görüyordu. Ve sonra bacağının kesilmesine karar veriliyordu. İşte bacağının kesilmesine karar verilip birçok

yazılarımızın çizildiği odada Sansör Hıfzı Beyin ameliyat masasını Operatör Cemil Paşa hazırlatırken, Hıfzı Bey beni yanına çağırttı:

- İhsan Bey, ben öleceğimi biliyorum. Ölmeyecek olsaydım, başta padişah olduğu halde herkes beni unutmazdı. Yalnız sen bırakmadın. Oysa ben senin sansürcün idim ve sana çok eziyet çektirdim. Beni affet.

.....

Hıfzı ağlıyordu, sesi zayıflamıştı; elimden tuttu. Onu, üzerinde can vereceği masaya götürmeye gelenlerin ayak sesleri yaklaşıyordu ve kulağıma şunları söyledi:

- Hırsa yenildim. Kültürü boğanların cellatlığını yaptım. Bir gün gelir de sırası düşerse pişmanlığımı yaz; ceza masasına "Ben buna lâyıktım" diye gidiyorum.

Hıfzı'nın bu sözlerini yazmakla manevi bir borç ödemiş oldum. Özellikle Hıfzı öldükten sonra onun yerine gelen "Ebülmukbil Kuru Kemal" sansörlüğü dayanılmaz dereceye çıkarmıştı.

Hıfzı'nın ölümünden dört gün önce bir kere daha yatağının yanındaydım. Odada yalnız kaldığımız zaman bana dönmüş ve Saray usulüyle kulağıma eğilerek şunları söylemişti:

- İçimde bir şey var, söylemeden ölmek istemiyorum. Zat-ı şahane'nin (padişahın) yirmi beşinci tahta çıkış yılında hepinizin imzaladığınız dilekçeyle gazete pullarının affolunduğunu biliyorsun değil mi?(*) Ben o dilekçeyi Tahsin Paşa'ya verdim; Paşa huzurdan dönüşte bana şöyle dedi:

"-Efendimiz soruyorlar; pullar kalktıktan sonra sansörün onayını ben ne ile anlayacağım?"

Demek padişah pulların denetimden sonra sansör tarafından yapıştı-

(*) O tarihe kadar gazeteler iki paralık damga puluna tâbiydi. Gazeteler, her sayının kağıtlarına pul yapıştırdıktan sonra basılırdı. (Yazarın notu)

rıldığını sanıyormuş... Başkâtip de galiba böyle sanıyordu. O zaman gazeteleri pullardan kurtarmak için, "Sahiplerine imza etiririz, efendimiz müsterih olsunlar," demekten başka çare göremedim. İrade de öyle çıktı. Siz de pullardan kurtuldunuz ve şimdi gazetenizin son sayfasına el yazınızla gazetenizin adını basıyorsunuz. Burada da sizleri bir başka dertten kurtardım, her sayıyı elinizle imzalayacak yerde şimşir kalıba izin aldım... İşte İhsan Bey, ülkeyi yöneten padişah böyle bir kara cahildir, çevresindekiler ise, ben de içlerinde, bir alay dalkavuk parçalarıyız."

(**Matbuat Hatıralarım**, C.I, İst.1930)

KIRMIZI MÜREKKEP

Halit Ziya Uşaklıgil

Yukarıdan açık emirler gelmesine bakmadan, yalnız belki "marz-i âliye" (padişahın rızasına) uymaz düşüncesiyle, günden güne dokunulamayacak mevzuların ve kalemin ucuna geldikçe atılacak kelimelerin, hele ne neviden olursa olsun oraya, idareye, olup bitenlere işaret denebilecek sözlerin sayısı arta arta öyle bir yekûn çıkmıştı ki matbuatın sahası artık içinde dolaşılamayacak kadar daralmış, kullanılabilecek kelimelerin küçük lügati iptidai bir kavmin dili kadar küçülmüştü. Siz, yazı yazanlar, bu çekinilecek bahisleri, sözleri bilmeliydiniz, tarihten, dinden, siyasetten söz edemezdiniz; ilk önce **hürriyet**, **vatan**, **millet**, **zulüm**, **adalet** gibi elli yüz kelime ile başlayan yasak kelimelerin gün geçtikçe sayısını kabartan yeni kötü eşlerini öğrenmeli ve bunları her zaman hatırda tutarak kalemin ucuna geldikçe murdar bir böcek gibi atmalıydınız. Bir merak sahibi çıksa da eski matbaalarda böyle muayeneden geçerek kırmızı mürekkeple çizilmiş kelimelerle kalabilmiş ilk dizme kağıtlarını gözden geçirse istibdat idaresinin yasak lügat kitabı diye ne tuhaf bir eser vücuda gelirdi.

Birader diyemezdiniz, bir taraftan Sultan Murat, öte taraftan Reşat Efendi vardı; **tepe** diyemezdiniz, Yıldız Sarayının bir tepede olduğuna işaret yapmış olurdunuz; **sakal** hele **boya** hemen padişahın boyalı sakalına işaret sayılırdı; ve böyle yüzlerce, yüzlerce kelimeler vardı ki bir taraftan tutulup çekildikçe uzayan bir lastik gibi Yıldız'a kadar uzatılabilirdi; hatta öyleleri vardı ki, bizler, yazıcılar, acaba niçin yasaktır diye uzun uzun, üç beş kişi biraraya toplanarak, uğraşır, neden olduğunu, hikmetini araştırırdık.

Bunun neden olduğu ve hikmeti herhangi korkak bir memurun, lodostan söz edilmesini burnunun büyüklüğüne bir işaret gibi sayarak alınan vehimli adam gibi bir hastalıklının kafasında doğmuş bir gülünç vesvese olurdu. Bakınız, şimdi şurada **burun** sözü ettim; coğrafya kitaplarında bile burundan söz edilmezdi galiba... Mekteplerde ne yaparlardı bilmem; tarih kitaplarından bütün **ihtilâl, isyan, suikast** fasıllarını kaldıran maarif, belki dünya haritasından da burunları kaldırmış, yahut bu kelimenin yerine bir başka uygun kelime bulmuştu: Mesela **çıkıntı** demişti...

Her yazıcı önceden kestirebildikleri çerçevesinde makalesini, şiirini, hikayesini, hatta üç satırlık fıkrasını yazıp hazırladıktan, yani kendi kendisini eleyip, tarayıp, tenkit ettikten sonra, bunlar bir de imtiyaz sahibinin, mesul müdürün gözünden geçer, dizilir ve gece geç vakit tetkik memuruna götürülürdü. Uyku saatlerinde çalışmak, her gece yığınlarla gelen bu matbaa müsveddelerini gözden geçirerek ayıklamak zorunda olan bu bahtsız adam ara sıra akla gelen bir mesuliyet tehlikesinden kaçınmak için bir makaleyi baştan başa çizer, ara sıra yeniden uykusuzluğa yol açabilecek bir ikinci muayeneden kaçınmak için şuradan buradan birkaç satırla yirmi otuz kelimeyi kaldırarak kırmızı kalemiyle bunlardan boş kalan yerleri doldururdu.

Bu suretle memur, yazarın bir ortağı olmuş olurdu. Boş kalan yerler her halde doldurulacaktı; bir makalenin, bir satırın, bir kelimenin boş bir yer bırakması okuyucuların türlü türlü düşüncelere düşmesine yol açardı ve belki düşüncelerin genişliği, kaldırılan kısmın sınırından daha ileriye gidebilirdi. Hatta yazar yazısında gerektiği zaman iki parça arasına bir dizi nokta bile sıralayamazdı.

Eğer büyük bir parça kırmızı mürekkebe kurban olur da onun yerine hemen başka bir müsvedde koymak lâzım gelirse ve matbaada evvelden bir ihtiyatta bulunulmamışsa el altında bulunan muharrir, gece yarısı sudan bir şeyler çırpıştırmak, mürettipler bunu dizmek, bu işle matbaada bekleyen çocuk tekrar karanlıkta, yağmurda, çamurda memurun evine koşmak, saatlerle beklemek, soluk soluğa dönmek, ertesi sabaha vaktinde gazete yetişemeyecek diye helecandan sönük petrol lambaları altında titreyen matbaaya bir kurtuluş haberi yetiştirmek lâzım gelirdi.

Servet-i Fünun, kendisini sarmış olan ters şartlar arasında bahtiyarca bir kolaylığa da nail olmuştu. Kitap veya risale çeşidinden sayılsaydı, Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye giderdi ve hocalardan, şeyhlerden, mevaliden insanları arasından, insafına güvenilebilecek pek az azası olan bu encümenin elinde yaşayabilmesine imkân yoktu. Gazetelerle birlikte o da Hıfzı Beyin muayenesinden geçerdi, bu da büyük bir talih eseri oldu. Hıfzı Bey pek açık anlatmazdı ama her haliyle, hatta ara sıra matbaaya geldikçe ihtiyat dairesinde söylenmekle beraber, bizlerden yana olduğu saklanamayan duygularıyla bize bir dosttu. Hele vazifesini görürken adeta mesuliyeti üzerine alabileceğini gösteren cesaretleri oldu. Eğer Hıfzı Bey memurluk icaplarını bir de yeni edebiyat hareketine karşı duyguda olan duygularla birleştirecek bir yapılışta olsaydı, Edebiyat-ı Cedide daha kundakta iken gömülür ve karşı taraf için bir büyük bayram günü doğardı. Sonraları gazeteler ve bütün basılan şeyler üzerinde, belki en çok Edebiyat-ı Cedide grubu hakkında kuruntunun gözü öyle keskin oldu ve muayene memurları öyle şiddetli azarlarla vazifesini görmede müsamaha kabul etmeyen bir şiddete zorlandı ki, bütün dostça duygularla bizden yana oldukları halde bu dost memurda da, kırmızı mürekkebin bol bol akmaya başladığına dikkat ettik.

(**Kırk Yıl**, yeni bas., İst.1969)

ŞİİR YASAĞI, SUSMA KARARI

Halit Ziya Uşaklıgil

Saray, matbuatta münakaşalardan ürkerdi; hele her şeyden ürken bu Saray, gizli anlamlar saklayabileceğine ihtimal verilen yazılardan pek çok kuşkulanırdı. O zamana kadar kelimeleri dilden çıkarıp atmakla vehimlerini rahatlandırırken, matbuatı teftiş ve muayeneye memur olan adamlara sıkı emirler vererek mengenenin ağzını daha boğucu, daha ezici yapmalarını istedi. Bu yolda emirler her zaman çıktıkları yerden uzaklaştıkça, onların tatbikine memur olanların elinde daha çok şiddetlenmek âdet olduğundan görüldü ki, nerede on satırlık bir fıkra basılmak üzere ise bunun en az beşi çıkarılmaya mahkûmdur. Ne için çıkarılmıştır? Bunu hiç bir vakit anlayıp ona göre davranmak, şu on satırın çıkarılabilecek olan beşini yazmamak mümkün olamıyordu. Bu yalnız Edebiyat-ı Cedide yazarlarına karşı değil, bütün yazı âlemine de böyle idi; fakat en çok göze batan ve şöhreti, kuvveti artıkça fikir âleminde, bir gün evvel önüne geçilemeyecek olursa kimbilir ne büyük bir tehlike olacağından korkulan Edebiyat-ı Cedide yazıları hepsinden çok sıkıştırıldı; hatta bir gün herkesin şaşkınlıktan ağzını açık bırakan bütün manzum yazılar yasak edildi. Ne eski, ne yeni tarzda tek manzum bir satır, bir küçük mısra, altında fena bir anlamın gölgesi saklanabilir diye, matbuatta yer bulamaz oldu. Bu elbette asıl yenilere karşı alınmış bir tedbirdi ama yalnız yenilere tatbiki mümkün olmadığından Fikret'le, Cenap'la beraber bütün eski tarzın izinde gidenler de kafiyelerini, vezinlerini, artık telleri kopmuş birer saz hükmünde, raflara, toz yığınlarının altında uyumaya bıraktılar. Bu şartlar al-

tında Edebiyat-ı Cedide değil, ne nevide olursa olsun fikir âleminde bir hayatın devamına imkân kalmıyordu.

.....

Ben bu sıralarda son büyük hikayemi tefrika ediyordum: **Kırık Hayatlar**... Esasen yazı yazarken kendi kendimi pek sıkı bir kontrol altında tuttuğumdan tetkike memur olanlara pek az bir iş bırakmış oluyordum, onun içindir ki yazılarımdan kırmızı kalemin çarpmasına uğrayan satırlar pek seyrekti; fakat bu sırada gördüm ki, kendi tarafımdan harcanan bütün gayretlere, dikkatlere karşı, hikâyemin en beklenmeyecek, umulmayacak yerlerinde kırmızı kalem delice dolaşmalar yapmakta, yalnız kelimelere, satırlara değil, uzun fıkralara kadar, şurasını burasını delip geçerek, onu kalbura çevirmektedir. Çıkan şeylerin yerlerini açık bırakmak yasak olduğundan, bu kalburun deliklerini doldurmak vazifesini okuyucuların icat fikirlerine bırakmak da mümkün değildi, müsveddeyi geri alıp tekrar yazmakta da girilecek zahmete karşı güvenlik muhakkak olmadığından - çünkü yeni yazılanın da aynı sonuca uğraması pek umulurdu- bu çareye de başvurmak pratik bir fayda vermeyecekti. O halde?...

Bu tefrika bir yaza rastlıyordu, ben de hasta çocuğumla uğraşarak o yazı Büyükada'da geçiriyordum; zaten memleketin havasından, hususi hayatımın içine zehrini akıtmaya başlayan bir matemin kokusundan, bir de başkaca sanat ve fikir dünyasının üzerine çöken şu kara buluttan öyle bezgin bir haldeydim ki, bir gün karşıma delik deşik olmuş bir müsveddeyi neşredilebilecek bir şekle çevirmek için uğraşırken, birden durdum. Donuk bir beynin içinde bir sorgu, sanki bulanık bir su içinde kıpırdanan bir mahluk vardı: Ne için?...

Evet ne için uğraşmalıydı? Haydi uğraş!... Evet, hayattan gaye budur diye bir inancın varsa, ondan ayrılmamak için kendini zorla... Hatta belki de bu savaşın sonunda muvaffak olmak lezzetini de duy. Sonra? Evet sonra ne olacaktı?...

Bu sorgunun bezginlik içinde verilecek cevabını kestirmek zor değildir. Kalemimi, kırgınlığımın olanca şiddetiyle, kırmızı kalemle çizilmiş olan bir fıkranın ortasına sapladım; kalem o fıkrayı, altında kağıtları da

delerek tahtaya geçip orada birkaç saniye, sanki can acısıyla sızlayarak titredi. **Kırık Hayatlar** orada böyle belinden saplanarak yaralayan bir hançerle vurulup kaldı, ta uzun yıllardan sonra tekrar canlanıp dirilinceye kadar...

O günden sonra kırılmış kalemin edebiyatla bir ilişiği kalmadı; yıllarca, ta Meşrutiyet'in ilanına kadar, galiba altı yıl, ne basılmak için, ne saklanmak için, edebiyatla ilişiği olabilecek tek bir satır yazmadım.

(**Kırk Yıl**, yeni bas., İst.1969)

DİVAN-I HARP, ANADOLU HAREKETİ VE BASIN

Asım Us

Bir gün Matbuat Müdürü Abdullah Zühtü beni dairesine davet etti. Gittim. Abdullah Zühtü, iptida dostane bir tavır ile söze başladı. Hükümet, **Vakıt**'ın neşriyatından memnun değilmiş. Bu gidiş devam ederse hükümet, her gazetenin başına birer başmuharrir tayin edecekmiş. Gazeteler yine yola gelmezse muharrirleri birer birer tevkif edilerek neşriyatlarını tatile mecbur edilecekmiş...

Abdullah Zühtü bu sözleri söylerken yanında eski gazetecilerden Mahmut Sadık da bulunuyordu. Ben Matbuat Müdürünün ağzından dinlediğim sözlere karşı hayretimi gizleyemedim:

"**Vakıt**'ın neşriyatından hükümetin niçin memnun olmadığını anlayamıyorum. Hükümetten gelen resmi tebliğleri olduğu gibi yazıyoruz. Bunları gazetede tenkit etmiyoruz. **Vakıt**'da suç teşkil edecek mahiyette yazılar varsa, bunlar gösterilsin. Esasen gazetelerin bütün neşriyatı sansürden geçiyor, ecnebi sansürlerin yanında Türk sansürleri de var. Buna rağmen hükümet **Vakıt**'tan ne diye şikâyet edebilir?" dedim. Fakat Abdullah Zühtü'nün sözlerinden anladım ki Anadolu hareketlerine karşı Aznavur tenkil kuvvetleri teşkil eden İstanbul Hükümetinin bu siyasetini tasvip eder şekilde gazetede yazılar yazılmıyormuş. Ferit Paşa Hükümeti bundan memnun değilmiş.

Cevap verdim:

-"**Vakıt** gazetesinin çıktığı günden beri takip ettiği bir mesleği var.

Bunu değiştirmek benim elimde değildir. Anadolu hareketleri hakkında hükümetin tebliğlerini yazıyoruz. Bunları tenkit etmediğimiz gibi tasvip de etmiyoruz. Hadiseler karşısında sükût ediyoruz. Bir gazete yazdığı şeylerden dolayı mes'ul edilebilir. Fakat şu veya bu mesele karşısında sükut ettiği için nasıl mes'ul edilebilir!"

Abdullah Zühtü ile aramızda bu konuşma olurken o günlerde ecnebi sansürlerinin yanında hükümeti temsil eden Mahmut Sadık, sadece müşahit olarak dinliyordu. Benim son sözlerim üzerine o da müdahale etti:

"Fakat, Asım, gazetenizin öyle bir hali var ki, bir fırsat çıksa hemen hükümetin aleyhine yazacaksınız!"

Mahmut Sadık'ı bu dakikaya kadar vatansever bir milliyetçi yazar olarak biliyordum. Bugün dahi bundan başka şekilde düşünemiyorum. Fakat memleketin o günkü şartları içinde onun ağzından asla bu tarzda bir hitaba maruz kalacağımı tahmin edemiyordum. Mahmut Sadık'ın bu sözünden sonra daha fazla münakaşayı uzatmak benim için mümkün değildi. Son söz olarak:

"Hükümet isterse gazetemizi kapatabilir. Buna karşı elimizden bir şey gelmez. Fakat bunun için nasıl bir haklı sebep bulunabilir? Buna benim aklım ermez." dedim ve ayrıldım.

Aradan biraz zaman geçti. Hiçbir taraftan başka bir ses çıkmadı. Meğer gazetenin yazıları ecnebi sansüründen geçerek çıktıktan sonra da ikinci bir sansüre tâbi tutuluyormuş. Bu sansür de Nemrut Mustafa Divanı Harbi imiş. Bir Ramazan günü idi. Öğleden sonra ikindiye doğru **Vakit**'ın Başmuharriri sıfatı ile beni, Yazı İşleri Müdürü olan Enis Tahsin ve gazetenin Mes'ul Müdürü olan Ramiz'i Divanı Harp'ten çağırdılar. Hem hiç vakit kaybetmeksizin acele etmek lâzım olduğunu bildirdiler.

Kürt Mustafa Divanı Harbi, Beyazıt Üniversitesi (eski Harbiye Nezareti) binasının Şehzadebaşı tarafındaki bir dairesinde bulunuyordu. Oraya varınca biraz ferahladım. Çünkü Divanı Harb'e davet edilen yalnız

Vakıt muharrirleri değilmiş. **İkdam** gazetesi muharrirleri Tahir Lütfi ve Yakup Kadri ile gazetenin Yazı İşleri Müdürü ve Mes'ul Müdürü de orada bulunuyormuş.

Kürt Mustafa Divanı Harbinin bulunduğu binada **Vakıt** ve **İkdam** gazetelerinin başmuharrirleri, yazı işleri müdürleri ve mes'ul müdürler hep toplanmıştı. Fakat niçin davet edildiklerini hiçbir kimseye söylememişlerdi. Burada niçin davet edildiğimizi öğrendik. Kürt Mustafa Divanı Harbi, Mustafa Kemal ile arkadaşlarını asi ilan etmiş ve rütbelerinin alınarak idam edilmelerine karar vermişti. Bu karara göre gazetelerin artık Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının isimlerini gazetelere yazarken "Paşa" kelimesini ilave etmeleri caiz değildi. **Vakıt**'ın ve **İkdam**'ın bu kararara aykırı hareketleri görüldüğü için davet edilmişlerdi.

Fakat **Vakıt**'ın asıl suçu daha başka idi. O sıralarda Beyoğlu'nda **Bosphore** adında Fransızca bir gazete çıkıyordu. Bu gazetede Anadolu'daki Milli Kuvvetler hareketi ile alâkalı bir resim çıkmıştı. Bu resimde Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa ve Miralay İsmet Bey (Paşa) bir çadır altında oturup önlerine koydukları bir haritayı tetkik eder vaziyette görülüyorlardı. Çadırın bir köşesinde "Nasr-ün min Allah ve fethün karip" yani "Nusret ve galebe Allah'tandır ve fetih yakındır" manâsına bir levha vardı. Resmin altında da "Anadolu hareketini idare edenler" ibaresi yazılı idi. O günlerde Anadolu hareketlerine dair gazetelerde bir kelime yazılmasına imkân yok iken Beyoğlu'nde Fransızca bir gazetede böyle bir resmin çıkması mühim bir hadise idi.

Biz bu resmi **Vakıt**'ta neşretmek çaresini düşündük. **Bosphore** gazetesinden resmin klişesini istedik. Klişe ile bir prova bastık. Resmin altına "Anadolu hareketini idare edenler" ibaresi ile beraber "Mustafa Kemal, Fevzi, İsmet Bey" isimlerinli yazdık ve sansür heyetine gönderdik. Sansür "neşredilebilir" müsaadesini verdi. O gün yazının çokluğu ertesi sabah bu resmin gazetede çıkmasına mani oldu. İkinci defa resmin ve altındaki yazıların provası sansüre gitti. Hem ecnebi sansürü, hem Türk sansürü tekrar resmin ve yazıların çıkmasına izin verdi. Fakat ertesi günü bu resmin yayınlanmış olmasıdır ki bizi Kürt Mustafa Divanı Harbine götürmüştü.

Akşam olmuş, her tarat kararmıştı. Hepimiz bir odada toplanmış, Divanı Harp Heyeti tarafından çağrılmamızı bekliyorduk. Fakat saatler gelip geçiyordu. Kürt Mustafa ile arkadaşları odalarında oturup durdukları halde bir türlü bizi çağırmıyorlardı. Yatsı vakti geçmişti. Hep bekleyip duruyorduk.

Bir aralık sabırsızlık neticesi ayağa kalktım. Bulunduğumuz odanın kapısını açtım. Orada bekleyen kapıcıya sordum:

- Divanı Harp Heyeti içeride ne yapıyor? Birisini muhakeme mi ediyorlar?

- Hayır, oturuyorlar.

- Peki, bizi niçin çağırmıyorlar? İçeriye girip de bizim burada muhakeme için beklediğimizi haber verseniz?

- Biraz daha beklerseniz çağırırlar.

- Biraz daha bekleyince çağıracaklarını nereden biliyorsun?

- Onlar geceleri için ayrı para alıyorlar. Şimdi Ramazan olduğu için oturuyorlar. Gece mesaisini haketmek için sizi bekletiyorlar!

KÜRT MUSTAFA DİVANI HARBİ'NİN VAKIT'A VERDİĞİ CEZA

Meğer odacının hakkı varmış. Biraz daha bekleyince Kürt Mustafa Divanı Harbi gece mesaisine başladı. Çağırdılar. Enis Tahsin ve Ramiz ile beraber içeriye girdik. Sanık sandalyelerine oturduk. İptida ben sorguya çekildim. Kürt Mustafa sordu:

- Anadolu'daki Kuvayi Bâgiye hakkında Divanı Harb'in mahkûmiyet kararını gazeteler ile ilan ettik. Mustafa Kemal'in, Fevzi'nin, İsmet'in ve diğer hempalarının rütbeleri kaldırılarak kendileri idama mahkûm oldular. Gazetelerde Divanı Harb'in bu kararını okumadınız mı?

- Okuduk.

- Öyleyse ne diye bu bâgîlerin adları yanına rütbelerini gazetenizde yazıyorsunuz?

- Gazetede Mustafa Kemal'in ve Fevzi'nin adları yanına "Paşa" konmamıştır. Yalnız "İsmet Bey" yazılmış. "Bey" kelimesinin bir rütbe olduğunu bilmiyorduk.

- "Bey" kelimesinin rütbe olduğunu nasıl olur bilmezsiniz?

- Çünkü bizim matbaamızda bir kapıcı var. Onun adı "Ali Bey"dir. Madem ki halk ağzında bir kapıcıya da "Bey" denilebiliyor. O halde böyle bir kelime resmi rütbe sayılır mı?

- Gazetenizde Kuvayi Bâgiye için propaganda yapıyorsunuz.

- **Vakıt**'ta biz Anadolu hareketlerinin ne leyhinde, ne de aleyhinde hiçbir şey yazmıyoruz. Gerek Divanı Harp, gerek hükümet tarafından verilen tebliğleri olduğu gibi neşrediyoruz. Bundan başka propaganda denilebilecek bir yazı varsa gösteriniz.

- Gazetede bir havadis neşrettiniz. İzmir'den İstanbul'a Rum mültecileri geldi diye yazdınız. Bu Kuvayi Bâgiye için propaganda değil de nedir?

- İzmir'den İstanbul'a bir takım Rum aileleri gelmiştir. Arkadaşlarımız bunu haber almışlar ve havadis diye yazmışlardır. Bir gazeteciye sorulacak sual ancak bu havadisin doğru olup olmadığıdır. Yanlış ise tekzip edilir; doğru ise bu havadisi yazmak niçin suç olsun? Ben bu havadiste şu veya bu maksat için propaganda teşkil edecek bir mahiyet görmüyorum.

- Bu yazı Kuvayi Bâgiye için propagandadır. Halkı aldatıyorsunuz. Yakında Mustafa Kemal ile hempaları İzmir'e gireceklerdir. İşte İzmir Rumları korkularından kaçmaya başladılar. İstanbul'a geliyorlar demek istiyorsunuz.

- Hayır, bu haberden böyle bir mâna çıkmaz. Çünkü, İzmir'deki Rumlar kendi hesaplarına bir tehlike görürlerse onlar için en emin yer İstanbul

değildir. Yunanistan'ın elinde olan adalar İzmir sahillerinden göz ile görülebilecek kadar kısa mesafededir. İzmir Rumları için mesela Sakız Adasına iltica etmek elbette İstanbul'a gelmekten çok kolay ve daha emindir.

- Herkes senin gibi adaların coğrafi vaziyetinli bilmez.

- Bir gazete havadisinden kimsenin aklından geçmeyecek manâlar çıkarılmaya kalkışılırsa, bu memlekette gazetecilik yapmak imkânsız olur. Hem bir gazetenin Başmuharriri, gazeteye giren bütün yazıları görmez. Gece yarısından sonra dahi bir gazeteye havadis gelir. Başmuharrir o zaman uykudadır. Gazeteye girer. Ben **Vakıt**'ın başmakalesini yazıyorum. Benim yazılarımdan sorulacak bir şey varsa onlara cevap vereyim.

Bu sualler ve cevaplar hep Kürt Mustafa ile aramızda cereyan etti. Son sözüm üzerine artık bana soracak başka bir sual bulamadı ve beni bıraktı. Bundan sonra Enis Tahsin ve Ramiz sorguya çekildi. Onlara sorulan sualler de yine aynı şeylerdi. **Vakıt**'tan sonra **İkdam** muharrirleri de çağırıldılar. Geceyarısından sonra muhakemeler bitmişti. Biraz sonra **İkdam** Başmuharriri Tahir Lütfi ve Yakup Kadri ile beni serbest bıraktılar. **İkdam** ve **Vakıt** Müdürü Mes'ulleri ile Yazı İşleri Müdürlerini Divanı Harp'te alakoydular.

Üniversite (eski Harbiye Nezareti) meydanından dönerken Yakup Kadri, gecenin korkunç karanlığı ve sessizliği içinde bana şöyle diyordu:

"Yahu, bu adamlar bizi şurada tutup assalar, kimsenin haberi olmayacak."

Bu muhakeme neticesinde Kürt Mustafa Divanı Harb'inin kararı ile **Vakıt** onbeş gün tatil edildi. Enis Tahsin ile Ramiz de onbeşer gün hapsolundu.

16 Temmuz 1920 tarihli **Vakıt**'tan

VAKIT İLE İKDAM GAZETELERİNİN TATİLİ

"Divanı Harbi Örfi Riyasetinden:

Tahdişi ezhanı mucip neşriyatta bulundukları beyanile maznunu aleyhim olan İkdam Gazetesi Müdürü Mes'ulü Ömer İzzettin ve Sermuharriri Tahir Lütfi ve Heyeti Tahririye Müdürü Yusuf Kenan ve Vakıt Gazetesi Müdürü Mes'ulü İsmail Ramiz ve Sermuharriri Asım ve Heyeti Tahririye Müdürü Enis hakkında Birinci Divanı Harbi Örfi'ce icra kılınan muhakeme ve tetkikat neticesinde: Mürtekip olduğu cinayet-i azime ve harekât-i kanunşikenâne ile Memaliki Osmaniyeyi dahilen son derece sefalet ve envai mesaibe giriftar ve haricen kudret ve mehabeti devleti sektedar ederek azim felaketlere duçar eden mefsuh İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin maklubu olup ekserisi şekaveti müstemire erbabından ve taktil ve cinayât ve seyyiatı saire mürtekiplerinden mürekkep olmak üzere Kuvayı Milliye müstearı altında bir fitne ve fesat ocağı teşkil ve bu vesile ile dahi birçok mezalim ve cinayât irtikâp etmelerinden dolayı hükümetçe haklarında muamele-i kanuniye ifası maksat-ı madeletkâranesi ile Divanı Harbi Örfi'ye tevdi edilmiş ve bilmuhakeme anifüzzikr fitne ve fesadın müretüplerinden oldukları tebeyyün ve tekarrür etmesine mebni haiz olduğu rütbe ve nişanlar ile her gûna resmi ünvanlarının ref'ine ve idamlarına 11 Mayıs tarihinde karar verilmiş olan Mustafa Kemal ve Ali Fuat haklarındaki karar bilcümle ceraidi yevmiye ile ve bu meyanda İkdam ve Vakıt gazeteleri ile neşir ve ilan edilmiş ve karar-ı mezkûr iradei seniyei Hazreti Padişahiye de iktiran eylemiş olduğu halde bunlardan bir müddetten beri Kuvayi Bâgiye-i merkume lehinde neşriyattan geri durmayan İkdam gazetesinin 5 Temmuz 1336 tarihli ve 8399 numaralı nüshasının üçüncü sayfasının birinci sütununda "Mustafa Kemal Paşanın Mütaleası" ve Temmuz 1336 tarihli ve 8400 numaralı nüshasının birinci sayfasının son sütununda "Yunan Taaruzu İlerliyor" sernameleri altında münderiç fıkralarda merkumun Mustafa Kemal ve Ali Fuat'a "Paşa" ünvanı isimleri geçtikçe musirren izafe edilmiş ve bidayet-i teşekkülünden beri Kuvayi Bâgiye taraftarlığı ile maruf olan Vakıt gazetesinin 3 Temmuz 1336 tarihli ve 935 numaralı nüshasının ikinci sütununda dahi Bosfor gazetesin-

den naklen bir kenarda "Fethün karib" ve "İnna fetahnaleke" ilah âyâtı celilesini havi bulunan merkumundan Mustafa Kemal ve aynı veçhile mahkûmun aleyhim İsmet ve Kavak'lı Fevzi'nin resimlerini neşir ve zirinde de "Anadolu harekâtını idare edenler" yolunda manidar bir cümle dercedilmiş olup neşriyat ve nakliyatı anifenin ise şu zamanı hevlnakde devletin siyaseti hâriciyesine, külliyen münafi ve emniyeti dahiliyesini muhil ve binaenaleyh efkârı umumiyeyi tehyiç ve tesvil mahiyetinde bulunduğu derkâr olmasına ve çünkü bir taraftan işbu eşhası bâgiye ve leimme kanunen mahkûm edilirken ve diğer taraftan kuvayi meşrua-i selase yanında dördüncü bir kuvvet addedilen matbuat tarafından adeta alkışlanmaları dahilen ve haricen efkârı umumiyeyi hükümeti seniyenin efkârı madelelkârisi hakkında duçarı tereddüt edeceği şüpheden vareste bulunmasına ve bâlâda dahi beyan olunduğu üzere bu gazetelerin bâgilerin harekâtı şekavetkâranelerini daima tadil edecek mahiyette neşriyatta bulunmaları ve salifüzzikr makalelerin mündericatı sairesi ve alelhusus İkdam gazetesinin guya veliaht hazretlerinin sarayı halkından birisi tarafından telefon ile bildirilmiş olduğundan bahisle İzmir'in Kuvayi Milliye tarafından işgal edildiğini ve Yunanlıların on bin kadar telefat verdiklerini müşir olan ve fakat sansür tarafından tay edilmiş bulunan bazı eracifin dahi neşrine kıyam eylemesi neşriyatı mezkûrenin suiniyet ile vaki olduğuna delalet etmesine binaen maznunu mumaileyhimden Yusuf Kenan ve İsmail Ramiz'in efkârı umumiyeyi tehyiç ve tesvil mahiyetinde olan neşriyatta bulunmak fiilinin failleri olduklarına ve hareketlerine tevafuk eden Matbuat Kanunu'nun 19'uncu maddesinin "aslı olmayan havadis veya musannaa veya muharref veya aslı olmaksızın bir kimseye isnad olunmuş evrak neşir ve nakledenler ve evrakı resmiyeyi ve resmi nutukları tağyir ve tahrif ile neşreyleyenler neşriyat ve nakliyatı vakıa suiniyet ile vaki olduğu anlaşılır ve badehu efkârı umumiyeyi tehyiç edecek mahiyette bulunursa bir aydan altı aya kadar hapis ve beş liradan yirmi liraya kadar cezayi nakdi hükmolunur" diye muharrer olan birinci fıkrasına tevfikan bunlardan İsmail Ramiz'in iptida-i tevkifinden bil'itibar bir ay ve Yusuf Kenan hakkında esbabı muaffefe-i takdiriye mevcut olduğundan Mülkiye Ceza Kanununun 17'inci maddesinin "Bir cürümde tahfifi cezayı mucip esbabı takdiriye mevcut olduğu halde cürüm cünha kabilinden olduğu takdirde mahkeme mücazatı tedibiyenin haddi asgarisine kadar hükmedebilir"

ibaresini nâtık olan son fıkrasına tatbiken ve bidayeti tevkifinden itibaren onbeş gün müddetle hapse konulmalarına ve İkdam gazetesinin ilgasına karar verilmiş ise de cürm-i mezkûrun mahiyeti ilgayı müstelzim olacak derecede olmadığı indelmuhakeme anlaşıldığından sarfı nazarla İdarei Örfiye Kararnamesi'nin 5. maddesine tevfikan İkdam'ın sekiz ve Vakıt'ın onbeş gün müddetler ile tatili neşriyatlarına ve mumaileyh Yusuf Kenan esnayi muhakemede Müdürü Mes'ul Ömer İzzettin ayda bir iki defa matbaaya gelip eyyamı saireyi hanesinde imrar etmekte ve gazetenin hususatı idariyesi ile iştigal etmeyip bu hususatı da kendisi tedvir etmekte olduğunu ve bütün mes'uliyetin kendisine raci bulunduğunu beyan ve ikrar etmiş ve bu cihet muhakemece dahi tebeyyün etmiş olduğundan İkdam gazetesi Müdürü Mes'ulü Ömer İzzettin ile mucibi mes'uliyete hal ve hareketleri anlaşılamayan İkdam gazetesi Sermuharriri Tahir Lûtfi ve Vakıt gazetesi Sermuharriri Asım ve Vakıt Heyeti Tahririyesi Müdürü Enis'in de beraetine ve bunlardan mevkuf bulunan Ömer İzzettin ve Enis'in sebebi âhara mebni mevkuf olmadıkları takdirde tahliyelerine vicahen ve müttefikan karar verildi."

(Not: Bu kararın Said Molla tarafından yazıldığı o zaman haber alınmıştı.)

KÜRT MUSTAFA DİVANI HARBİ'NİN İHTARI

"Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Canib-i Âlisine,

Dünkü Salı günü intişar eden Vakıt gazetesinde "İdam Kararları" serlevhası altında Birinci Divanı Harbi Örfî'ce mahkûm edilen Üçüncü Kolordu Kumandanı Hüseyin Selahattin ve rüfekası hakkında müttehez kararın hülasaten münderiç olduğu görüldü. Divanı Harb'çe ittihaz olunan hüküm ve kararların ihtiva eylediği esbabı mucibesi ile birlikte aynen derç ve neşri âhiren mevki-i mer'iyete vaz'olunan 23 Nisan 1336 tarihli kararnamenin onuncu maddesi iktizasından olup bu da bir taraftan ibreti müessire göstermek ve diğer taraftan karar-ı vakıanın muhteviyatınca halkı tenvir etmek maksadına müstenid bulunduğu ve yoksa yalnız tezkere-i maruzanın bittabii muhtasar olarak mündericatını derçle gazetelere ve bilhassa avamfrib olan İttihatçı ve milliyetçi bazı gazetelere sermaye-i

mekal tedarik etmek kaziyesine matuf olmadığı derkâr bulunmuş ve salifüzzikr karar dahi evvelce leffen memuriyeti aliyyelerine tisyar kılınmış olmakla mezkûr kararın yarın intişar edecek bilumum gazetelerle aynen neşrettirilmesi ve esnayı muhakemede bu hususa dikkat ve itina olunması hususunun icabedenlere emir buyurulması ve yazılı gazetelerle aynen neşrettirilmesi ve ahvali mümasilede bu hususa dikkat ve itina olunması hususu aliyyelerine râci olmak üzere Türkçe münteşir bütün yevmi gazetelerin tatil ettirileceği arzolunur.

22 Haziran 1336
Divanı Harbi Örfi Reisi
Mirliva Mustafa"

(**Gördüklerim Duyduklarım Duygularım**, İst.1964)

TEK PARTİ DÖNEMİ SANSÜRÜ

1939-1947 arasında Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü ile Sıkıyönetim Komutanlığı başta olmak üzere çeşitli yerlerden verilen yasaklama kararları, yönergeler (direktifler) kimi kaynaklarda yer almış, ancak biraraya getirilmemiştir. 1939-42 yılları yasaklarından 36'sı Ziyad Ebüzziya'nın arşivinden alınarak Gazeteciler Cemiyeti Yayınları arasında çıkan ***Bâbıâli'nin Yarım Asırlıkları*** *adlı kitabın (Haz. Günvar Otmanbölük, İst.1986) sonuna eklenmiştir.*

Elimizde, Son Posta gazetesine ait olduğu anlaşılan ve 24 Haziran 1942 - 27 Şubat 1947 dönemi yasaklarını kapsayan bir defter bulunmaktadır. Eski harflerle, pek okunaklı sayılamayacak biçimde yazılmış bu defterdeki yasak ve yönergelerden elli kadarını aşağıda veriyoruz (Sn.Mahmut Erhan tarafından okunmuştur.) İlerde geri kalan bölümleri de yayımladığımızda, söz konusu dönemdeki yasakların neredeyse tümü üzerine bilgi sahibi olunacaktır.

İcra Vekilleri Heyeti âzasının yurt içindeki seyahatları hakkında Anadolu Ajansının vereceği haberlerden başka neşriyat yapılmaması. 24.6.1942

(Basın Yayın Umum Müdürlüğü)

*

Tayinleri yüksek tasdike mütevakkıf (bağlı) bulunan devlet memurlarının memuriyet vaziyetlerindeki her türlü değişikliğin ancak Resmi

Gazete'de intişarından (yayımlanmasından) sonra neşredilmesi. 25.6.1942

(Basın Yayın Umum Müdürlüğü)

*

Tekirdağ'daki askeri tayyare kazası hakkında Türk ve ekalliyet (azınlık) gazetelerinde hiç bir malûmat verilmemesi. 12.7.1942

(Basın Yayın Umum Müdürlüğü)

*

Gazetelerimizin son günlerdeki neşriyatı arasında dinlerden bâhis (söz eden) bazı yazı, mütalaa (görüş), ima ve tamennilere rastlanmaktadır. Bundan sonra dinler mevzuu üzerinde gerek tarihi, gerek mütalaa kabilinden olan her türlü makale, bent, fıkra ve tefrikaların neşrinden tevakki edilmesi (kaçınılması) ve başlamış bu kabil tefrikaların en geç 15 gün zarfında neticelendirilmesi rica olunur. 24.7.1942

(Basın Yayın Umum Müdürlüğü)

*

Soma'da linyit ocaklarında vukua gelen maden kazası hakkında gazetelerimizin neşriyat yapmamaları. 23-24.7.1942

(Basın Yayın Umum Müdürlüğü)

*

1- Bundan evvel verilmiş olan direktifler kaldırılmıştır.

2- Örfi İdare Kumandanlığı ile müddeiumumilerin (savcıların) yapmaya selahiyetli oldukları tebligat hariç olmak üzere bütün yönergeler bundan böyle Matbuat Umum Müdürlüğü kanalıyla verilecek ve aksi kayd-ı memnu (yasak kaydı) bulunmayanlar birer hafta müddetle muteber (geçerli) olacakur. Yönergeler müstacel ahvalde (ivedi durumlarda) telefonla da verilebilirse de bunlar 48 saat zarfında yazı ile teyid edilirler (doğrulanırlar).

3- Askeri durum ve harekâtlarımızla, bunlara bağlı devletlerle ilgili hiçbir haber verilmemelidir.

İlgili haberlere misal:

a- Türk limanlarına giden ve gelen Türk ve yabancı gemilerin mutad (olağan) interierer'ler haricindeki seferleri hakkında malûmat.

b- Doğum, ölüm, evlenme münasebetiyle yapılan neşriyatta askeri kıta, mahal ve mıntıkaların zikri. (*)

c- Askeri terfi listelerinin Milli Müdafaa Vekaleti'nce verilmeden evvel neşri.

4- Menba (kaynak) serahaten zikredilmek (açıkça belirtilmek) kaydıyla yabancı neşir vasıtalarından istifade edilebilir. Münhasıran muharebelerin veya bunlardan birinin leh veya aleyhinde olup bize hiçbir faydası olmayan neşriyatı iktibas memnudur. Tenkidi veya tahlili mahiyetteki yazılarda milletlerin işbaşındaki rical (ileri gelenler) ve orduları hakkında tehzil ve tahkir (aşağılama ve kötüleme) ibareleri kullanılmayacak ve küfür edilmeyecek ise de yabancı devletler resmi ricali tarafından söylenecek veya yabancı neşir vasıtalarında intişar edecek bu mahiyetteki sözler ve yazılar yine menbaı sarahaten gösterilmek şartıyla serbestçe nakledilebilecektir.

5- Yabancı rejim ve ideolojilerin leh ve aleyhinde ve din veya dini şahısları ve vakaları mevzu alan neşriyat yapılmayacaktır.

6- Reisicumhurumuzun seyahatlerinden daima vukuundan sonra bahsedilecek ve seyahat intibaları (izlenimleri) hakkında bir yere varmadan hiçbir haber verilmeyecektir.

7- Bu yönerge hükümleri altı ay müddetle muteberdir.

(Basın Yayın Umum Müdürlüğü)

*

(*) Gizlilik kuralları uyarınca askeri topluluklara numara verilmişti. Yazışmalarda da bu numaralar kullanılıyordu.

Suni kauçuk yapan Türk mühendisin keşfi meselesinden badema (bundan böyle) bahsedilmemesi. 5.12.1942

(Basın Yayın Umum Müdürlüğü)

*

İstanbul C. Müddeiumumiliği
İkinci Tedkik

Son Posta Gazetesi Yazı İşleri Müdürüne,

Bazı adliye memurlarının muamele görmüş dosya içinden iptal edilmiş pulları çıkararak Adliye veznedarı ile birlikte kullanılmamış pul diye tekrar istimal ettikleri (kullandıkları) hakkında müddeiumumiliğimizce tahkikata el konulmuştur.

Tahkikatın işkâl edilmemesi (güçleştirilmemesi) ve suç failleriyle fiillerinin şümul derecesinin tesbiti bakımından tahkikatın ikmaline (tamamlanmasına) kadar bu havadisin neşredilmemesini Matbuat Kanunu'nun 35. maddesinin E fıkrası mucibince rica ederim. 15.3.1944

İstanbul C. Müddeiumumi Muavini
Hicabi Dinç

*

Üniversite Talebe Birliği'nin bugün (30.3.1944) toplanan kongresi hakkında birliğin tebligatından başka neşriyat yapılmaması lâzımdır. 30.3.1944

Örfi İdare Komutanı
Korgeneral Sabit Noyan

İstanbul Vilayeti
Emniyet Müdürlüğü

Son Posta Gazetesi Yazı İşleri Müdürlüğüne,

1- Örfi İdare Komutanlığından alınan yazı yukarıya aynen çıkarılmış

ve Talebe Birliği'nin tebliği tasdik edilmiş ve ilişik olarak sunulmuştur.

2- İstanbul'da münteşir (yayımlanan) günlük gazetelere tebliğ edilmiştir. 30.3.1944

Emniyet Nöbetçi Müdürü
Nazım Çetin

*

Amerikalıların Türkiye'ye harp malzemesi teslimatını durdurmalarına dair Times gazetesinin New York muhabiri tarafından verilen haber henüz resmen teeyyüd etmemiştir (doğrulanmamıştır).

Yeni bir iş'ara (bildirime) kadar bu hususta Anadolu Ajansı haberlerinden maadasının (başkasının) neşredilmemesini, kommanter (yorum) yapılmamasını ehemmiyetle rica ederim. 5.4.1944

Basın Yayın Umum Müdürü Adına
İzzettin Nişbay

*

İstanbul Vilayeti
Emniyet Müdürlüğü

8626

Son Posta Gazetesi Neşriyat Müdürlüğüne,

1- Üniversitedeki talebe ve fikir hareketlerine dair gazetelerde neşriyat yapılmaması Örfi İdare Komutanlığının emirleri iktizasındandır (gereğindendir). Tebliğ olunur.

2- Türkçe gazetelere ve bazı mecmualara yapılmıştır. 4.4.1944

Emniyet Müdürü

*

1- Amerika askeri muharriri Binbaşı Elliot'un New York Herald gazetesinde Türkiye kendi yanlarında harbe girerse fazlasıyla elde edecekleri kazanç hakkında, yalnız Ajans (Anadolu Ajansı) makalesinin neşri müsaadesi verilmiştir. Bu mevzu üzerinde kommanter yapılmaması.

2- Türkiye'nin Almanya ve müttefiklere krom teslimatı mevzuu üzerinde her türlü kommanter yapılmaması.

3- 5.4.1944 tarihli yönergemizde mevzu olan Amerikalıların Türkiye'ye harp malzemesi teslimatının durdurulması hakkında Anadolu Ajansı haberinden başka haber ve kommanter yapılmaması. 12.4.1944

Basın Yayın Umum Müdürlüğü

*

1- Askeri hadiselerin ve haberlerin yazılması ve neşredilmesinin yasak olduğu malûmdur. Memlekette her türlü tayyare hareket vakaları dahi yazılmayacaktır.

2- Bu tebligatın gazetelere bildirilmesini Emniyetten rica eder ve malûmaten İstanbul Vilayetine arzederim. 18.4.1944

Örfi İdare Komutanı

*

Nihal Atsız ve Sabahattin Âli davası hakkında kommanter yapılmamasını, makale yazılmamasını, mahkeme safhalarına ait haberlere son verilmesini rica eder, mütcakip (bundan sonraki) mahkemelere ait ayrıca iş'aratta (bildirimlerde) bulunulacağını arzederim. 24.4.1944

Basın Yayın Umum Müdürü

*

Bugün Macarlarla aramızda imza edilen ticaret anlaşmasının gazetelerde akis bulması arzu edilmemektedir. Eğer yabancı radyolar tarafından bu mevzua dair neşriyat yapılırsa, mehaz (kaynak) göstermek ve üzerinde katiyen kommanter yapılmamak şartıyla yalnız haber olarak iktibas etmekte bir mahzur yoktur. Sayın arkadaşlara bildiririm. 3.5.1944

Basın Yayın Umum Müdürlüğü
İzzettin

*

Basın ve Yayın Umum Müdürlüğünden alınan bir yazıda son günlerde gazetelerimizde İran'dan fena bir dille bahsedildiği ve İranlı yerine Acem kelimesi kullanıldığından bahisle, dostane münasebetler idame ettiğimiz (sürdürdüğümüz) İran hakkında Acem kelimesinin kullanılmamasını ve münasebetlerimizin dostane mahiyetinin göz önünde tutulmasının gazetelerimizden temenni edilmesi bildirilmektedir.

Keyfiyetten bilgi edinilmesini saygılarımla rica ederim. 4.5.1944

Mıntıka Müdürü yerine
Süreyya Ergün

*

Bugün Vatan ve Son Telgraf gazetelerinde Sabahattin Âli ve Nihal Atsız davası etrafında mevcut hüküm ve dava direktifine mugayir (aykırı) olarak hususi Ankara haberleri ve bunlara ilave edilmiş mütalaalar çıktı. Umum Müdürlüğümüz yine bazı gazeteler tarafından telefonla vaki müracaatlar üzerine bundan haberdar olmuştur. Ankara'dan tekrar edilen rica, eski direktifin baki olduğu, mahkeme safahatı hakkında geçen hafta olduğu gibi Anadolu Ajansı tarafından verilecek tafsilatın hususi istihbarat şeklinde aynen dercidir (yayımlanmasıdır). 9.5.1944

İstanbul Matbuat Bürosu

*

Türkiye'de vazife gören kordiplomatiğe mensup memurların içerde ve dışardaki temas ve seyahatlerine dair Anadolu Ajansının vereceği haberler dışında yeni bir iş'ara kadar neşriyat yapılmamasını tekrar rica ederim. 10.5.1944

Basın ve Yayın Umum Müdürü Vekili
İzzettin

*

12 Mayıs 1939'da neşredilen Türk-İngiliz müşterek beyannamesinin beşinci yıldönümü münasebetiyle matbuatımızın salâbetli ve temkinli (güçlü ve ölçülü) bir lisanla ve hususi vaziyet nazar-ı itibara (gözönüne)

alınarak siyasetimizin esas temeli diye tavsif ettiğimiz (nitelediğimiz) bu anlaşmadan bahsedecekleri tabii olmakla beraber, imza gününü sayın arkadaşlarıma hatırlatmayı faydalı buldum. 10.5.1944

Basın Yayın Umum Müdürü adına
İzzettin Nişbay

*

Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nden,

Son zamanlarda yapmaklığımız muhtemel herhangi bir ticaret anlaşması hakkında ve yapılacağına ve hükümlerine yahut bu hususa şu veya bu zevatın (kişilerin) gelip gittiğine vesaireye dair hiçbir haber yazılmamasını ehemmiyetle rica ederim. 12.5.1944

Basın ve Yayın Umum Müdürü Vekili
İzzettin Nişbay

*

Yabancı matbuat ve radyolarının mihver devletlerine olan ihracatımız için hakkımızda yapılan yayınlarına cevap verilmemesi ve zararsızlarının hususi bir nokta-i nazar (görüş) ifade eden başlıklar konulması suretiyle iktibas edilmesi rica olunur. 15.5.1944

Basın Yayın Umum Müdür Vekili
İzzettin Nişbay

*

Sabahattin Âli - Nihal Atsız hadisesi ve bununla ilgili diğer hadise ve haberler radyolardan intikal etse bile bahsedilmemesini arkadaşlarımdan rica ederim. 16.5.1944

Basın ve Yayın Umum Müdür Vekili
İzzettin Nişbay

*

Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nden:

Reisicumhur hazretlerinin yarın bir nutuk söyleyeceklerine dair bir haberin, muhabir tarafından bildirilse dahi gazetelerde neşredilmemesi rica edilmektedir. 18.5.1944

*

Reisicumhur hazretlerinin yarın irat buyuracakları (söyleyecekleri) nutuk Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü mıntıkasınca alınıp Anadolu Ajansı ile müştereken tashih edildikten sonra Ajans tarafından verilecektir. Akşam gazetelerinin muhabirleri tarafından verilmesi (halinde) konmayarak ber-tashih dercedilmesini ve tashihlerin majisküllerine kadar imla hususuna dikkat buyurulmasını ayrıca rica ederim. 18.5.1944

Basın ve Yayın Umum Müdür Vekili
İzzettin Nişbay

*

Kemalizm prensiplerini ve 6 Ok'un işaret ettiği umdeleri Esas Teşkilat Kanunu'nun, Milli Şef'in, Atatürk'ün nutukları ışığında ve Parti programının ve Partice neşredilmiş 15. yıl adlı kitabın izahları dahilinde işleyip milli birliğe ve memleketin menfaatlerine uyacak şekilde milletin tetkik ve muhakemesine arz vazifesine bağlanmalarını her vakit ve bilhassa bugünlerde, tercihan 19 Mayıs'ta başlamak üzere ehemmiyetle rica ve saygılarımı sunarım. 18.5.1944

İzzettin Nişbay

*

Nihal Atsız ve Sabahattin Âli davası ve yapılan araştırmalara dair hükümet bugün bir resmi tebliğ neşretmiştir. Bu tebliğ Anadolu Ajansı tarafından bütün gazetelere verilecektir. Tebliğ etrafında hususi kommanter yapılmaması ve ancak bugünkü umumi mahiyetteki talimat dairesinde iktifa edilmesini (yetinilmesini) sayın arkadaşlarımdan rica ederim. 18.5.1944

Basın Yayın Umum Müdür Vekili
İzzettin Nişbay

*

Gerek Reisicumhur hazretlerinlin nutku ve gerekse hükümetin ırkçılık hareketleri hakkında neşrettiği resmi tebliğ mütalaa edilirken son hadiselerde şu veya bu devletin alakası veya müzahereti (yardımı) olduğuna dair yazılar yazılması siyaseten zararlıdır. Ve hadisede herhangi bir yabancı devletin alâkası varsa bunun mahkeme sırasında belli olacağı tabiidir. Sayın arkadaşlara ehemmiyetle hatırlatırım. 20.5.1944

Umum Müdür Vekili
İzzettin Nişbay

*

19.5.1944 günü Bebek sırtlarında vuku bulan gasp hadisesi hakkında yazı yazılmaması Örfî İdare Komutanlığının emirleri iktizasındandır. O yolda hareket edilmesini rica ederim. 22.5.1944

Emniyet Müdürü
Ahmet Demir

*

Reisicumhur hazretlerinin Garbi (Batı) Anadolu'da yapacakları seyahat hakkında Anadolu Ajansı tarafından verilecek haberlerin neşriyle iktifa olunmasını sayın arkadaşlardan rica ederim. 23.5.1944

Basın Yayın Umum Müdür Vekili
İzzettin Nişbay

*

Churchill'in bugün söylediği nutkun Anadolu Ajansı tarafından verilen metni üzerinde neşriyat yapılırken İngiltere ve Churchill hakkında dostça lisan kullanmalarını arkadaşlardan hassaten rica ederim. 27.5.1944

Basın Yayın Umum Müdürlüğü
İzzettin

*

Hariciye'ye ait tayinlerin yüksek tasdike iktiran etmeden önce gazetelerimizde yayımlanmaması Hariciye Vekâleti'nin bu hususlaki yazılarına atfen rica olunur. 1.6.1944

Basın Yayın Umum Müdür Vekili
İzzettin Nişbay

*

Bundan böyle Bulgar generallerinin iltıcası hakkında başka yazı yazılmayacaktır. 1.6.1944

(Matbuat Müdürlüğünden telefonla, saat 1.10)

*

24 Mayıs 1944 günü Churchill'in nutkundan bahsedilirken mumaileyh ve İngiltere hakkında dostça lisan kullanılması rica edilmişti. Buna rağmen matbuatımızın son günlerdeki neşriyatında gerek Churchill'in nutkundan gerekse bu münasebetle Türk-İngiliz münasebâtından bahsederken mukabeleyi (?) celbedecek, tabiatıyla polemiğe yol açabilecek makaleler görülmektedir.

Bu kabil neşriyatın kesilmesini rica ederim. İngiltere halen dostumuz ve müttefikimizdir. Bu hakikatin arkadaşlarımızca gözönünde bulundurulmasını saygıyla rica ederim. 2.6.1944

İzzettin Nişbay

*

90 (?) devam eden Düyun-ı Umumiye davasının kati surette kazanılması münasebetiyle 6 Haziran Salı gününden itibaren arkadaşlarım tarafından büyük sevinç tezahürleriyle yazılacağını çok tabii bulduğum yazılar için her ne kadar gazete ve başmuharrir arkadaşlarımın kıymetli kalemlerden mesela iktisatçı, maliyeci, mebus ve profesörlerimizden elde edecekleri yazıları derceyleyeceklerı şüphesizdir. Bunlar haricinde yazılacak yazılar için evvelden faydalı olur düşüncesiyle bazı esaslı noktalara ait notlar teksir edilerek İstanbul Müdürlüğümüze gönderilmiştir.

Malumaten arz eder, bu güzel vesile ile arkadaşlarımı tebriki bir vazife bilirim. 3.6.1944

Basın Yayın Umum Müdür Vekili
İzzettin Nişbay

*

Bugün öğleyin Londra Radyosu gizli silahlarla mücehhez fakat ticaret eşyası ile yüklü olan Alman ticaret gemilerinin Boğaz'dan geçerek Karadeniz'e geçtiklerini haber vermektedir.

Bu hususta evvelce verilen direktifleri tekrarlar, yazılmamasını rica ederim. 5.6.1944

İzzettin Nişbay

*

Çeşme cinayeti muhakemesi neticelenmiş, hüküm tebliğ olunmuştur. Bu hükmün hülâsası İzmir gazetelerinde çıkmış ve İstanbul'a da gelmiştir.

Bu cinayet hakkında ayrıca tafsilat verilmemek, fazlasıyla (?) uyandırmamak, herhangi tefsirde bulunmamak şartıyla mezkûr gazetelerden aynen veya kısaltılarak hüküm sureninin iktibasına Ankara'ca müsaade edilmiştir.

Bu suretle iktibas yapıldığı takdirde de bunun büyük puntolarla gösterilmemesi rica olunur. 5.6.1944

Basın Yayın Umum Müdür Vekili
İzzettin Nişbay

*

1- Montreux Mukavelesi hükümlerine uymakta olduğumuza göre, Boğazlardan harp gemisi veya muavin harp gemisi olduğunu bilerek hiçbir gemiyi geçirmemiz bahis mevzuu olamaz. Bu kabil şayialara ehemmiyet vererek neşriyatta bulunmak katiyen doğru değildir.

2- Karasularımız veya hudutlarımıza veya bunların yakınlarına intikal ettiği görülen, belki de hakikaten intikal edebilecek olan hadiseler ve vakıaları gazetelerimizin menbaı ne olursa olsun neşretmemeleri ve yalnız Anadolu Ajansı tarafından verilen haberlerin neşriyle iktifa etmeleri icap etmektedir. Bu hususa sayın arkadaşların ihtimam göstermelerini ihtiyaten haturlaturım. 6.6.1944

Basın Yayın Umum Müdür Vekili
İzzettin Nişbay

*

Mektupla

İç Yayın 6806-4345

.....Gazetesi Müdürlüğüne

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul olunan ölüm cezaları bazen gazetelerimiz tarafından mahkûmun sarih hüviyeti ve mahalli de zikredilerek neşrolunmaktadır.

Mevzuubahs cezaların, infazından evvel neşri Adliye Vekâleti'nce uygun görülmemektedir.

Keyfiyeti nazarı dikkatlerine arzeder, saygılarımı sunarım. 14.6.1944

Umum Müdür
Selim Sarper

*

Örfi İdare'den:

Ali İhsan Sabis'in yarınki mahkemesi hakkında gazeteler mahkeme safahatı ve iddiadan bahsedecekler, maznunun emekli generalliği mevzuubahs edilmeyecek, sadece Ali İhsan Sabis denilecek. 5.8.1944

Mıntıka Müdürlüğü

*

Örfi İdare Komutanlığı'ndan:

Dokuma fabrikasında vuku bulan mermi infilâkine dair neşriyat yapılmamasını rica ederim. 11.8.1944

Örfi İdare Komutanı
Korgeneral Sabit Noyan

*

Kuşlar hakkında:

Bacaklarında yabancı memleketlerin adı yazılı bazı ördeklerin vurulduğu gazetelerimize aksetmektedir.

Bu gibi olayların yazılmaması için gazetelere gerekli tebligatın yapılmasını dilerim. 28.3.1945

Nedim Veysel İlkin

*

7.8.1944 tarihli yabancı devlet reisleriyle başbakanlarının ve hariciye bakanlarının nutukları hakkındaki direktiflerimiz dışına çıkıldığı görülmektedir. Ehemmiyetle dikkat edilmesini tekrar rica ederim. 19.3.1945

Basın ve Yayın Umum Müdürü
Nedim Veysel İlkin

*

"Acem" kelimesi hakkında

Acem kelimesinin kullanılmaması hakkında evvelce gerekli tebligat yapılmış olduğu halde gazetelerimizde bu kelimenin daima kullanılmakta olduğu görülmekte, İranlılar nazarında gizli bir manayı, istihkârı tazammun ettiği kanaatı hasıl olmaktadır.

Bu kelimenin artık ilmi ve edebi lisanımızda yer bulmamasına itina olunması için gazetelere gerekli ve kati tebligatın yapılmasını rica ederim. 11.4.1944

Nedim Veysel İlkin

*

Mıntıka Müdürlüğü'nden:

Almanya'daki bazı talebelerimizin Türkiye'ye gizlice avdetinde İsviçre Kızılhaç Teşkilatı'nın daima olduğu gibi bu sefer de göstermiş olduğu insanlık yardımı dolayısıyla Türkiye'nin teşekkürlerini gösterir ilgili makaleler yazılmasını rica ederim. 13.4.1945

Basın ve Yayın Umum Müdürü
Nedim Veysel

*

Mıntıka Müdürlüğü'nden:

Gazetelerimizin resmi sözcülere veyahut radyolara atfen Konferans'a ait haberler aldıkları Umum Müdürlüğümüzce görülmüş olduğundan, evvelce bildirildiği gibi devlet ve hükümet reisleriyle hariciye nazırlarının nutuk ve beyanatından bâis tebliğler haricinde katiyen bir şey alınmamasına itina edilmesi gazetelerden tekrar rica edilmektedir. Arzederim. 26.4.1945

Mıntıka Müdürü
S(erver) İskit

*

Abdülhalik Renda İstanbul'a geliyor. Gerek gelmesi ve gerek dönmesi hakkında bir şey yazılmaması. 26.4.1945

Mıntıka Müdürü

*

Ecnebi radyolar hakkında:

1- 7.8.1944 tarihli talimat kaldırılmıştır.

2- Gazetelerimiz bundan böyle menşe göstermek şartıyla yabancı radyolardan haber alıp neşredebilecektir. Ancak yanlış malûmat verilmekten yahut haberin ruh ve manasını değiştirecek tarzda hülasa ve ila-

velerden mütevellit mesuliyetin tamamen ve münhasıran gazetelerimize ait olacağı tabiidir.

3- Ülkedeki yabancı istihbarat servisleri tarafından doğrudan doğruya gazetelere gönderilen haberlerin neşri için bir karar verilmiş değildir.

Saygılar sunarım. 7.5.1945

Nedim Veysel

*

Eski İnhisarlar Başmüdürü hakkında hiçbir neşriyat yapılmaması hakkında emre riayet edilmesi Polis Birinci Şubesinden rica edildi. 8.5.1945

*

Bu gün de İstanbul'da bir Yahudi sergisi açılacaktır. Bazılarının hoşuna gitmemiş, bir emrivaki olmuş. Açıldığı zaman birkaç satırla bahsedilebilir, yahut hiç bahsedilmemesi diye Umum Müdürlükten rica ediliyor. 2.5.1945

Matbuat Bürosu

*

12 Ada Hakkında:

12 Ada meselesi hakkında şimdilik kommanter yapılmamasını rica ederim. 13.5.1945

Basın Yayın Umum Müdürü
N. Veysel İlkin

*

Sıkıyönetimden:

Gazetelere tebligat:

Tekel memurlarından Salih Zeki Akdamar, kendisini teftiş eden iki müfettişin aleyhinde verdikleri rapordan dolayı bu müfettişler hakkında dava ikame etmiştir.

Bu davayı gazeteler olduğu gibi yazabilir. Ancak bu şahsi davanın Tekel makamları ve teşkilatı aleyhinde yazı yazılmasına vesile ittihaz edilmemesini rica ederim. 31.5.1945

Sıkıyönetim Komutanı
Sabit Noyan

*

De Gaulle hakkında:

General De Gaulle 'ün Birlik Şefi olduğu Hariciye Vekâletinden bildirilmiştir.

Bu itibarla kendisinden bahsedilirken devlet reislerine has bir lisan kullanılması ve tezyif edici mahiyette yazı ve karikatürlerinin dercedilmemesini rica ederim. 14.6.1945

N. Veysel İlkin

*

Türk - Rus Münasebâtı hakkında:

Türk-Sovyet münasebetleri hakkında gazetelerimiz ajans ve radyolardan haber alıp neşredebilirler. Ancak bu kaynakların dışında makale, (?) veya not şeklinde hiçbir kommanter yapılmayacaktır. Bu hususu arkadaşlarımızdan ehemmiyetle rica ederiz. 27.6.1945

Not: İcabederse izahat verilecektir.

Nedim Veysel

*

Milli Şefin seyahatı hakkında:

İş'ar-ı ahara kadar muhterem Reisicumhurumuzun seyahati hakkında gazetelerde her ne suretle olursa olsun hiçbir neşriyat yapılmamasını rica ederim. 7.7.1945

Nedim Veysel

*

Cumhuriyet kelimesi hakkında:

Devletimizin idare şeklini ifade eden "Cumhuriyet" kelimesinin bazı gazetelerimizde ve dergilerimizde "Cümhuriyet" şeklinde yazıldığı görülmektedir.

Kelimenin Anayasamızda olduğu gibi "Cumhuriyet" şeklinde yazımına dikkat edilmesini bilhassa rica eder, saygılarımı tekrar ederim. 17.7.1945

Basın Yayın Umum Müdürü
Nedim V. İlkin

*

Gazetelerimizin bazı Rus ricalinin isimlerini hoş görülmeyecek bazı (?) zikretmek suretiyle yaptıkları son neşriyat üzerine Sovyetler Büyükelçiliği sert bir nota vererek bu kabil neşriyatın kesilmesini ve ilerde de bunlara mani olunmasını istemiştir. İsim zikrolunması dolayısıyla hükümet teessüf beyan etmek zorunda kalmıştır.

Birkaç günden beri Sovyet Radyosu Türkiye aleyhindeki neşriyatı kesmiş olduğundan, Türk gazetelerinin de Sovyetler aleyhindeki neşriyatı kesmeleri doğru olur. Sovyet radyo ve basını yeniden aleyhimize neşriyata başladığı takdirde Sovyet ricalinin isimleri zikredilmemek suretiyle tekrar mukabil neşriyat yapılması. 15.1.1946

Basın ve Yayın
İstanbul Y.
İzzettin

*

Genelkurmay'dan (?) Ordu'ya ait değişikliklerle terfi gibi haberlerin gazetelere intikal etmemesi rica olunmaktadır. 12.3.1946

Basın Yayın Umum Müd. Y.
S. İskit

*

Nürenberg mahkemesinde Von Ribbentrop müdafaası münasebetiyle Sovyet temsilcisinin itirazına rağmen mahkeme önünde okunup ajanslarla dünyaya yayımlanan bazı gizli Alman-Sovyet vesikaları ve anlaşmaları, dünyanın muhtelif topraklarından başka Boğazlardan da Rusya'ya maledilmesi teşebbüsünün resmen açığa vurulmuş olmasını intac etmiştir. Bu itibarla bu meselenin gazetelerimizde (?) ve yazılarla mütalaa edilebilmesini teminen evvelce Sovyet Rusya hakkındaki yazılmaması için yaptığımız ricayı yeniden bir hafta müddetle geri aldığımızı gazeteci arkadaşlarımıza...(?)

Basın Yayın Umum Müdürü

*

Gazetelerin son bir iki gün içindeki neşriyatında yabancı devlet reislerinden bahsedilirken gözönünde tutması lazım gelen hususlara riayet olunmadığı (?) Stalin hakkındaki yazıda görülmektedir. Bu gibi küçük düşürücü yazılardan kaçınılması hususunu gazeteci arkadaşlardan... 27.4.1946

(Troçki'nin kitabı hakkında)

Nedim Veysel

*

Sıkıyönetim askeri makamlarının bütün kararları, icraatı ve tebligatı münakaşa mevzuu olmayacak ve naklen havadis olarak da neşredilemeyecektir. (?)

*

Şimdilik Rusya'ya karşı ve onunla alâkalı meselelerde tahrik-amiz neşriyatta bulunulmaması rica olunur. 8.9.1946

Basın Yayın Umum Müdürlüğü

*

27 Şubat 1947 tarihli Yeni Sabah gazetesi Genelkurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtak'ın vazife seyahati esnasında Çorlu'da hakkında hürmet gösterenler arasında konuşurken söylediği sözlerin tahrif edilmiş şeklini neşrederek bu yazı ile orduyu günlük politika işlerine bulaştırmak ve her zaman siyasi cereyan üstünde kalan orduya bu cereyanları sokmak gayesini güden bir mahiyet vermiştir. Bu sebeple Yeni Sabah gazetesi 27 Şubat 1947 tarihinden itibaren süresiz kapatılmıştır. 27.2.1947

Sıkıyönetim Komutanı
Korgeneral Asım Tınaztepe

١٢٤ نومرو — تحریره ٢٠ تموز ١٢٨٨ سنه — اوچنجی سنه

دیوژن

اسبو غزته هفته‌ده ایکی دفعه صالی وجمعه کونلری نشر اولنور .
اداره‌سی غلطه‌ده فرمنه‌جیلر سوقاغنده ٣٠ نومروده موسوری خانه‌سیدر .
برسنه‌لکی ٤ مجیدیه وآلتی ایلغی بارم عثمانلی لیرا‌سی اوچ ایلغی ١ مجیدیه و بر نسخه‌سی ١ غروشدر .
ملتزم ایچون بوسنه اجرتی ضم اولنور . اعلاناتک بهر سطرندن ٣ غروش ومواد سائره‌نک سطرندن ٦ غروش النور .

﴿ کولکه ایله بسقه احسان استمم ﴾

سوباشی اوجمزده‌کی نومرونک احاد خانه‌سنه باقیکزده ایکی آیدنبرو نره‌ده اولدیغمی صورمیکز .

بوندن ایکی آی اول یعنی ٢٤ [١] ربیع الاول سنه ٨٩ و ٢٠ مایس سنه ٨٨ تاریخنده مطبوعات مدیرلکی جانبندن آلدیغمز بیاننامهٔ رسمیدر .

دیوژن غزته‌سی ١٢١ نومرولی نسخه‌لرنده آدابه مغایر فقره‌لر نشر ایلدیکی کبی ١٢٣ نومرولی نسخه‌سنده دخی حکومته طوقنه‌جق برمقالهٔ تزییفیه ایله برده رسم درج ایلمش اولدیغندن ١٢ مارت سنه ١٨٦٧ قرارنامه موجبنجه تاریخ اعلاندن اعتبارا ایکی آی مدتله تعطیل ایدلمشدر .

ترجمان دیوان همایون
سعد الله

∴

چرکین کوریلان فقره‌لر مکتبلرده چوجقلره عباره سوکمک ایچون اوقوتدقلری فقره‌لردرکه فرانسزجه‌دن ترجمه اولنمسیدی .

طوقناقلی دینلان بند دیوژنک مختلف لسان اوزره چیقان نسخه‌لرینک کافه‌سنه درج اولنان « خاتمهٔ مسائل ومسئلهٔ خواتم » عنوانلی بنددرکه ملل مختلفهٔ شرقیه‌نک سلطنت سنیه جانبندن کوستریلان بونجه تسهیلات و اقدامات مؤثره ومشفقانه‌یه مغایر اوله‌رق یکدیکری بیننده هربار وقوعه کتوریلان مسائل و غوائلک بیهوده اخلال حضور واستراحتی واضاعهٔ وقتی موجب اولدیغنی مشعر ایدی .

اهمیت ویریلان رسم ایسه دیوژنک صوک نسخه‌لرنده‌کی رسمدرکه شواوج نوع جنحه‌نک متجاسری مطبوعات ادارهٔ بهیه‌سی نظرنده تصور اولندیغی قدر متهم کورلدیکندن یالکز ایکی آی مدتله غزته‌نک تعطیلی کبی حقیقجه برجزا ایله اکتفا ایدلدی . افتخار و تشکر ایدرز .

واقعا ایکی آی مدتله تعطیل جزاسنک ایده نسبت ایدیله‌جک اولسه برثانیه قدر حکم وتأثیری اولمز . باخصوص که درت آی مدتله تعطیل ایدیلان وار .

ایسته بوکون مدت تعطیل تکمیل اولدیغندن ینه غزته‌مزی نشره باشلادق .

توکلت علی الله

∴

﴿ تشکر ﴾

مدت تعطیلمزده کرک احبامز طرفندن وکرک عموم جانبندن حقمزده کوستریلان تأثر ومحبت اول درجه موجب افتخار ومنت اولمشدرکه مظهر اولدیغمز جزانک فات فات مکافات تضمینیه‌سی یرینی طوتمشدر .

الی الابد خاطر نشانمز اوله‌جق بویله برنمایش لطفکارانه‌نک تشکرینی اداده عاجز قالدیغمزه اعتماد بیورلسون .

غرض و عوضدن بری اوله‌رق وطننه خدمت ایتمکه چبالیانلری حکومتک تمکین عاقلانه‌سندن زیاده خلقک تشویق خالصانه‌سی تلطیف وتطییب ایدیور ایمش .

بوحقیقتک ماهیتنی بو دفعه لایخطیانه جزم ایلدک .

∴

﴿ دیوژنک عودتی ﴾

ایسته ینه کلدم دوستم ینه کلدم . هم اویله برشرفلی کونده کلدم که بتون ملتی برکون اولندن برو سور ایدر کوردیکمدن بنده عاجزانه « عبرت » نازلیسی کبی

DİYOJEN - Daha önce üç kez kapatılan mizah dergisi Diyojen, 2 Haziran 1971 günlü 124. sayılı ilk sayfasında işaretlenmiş olarak görülen resmi bildirimle dördüncü kez kapatıldı. 121. sayısında edebe aykırı fıkralar, 123. sayısında hükümete dokunacak bir aşağılayıcı makale yayımladığı ve 12 Mart 1267 (1865) tarihli karamame (Karamame-i Âli) uyarınca kapatıldığı ifade ediliyor. Resmi bildirimin altında, Diyojen'in buna verdiği cevap yer alıyor.

بصيرت
١٢٨٦

İLK SANSÜR KARARNAMESİNDEN SONRA - 28 Nisan 1876 tarihli kararname, ilk kez resmen doğrudan sansür getiriyordu. Kararnameye "ilan-ı resmi" olarak yer veren Basiret gazetesi (üstte), bu resmi bildirimin hemen altına "Matbaamızın makinesi bozulduğundan birkaç gün gazetemizin neşrine muktedir olamayacağımızı maatteessüf müşterilerimize ilan ederiz" cümlesini eklemişti. Sabah ise iç sayfalarda sansürün çıkardığı yerleri boş bırakmıştı.

سلاملق رسمی

حامیٔ ذیشان شرع معلا ، امیر المؤمنین ، معالی پرا ، وامام المسلمین جلیل البجایا افندمز حضرتلری یکن جمعه کونی ادای فریضهٔ صلات واکتساب تجلیات بی غایات ایلمك مقصد عالیٔ دیندارانه سیله سلاملق رسم بهین شوکت قرین مالیسنك جملهٔ مؤسسات علویت آیات حضرت خلافتپناهیلرندن اولان (حمیدیه) جامع فیض لامعنده اجراسنی امر وفرمان بیورمشلردر.

ذات قدسیت سمات حضرت خلافتپناهیلری هر جهتندن انوار نباهت منتشر برکردونهٔ اجلال نمونه سایه ساز مکارم واقبال اولدقلری حالده جامع تجلیات ساطع مذکوره بالمواصله ادای فریضهٔ صلاتی متعاقب مصدر معالی اولان سرای عالیٔ شوکت توالیٔ حضرت جهاندار یلرینه شرف معاودت بیورمشلردر .

ABDÜLHAMİD SANSÜRÜ- Hüseyin Cahid'in (Yalçın) "Ekler" bölümüne aktardığımız yazısının sansör (sansürcü) tarafından kimi bölümleri çıkarılan, başka cümleler eklenen provasından bir bölüm (Yedigün dergisinden); 1308'de (1892) kurulan Tiyatro Risalelerini Tetkik Komisyonu'nun mührü (Tarih ve Toplum'dan) ve (sağda) sansürden geçebilen az sayıdaki haberlerden biri: "Selamlık Resm-i Âlisi". Padişah cuma namazını her zamanki gibi Hamidiye Camisi'nde kılmış...

II. MEŞRUTİYET - Üstte, II. Meşrutiyet'in ilanından üç ay sonra Kalem dergisinin 8. sayısında çıkan karikatür: "Hırsızlar serbest... Gazeteciler tevkif olunuyor." Altta, 1909 Matbuat Kanunu hazırlıkları sırasında, 11 Şubat günlü Kalem dergisinde yayımlanan Cem'in "Cadı Çıkıyor" altyazılı karikatürü. Elinde Matbuat Kanunu kılıcıyla Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa. Dönemin tanınmış gazetecileri, "Sansür"ün tabuttan çıkmasını önlemeye çalışıyorlar.

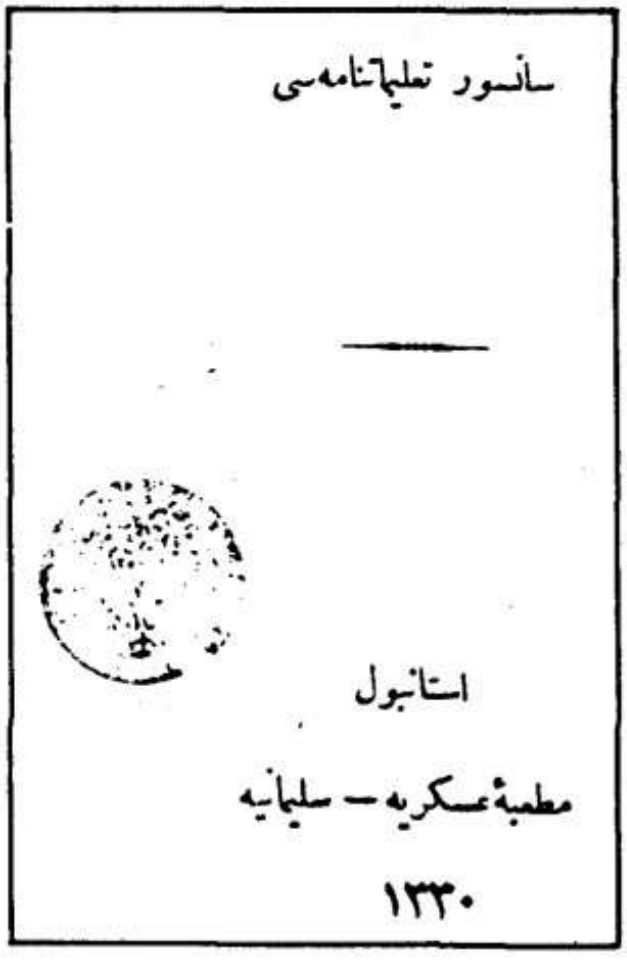

I. DÜNYA SAVAŞI-Savaşa girilirken konulan sansürün "Talimatname"si (1914); sansürün savaş sonuna doğru kalkmasının ardından 14 Haziran 1918'de Âti gazetesinde yayımlanan S(edat) N(uri) imzalı karikatür: "Sansür varken sansür olmasaydı derler. Sansür işte gitti, fakat gazetecilerin dilleri yine kilitli." (Duvarda "Yaşasın sansür, kahrolsun sansürsüz matbuat" vb. yazılı). 3 Aralık 1918 günlü, "Sansörlerimiz" başlığı altındaki sütunu boş bırakarak sünsürün bir daha konuluşunu protesto eden Âti gazetesi. (altta)

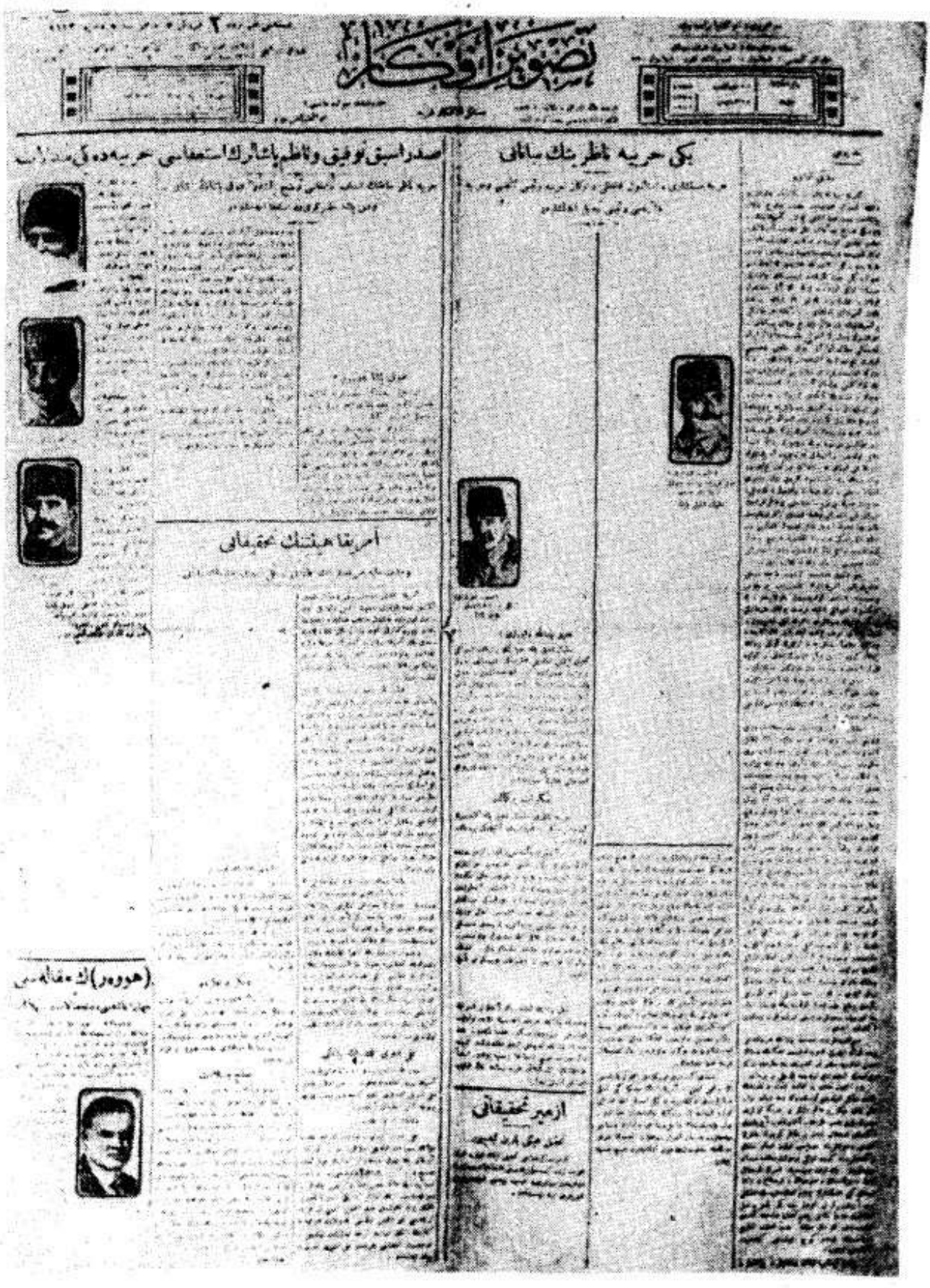

HABERLERE SANSÜR - Mütareke döneminde Tasvir-i Efkâr gazetesinin "Yeni Harbiye Nâzırının Beyanatı", "Sadr-ı Esbak (eski sadrazamlardan) Tevfik ve Nazım Paşaların İstifası", "Amerika Hey'et-i Tahkikiyesi (araştırma kurulu)" başlıklı haberleri sansür edilmiş.

ارناوودلق

داماد فرید پاشا قابینه‌سی استعفا ایتدی

۸ صحیفه

MÜTAREKE DÖNEMİ SANSÜRÜ - 15 Ekim 1919 günlü akşam gazetesinde "Damat Ferid Paşa Kabinesi İstifa Etti" başlıklı haber sansür edilmiş.

İSTİKLAL MAHKEMESİNDE - 8 Aralık 1923'te kurulan İstiklal Mahkemesi, Tanin başyazarı Hüseyin Cahid (üstte solda), Tevhid-i Efkâr başyazarı Velid Ebüzziya (altta solda) ve sorumlu müdürü Hayri Muhiddin (altta ortada), İkdam başyazarı Ahmet Cevdet ile Tanin ve İkdam'ın sorumlu müdürlerini yargıladı. Hilafet sorununa ilişkin yayınlarından dolayı tutuklanan gazeteciler 2 Ocak 1924'te aklandılar (iki fotoğrafta da sağda Mahkeme Başkanı Topçu İhsan).

SANSÜR KAFESİ - 1924'te hükümetin basına sansür koyacağı yolundaki söylentiler üzerine Matbuat Müdürü Zekeriya Sertel görevinden ayrılmıştı. 1 Şubat 1924 günlü Vatan'da "Dayak, silah ve sansür" altyazılı karikatürde, kafesin üzerinde "Sansür", kuşun üzerinde "Matbuat" yazılı. "Mebus avcı" ile Nasreddin Hoca arasında şu konuşma geçiyor: "- Gir şu kafese, yoksa çakarım!" "- Kafese gireceğini zannetmem, çakarsan baruta yazık edersin!"

1930'LAR VE 1940'LARDA - Yargılanan başlıca "muhalif" gazeteciler: Üstte 1930'larda Yarın'ı ve başka "muhalif" gazeteleri çıkaran, sık sık cezaya çarptırılan Arif Oruç (solda), Burhaneddin Âli ile duruşmada. Karşı sayfada: Tan gazetesindeki yazılarından dolayı birkaç kez mahkûm edilen Zekeriya Sartel ve Sabiha Sertel, ortaklarından Halil Lütfi ile mahkemede.

TAN OLAYI - 4 Aralık 1945'te Tan gazetesi ve matbaası ile bazı sol yayınlar, sonradanhükümetin örgütlediği anlaşılan bir öğrenci gösterisi sırasında tahrip edildi.

Sıkıyönetim Komutanlığı 27 / 2 / 1947

27/Şubat/947 tarihli Yenisabah gazetesi Genelkurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtak'ın vazife seyahatı esnasında Çorlu'da hakkında hürmet göstereaaler arasında konuşurken söylediği sözlerin tahrif edilmiş şeklini neşrederek bu yazı ile Ordunu günlük Politika işlerine bulaştırmak ve her zaman siyasî cereyan üstünde kalan Ordu'ya bu cereyanları sokmak gayesini güden bir mahiyet vermiştir. Bu sebeple Yenisabah gazetesi 27/Şubat/947 tarihinden itibaren süresiz kapatılmıştır.

Sıkıyönetim Komutanı
Kor General
Asım Tınaztepe

İSTANBUL VİLÂYETİ
Emniyet Müdürlüğü
Evrak Bürosu
Sayı
5519

Sonposta Gazetesi yazı işleri Müdürlüğüne

Sıkıyönetim Komutanlığından alınan 27/şubat/947 tarihli tebliğ yukarıya çıkarılmıştır. Malûmat hususunu rica ederim.

Emniyet Müdürü
A. Demir

1940'LARDA - Basın Yayın'dan ve Sıkıyönetim'den gelen yayın yasaklarının, "yönerge"lerin yazıldığı defterden bir sayfa ve Sıkıyönetim'in Yeni Sabah gazetesini kapattığına ilişkin bildirim.

BASININ ÇIKMAZI - 1931'de kurulan ve Matbuat Müdürlüğü'nün denetimi altında bulundurulan Basın Birliği'nin başkanlığına Falih Rıfkı Atay, Mıntıka Yöneticiliğine Hakkı Tarık Us (üstte, ön sırada soldan ikinci ve üçüncü) getirildiler. Her ikisi de iktidar partisi mensuplarıydı. Sonradan başkanlığa Hüseyin Cahit Yalçın seçilince Birlik hükümetçe dağıtıldı; Gazeteciler Cemiyeti doğdu. Altta: 1940'ların sonunda Ankara'ya giden gazeteciler (Şevket Rado, Nadir Nadi, Mekki Sait Esen, Ahmet Emin Yalman, Bahadır Dülger) Basın Kanunu'nda değişiklik yapılmasını sağlamak için "kapı kapı dolaşıyorlar".

DP DÖNEMİ - 1950'de liberal bir Basın Kanunu çıktıysa da, çok geçmeden gazete kapatmalar ve mahkûmiyetler başladı. Üstte, Menderes'in açtığı davada yargılanan gazeteciler.

Kedinin Masalları

Yarlık gazete bildirdiği arasında çıkan bu günü sonra fiatı 1 liradır. Hürriyet Ayın'dan on günü gazete bildirilmiştir.

31 inci yıl sayı 11.173

SURUCUSU: YUNUS NADİ

İstanbul ve İzmirde Örfî İd

Selânikte Atatürkün evine bomba atılması yurdda infiâl yaratti

Dün gece İstanbulda müessif hâdiseler oldu

Şehrin muhtelif semtlerinde mağazalara, taarruz edildi, [illegible] 500 kişiden fazla nümayişçi yakalandı

Selânikte Atatürkün evi ve bunun [illegible] yapılan menfur hain bir suikasdi bütün yurdda olduğu gibi memleketimizde de büyük bir infial uyandırmıştır. Büyük Atatürkün şahsına yapılan bu çirkin tecavüz karşısında milletçe bir ayaklanma olmuştur.

Dün, muhtelif neşir yollarile İstanbulda duyulduktan kısa bir müddet sonra heyecana gelen bazı gençler küçük gruplar halinde toplanarak ellerinde «Kıbrıs Türktür» [illegible] dövizlerle ana cadde üzerine yürümeğe başlamışlardır. Bu hadise münasebetile diğer vatandaşlar da iltihak edince, toplulük büyük bir hâle almış ve gençler elleriyle getirdikleri bayraklarla önce İstiklâl caddesini takiben Taksim meydanına gitmişler ve Cumhuriyet anıtı önünde tezahüratta bulunmuşlardır. Bu sırada saat 19 da burada bulunan motorlu Atatürk heykeline Türk bayrağını çekmiş ve bir nutuk irad ederek hitabede bulunmuş ve «Hep beraber yürüyelim» demiştir.

— Arkası Sa. 7 Sü. 7 de —

Başvekâletin Tebliği

Ankara, 6 (A.A.) — Başvekâletten bildirilmiştir:

İstanbul ve İzmirde Kıbrıs meselesini ve Selânikte Atatürkün doğduğu ev ve konsoloshanemize karşı yukarıdaki tecavüzü vesile ittihaz ederek vatandaşları birbirine tahrik ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı olarak hükümet kuvvetlerinin tebliğine karşı koymak gibi toplu hareketlerde bulunmak, yağmaya ve yangına çıkarmaya teşebbüs etmek suretile girişilen hareket [illegible] mahkemesinde teşkilâtı esasiye kanununun 56 ncı maddesine tevfikan İstanbul ve İzmirde örfî idare ilân edilmiştir. Keyfiyet ehemmiyetle tebliğ ve ilân olunur.

56 ncı madde

Teşkilâtı Esasiye kanununun 56 ncı maddesi:

«Harb halinde veya harbi icabettirmeğe bir tehdiyet karşısında veya isyan zuhurunda reyisicumhur veya cumhuriyet aleyhine kuvvetli ve ani tecahüllerle vukuunu müeyyid, katî emarat görüldükte, İcra Vekilleri Heyeti müddeti bir ayı tecavüz etmemek üzere umumî veya mevzii idare örfiye ilân edebilir ve keyfiyeti hemen meclisin tedbirine arzeder.»

(Arkası Sa. 2, Sü. 5 de)

Selânikteki menfur tecavüz

Atatürkün doğduğu eve bomba atanlar aranıyor

Atina 6 (a.a.) — (Hususi muhabirimizden): Selânikte Atatürkün doğduğu ev ile Türk Konsolosluğu binası arasındaki bahçede — Arkası Sa. 7 Sü. 5 de —

Dün gece tahrik edilen bir otomobilin önünde nöbet bekliyen jandarmalar

Kıbrıs K Londra

İngilizler, Kıbrıslı etmelerini hec

Gönüllü olarak Kıbrısa gitmek istiyen mahkûmlar

İzmir 6 (Telefonla) — Manisa'nın kazası Akhisarın Cumhuriyetle bulunan 100 ve yüzden yukarı mevkuf [illegible] Başbakan Adnan Menderesin dün gönderdiği telgrafı okumuşlardır.

— Vatanımızın en [illegible] Türkün devamlı bulunan Kıbrıs [illegible] gönderilmesi için bir Akhisar Cezaevinde bulunan 100 mahkûm Kıbrıse gitmek için emirlerinizi bekliyoruz.

6-7 EYLÜL'DEN SONRA - 1955 yılında yer alan üzücü olayların ardından ilan edilen sıkıyönetim, gazeteleri sürekli denetim altında tutuyordu. Son anda sansür edilen 7 Eylül günlü gazetenin bazı başlıkları kalıpta ezilerek okunmaz duruma getirilmiş.

DÜNYA

İçişleri Bakanı V. Gedik'in demeci:

Ağır tahrik hareketi vehametiyle devamda

Bedii FAİK'e Açık mektup

Gedik'in

Topkapı'deki esir alan komutan

Eğridir'de korkunç yangın faciası!..

DÜNYA

NEŞİR YASAĞI!..

«Cenevre'ye iyi niyetle gidiliyor»

Dünya gazetesi Yazı işleri Müdürl-

Başl...

İnönü İzmir'den ayrılırken dedi ki:

YAYIN YASAKLARI - Demokrat Parti dönemi sansürü, yayın yasakları yoluyla uygulanıyordu. İzmir'de yayımlanan Demokrat İzmir'in tahribi ve CHP Genel Başanı İsmet İnönü'nün İstanbul'a gelişi sırasında çıkan Topkapı Olayları haberlerine yayın yasağı. 3 Mayıs ve 5 Mayız 1959 Günlü Dünya.

BENBANK24
Yani derhal, yani hemen, yani anında!..
PAMUKBANK

Cumh

67. Yıl; Sayı: 23655 — 29 Haziran 1990 Cuma — Kurucusu: Yu

İki dergi ile bir matbaa kapatıldı

Sansürde ilk uygulama

Yazarlar, düşünceye özgürlük yürüyüşünde

Yazarlar Sendikası, PEN Yazarlar Derneği üyeleri ile gazeteciler, müzik, sinema ve tiyatro sanatçıları, düşünce özgürlüğünü kısıtlayan yasa ve kararnamelerin kaldırılması için İstanbul'da yürüyorlar.

Kültür Servisi — Yazarlar ve şairler, 16 gün önce İstanbul Valiliği tarafından ertelenen **"Düşünceye Özgürlük"** yürüyüşünü bugün yapacaklar. Düzenleme komitesini **Müştak Ereuus, Şükran Kurdakul, Nezihe Meriç, Leyla Erbil, Erdal Öz, Adnan Özyalçıner** ve **Tomris Uyar**'ın oluşturduğu yürüyüşe Türkiye Yazarlar Sendikası üyeleri ile PEN Yazarlar Derneği üyelerinin yanı sıra gazetecilerin müzik, sinema ve tiyatro sanatçılarının da katılacağı bildirildi.

Yazar ve şairlerin düşünce ve yaratma özgürlüğünü kısıtlayan yasa ve kararnamelerin bir an önce kaldırılması için düzenledikleri yürüyüş saat 13.00'te Çağlayan Top Sahası'nda başlayacak. Sessiz yürüyüş Şişli Hürriyet-i Abide Tepesi'nde sona erecek. Topluluk, 800 metrelik yürüyüşte **"Kanun diye diye kanun tepelendi / Tevfik Fikret"**, **"Son Kişi Özgür Olana Kadar"**, **"Düşünce Özgürlüğünün Önündeki Bütün Engeller Kalksın"**, **"Sansür ve Sürgün Kararnameleri Kalksın"**, **"Bütün Düşünce**

(Arkası Sa. 17, Sü. 8'de)

√424 sayılı kanun hükmünde kararname uyarınca 2000'e Doğru ve Halk Gerçeği dergileri süresiz, bu dergileri basan İstanbul'daki Ilıcak Matbaası da 10 gün süreyle kapatıldı. Kararı tebliğ eden polisler, matbaayı mühürlerken Hür Dağıtım'a da bu iki derginin süresiz yasaklandığını bildirdiler.

√Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin önerisi üzerine İçişleri Bakanlığı'nın aldığı kapatma kararında, söz konusu yayınların 'Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü aleyhine, milli duyguları zayıflatıcı nitelikte yayın yapmayı şiar edindikleri' savı yer aldı.

İstanbul Haber Servisi — **"Sansür ve Sürgün"** kararnamesi olarak adlandırılan 424 sayılı kanun hükmündeki kararname dün ilk kez uygulanarak iki dergi ile bir matbaa kapatıldı. Kararnamenin birinci maddesi gerekçe gösterilerek 2000'e Doğru ile Halk Gerçeği dergileri süresiz, bu dergileri basan İstanbul'daki **Ilıcak Matbaası** da 10 gün süreyle kapatılarak mühürlendi. Kapatma kararları dün dergi ve matbaa yetkililerine tebliğ edildi. İçişleri Bakanlığı'nın kapatma kararlarının Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin önerisiyle alındığı belirtilerek, kapatılan yayınların **"Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez**

(Arkası Sa. 17, Sü. 1'de)

Maaş zammı açıklanması bayram sonrasına kaldı ☹

VE SON SANSÜRÜN BAŞLANGICI!

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 5

Birinci Bölüm
İLK MATBAADAN İLK ÖZEL GAZETEYE 10
İlk Süreli Yayınlar 13
Basınla İlgili İlk Düzenlemeler 15
İlk Basmahane Nizamnamesi 18
Devletçe Satın Alınan Gazeteler 20
Matbuat Müdürlüğü 22

İkinci Bölüm
GAZETECİLİK GELİŞİRKEN BASKI VE SANSÜR DE ARTIYOR (1860-1876) 24
Kararname-i Âli 30
İki Önemli Örnek: Diyojen ve İbret 33
İlk Kitap Sansürü, Sürgün Gazeteciler 39
Mahmud Nedim Paşa'nın Sansürü 44

Üçüncü Bölüm
ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SANSÜRÜ 48
Uygulamaya Konulmayan Matbuat Kanunu 49
Kanun, Nizamname ve "İrade"ler 54
Sansür Uygulamaları 59
Yasakların Listesi 66
Elkonulan Kitaplar 67
Her Şey Sansür Ediliyor 71
Dış Yayınların Sansürü 73
Yakılıp Yok Edilme İşlemleri 77
Abdülhamid Sansürünün Sonu 79

Dördüncü Bölüm
İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ 83
31 Mart Olayı'ndan Sonra 84
Matbuat ve Matbaalar Kanunları 84
Öldürülen, Tutuklanan Gazeteciler, Kapatılan Yayınlar 86
Balkan Savaşı, Bâbıâli Baskını ve Basın 90
Birinci Dünya Savaşı'nda Askeri Sansür 94

Beşinci Bölüm
MÜTAREKE'DEN CUMHURİYET'E 101
Ankara Hükümeti ve Sansür 107

Altıncı Bölüm
CUMHURİYET'İN İLK YILLARI, TAKRİR-İ SÜKÛN VE İSTİKLAL MAHKEMELERİ
Takrir-i Sükûn Kanunu 114
Gazeteciler İstiklal Mahkemesi'nde 116

Yedinci Bölüm
1930'LARDA TÜRK BASINI 124
1931 Matbuat Kanunu 126
Matbuat Kanunu'ndan Sonraki Gelişmeler 130

Sekizinci Bölüm
1940'LARDA TÜRK BASINI 135
Kapatılan Gazeteler, Yazması Engellenenler 140
Kapatılan Dergiler, Toplatılan Kitaplar 146
Yabancı Muhabirlere Sansür 148
Çeşitli Baskılar 149
Tan Olayı 150
Savaş Sonrasındaki Gelişmeler 158
Bir Dönem Sona Ererken 162

Dokuzuncu Bölüm
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ 164
6-7 Olaylarından Sonraki Sansür 168
Basın Özgürlüğünü Sınırlayan İki Yasa 172

Yasaklar ve Tekzipler Yoluyla Sansür 179
Anayasa'nın Üstünde Tahkikat Komisyonu 181

Onuncu Bölüm
1960'LAR VE 1970'LERDE TÜRK BASINI 188
12 Mart Dönemi 196
Sıkıyönetim Uygulamaları 204
1974-1980 Dönemi 207

Onbirinci Bölüm
1980'LERDE TÜRK BASINI 210
Gazetelerin Sansürü 211
Kapatılan Gazeteler 216
Tutuklanan, Yargılanan Gazeteci ve Yazarlar 219
1982 Anayasası ve Yasa Değişiklikleri 224
Muzır Yasası 228
1988'den Bu Yana Yer Alan Gelişmeler 231
Ve Sansür Kararnamesi 238

Onikinci Bölüm
BAKANLAR KURULU SANSÜRÜ 246
Nasıl Sansür Edilir? 248
Sansür Örnekleri 251

BİTİRİRKEN 255

GENEL KAYNAKÇA 256

EKLER (Örnekler-Belgeler ve Anılar) 263
İki Eski Belge: Hüseyin Cahit Yalçın 265
Dizgi Yanlışları ve Yasaklar - H.C. Yalçın 272
Başsansör Hıfzı Bey - Ahmet İhsan (Tokgöz) 275
Kırmızı Mürekkep - Halit Ziya Uşaklıgil 279
Şiir Yasağı, Susma Kararı - H.Z. Uşaklıgil 282
Divan-ı Harp, Anadolu Hareketi ve Basın - Asım Us 285
Tek Parti Dönemi Sansürü Örnekleri 295
Belge, Fotoğraf, Karikatür Ekleri 315